

HISTORICA OLOMUCENSIA
46–2014

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXXV

HISTORICA OLOMUCENSIA

46–2014

Sborník prací historických
XXXV

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2014

Zpracování a vydání časopisu bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2014 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Podpora publikační činnosti akademických pracovníků Filozofické fakulty Univerzity Palackého.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je od roku 2010 zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Navazuje na předchozí ediční řadu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci dubna a na konci října. Oddíl Články a studie obsahuje odborné recenzované příspěvky věnované problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Posledním oddílem časopisu jsou recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Redakční rada:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Etický kodex:

Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zaslané články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu.

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorky © Ivana Koucká, Zdenka Žáčková, 2014

ISSN 1803-9561

Succession, periodicity and summary:

The journal *Historica Olomucensia, Sborník prací historických* has been included on the list of peer-reviewed, non-impacted journals published in the Czech Republic since 2010. It follows the previous series *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica, Sborník prací historických*, which started to be published in 1960. Since 2009 the periodical has been published twice a year, a closing date is at the end of April and October. The section “Articles and Studies” contains peer-reviewed papers dealing with various topics of Czech and world history. The section “Reports” consists of information about activities of the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc and its projects, or another historical institutes; alternatively also biographies and bibliographies of the Department’s members. The last section of the journal includes reviews.

Editor and contact:

PhDr. Ivana Koucká, Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
E-mail: ivana.koucka@upol.cz, kouckai@seznam.cz

Editorial board:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – chairman (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), Mgr. Veronika Čapská, Ph. D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (both Institute of History, Faculty of Philosophy and Science, Silesian University Opava), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Institute for Contemporary History, Academy of Sciences of the Czech Republic), PhDr. Ivana Koucká (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Department of History, Faculty of Education, Masaryk University Brno), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Department of History, Philosophical Faculty, Palacký University Olomouc).

Code of ethics:

The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors’ contributions without distinction, if they fulfil stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. The other details of the code of ethics may be found at the journal’s website.

Website (information for authors, content of current issues):

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Editors © Ivana Koucká, Zdenka Žáčková, 2014

ISSN 1803-9561

Obsah

Články a studie

Michal Faist

*Jan Jiskra z Brandýsa – zachránce uherského trůnu Ladislava Pohrobka
1440–1445* 13

Miroslav Šedivý

Osvobozené války 1813–1815: mýtus a realita 39

Hana Nováková

*Studenti Filozofické fakulty Františkovy univerzity v Olomouci
v letech 1827–1837* 57

Michal Marťák

Ján Donoval – katolický kňaz v „nekatolíckej“ agrárnej strane 71

Jaroslav Valkoun

Éra lorda Cromera: Britové v Egyptě v letech 1892–1907 91

Pavel Marek

Idea cyrilometodějství v dějinách české katolické moderny 1896–1907 107

Hynek Votoček

*Gregoriánská reforma a kanonická jurisprudence
jako historiografický problém* 127

Ondřej Kolář

*„Soumrak četnictva“ – literární pramen k historii bezpečnostní služby
v meziválečném Československu* 169

Marek Šmíd

Změny na svatopetrském stolci v předvečer druhé světové války 179

Jana Burešová

*Informovanost komunistické vlády v Československu o emigrantech
a exulantech v Austrálii v padesátých a šedesátých letech 20. století* 197

ZPRÁVY

Jaroslav Miller <i>Zpráva o činnosti Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2012/2013.....</i>	223
Pavlaína Kalábková <i>Zpráva o činnosti sekce archeologie Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2012/2013.....</i>	227
Věra Slavíková <i>Zpráva o činnosti sekce archivnictví Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za akademický rok 2012/2013.....</i>	231
Jana Burešová – Karel Konečný <i>Zpráva o činnosti Centra pro československá exilová studia (CČES) při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za léta 2011–2013</i>	235
David Papajík <i>Zpráva o činnosti Kabinetu regionálních dějin při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za období let 2011–2013.....</i>	239
Pavel Marek <i>Zpráva o činnosti Centra dějin křesťanské politiky při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci za období let 2011–2013.....</i>	245
Filip Harviš – Monika Suková <i>Zpráva o činnosti Cechu invalidů středoevropské historiografie mezi lety 2011–2013</i>	249
Radmila Pavlíčková – Hana Jadrná Matějková <i>Ležet v knihách a hrobech. Projekt Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého v Olomouci po dvou letech</i>	253
Veronika Chmelařová <i>Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou</i>	259

Petr Zajíček <i>Cykus přednášek odborníků a workshop pro studenty doktorského studijního programu v zimním semestru 2013</i>	263
Pavlaína Dubská <i>Odborný seminář k historii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku II.</i>	267
Zdenka Žáčková <i>Česko-polské setkání mladých historiků v Ostravě</i>	269
Miloš Trapl <i>Plodná pětiletka. Životní jubileum doc. PhDr. Josefa Bieberla, CSc.</i>	271
Miloš Trapl <i>Návraty, zvláště k Jihoslovanům. K jubileu PhDr. Arnošta Skoupého, CSc.</i>	275
Jana Burešová <i>Životní jubileum prof. PhDr. Iva Bartečka, CSc.</i>	281

RECENZE

Martin Barus <i>Statuta horního města Jáchymova z roku 1526.</i> Edd. Ludmila Kubátová – Václav Vok Filip – Václav Bok. Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra České republiky, Praha 2012.	289
Lukáš F. Peluněk Malíř, Jiří a kol.: <i>Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918.</i> Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2012.	293

- Michael Viktořík
Gender history ve slovenské historiografii.
Zmátlo, Peter:
Katolíci a evanjelici na Slovensku (1929–1932).
Ludáci a národnári na cestě k spolupráci.
Verbum, Ružomberok 2011.297
- Jan Fryčka
Trapl, Miloš – Konečný, Karel – Marek, Pavel:
Politik dobré vůle. Život a dílo msgr. Jana Šrámka.
Vyšehrad, Praha 2013.301
- Pavel Kreisinger
Nová syntéza dějin Austrálie v českém překladu
Macintyre, Stuart:
Dějiny Austrálie.
Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013.307

THE AUTHORS AND SUMMARIES

- The Authors and Summaries.....317

ČLÁNKY A STUDIE

JAN JISKRA Z BRANDÝSA: ZACHRÁNCE UHERSKÉHO TRŮNU LADISLAVA POHROBKA 1440–1445

Michal Faist

1 Úvod

Jméno Jana Jiskry z Brandýsa se dostalo do každého lepšího přehledu dějin Uher nebo chceme-li dnešního Maďarska a Slovenska. Přesto jeho osobnosti byla dosud mezi historiografy věnována jen malá pozornost.¹ Důvodem není, že by se k Jiskrovi nezachovalo dostatek pramenů, ale naopak, pramenného materiálu se zachovalo velké množství. Jsou však roztroušeny v mnohých archivech a knihovnách po střední Evropě.

Samotné téma nelze vyčerpat v rozsahu pouhé jedné studie, aniž bychom nesklouzli pouze k povrchnímu popisu, proto budu věnovat pozornost pouze úseku Jiskrova života, který ho tehdy proslavil, počínaje vznikem občanské války v Uhrách v roce 1440 a konče všeobecným přijetím nezletilého Ladislava Pohrobka za uherského krále a jmenováním Jiskry jako jeho vojevůdce a ochránce mezi sedm kapitánů (správců) Uher v květnu 1445.²

Celé sledované období nezpracovala dosud systematicky žádná odborná studie. Období let 1440–1445 bylo v historii Uher obdobím velkých zvratů, stejně jako v životě moravského válečníka Jana Jiskry z Brandýsa. Na počátku tohoto období stál mladý černovlasý válečník střední postavy s letitými válečnými zkušenostmi, kterému mohlo být jen něco málo přes třicet let. I přes tyto zkušenosti byl v tuto dobu pouze jedním z žoldnéřských velitelů a nic zpočátku nenaznačovalo, že by právě on měl být tím, který zachrání trůn pro sotva narozeného Ladislava Pohrobka a získá si tak v jeho službách mezinárodní proslulost.

Svým životem a působením tento válečník 15. století ovlivnil nejen země Koruny české, ale především se proslavil v zahraničí. Jeho mládí je spojováno s pobytem v Itálii. Nejvýrazněji se však jeho vliv prosadil v Uhrách, kde se

¹ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. 2. doplněné vyd. Praha 2002, s. 99, 101 a 106; PRAŽÁK, Richard: *Dějiny Uher a Maďarska v datech*. Praha 2010, s. 83–85, 90; KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*. 2. vyd. Praha 2011, s. 51.

² MARSINA, Richard: *Slovensko v rokoch 1301–1526*. In: MARSINA, Richard – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTÁK, Ľubomír: *Slovenské dejiny*. Martin 1992, s. 55–56; MANNOVÁ, Elena: *Krátké dejiny Slovenska*. Bratislava 2003, s. 85–86.

proslavil ve službách královny vdovy Alžběty a jejího nezletilého syna Ladislava Pohrobka, když již předtím sloužil jejímu otci, císaři Zikmundovi, a jejímu manželu, římskému, uherskému a českému králi Albrechtovi II. v boji proti Turkům. Od Enea Silvia se dozvídáme, že Jiskra přišel do Uher se třemi služebníky. Postrádáme přitom jakékoli časové upřesnění. Z popisu jeho vyprávění můžeme usuzovat, že se zúčastnil protitureckých výprav ve službách císaře Zikmunda a jeho zetě, římského, uherského a českého krále Albrechta II. Jiskrův pobyt v Uhrách spojený s válkami s Turky můžeme na základě toho datovat do období 1437–1439.³ Konec jeho služby byl spojen pravděpodobně se smrtí krále Albrechta II. Habsburského dne 27. října 1439 po jeho návratu z neúspěšné výpravy proti Turkům.⁴

2 Nejasnosti nad vstupem Jiskry do služeb královny Alžběty a počátek občanské války v Uhrách

Nevíme, kde přesně se pak Jiskra zdržoval. Za dané situace se nabízí v zásadě dvě pravděpodobná místa jeho působení po smrti Albrechta II. V úvahu připadá pokračování pobytu v Uhrách, nebo též návrat na rodnou Moravu, kde měl Jiskra nedořešené majetkové spory.⁵ V obou případech byl Jiskra královně Alžbětě rychle k službám, a to pravděpodobně nejpозději na počátku jara 1440. Přesnou dobu vstupu Jiskry do služeb Alžběty nelze pro nezachování pramenů stanovit.⁶ Abychom si udělali alespoň rámcovou představu o jeho možném působení v první polovině roku 1440, bude třeba

³ WOLKAN, Rudolf (ed): *Briefwechsel Eneas Silvius Piccolomini I. (1443–1445)*. Wien 1909, s. 351. Nejpodrobnější charakteristika Jiskry je v jeho životopise včetně vojenských zkušeností před rokem 1440. SILVIUS, Aeneas: *De viris illustribus*. In: PALACKÝ, František (ed.): *Die Reise nach Italien im Jahre 1837*. Praha 1838, s. 116–118: „nunc in Italia, nunc in lonquiquioribus provinciis armorum officio se exercens“. K Jiskrově boji s Turky též PESSINA, Thomas Joannes de Czechorod: *Mars Moravicus*. Typis Joannis Arnolti de Dobrosławin. Pragae 1677, s. 619 a 712. K výpravě císaře Zikmunda 1437 proti Turkům a vyslání tábořských bojovníků TÓTH-SZABÓ, Pál (ed): *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Óklevéltár 1414–1471 (dále jen A cseh-huszita)*. Budapest 1917, s. 370–371, č. 21; PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III/3*. Praha 1877, s. 237.

⁴ ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena: *Velké dějiny zemí Koruny české VI. 1437–1526*. Praha–Litomyšl 2007, s. 51.

⁵ Šlo o soudní spor o biskupské léno Všechnovice. Jiskra se v letech 1437–1438 nedostavil dvakrát k soudu, protože se zdržoval mimo zemi. LECHNER, Karl (ed.): *Belehnungs und Lehen-gerichtsbücher Bisthums Olmütz II*. Brünn 1902, s. 322 a 326.

⁶ K prvnímu najímání žoldnéřů Alžbětou mohlo dojít již v prosinci 1439, kdy se obávala vpádu polských vojsk. VACH, Miloslav: *Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovci o Uhry v letech 1440–1442*. Historické štúdie (dále jen HŠ), 3, Bratislava 1957, s. 177–178;

se podrobněji věnovat plánům a vojenským akcím královny Alžběty a jejího soupeře, polského krále Vladislava III. Jagellonského.

Jiskra vstoupil do vysoké politické hry dvou znepřátelených frakcí v Uhřích. Většina uherských šlechticů podporovala od počátku kandidaturu polského krále Vladislava na uherský trůn. V tom se odrážela i turecká hrozba na jihu a s tím spojená potřeba silného krále. Jejich rozhodnutí proto nezměnilo ani narození Ladislava Pohrobka dne 22. února. Toho podporovala druhá frakce zahrnující zastánce legitimismu a prohabsburští straníci z řad uherské šlechty. Alžběta jako dcera jejich oblíbeného vládce Zikmunda se nehodlala vzdát královské koruny pro svého syna a pro sebe s tím spojeného regentství do jeho zletilosti.⁷

Poláci přesto 8. března 1440 přijali v Krakově návrh uherského poselstva na vytvoření polsko-uherské personální unie pod vládou krále Vladislava.⁸ Alžběta si mezitím získala podporu řady východoslovenských měst.⁹ Na začátku konfliktu královna Alžběta nedisponovala dostatečnými prostředky k najmutí většího množství žoldnéřů, proto její síly rostly jen pomalu. Shromaždištěm jejich sil se stalo Komárno. Sem přijel v březnu také husitský hejtman Jan Šmikovský ze Žďáru a postupně následovali další žoldnéři a hejtmané. Je tedy vysoce pravděpodobné, že se zde zdržoval i Jiskra.¹⁰

Král Vladislav překročil uherské hranice a 22. dubna dorazil do Kežmarku. Královna Alžběta reagovala rychle. Veškeré síly připravila na cestu do Stoličného Bělehradu, kde chtěla nechat korunovat svého syna za uherského krále. Královna vyrazila 10. května z Komárna a čekala v Tatě na příchod své armády. S její pomocí dorazila do Stoličného Bělehradu. Synova práva k uherskému trůnu pak zajistila jeho korunovací 15. května. Kníže Cílský měl se svým vojskem mezitím dobýt Budín. Jeho dobytí mohlo roz-

ŠPIRKO, Jozef: *Husiti, jiskrovci a bratříci v dějinách Spiša 1431–1462*. Levoča 1937, s. 35–36; VALENTOVIČ, Štefan (ed.): *Slovenský biografický slovník II*. Martin 1987, s. 562.

⁷ SZENTPÉTERY, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Budapestini 1938, s. 286; SOPKO, Július (ed.): *Kroniky stredovekého Slovenska*. Bratislava 1995, s. 110; MIŠÍK, Mikuláš: *Husiti na Slovensku*. Banská Bystrica 1928, s. 82–83; KARTOUS, Petr: *Habsbursko-jagelovské dvojvládě v Uhorsku v rokoch 1440–1444*. HŠ, 24, 1980, s. 227.

⁸ Originál listiny z 8. března 1440 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál latinsky psané listiny je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond Diplomatikai Levéltár (dále jen DL) (Q szekció) pod číslem 39291; ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M.: c. d., s. 65.

⁹ WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii I*. (dále jen *Analecta Scepusii I*). Wienae 1774, s. 57; VACH, M.: c. d., s. 178.

¹⁰ PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě IV/1* (dále jen *Dějiny národu IV/I*). Praha 1877, s. 19–20.

hodnout celý konflikt. Obléhání však bylo zmařeno.¹¹ Na východě mezitím patrně přibližně na přelomu dubna a května dobyl jágerský biskup Šimon Rozgoň město Prešov, které patřilo k předním oporám královny Alžběty. Jeho akce přímo souvisela s cestou krále Vladislava do Uher. Král se svým průvodem po zastávce v Kežmaroku pokračoval 4. května 1440 v cestě přes Spišskou Novú Ves, Spišské Podhradie, Sabinov a dobytý Prešov do Jágru.¹² Odtud směřoval do Budína. Sem dorazil 21. května a zmařil tak Cílského snahu o jeho dobytí.¹³ Od této chvíle se Alžbětiny sny o rychlém vítězství začaly rychle rozplývat. Přesíla vojsk krále Vladislava a jeho uherských strážníků se ukázala jako rozhodující. V červnu jeho vojska zahájila útok na Ráb. Během těchto vojenských akcí byl zajat také Alžbětin vojevůdce a největší politická podpora Oldřich Cílský. Vladislav z Budína zamířil do Stoličného Bělehradu, kde byl 17. července 1440 korunován uherským králem.

Strategickým cílem se nyní stala záchrana měst věrných královně na východě. Zde se chopil své příležitosti Jiskra, který měl s posilami zachránit na východě, co se ještě zachránit dalo.¹⁴ Jiskra nemohl zahájit se svým vojskem přímý postup, protože nejpřímější cestu do prostoru báňských měst mu zahradil hejtman Ladislav Čech z Levic. Navíc nemohl disponovat větším počtem mužů a odrážet tak hlavní vojenské síly krále Vladislava, protože většina vojska královny Alžběty byla vázána na jihu při obraně opěrných bodů na linii Šoproň, Ráb, Komárno, Tata a Ostřihom. Za této situace Jiskra pravděpodobně nejprve doprovodil královnu Alžbětu do její nové rezidence v Bratislavě, která se měla stát novým shromaždištěm Alžbětina vojska a také jejím posledním útočištěm na uherské půdě. Cestu z Rábu do Bratislavy podstoupila Alžběta někdy po 2. červnu, když toho dne před odjezdem žádala o pomoc příbuzného, římského krále Fridricha (IV.).¹⁵ Do Bratislavy dorazila

¹¹ SOPKO, J.: c. d., s. 110; PALACKÝ, F.: *Dějiny národu IV/I*, s. 21.

¹² DLUGOSZ, Jan: *Historiae Polonica XII*. Lipsko 1711, s. 729–732; TÓTH-SZABÓ, Pál: *Giskra különös tekintettel Abaujmegyére* (dále jen *Giskra különös*). Budapest 1903, s. 5; VACH, M.: c. d., s. 179; KARTOUS, P.: c. d., s. 229.

¹³ PALACKÝ, F.: *Dějiny národu IV/I*, s. 21.

¹⁴ Originály listin z 11. července a z 28. října 1440 jsou dostupné na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originály listin jsou uloženy v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond DL (Q szekció) pod čísly 13589 a 13588; SASINEK, František Vítazoslav: *Slovanskí válečníci XV.–XVII. století – Jan Iskra* (dále jen *Slovanskí válečníci*). In: *Letopis Matice Slovenskej*, 9, sv. 1, č. 29, 1872, s. 7; VACH, M.: c. d., s. 180–181.

¹⁵ HORVÁTH, Mihályi (ed.): *Magyar regesták a Bécsi cs. Levéltárból 1118–1605*. In: EÖTVÖS, József – CZENGERY, Antal a kol. (eds.): *Magyar történelmi tár IX*. Pesten 1861, s. 59, č. 141; UHLIRZ, Karl (ed.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien II*. Wien 1900, s. 183, č. 2740; GYÖRGY, Mayer: *Giskra és huszitái*. Budapest 1886, s. 5; VACH, M.: c. d., s. 183, pozn. 33; ŠIMEK, Ondřej: *Husitizmus a reformácia na Spiši*. Liptovský Mikuláš – Bratislava 1971, s. 41.

21. června. Tento den také vynaložila 4 000 kop českých grošů na najmutí dalších žoldnéřů. Můžeme předpokládat, že tyto finanční prostředky jí pomohl obstarat její finančník Oldřich Eiczinger, který úvěry získal v českých zemích.¹⁶

3 Jiskrova cesta na východ a přínos dohod z Hainburgu

Záchrana pozic královny Alžběty na východě představovala technicky velmi náročný podnik, který nebyl možný bez odpovídající vojenské síly. Shromáždění dostatečného počtu žoldnéřů si vyžadovalo obrovský přísun hotových peněz, kterých se zpočátku nedostávalo. To se začalo měnit, když se začala rýsovat dohoda mezi římským králem Fridrichem a královnou Alžbětou.¹⁷

Přesné datum odchodu Jiskry z Bratislavy na východ lze určit pro nedostatek přímých pramenů jen obtížně. První Jiskrova doložená vojenská akce na půdě Uher skončila neúspěchem. Za věrohodnou lze považovat zprávu o Jiskrově zajetí v roce 1440 od straníků krále Vladislava, Michala Országa a Pankráce ze Sv. Mikuláše. Stalo se to, když se Jiskra utábořil před klášteřem sv. Benedikta v Pohroní (Hronský Beňadik). V případě Pankráce šlo navíc o bývalého spolubojovníka, se kterým Jiskra bojoval ve válkách s Turky. Podle Jana Dlugosze byl Jiskra na rozkaz krále Vladislava propuštěn. Spíše než na královu velkomyslnost lze usuzovat na zaplacení vysokého výkupného ze strany královny Alžběty. Tomu by mohla napovídat částka ve zlatě odevzdaná Pankráci ze Sv. Mikuláše, i když ji pro strohost záznamu nelze považovat s jistotou za výkupné za Jiskru. Rozpory budí i samotná jména jeho vězňů, zatímco v případě Pankráce pochybnosti nenacházíme, u druhého jména je tomu jinak. U Dlugosze je psán Michal Ország. V knize válečných počtů je uvedeno jméno Jan Ország. Zde jde zcela jistě o chybu. Hlavní část záznamu se vztahuje k zajetí Jana Šmikovského od Jana Országa, za tento záznam je připsána ještě dodatečně zmínka, že zajal i Jiskru. Pisatel byl veden chválnou snahou doplnit předchozí neúplný záznam, kde vystupuje v pozici Jiskrova vězněte pouze Pankrác. Nechtěně však zaměnil osoby stejného rodu, proto je vhodné vycházet v tomto případě z Dlugosze.¹⁸

¹⁶ VACH, M.: c. d., s. 184.

¹⁷ CHMEL, Joseph (ed.): *Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis (Imperatoris III)*. (dále jen *Regesta chronologico-diplomatica*). Wien 1838, s. 12, č. 92; VACH, M.: c. d., s. 181; TÓTH-SZABÓ, Pál: *A cseh-huszita*, s. 178.

¹⁸ K Pankrácovu tažení proti Turkům roku 1437 viz *Kronika Bartoška z Drahonice*. In: EMLER, Josef (ed.): *Fontes rerum Bohemicarum* V. Praha 1893, s. 620. Den ani měsíc zajetí Jiskry

Pro upřesnění událostí spojených s jeho vysláním na východ a dobou propuštění je nutné užít doprovodných informací. Jiskra byl jmenován už 1. srpna 1440 královnou Alžbětou správcem abaujsko-tornianskej župy. Toto jmenování ukazuje, že Jiskra na počátku bojů byl jedním z nejvýznamnějších kapitánů na straně královny Alžběty, ale jeho správní pravomoci přesto alespoň zpočátku nepřesahovaly oblast východního Slovenska. Navíc 1. srpen lze s největší pravděpodobností pokládat za den, kdy vyrazil z Bratislavy na východ. Jiskrovo zajetí trvalo osm dní. Propuštěn musel být tedy patrně už 8. srpna.¹⁹ Myslím si, že Jiskra si v této době dobře uvědomoval, že jedinou šancí na změnu nepříznivé situace je vybudování obrovské armády, která by rozdrtila vše, co by jí při cestě na východ zkrřížilo cestu. O úsilí získat v této době co nejvíce žoldnéřů vypovídá zpráva Hanse Gyslera z 10. srpna, že Češi a Moravané táhli denně v obrovských počtech na pomoc královně a jejímu synu Ladislavovi.²⁰

Vojensky Alžběta spoléhala především na žoldnéře ze zemí Koruny české a z Rakous. Jiskra záhy postavil vojsko čítající zhruba 5 000 mužů pocházejících především z oblastí Čech, Moravy, Slezska, Polska a Rakous.²¹ Ač byl sám katolík, najímal do svého vojska ve velkém i bývalé husitské bojovníky. Pod jeho vedením bojovali mnozí skvělí bojovníci a hejtmané. Z nich prosluli později především Petr Aksamit a Jan Talafús z Ostrova jako vůdci bratříků.²²

Jiskra se z Bratislavy 22. srpna opět vypravil s vojskem na východ, ale u hradu Kaliště severně od Bánské Bystrice narazil na nepřítele, a to patrně na Pankráce ze Sv. Mikuláše a jeho lidi. Tentokrát se však ubránil. Je ne-

neudává DŁUGOSZ, J.: c. d., s. 754; ani *Kniha válečných počtů města Košic*. In: Archív mesta Košice (dále jen AMK), fond Supplementum schramianum 1440–1444–1445, část A, s. 1, Nr. 19.180; WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii II*. Wienae 1774, s. 99; SASINEK, F. V.: *Slovanskí válečníci*, s. 6; MIŠÍK, M.: c. d., s. 93. Ohledně původců Jiskrova zajetí uvádí nesprávně vedle Pankráce Jana a nikoli Michala Országa VACH, M.: c. d., s. 196.

¹⁹ *Kniha válečných počtů města Košic*. In: AMK, fond Supplementum schramianum 1440–1444–1445, část A, s. 1, Nr. 19.180; TÓTH-SZABÓ, P.: *Giskra küllönös*, s. 7–8; MIŠÍK, M.: c. d., s. 84–86; KARTOUS, P.: c. d., s. 235.

²⁰ PALACKÝ, František (ed.): *Starší letopisové čeští od roku 1378–1527*. Praha 1829, s. 119; VACH, M.: c. d., s. 185, pozn. 41.

²¹ CALLIMACHUS, Philippus: *Historia de rege Vladislao*. In: LICHÓNSKA, Irmina (ed.): *Bibliotheca latina medii et recentioris aevi*. Varsoviae 1961, s. 100; TÓTH-SZABÓ, P.: *Giskra küllönös*, s. 8; ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M.: c. d., s. 71.

²² Jiskra je prohungarydovskými kronikáři viněn ze všech válečných hrůz v Uhrách. Za najímání cizích žoldnéřů ho odsuzuje nejvíce THUROCZ, Johannes de: *Chronica Hungarorum*. In: ELISABETH, Galántai – KRISTÓ, Julius (eds.): *Chronica Hungarorum I*. Budapest 1985, s. 240; KATONA, Stephanus: *Historia critica regum Hungariae IV/13*. Pestini 1790, s. 166–167; TRESP, Uwe: *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2004, s. 45–46.

pravděpodobné, že by se jednalo o Jiskrovu výpravu, při níž byl Jiskra zajat, jak napsali ve svých studiích Miloslav Vach a Petr Kartous. Pokud byl Jiskra zajat a vězněn na jednom z Pankrácových Považských hradů, pak by se jen stěží mohl objevit už počátkem září na východě v Levoči. Proto se jedná již o druhou Jiskrovu výpravu na východ. První výprava se musela uskutečnit již na počátku srpna 1440. Jiskra svým příchodem měl zastavit zhoršující se postavení Alžběty na východě.²³

Poslední otázkou je, kde královna Alžběta získala takové finance, které by jí umožnily déle vydržovat takto velkou armádu. Královna vdova si uvědomovala, že pokud má synovo dědictví udržet proti králi Vladislavovi a jeho straníkům, bude potřebovat podporu svého příbuzného římského krále Fridricha (IV.). Na něj se také obrátila o pomoc. Po jednání v Hainburgu uzavřeném smlouvou z 23. srpna 1440 získal Fridrich poručnictví nad malým Ladislavem a správu Rakous. Alžběta sama měla vládnout v Uhrách. Dále svěřila Fridrichovi syna Ladislava a zastavila mu uherskou korunu za 2 500 zlatých. Fridrich poskytl i další půjčky.²⁴ Půjčka, která dosáhla postupně výše až 35 500 zlatých, přišla Alžbětě mimořádně vhod. Za ně mohla najmout a vydržovat větší množství žoldnéřů. Z toho bylo 18 500 dukátů poskytnuto v kritickém období v rozmezí května až srpna.²⁵ Fridrich navíc převzal část Alžbětiniých závazků, především se jednalo o některé nevyplacené pohledávky žoldnéřům. Alžběta ve Fridrichovi získala spojence, který poskytl vysoké půjčky.²⁶ Měla v něm též dostatečnou politickou podporu při hájení Ladislavových legitimních nároků na mezinárodním poli.²⁷

Jiskrovými hlavními opěrnými body při cestě na východ byla města Kremnice, Košice, Levoča a Bardějov.²⁸ Tato počáteční základna nebyla bez

²³ *Kniha válečných počtů města Košic*. In: AMK, fond Supplementum schramianum 1440–1444–1445, část A, s. 1–2, Nr. 19.180. Hrad Kaliště byl původně v držení Kašpara Šlika. Pankrác ho později od něj za nízkou cenu odkoupil, což může naznačovat, že hrad byl již v moci Pankráce a ten tuto držbu takto dodatečně legalizoval. SILVIUS, A.: c. d., s. 117; VACH, M.: c. d., s. 197; KARTOUS, P.: c. d., s. 235–236.

²⁴ CHMEL, Joseph (ed.): *Materialen zur österreichische Geschichte*. I. Wien 1837, s. 83–86, č. 9, 10, 11; KOLLARI, Adam Francisci: *Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia*. Vindobonae 1762, s. 845; PALACKÝ, F.: *Dějiny národu IV/I*, s. 34; KARTOUS, P.: c. d., s. 231.

²⁵ Celková výše Fridrichovy pomoci dosáhla 35 500 zlatých. K tomu GYÖRGY, M.: c. d., s. 4. 30 000 zlatých uvádí MIŠÍK, M.: c. d., s. 83. Dalších více než 5 000 uvádí VACH, M.: c. d., s. 181–182; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 178.

²⁶ HORVÁTH, M.: c. d., s. 62, č. 149 a 148; MIŠÍK, M.: c. d., s. 83–84.

²⁷ Zasáhl proti snaze dosadit vévodu Albrechta Bavorského za českého krále. Ten pod jeho tlakem nabízenou korunu nepřijal. PALACKÝ, F.: *Dějiny národu IV/I*, s. 35.

²⁸ CALLIMACHUS, P.: c. d., s. 34; WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii II* (dále jen *Analecta Scepusii II*). Wienae 1774, s. 99; ŠPIRKO, Jozef: *Husiti, jiskrovci a bratříci v dějinách Spiša 1431–1462*. Levoča 1937, s. 41.

významu. Přesto to byly pouze ostrůvky v moři proti počtu nepřátel, kterými byli především Pankrác ze Svatého Mikuláše s pohraničními hrady Skalici a Holíci na západě a dále v nitranské župě s hrady Hlohovec pak Blatnice, Branč, Vršatec, Budatín, Velký hrad (v Liptově), Zay-Uhrovec, Skalica, Hrádok, Likava, Sučany, Breznica, kaštel Svatého Mikuláše a turčanské probošství a záhy také Lupča (Zvolensko). Dalšími Jiskrovým nepřítelem byli Pankráčův spojenec Ladislav z Necpál a Michal Ország.²⁹ Na Spiši čekal Jiskru další nebezpečný soupeř, Polák Mikuláš Komorovský, který spravoval 13 spišských měst, které mělo Polsko v zástavě. Kromě nich stála proti Jiskrovi řada domácích rodů majících majetky na dnešním území Slovenska. K významným patřily Perényovci, Palócziovci, Rozgonyovci a páni z Humeného a mnohé další rody.³⁰

Jiskrovi nepřátelé však nedokázali zkoncentrovat proti jeho armádě větší síly a tak nedovedli zastavit jeho rychlý postup. Jiskra během druhé poloviny srpna 1440 začal zabezpečovat svěřená území. Svou pozornost zaměřil na zajištění bezpečí okolí Kremnice.³¹ Zdejší mincovna s dostatečným příjmem zlaté rudy umožňovala Jiskrovi platit najaté žoldnéře zlatými mincemi raženými jménem Ladislava Pohrobka. Aeneas Silvius v souvislosti s Jiskrovou charakteristikou zmiňuje i jeho štedrost, která se projevovala obzvláště ve vztahu k jeho vojákům.³² Jiskra tedy z Kremnice postupně dobyl Zvolen, Krupinu na jihu a Brezno na východě a na severu Bánskou Bystrici. Severně od ní u hradu Kaliště narazil na nepřátele, které zahnal, a pokračoval odtud na východ. K další srážce s nepřáteli došlo u Plešivce (u Rožňavy), ale ani tentokrát síly místní šlechty vedené Štefanem z Putnoku a jeho bratry nedokázaly jeho postup zastavit. Jiskra pak oblehl Smolník. Zřejmě po jeho dobytí Jiskra své síly rozdělil. Část z nich pravděpodobně posílila Košice na východě a podílela se na obležení Jasova a dobytí Gelnice. S ostatními silami Jiskra postupoval na sever na Spiš, kde řídil další vojenské akce z města Levoče, kam dorazil počátkem září. Koncem září byl při bojích u Szerencse západ-

²⁹ Originál listiny z 1. července 1441 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál listiny je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond DL (Q szekció) pod číslem 13630; MIŠÍK, M.: c. d., s. 87; KARTOVS, P.: c. d., s. 228.

³⁰ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii II*, s. 257; MIŠÍK, M.: c. d., s. 88; VÁCH, M.: c. d., s. 190–191. CAMBEL, Samuel a kol.: *Dějiny Slovenska I. Do roku 1526*. Bratislava 1986, s. 389. Polská zástava z časů krále Zikmunda zahrnovala panství Stará Ľubovňa, hrad Podolinec, Hniezdne a města Spišská Belá, Ľubica, Vrbov, Spišská Sobota, Poprad, Veľká, Stráže pod Tatrami, Spišské Vlachy, Spišská Nová Ves, Ruskinovce, Spišské Podhradie, Matejovce a Tvarožná.

³¹ TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 183–184.

³² SILVIUS, A.: c. d., s. 117–118; CALLIMACHUS, P.: c. d., s. 102; SASINEK, F. V.: *Slovanskí válečníci*, s. 8.

ně od Tokaje zajat Jiskrův hejtman Jan Šmikovský. To představovalo pouze drobný neúspěch.³³ Jiskrova vojska získala před koncem roku 1440 zpět také Prešov. Tím Jiskra splnil svůj úkol a zachránil Alžbětino panství na východě.³⁴

4 Jiskra a první bitva o Košice

Před Jiskrou stál nyní nový úkol. Rozšířit dobytá území a převést postupně na stranu královny a jejího syna Ladislava místní šlechtu. Zatímco Jiskra působil na Spiši, jeho hejtmané měli patrně už od svého příchodu určená svá působišť. Takto na jihu v oblasti Tokajských vrchů působil Jan Šmikovský ze Žďáru. V Šariši to byl Mikuláš Brcál. V oblasti mezi Jasovem, Gelnicí a Rožňavou působili hejtmané Jan Talafús a Jan Oskar. Král Vladislav, aby podpořil své straníky, nechal pravděpodobně již v únoru 1441 oblehnout Abov a Košice. Jan Perényi zaútočil na Alžbětiny straníky v Zemplíně. Myslím si, že ze strany krále Vladislava byla ofenzíva nutností, protože jinak by ji nezaahajoval ještě během zimy, ale počkal by jistě až na jaro.³⁵ Dalším důvodem byl příchod posil z Polska koncem roku 1440. Tyto posily v počtu okolo 5 000 mužů oblehly kapušanský hrad a Prešov. Na královo naléhání však obléhání zanechaly, prošly Jiskrovým územím a dorazily 5. ledna ke králi do Budína. Král měl tedy k dispozici dostatečné síly připravené k boji.³⁶

Jiskra nejméně od konce února působil v Košicích. Kněz Mikuláš psal 15. března 1441 Oldřichovi z Rožmberka, že se mu z Košic během dvou neděl podařilo porazit tisíc mužů. Počty poražených nepřátel mohou být poněkud nadnesené, ale jádro zprávy hovořící o jeho vítězstvích lze pokládat za spolehlivé. O Košice se nesvedla zřejmě žádná velká bitva, ale série dílčích střetů, které komplikovaly a ve své podstatě znemožňovaly polské a uherské armády úspěšně dokončit obléhání Košic.³⁷ Po jeho boku bránil úspěšně Košice hejtman Jan Talafús z Ostrova. Král Vladislav III. Jagellonský po sérii ne-

³³ *Kniha válečných počtů města Košic*. In: AMK, fond Supplementum schramianum 1440–1444–1445, část A, s. 1–2, Nr. 19.180; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 184; VACH, M.: *c. d.*, s. 198, pozn. 90; KARTOUS, P.: *c. d.*, s. 236.

³⁴ DLUGOSZ, J.: *c. d.*, s. 754. K dobytí Prešova také WAGNER, C.: *Analecta Scepusii II*, s. 99; KARTOUS, P.: *c. d.*, s. 236.

³⁵ DLUGOSZ, J.: *c. d.*, s. 754; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 184; VACH, M.: *c. d.*, s. 198–199.

³⁶ THURCZ, J. de: *c. d.*, s. 245; VACH, M.: *c. d.*, s. 202.

³⁷ PALACKÝ, František (ed.): *Archiw Český čili staré písemné památky české a moravské III* (dále jen *ÁČ*), s. 18–19, č. 24: „A Jiskra z Košice we dwú neděli porazil jich také dobře Polákow a Uhrów na tisíce, a mnoho wěznów má; tak že se zle vede Polákóm a Uhróm.“

úspěšných bojů raději opustil bojiště. Vedením vojska pověřil Jana Perényiho. Jiskra přisunutím posíl ze Spiše a Šariše zmařil úspěšné dokončení obléhání Košic a Jan Perényi se dal na ústup, na kterém se jeho vojsko zřejmě postupně rozpadlo.³⁸ Krátce poté se ukryl na svém hradě Šariši, kde byl obležen Jiskrovým hejtmánem Mikulášem Brcálem.³⁹ Po dobytí Šariše 12. března se dostal Jan Perényi do zajetí. Jiskra se právě na úkor rodu Perényů obohatil nejvíce majetkově i finančně.⁴⁰

5 Jiskra kapitánem horních Uher

Jiskra byl o pohybech nepřítele spraven a mohl se tedy pečlivě připravit a získat i nové spojence. Dne 17. června 1441 potvrdil v Košicích spojenectví s uherskými šlechtici Janem Rykolfem a Petrem z Kamenice, namířené proti králi Vladislavovi a jeho spojencům.⁴¹ Král Vladislav při letní ofenzivě spoléhal především na svého nejvyššího hejtmana Jana Čapka ze Sán. Pod jeho velením oblehlo jeho vojsko již 8. července 1441 město Košice hájené samotným Jiskrou.⁴²

³⁸ Předchozí odkaz a zmíněný citát naznačuje, že nedošlo k žádné velké rozhodující bitvě. JIREČEK, Hermenegild: *Jan Talafús z Ostrova*. Časopis Musea Království Českého, 33, sv. 2, Praha 1859, s. 164. Nelze spojovat boje o Košice v první polovině roku 1441 a boje vedené u Košic od července tak, jak to udělal Mršík, M.: c. d., s. 95; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-husztai*, s. 187.

³⁹ Dvě listiny k Janu Perényimu jako držiteli Šarišského hradu. Originál listiny z 27. června 1439 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál listiny je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond DL (Q szekció) pod číslem 13410; Originál listiny z 30. 7. 1439 dostupný tamtéž pod číslem 13411; DLUGOSZ, J.: c. d., s. 754.

⁴⁰ Tamtéž, s. 754; *Kniha válečných počtů města Košic*. In: AMK, fond Suplementum schramianum 1440–1444–1445, část A, s. 3, Nr. 19.180: „her Berczal“ „Am tag Gregorii der Sarus gewonen wart“. Kopie listiny z 3. prosince 1441 je dostupná na: <http://mol.arcanum.hu/>. Kopie listiny z roku 1450 psané latinsky je uložena v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond DL (Q szekció) pod číslem 70896. Originál listiny z 13. října 1442 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál listiny psané latinsky je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond DL (Q szekció) pod číslem 13690. VACH, M.: c. d., s. 199.

⁴¹ Regest listiny vydala MARSINOVÁ, Anna (ed.): *Ján Jiskra z Brandýsa a jeho diplomatická produkcia 1441–1462*. Bratislava 1977, s. 105 (nepublikovaná magisterská diplomová práce); pouze základní údaje o listině podala BUZINKAYOVÁ, Anna: *Písomnosti a kancelária Jána Jiskru z Brandýsa*. In: Slovenská archivistika, XVII, č. 1. Bratislava 1982, s. 84. Originál listu uložený v Archívu mesta Košice pod signaturou 220/4 se ztratil.

⁴² *Kniha válečných počtů města Košic*. In: AMK, fond Suplementum schramianum 1440–1444–1445, část A, s. 6, Nr. 19.180: „Am Tage Kiliani als Kassa berandt von“ „Czapko“. VACH, M.: c. d., s. 206; PAPAŇÍK, David: *Jan Čapek ze Sán*. České Budějovice 2011, s. 156.

Obrana Košic kladla na Jiskru i ostatní obránce nemalé nároky. Obléhatelé pod hradbami užili všech prostředků, aby Košice dobyli. Střelbou z katapultů a děl utrpěly hradby rozsáhlá poškození. Obyvatelé města trpěli hladem a město odolávalo z posledních sil.⁴³ V kritické chvíli však přispěchaly Jiskrovi na pomoc jednotky z Prešova a dalších měst a vyprostily tak Košice z obležení.⁴⁴ O Košice se bojovalo urputně až do 30. srpna 1441, když však Jan Čapek ze Sán zjistil, že Jiskrovi přišly posily, ukončil neúspěšné obléhání.⁴⁵ Lze oprávněně předpokládat, že Jiskra nenechal Čapkovy jednotky spořádaně ustoupit a jen co se dostal do kontaktu s vojsky svých měst, vyrazil z Košic proti Čapkovi. Myslím si, že Čapek se dozvěděl o příchodu Jiskrových posil dost pozdě. Pravděpodobně byly již nedaleko Košic, protože jinak by sotva ponechal celý svůj tábor Jiskrovi a jeho spojencům. Čapek zřejmě, aby zachránil vojsko, byl nucen podstoupit s částí svého vojska boj, aby tak získal čas. Tomu nasvědčuje i list Jiskry, kde hovoří o 200 pobitých nepřítelích a blíže neurčeném počtu zajatců. Jiskra pronásledoval ustupujícího Čapka, ale tomu se podařilo nakonec ustoupit z dosahu jeho vojska. Při svém postupu zabránil Reinoldovi Rozgoňovi, aby se opevnil ve františkánském klášteře Froena (Vranov), udeřil na něj a klášter dobyl. Dobil také klášter Telkibányu, který měl do té doby v moci Pankráč ze sv. Mikuláše. Dále však již Jiskra nepostupoval a vracel se zpět na sever. Dne 18. září byl opět v Košicích, kde se připravoval k nové vojenské akci.⁴⁶ V této době již probíhala v Sečanoch jednání o příměří na jihu. Za Vladislavovu stranu jej stvrzoval 9. října hontský župan Ladislav Szécsényi a za královnu Alžbětu kapitán Kremnice a zvo-

⁴³ CALLIMACHUS, P.: c. d., s. 102–104.

⁴⁴ IVÁNYI, Béla (ed.): *Epperjes szabad város királyi levéltára* (dále jen *Epperjes szabad*). Szegéd 1931, s. 281.

⁴⁵ Originál listiny z 5. září 1441 je dostupný na: <http://www.monasterium.net/>. Originál listiny psané německy je uložen ve Wiener Stadt- und Landesarchiv, fond Hauptarchiv Urkunden (1177–1526), sign. 2822. Regesta listu viz UHLIRZ, K.: c. d., s. 200, č. 2822; VACH, M.: c. d., s. 206.

⁴⁶ Originál listiny z 18. září 1441 je dostupný na: <http://www.monasterium.net>. Originál listiny psané německy je uložen ve Wiener Stadt- und Landesarchiv, fond Hauptarchiv Urkunden (1177–1526), sign. 2826. Regest listu Jiskry o průběhu podzemní ofenzívy zasláný do Vídně vydal UHLIRZ, K.: c. d., s. 201, č. 2826; KARTOUS, P.: c. d., s. 241. Odlišně interpretuje události u Košic a Jiskrovo působení PAPAÍK, D.: c. d., s. 156: „Od Košic vytáhl někdy po 18. září 1441, aby zahájil protiofenzívu.“ Jde o mylnou interpretaci. Ofenzívu Jiskra zahájil již 30. srpna, protože 18. září byly oba kláštery již Jiskrou dobyty, jak o tom sám toho dne podával zprávu do Vídně.

lenský župan Hašek ze Schellendorfu. Na jihu tím boje ustaly. Príměří bylo uzavřeno do dne sv. Jiří (23. 4.) 1442.⁴⁷

Z Košic obrátil Jiskra svou pozornost na severozápad a směřoval s vojskem na Spiš, kde se mu během noci z 15. na 16. října 1441 podařilo s pomocí místních obyvatel obsadit Kežmarok a to těsně předtím, než mu přispěchal Jan Čapek s posilami na pomoc. Jiskra šel tedy od vítězství k vítězství a štěstěna ho neměla opustit ani v budoucnu.⁴⁸

Během října začali straníci královny Alžběty dobývat prešpurský hrad, který byl v té době v moci straníků krále Vladislava.⁴⁹ Na některé spojence krále Vladislava zapůsobily Jiskrovi úspěchy natolik, že přešli raději na stranu královny Alžběty, jak o tom sama psala 4. prosince 1441.⁵⁰ Jiskra byl za své úspěchy odměněn. Dne 28. ledna 1442 ho královna Alžběta dekretem jmenovala kapitánem horních Uher a šarišským županem. Pověření zahrnovalo přímou správu nad bánskými městy (Banská Belá, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Lubetová, Nová Baňa, Pukanec) a nad celou zvolenskou stolicí. Jiskra ze své pozice vojenského velitele ovlivňoval zásadně správu na dobytých území už dříve, teprve nyní se mu dostalo oficiálního potvrzení jeho pozice. Udržení této nové pozice předpokládalo zvítězit v dalších bojích, které musely po těchto úspěších následovat.⁵¹ Protistrana nerezignovala, i když byla neúspěchy na všech stranách nepřijemně překvapena.

6 Jiskra a porážka zimní ofenzívy krále Vladislava

Koncem ledna 1442 vytáhl se svým vojskem proti městu Bratislavě (Prešpurku) král Vladislav. Příchod posíl z Vídně zabránil porážce královny Alžběty. Vladislav utrpěl v bitvě u Bratislavy 19. února porážku. K jihu se ustoupit neodvažoval z obavy před silnými posádkami Alžběty v Rábu, Ostřihomi a Tatě. Jiskra začal v tu dobu působit v Pohroní, kam byl Alžbětou

⁴⁷ BECANINOVÁ, Kristína a kol. (eds.): *Regesty listín Jána Jiskru z Brandýsa*. In: Zborník príspevkou z konferencie Husiti na Slovensku. Zvolen 2001, s. 143, č. 9; MIŠÍK, M. c. d., s. 93.

⁴⁸ DŁUGOSZ, J.: c. d., s. 764. K dobytí Kežmaroku SZENTPÉTERY, E.: c. d., s. 286. K obsazení Kežmaroku Isti a k neúspěchu Čapka WAGNER, C.: *Analecta Scepusii II*, s. 99–100; KATONA, S.: c. d., s. 168. Chybně Čapka za Čajku zaměnil MIŠÍK, M.: c. d., s. 95.

⁴⁹ VACH, M.: c. d., s. 212.

⁵⁰ PALACKÝ, F.: *AC III*, s. 19–20, č. 26.

⁵¹ Jiskra je někdy označován jako hrabě. Latinsky tomu odpovídá pojem comes. Pro uherské prostředí je ale správnější překlad župan. BECANINOVÁ, K. a kol.: c. d., s. 143, č. 10; MIŠÍK, M.: c. d., s. 99; HUNKA, Ján: *Vplyv výbojov husitov a bratříkov na vývoj menových pomerov v r. 1428–1467*. In: Zborník príspevkou z konferencie Husiti na Slovensku. Zvolen 2001, s. 62.

povolán, a začal ohrožovat Vladislavovo vojsko z východu. V polovině února 1442 dobyl klášter Svatý Beňadyk nad Hronem, což bylo po předchozí neblahé zkušenosti jistě velkou satisfakcí. Král Vladislav s vojskem se vydal k Trnavě, kterou předtím dobyl jeho hejtman Tenczin. Odtud v polovině března zamířil na jih. Pro vysoký stav hladin řek nemohl s vojskem přebrodit a utábořil se proto nedaleko Nitry. Víc než samotná porážka v bitvě u Bratislavy decimovala oddíly krále Vladislava zima a nedostatek potravin.⁵² U Nitry se navíc střetl s odporem zdejší posádky. V boji se zde vyznamenal jeden z Jiskrových hejtmanů. Pravděpodobně šlo o Jana Talafúse z Ostrova, který 24. března v jedné potyčce porazil králi Ladislavovi 70 mužů a informoval také o postavení vojska krále Vladislava, které čítalo již pouze dva tisíce mužů. Jen ztráty na koních činily údajně kolem tří tisíc. Přesto se podařilo zdecimovanému Vladislavovu vojsku uniknout. Po ústupu k Budínu mu již mnoho sil nezbylo.⁵³ Král ustoupil koncem března k Budínu. Polský dubnový sněm v Sendraze vyjádřil své přání po míru a volal krále na pomoc, protože do Podolí vpadli Tataři.⁵⁴

Šimon Rozgoň počátkem května vypravil výpravu čítající 4 000 mužů pod vedením Ladislava Čecha z Levic. Výprava směřovala do oblasti středoslovenských bánských měst. Jiskra byl královnou Alžbětou povolán na pomoc do této oblasti. Nedokázal sice zabránit dobytí Bánské Štiavnice, ale svým příchodem do této oblasti zastavil nepřátelský nápor. Jiskrův hejtman Talafús už od června 1442 obléhal důležitý hrad Drienov nacházející se na polovině cesty mezi Prešovem a Košicemi. Jiskra se v srpnu k obléhání připojil a hrad dobyl. Významnou úlohu při obléhání sehrálo jistě i nasazení košických houfnic.⁵⁵

⁵² K polskému šlechtici Tenczinovi LEWICKI, Anatolii (ed.): *Monumenta medii aevi historia res gestas Polloniae illustrantia XIV*. Cracoviae 1984, s. 1, č. 1, s. 624: „Thanczin palatinus Cracoviensis“. K dobytí Trnavy Tenczinem CALLIMACHUS, P.: *c. d.*, s. 106; Mišík, M.: *c. d.*, s. 91; VACH, M.: *c. d.*, s. 216–217.

⁵³ K bitvě u Prešpurku 19. února 1442 viz AČ III, s. 21, č. 28; AČ III, s. 21–22, č. 29: Jiskrův hejtman psal královně Alžbětě v sobotu před Květnou nedělí, tedy 24. 3. 1442; PALACKÝ, F.: *Dějiny národu IV/I*, s. 63. Královna Alžběta v listu z 25. března chválila za prokázané služby Jana Talafúse a Jana Oskara. IVÁNYI, Béla (ed.): *Bártfa szabat királyi város levéltára 1319–1526* (dále jen *Bártfa szabad*). Budapest 1910, s. 68, č. 379.

⁵⁴ K vpádu Tatarů na Litvu BONFINIUS, Antonius: *Rerum hungaricarum decades quinque*. Typis. Leopoldus Franciscus Landerer. Budae 1770, s. 431; Podrobněji CALLIMACHUS, P.: *c. d.*, s. 108; KARTOUS, P.: *c. d.*, s. 244–245.

⁵⁵ *Kniha válečných počtů města Košic*. In: AMK, fond Supplementum schramianum 1440–1444–1445, část A, s. 8–9, Nr. 19.180: „Behmen legen von dem Somoš“, „Item als Somoss gewonnen“; IVÁNYI, B.: *Bártfa szabat*, s. 69, č. 388; KARTOUS, P.: *c. d.*, s. 246.

7 Jiskra a boje na Spiši

Jiskra se snažil využít příznivé situace a obrátil svou pozornost na Spiš. Zastavit Jiskrův postup se snažili dva kapitáni krále Vladislava. Byli to Mikuláš Cajka z Brezovice a Mikuláš Komorovský z Podolince. Ti chtěli využít toho, že Jiskra zkoncentroval své síly proti hradu Richnavě, a dobýt Prešov. Posádky českých žoldnéřů se po jejich útoku udržely pouze ve věžích. Jiskra spěchal Prešovu na pomoc, ale už nedokázal zabránit jeho vyplnění během 14. září 1442. Z kořisti se útočníci neradovali příliš dlouho. Jiskra dohnal ustupující nepřátele a donutil je k bitvě. Vladislavovi hejtmané od Jiskry utrpěli porážku a ocitli se sami s mnoha jinými v zajetí. Jiskra se se svými silami pak již prakticky nerušeně mohl soustředit na dokončení dobývání Richnavy.⁵⁶ Po obsazení Richnavy a zajetí jejího velitele Mikuláše Perényiho mělo dojít k bitvě s vojskem jágerského biskupa Šimona Rozgoně, který spěchal obležené Richnavě na pomoc. Jiskra se pustil ihned do obnovování poničených hradeb. Na jejich využití však již nedošlo.⁵⁷ Šimon Rozgoně dal před bojem přednost vyjednávání, jehož výsledkem byla svatba Jiskry s neteří Šimona Rozgoně, která se uskutečnila zřejmě v druhé polovině září. Skutečnost, že si Jiskra vzal neteř jágerského biskupa, neovlivnila jeho politickou orientaci tak, jak biskup doufal. Dál zůstal věrný straně Ladislava Pohrobka. Nevydal města a hrady, které získal na Spiši.⁵⁸ Nicméně zavládlo křehké příměří, které umožnilo propustit některé zajatce. Takto byl propuštěn Mikuláš Perényi, který se zavázal Jiskrovi za sebe vyplatit sumu 24 000 zlatých. Protože však takovou sumou nedisponoval, vyplatil pouze 4 000 zlatých a za zbytek částky získal Jiskra jeho panství Velkou Idu. Tu Jiskra později zastavil kremnickému měšťanu Pavlu Modrérovi za 6900 zlatých.⁵⁹

⁵⁶ CALLIMACHUS, P.: c. d., s. 114; WAGNER, C.: *Analecta Scepusii II*, s. 100; KATONA, S.: c. d., s. 186–188. K dobytí Prešova nejpodrobněji SASINEK, F. V.: *Slovanskí válečníci*, s. 15; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 44. Nesprávně uvedl, že Jiskra po zajetí Cajky a Komorovského dobyl Podolinc. MIŠÍK, M.: c. d., s. 99–100. Richnava může být psána též ve tvaru Rychnava.

⁵⁷ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii II*, s. 101; MIŠÍK, M.: c. d., s. 96; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 44.

⁵⁸ Tento sňatek neunikl pozornosti soudobých kronikářů. S jistou dávkou výsměchu k neúspěchu biskupa získat Jiskru viz SILVIUS, A.: c. d., s. 118; BONFINIUS, A.: c. d., s. 342–343: „Agriensis Episcopi neptis, Giscrae desponsatur.“ CALLIMACHUS, P.: c. d., s. 116. Píše o tom, že mír byl dosažen: „per matrimonium episcopi nepte.“ SZENTPÉTERY, E.: *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Budapest 1938, s. 286. Žádný z kronikářů jméno Jiskrovy ženy nezaznamenal. Jiskrovou další manželkou byla Mara, dcera Jiřího Brankoviče a vdova po sultánu Muradu (II.). K tomu URBÁNEK, Rudolf: *České dějiny. Věk poděbradský III/4*. Praha 1962, s. 298.

⁵⁹ Originál listiny z 13. října 1442 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál listiny je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond Diplomatikai Levéltár (Q szekció) pod číslem 13690; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 193.

Mimo tohoto příměří Jiskra ještě signoval separátní mírovou smlouvu ze 17. září 1442 ve městě „Hollokew“ (Hollókő v severním Maďarsku, 40 km jižně od jihoslovenského města Lučence). Šlechtici z župy novohradské a hontské na jedné straně a Jiskrou a jeho spojenci na straně druhé se zavázali k vzájemnému příměří do 23. dubna 1443.⁶⁰ Zde vystupuje Jiskra s přídomkem „ze Šah“. Tedy jako jejich majitel. Šahy Jiskra obsadil zřejmě počátkem září a využil tak příměří s Šimonem Rozgoněm k dalším bojům tentokrát na jihu.⁶¹ Zmíněná dohoda nebyla ze strany Jiskry ani ostatních bojujících brána příliš vážně.⁶² Příměří král Vladislav využil k vyslání své polské armády zpět do vlasti, aby tak zemi chránil před tatarským vpádem. Polské vojsko se na konci podzimu vracelo přes Jáger, kde využilo pohostinnosti biskupa Šimona Rozgoňe. Zde bylo zaskočeno nenadálým útokem Jiskrova hejtmána Jana Talafúse z Ostrova, který zde se svými českými a rakouskými žoldnéři získal bohatou kořist, ale na zpáteční cestě byl dohnán polskými a uherskými pronásledovateli a po krátké bitvě byl zajat a uvězněn v Jágru. Polské vojsko pak pokračovalo zpět do vlasti.

Myslím si, že Jiskra dal k celé akci alespoň tichý souhlas. Svou roli mohla sehrát i obava, zda návrat polské armády spojené s průchodem přes Jiskrou ovládané území není jen pouhou válečnou lstí. Původcem celého plánu byl však zřejmě Talafús, který byl Jiskrovým zřejmě nejodvážnější, ale současně také nejnerozvážnějším hejtmánem. Blížící se zima a dané rozložení sil neumožnilo ani jedné ze stran zkoncentrovat síly k větší akci, proto byla otevřena cesta k mírovým jednáním.⁶³

8 Mírová jednání mezi králem Vladislavem a královnou Alžbětou

Kardinál Ceasarini se snažil zprostředkovat trvalý mír mezi válčícími stranami, aby mohla proběhnout výprava proti Turkům. Nakonec se mu skutečně podařilo přimět obě znesvářené strany k jednání. Jiskra se tou dobou zdržoval v Košicích a o průběhu jednání informoval 5. listopadu 1442 v listu do města Bardějova. Z jeho listu lze vyčíst jistou nedůvěru k jednání, což dokládá i svou žádostí, aby Bardějov zachoval královně Alžbětě a jejímu synovi věrnost. Pokrok v jednání znamenal osobní schůzka mezi královnou

⁶⁰ List mírové smlouvy publikoval in extenso TÓTH-SZABÓ, P.: *Óklevéltár*, s. 378–380, č. 28. Slovenský název místa jednání, Modrý Kameň, uvádí KARTOUS, P.: *c. d.*, s. 248.

⁶¹ TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 198.

⁶² BONFINIUS, A.: *c. d.*, s. 343 píše: „Multi hanc pacem dolis carere nunquam dubitarunt.“

⁶³ CALLIMACHUS, P.: *c. d.*, s. 108–112; KATONA, S.: *c. d.*, s. 183–185.

Alžbětou a králem Vladislavem v Rábu 25. listopadu 1442.⁶⁴ Mezi nimi byla 14. prosince uzavřena smlouva, kterou měly veškeré boje ustát. Nicméně zůstávalo otázkou, zda skutečně bude moci někdy v budoucnu král Ladislav Pohrobek zasednout na uherský trůn. Stejně tak nebyla jistá ani zamýšlená výprava krále Vladislava proti Turkům, která se bez dohody se stranou Ladislava Pohrobka neobešla. Především bylo nutné získat na svou stranu římského krále Fridricha a Jiskru.⁶⁵ Smrt královny Alžběty 19. prosince 1442 v Rábu obě strany zaskočila.⁶⁶ Po smrti královny řada jejích přívrženců přešla na stranu krále Vladislava.

Z významnějších uherských šlechticů straně Ladislava Pohrobka zůstal věrný kromě Jiskry a jeho měst pouze Ladislav Gara a ostříhomský arcibiskup Dionys. Jiskra se tou dobou zdržoval ve Vídni na schůzce s dalšími straníky zesnulé královny Alžběty. Jiskra zde vyhlásil k římskému králi Fridrichu, že jeho sňatek s neteří Šimona Rozgoně byl účelový, aby tak mohl uplatnit vliv na biskupa a prospěl straně Ladislava Pohrobka. Nejpozději 5. ledna 1443 byl na cestě zpět na své území s úkolem zajistit spojení svých měst. Jeho mise se zdařila.⁶⁷ Již 8. ledna v listu zaslaném do Vídně proklamuje rada města Kremnice, že spolu s ostatními městy se přidržela Jiskry a zachovala věrnost straně zemřelé královny a jejího syna Ladislava.⁶⁸ O tom, že se Jiskra dohodl s městy a ta potvrdila věrnost králi Ladislavovi, psal v listu do Vídně 13. ledna 1443.⁶⁹ Jiskra byl při těchto jednáních se zástupci měst v Kremnici, kde byl přítomen ještě 25. ledna. Odtud také psal do Vídně, že se spojil s ostříhomským arcibiskupem a ostatními straníky krále Ladislava, a zmínil nechut

⁶⁴ List Jana Jiskry z Brandýsa z 5. listopadu 1442. In: Štátní archiv Prešov, pobočka Bardejov, Magistrát mesta Bardejova (dále jen MMB), listy a listiny, sign. 405. Regest listiny vydal IVÁNYI, B.: *Bártfa szabad*, s. 70, č. 397; URBÁNEK, Rudolf: *České dějiny. Věk poděbradský III/1* (dále jen *České dějiny*). Praha 1915, s. 614–615.

⁶⁵ URBÁNEK, R.: *České dějiny*, s. 616–617; Týž: *Vladislav Varnenčík. Skutečnost i legenda* (dále jen *Vladislav Varnenčík*). Praha 1937, s. 40.

⁶⁶ Týž: *České dějiny*, s. 615.

⁶⁷ Poselství vyslané do Košic zřejmě obsahovalo požadavek na schůzku jeho měst v Kremnici. WOLKAN, Rudolf (ed): *Briefwechsel Eneas Silvius Piccolomini I. (1443–1445)*. Wien 1909, s. 257–258. Ke straníkům královny Alžběty PALACKÝ, F.: *Dějiny národu*, IV/1, s. 67–68; PRAY, Georgius – SACERDOTIS, S. J.: *Annales regum Hungariae. Ab Vladislao I. ad Mathiae Corvini coronat*. Vindobonae 1766, s. 6–7. Až na březen klade Jiskrovo vyhlášení nesprávně MIŠŤK, M.: c. d., s. 103.

⁶⁸ Originál listiny z 8. ledna 1443 je dostupný na: <http://www.monasterium.net>. Originál listiny psané německy je uložen ve Wiener Stadt- und Landesarchiv, fond Hauptarchiv Urkunden (1177–1526), sign. 2888; UHLIRZ, K.: c. d., s. 218, č. 2888.

⁶⁹ Originál listiny z 13. ledna 1443 je dostupný na: <http://www.monasterium.net>. Originál listiny psané německy je uložen ve Wiener Stadt- und Landesarchiv, fond Hauptarchiv Urkunden (1177–1526), sign. 2889; UHLIRZ, K.: c. d., s. 218, č. 2889; MARSINOVÁ, A.: c. d., s. 106, č. 4.

krále Vladislava dodržet mír uzavřený se zesnulou královnou Alžbětou. Dále se ptal, kde se v současnosti zdržuje římský král Fridrich IV., který byl tehdy se svým dvorem v Innsbrucku. Jeho autoritou se Jiskra chtěl po smrti královny Alžběty zaštitit.⁷⁰

Jiskra byl 22. května 1443 v Košicích. Vypravil do Vídně jako zplnomocněnce Jana Oskara z Lešek.⁷¹ Jeho posláním souviselo s jednáním u římského krále Fridricha IV., který se tou dobou ve Vídni zdržoval. Fridrich svolal sněm jménem svého chráněnce Ladislava na 30. května do nedaleké Bratislavy s cílem sjednotit zde jeho uherské straníky k boji. To se nezdařilo, ale napětí z možného obnovení občanské války dále trvalo.⁷²

9 Obsazení Spišského hradu Jiskrou

Tentokrát se jeho cílem stal Spišský hrad. Okolo svátku Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna) 1443 obsadil Jiskra Spišský hrad. Jiskrovi krom pevného hradu padl do rukou i archiv spišské kapituly, který sem byl pro větší bezpečnost přesunut. Jiskra tím získal majetkoprávní listiny zahrnující celou oblast Spiše. Získal do svých služeb zdejšího kastelána Petra Baska a udělal z něj svého zástupce na celé Spiši. Odměna v této štědré podobě naznačuje, že Bask napomohl obsazení Spišského hradu. V té době přišel do Spišské Nové Vsi s vojskem jágerský biskup Šimon Rozgoň, který měl s Jiskrou uzavřít mír, aby bylo možné uskutečnit zamýšlenou výpravu proti Turkům. Za ním přijel někdy v polovině srpna Jan Jiskra z Brandýsa.⁷³

Potřeba výpravy proti Turkům byla příčinou nových jednání mezi oběma stranami. V mírové smlouvě uzavřené po jednání mezi 1. a 18. zářím roku 1443 v Spišské kapitule se zavazuje Jiskra jako župan šarišský a kapitán Spiše zachovat mír s biskupem Šimonem Rozgoněm a stranou uherského a polského krále Vladislava. Jiskra se zde nově tituluje jako kapitán Spiše. Krom Spiše byl rovněž kapitánem v Košicích a měl ve svém držení i Levoču, báňská

⁷⁰ Originál listiny z 25. ledna 1443 je dostupný na: <http://www.monasterium.net>. Originál listiny psané německy je uložen ve Wiener Stadt- und Landesarchiv, fond Hauptarchiv Urkunden (1177–1526), sign. 2893; UHLIRZ, K.: c. d., s. 219, č. 2893.

⁷¹ Originál listiny z 22. května 1443 je dostupný na: <http://www.monasterium.net>. Originál listiny psané německy je uložen ve Wiener Stadt- und Landesarchiv, fond Hauptarchiv Urkunden (1177–1526), sign. 2920; UHLIRZ, K.: c. d., s. 225, č. 2920.

⁷² Římský král Fridrich byl ve Vídni přítomen 14. 5.–20. 7. 1443. CHMEL, J.: *Regesta chronologico-diplomatica*, s. 146–147; MIŠÍK, M.: c. d., s. 105.

⁷³ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii I*, s. 35. K Baskovi jako Jiskrovu zástupci na Spiši blíže Týž: *Analecta Scepusii III. Posonii et Casoviae 1778*, s. 241; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 47–48.

města a mnohé hrady. Za těchto pro něj výhodných podmínek byl nakloněn sjednání míru.⁷⁴ Zmíněná dohoda umožňovala svobodný pohyb po území protivníka a potvrzovala Jiskrovi území, která držel. Závěrem byl dán závazek, že 2. února bude svolán sněm buď do Ostrihomi, nebo do Budína, kde bude stvrzen konečný mír.⁷⁵ Zmíněná dohoda umožnila realizovat dlouho připravenou výpravu proti Turkům, která začala v září 1443. I přesto, že se nepodařilo shromáždit příliš velké vojsko, dosáhl král Vladislav nad Turky velkého vítězství.⁷⁶

10 Jiskra a jeho budínské dobrodružství

Když se vrátil král Vladislav z úspěšné výpravy proti Turkům, svolal podle předchozích dohod do Budína sněm. Na dubnový sněm v roce 1444 byla pozvána i strana Ladislava Pohrobka. Uherská šlechta posílená úspěchem proti Turkům se nyní bránila uznat stranu Ladislava Pohrobka za rovnocennou a chtěla její podrobení. Nejprve byl zajat Pankrác ze Sv. Mikuláše, který byl pro své loupeže u většiny sněmovníků v nemilosti. Část jeho průvodu byla přitom utopena v Dunaji. Pak byl nastrojen úklad i Jiskrovi v Budíně, kterému bylo pro hájení práv Ladislava Pohrobka na sněmu vyhrožováno smrtí. Tato výhrůžka by byla jistě naplněna, ale zasáhl král Vladislav, který zaručil Jiskrovi bezpečnost jako vyjednávači a nechtěl porušit své slovo, a proto pomohl Jiskrovi v přestrojení uniknout z Budína a nechal ho doprovodit až do Rábu. Svou roli v záchraně Jiskry mohlo hrát i příbuzenství mezi Jiskrou a Šimonem Rozgoněm prostřednictvím jeho neteře, kterou si Jiskra nedávno vzal. Jiskra tedy krále Vladislava mohl právem nazývat svým zachráncem. Krom vděčnosti králi si ze sněmu odnesl také nedůvěru k uherské šlechtě. Bylo tedy otevřené, jak se nakonec po takové zkušenosti Jiskra k straně krále Vladislava zachová.⁷⁷ Král Vladislav na závěr sněmu složil přísahu, že vyžene Turky z Evropy. Tento krok měl být do budoucna pro všechny strany osudový.⁷⁸

⁷⁴ TELEKI, József (ed.): *Hunydiak kora Magyarországon X.* Pesten 1853, s. 135–136, č. 62. Píše se zde: „Magnifici domini Johannis Gyskra de Brandis Comititis in Saros et Capitanei Scepusiensis“ a „Egregio Johanne Gyskra Capitaneo Casschouiensi Item Ciuitatibus Casschouiensi predicta, Leweczouiensi et alys Ciuitatibus et fortalicy montanis et Oppidis.“

⁷⁵ TELEKI, J.: c. d., s. 137–139, č. 62; TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-husza*, s. 201–202.

⁷⁶ URBÁNEK, R.: *Vladislav Varnenčík*, s. 41.

⁷⁷ Také Pankrác byl později propuštěn, když dal za sebe jako záruku svého syna. SILVIUS, A.: c. d., s. 117; CALLIMACHUS, P.: c. d., s. 158, 160: „Quo facto rex ab Iskra postea nunquam nominatus est sine reuerentia et praefatione seruatoris.“; URBÁNEK, R.: *Vladislav Varnenčík*, s. 51–52; SASINEK, F. V.: *Slovanskí válečníci*, s. 12; VALENTINOVÍČ, Š.: c. d., s. 562.

⁷⁸ URBÁNEK, R.: *Vladislav Varnenčík*, s. 53.

11 Jiskra a správa jeho území

Jiskra výpravu proti Turkům umožnil a v bojích nepokračoval. O to více se věnoval správě získaných území. V listopadu 1443 se Jiskra zdržoval v Košicích, kde 9. listopadu zaslal list bardejovskému kapitánu Teodoru Janovicovi, že přepustil bardějovský třicátek zdejší městské radě a nařídil mu odevzdat jí i všechny příjmy, které z něho získal.⁷⁹ Košice a Kremnice byly nejdůležitějšími správními středisky, kde se Jiskra zdržoval po většinu roku. V Košicích Jiskra vydal 3. února 1444 privilegium městu Prešovu. Město utrpělo mnoho škod během bojů a tak se mu odpouštělo placení třicátka po tři roky.⁸⁰ Zde 7. února potvrdil Košicím, že na boje s králem Vladislavem poskytl celkem 16 388 zlatých, za které se nakoupilo střelivo a zbraně pro Jasov, Rožňavu, Szerencz, Telkibányu, Šariš, Brezovicu, Gelnicu, Smolník a další opěrné body. Dále poskytl koně a záprahy a výplaty žoldnéřům. S výjimkou hradů Šariše a Brezovice byly vynaložené prostředky užity především k posílení jižní hranice Jiskrova panství.⁸¹

Jiskra byl přítomen 4. dubna v Ostrihomi. Pravděpodobně zde byl na schůzce s uherskými straníky Ladislava Pohrobka, mezi které se ostřihomský arcibiskup také počítal.⁸² Dne 9. března byl Jiskra zpět v Kremnici. Svým listem potvrdil kremnickému měšťanu Pavlovi Modrérovi, že mu dluží 22 für vína a 1 900 uherských zlatých dukátů. Jiskra si v tomto pro něj klidném období zabezpečil přízeň svých měst a straníků a mohl s jejich pomocí počítat i v budoucnu.⁸³

⁷⁹ *List Jana Jiskry z Brandýsa z 9. listopadu 1443.* In: Štátny archiv Prešov, pobočka Bardejov, MMB, listy a listiny, sign. 419; Iványi, B.: *Bártfa szabad*, s. 73, č. 411. Chybně udala jméno v tvaru Jan Janovicz MARSINOVÁ, A.: c. d., s. 108, č. 7.

⁸⁰ *List Jana Jiskry z Brandýsa z 3. února 1444.* In: Štátny archiv Prešov, pobočka Prešov, Magistrát Prešov, inv. č. 289, sign. 215. Regest listiny vydal Iványi, B.: *Epperjes szabad*, s. 132, č. 289; BUZINKAYOVÁ, A.: c. d., s. 82 a 84.

⁸¹ *List Jana Jiskry z Brandýsa ze 7. února 1444.* In: AMK, Schwarzenbachiana, Nr. 232. K výčtu měst držících s Jiskrou *Kniha válečných počtů města Košic*. In: AMK, fond Supplementum schramianum 1440–1444–1445, část A, s. 19, Nr. 19.180.

⁸² Jiskra odtud intervenoval svým listem u vídeňského mincmistra a měšťanů ve prospěch svého správce kremnické komory Konráda Kohlera, který vyslal do Vídně svého sluhu s hřivnou stříbra a ten byl po cestě okraden. UHLIRZ, K.: c. d., s. 238, č. 2980; MARSINOVÁ, A.: c. d., s. 109–110, č. 10.

⁸³ Originál listiny z 9. března 1444 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál německy psané listiny je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond Diplomatikai Levéltár (Q szekció) pod číslem 13764: „Montag vor sant Gregorii“. Regest listiny s chybným datem 20. dubna vydala MARSINOVÁ, A.: c. d., s. 110, č. 11.

12 Jiskrův vstup do služeb římského krále a mírová jednání s králem Vladislavem

Dne 28. dubna 1444 zaslal římský král Fridrich IV. Jiskrovi list, kde mu potvrdil oficiálně všechna získaná území tím, že ho jmenoval nejvyšším kapitánem Uher.⁸⁴ Tak se Jiskra dostal do služby u římského krále.⁸⁵ Patrně od poloviny dubna vyjednával se stranou krále Vladislava o míru. O výsledcích mírových jednání spojených s protitureckou výpravou krále Vladislava vyslovil v listě z 8. května své obavy služebník římského krále Fridricha Prokop z Rabštejna, který napsal, že do mírových jednání je zahrnuto příliš mnoho aktérů. Příměří se mělo vztahovat na Čechy, Moravu, Slezsko, Rakousy a Jiskru. Jiskra měl vybrat daň na výpravu proti Turkům na svém území, ale uherským pánům vzkázal, že tak učiní, pouze pokud k tomu dá souhlas římský král Fridrich. Jiskra se měl vypravit buď sám proti Turkům, nebo najmout za vybrané peníze žoldnéře a ty vyslat. Sám se výpravy proti Turkům nezúčastnil, ale otázka vyslání žoldnéřů však zůstávala otevřená.⁸⁶

Jiskra se v Kremnici zdržel ještě v červnu. V listu do Bratislavy z 1. června se zmiňoval o dvouletém míru, který se snaží uzavřít, a také odpověděl na list, kterým si u něj bratislavští stěžovali na výběr třicátku.⁸⁷ Jiskra byl v Kremnici ještě 20. června. O jeho mimořádném postavení v této době svědčí, že on sám odtud nabízel polskému králi mír. Nabízený mír měl trvat do 23. dubna 1446.⁸⁸ Král Vladislav Jiskrův červnový mírový návrh přijal.⁸⁹

Dne 29. srpna 1444 byl Jiskra přítomen v Topolčanech.⁹⁰ 13. září psal naléhavě psaní do Vídně, ve kterém informoval, že král Vladislav uzavřel mír s Turky (16. srpna) a uherská pání se chystají vpadnout do Rakous. I když

⁸⁴ CHMEL, J.: *Regesta chronologico-diplomatica*, s. 165, č. 1627; LICHKOWSKI, Eduard Marie: *Geschichte des Hauses Habsburk VI*. Wien 1842, s. 80, č. 752.

⁸⁵ ŠIMEK, František (ed.): *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu*. Praha 1937, s. 103.

⁸⁶ PALACKÝ, František (ed.): *Archiw Český čili staré písemné památky české a moravské II*. Praha: 1842, s. 427–429, č. 1.

⁸⁷ *List Jana Jiskry z Brandýsa z 1. června 1444*. In: Archiv hlavního města SR Bratislavy, Zbierka listín a listov, sign. 1953.

⁸⁸ Originál listiny z 20. června 1444 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál latinsky psané listiny je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond DL (Q szekció) pod číslem 88192.

⁸⁹ CHALOUPECKÝ, Václav (ed.): *Středověké listy ze Slovenska*. Bratislava – Praha 1937, s. 32. Viz pozn. 86. List ze 7. září 1444 ubezpečující hejtmana na Mušině Ondřeje Třísku, že má volný přístup do Bardějova.

⁹⁰ Odtud psal do Vídně, že k nim vysílá zplnomocněnce Wilhelma von Sprzechowicz a Jindřicha. UHLIRZ, K.: *c. d.*, s. 245, 3016.

se tato hrozba nenaplnila, byla ve zprávě jiná důležitá informace, a to že od svých nepřátel vykoupil Topolčany pro krále Ladislava, ale z potřebné částky mu chybí ještě zaplatit 3 000 zlatých, proto prosí o poskytnutí úvěru. V Topolčanech se zdržoval ještě nejméně do poloviny září.⁹¹ David Papajík klade prodej Topolčan Jiskrovi do první poloviny roku 1444, což se zdá i vzhledem k Jiskrovu nedoplatku pravděpodobné, ale přesnější bude klást prodej až na období letních měsíců roku 1444.⁹² Na začátku občanské války patřily Topolčany královně Alžbětě. Zdejší posádka se však před 14. březnem 1441 vzbouřila pro nezaplacení žoldu a začala škodit Alžbětě a jejím spojencům.⁹³ Důležitost Topolčan pro obě válčící strany dokládá předchozí snaha krále Vladislava III. Topolčany získat pro sebe. K prodeji však nedošlo a z Topolčan byly opět podnikány loupežné výpravy. Jiskra se tedy chopil příležitosti a Topolčany vykoupil sám. Získal tak významný opěrný bod na západě, odkud mohly posily bezpečně proudit do oblasti báňských měst na středním Slovensku a odtud dále na východ.⁹⁴ V souvislosti s Topolčany je někdy připomínán pan Jan z Topolčan, který je někdy ztotožňován neprávem s Janem Jiskrou. Jde v tomto případě o válečníka Jana z Messenpeku, proto lze také pochybovat o Jiskrově přítomnosti v Topolčanech před rokem 1444.⁹⁵

13 Jiskra jedním ze sedmi správců Uher

Důležitým mezníkem v působení Jiskry na Slovensku se stala druhá výprava krále Vladislava proti Turkům, která skončila 10. listopadu 1444 katastrofální porážkou křesťanského vojska u bulharské Varny. Od této bitvy byli nezvěstní kardinál Ceasarini i král Vladislav.⁹⁶ Od té doby se situace začala

⁹¹ UHLIRZ, K.: c. d., s. 245–246, č. 3016 a 3018. O úvěru vyjednávali jeho zplnomocněnci Wilhelm von Sprzechowicz a Jindřich.

⁹² PAPAJÍK, D.: c. d., s. 278.

⁹³ UHLIRZ, K.: c. d., s. 192, č. 2783: „Roman der Schaumborsky und der von Topoltschan, denen Sie ihren Sold schuldet, die kirchen zu Sand Jorigen besaczt hietten.“; LUKAČKA, Ján: *Stredoveké Topolčany*. In: Topolčany vo vrstvách venkov. Topolčany 1997, s. 116.

⁹⁴ Jiskra koupil město Topolčany s největší pravděpodobností od Dobeše z Rohožova a Jana Vlka z Adršpachu, kteří se jako majitelé připomínají 22. září 1443 v souvislosti se snahou krále Vladislava III. Jagellonského vyplatit město za 12 000 zlatých. Originál listiny z 6. listopadu 1442 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál latinsky psané listiny je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond DL (Q szekció) pod číslem 13693; KARTOUS, P.: c. d., s. 248; PAPAJÍK, D.: c. d., s. 277–278.

⁹⁵ K odmítnutí ztotožnění Jiskry za Jana z Topolčan podrobněji URBÁNEK, Rudolf: *K historii doby Jiskrovy na Slovensku a ve východní Moravě*. Praha 1940, s. 29; PAPAJÍK, D.: c. d., s. 276.

⁹⁶ SOPKO, J.: c. d., s. 110; URBÁNEK, R.: *Vladislav Varnenčík*, s. 153.

postupně měnit v Jiskrův prospěch. Již 30. listopadu 1444 sjednal krakovský biskup Zbigniew Oleśnický v Košicích dvouleté příměří s Janem Jiskrou. Tím prakticky polská diplomacie ukončila své přímé působení v Uhrách.⁹⁷ Jiskrovi tato situace nahrávala v tom smyslu, že se mohl zcela vrhnout do boje s uherskými magnáty. Především Jiskrův hejtman Talafus se v těchto bojích proslavil vpády na jih Uher, když se svými lidmi v prosinci 1444 plenil v okolí Tokaje.⁹⁸ Vladislavova strana byla porážkou u Varny viditelně otřesena. Na sněm v Stoličném Bělehradu byla pozvána strana Ladislava Pohrobka. Tentokrát již nikdo Jiskrovi nevyhrožoval smrtí. Naopak Jiskrův význam narůstal s tím, jak se úměrně s časem zmenšovala naděje na návrat krále Vladislava. Přijetí Ladislava Pohrobka za krále by znamenalo opětovné sjednocení uherského království a to si Jiskrovi nepřátelé dobře uvědomovali, i když někteří stále ještě doufali v návrat krále Vladislava.⁹⁹

Jiskra se ze sněmu urychleně vracel na svá území. Jeho cesta směřovala přes Tokaj, kde byl 6. ledna 1445. Důvody tohoto urychleného návratu osvětluje jeho list adresovaný do Vídně. Psal v něm, že na Spiš vpadli Poláci a působí mu značné škody, proto prosí Vídeňany o pomoc. Poslal k nim jako svého zmocněnce Linharta Elreichingera s cílem získat co největší materiální i finanční prostředky.¹⁰⁰ Nejistota ohledně osudu krále Vladislava napomohla spolu s ukázkou síly jeho prosincových vojenských akcí tomu, že s ním šlechtici ze župy Szabolcz uzavírají 7. ledna spojeneckou smlouvu. V ní se zavazují podporovat krále Ladislava Pohrobka, kdykoli to bude nutné. Spolu s Jiskrou stranu Ladislava Pohrobka zastupuje bývalý Jiskrův nepřítel Jan Perényi.¹⁰¹ Polské oddíly pod vedením bratrů Mikuláše, Petra a Martina Komorovského, které napadly jeho území ze Staré Lubovně a Podolince, nebyly jeho jediným problémem v této době.¹⁰² Jeho nepřítomnosti na Horní zemi dokázal dokonale využít i Pankrác ze Sv. Mikuláše, který si zřídil opevněné ležení u Ružomberku a odtud ohrožoval široké okolí. Boje však ustaly velmi záhy, patrně už začátkem února. Válka byla vždy drahým podnikem a tato nebyla výjimkou. Jiskra si však dovedl obstarat dostatečné příjmy. Mnohdy

⁹⁷ TÓTH-SZABÓ, P.: *Óklevéltár*, s. 204; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 51. Výjimkou byla pouze oblast Spiše s městy zálohovanými Polsku. Viz pozn. 30.

⁹⁸ Tak informuje Vavřinec Hedervári Jana Perényiho 22. prosince 1444. ZICHY, Francisci (ed.): *Codex diplomaticus IX*. Budapest 1899, s. 90–91, č. 89.

⁹⁹ ŠPIRKO, J.: c. d., s. 52.

¹⁰⁰ UHLIRZ, K.: c. d., s. 251, č. 3045.

¹⁰¹ Originál listiny ze 7. ledna 1445 je dostupný na: <http://mol.arcanum.hu/>. Originál latinsky psané listiny je uložen v Magyar Országos Levéltár v Budapešti, fond DL (Q szekció) pod číslem 55295.

¹⁰² SASINEK, F. V.: *Slovanskí válečníci*, s. 15.

se však neobešel bez úvěrů, které ve velké míře poskytovala jeho města. Dne 14. února 1445 byl Jiskra v Košicích, kde potvrzoval, že si od měst Košice, Levoče, Bardějov, Prešov, Smolník a Gelnice půjčil 8 000 uherských zlatých. Od Košic si ještě půjčil dalších 1 700 zlatých, které se zavázal splácet z běžných královských příjmů. Veškeré dluhy se zavazoval uhradit do dvou let.¹⁰³ Jiskra se snažil kompenzovat městům jejich pomoc prostřednictvím různých privilegií. V Košicích takto postupoval 4. března v případě města Prešova, které zbavil povinnosti platit třicátek po dobu čtyř let.¹⁰⁴

Na dubnovém sněmu v Budíně pak bylo rozhodnuto, že pokud se Vladislav neobjeví do 30. května 1445, bude za krále všeobecně uznaný Ladislav Pohrobek.¹⁰⁵ Záhy se objevily nové spory mezi uherskými pány a Jiskrou týkající se Ladislavovy korunovace. Jiskra hájil stanovisko, že korunovace už jednou proběhla a není třeba ji opakovat, protože Horní Uhry dobyl a držel jménem krále Ladislava. Nová korunovace by zpochybnila legitimitu jeho postavení a pětiletého působení v králových službách. Nová korunovace se tedy nekonala, i když se této myšlenky uherští páni nechtěli dlouho vzdát.¹⁰⁶ V květnu 1445 byl za krále povolán Ladislav Pohrobek. Uherská šlechta zvolila do čela země sedm hlavních hejtmanů, kteří měli řídit zemi do plnoletosti panovníka. Jmenovitě to byli Jan Jiskra z Brandýsa, Jan Hunyadi, Mikuláš Ujlaki, Michal Ország, Emerich Bebek, Jiří Rozgoň a Pankrác ze Sv. Mikuláše. Pro Jiskru byl tento den triumfem a potvrzením jeho úspěšného pětiletého pobytu v Uhrách. Jiskra byl v této době významnou osobností, která spoluutvářela politiku doby.¹⁰⁷

¹⁰³ *List Jana Jiskry z Brandýsa ze 7. února 1444.* In: AMK, Schwarzenbachiana, Nr. 236. *Kniha válečných počtů města Košic.* In: AMK, fond Supplementum schramianum 1440–1444–1445, část B, s. 8, Nr. 19.180. ŠPIRKO, J.: c. d., s. 54.

¹⁰⁴ *List Jana Jiskry z Brandýsa ze 4. března 1445.* In: Štátny archiv Prešov, pobočka Prešov, Magistrát Prešov, inv. č. 297, sign. 222. Regest listiny vydal IVÁNYI, B.: *Epperjes szabad*, s. 133, č. 297.

¹⁰⁵ S chybným rokem zvolení 1446 SZENTPETÉRY, E.: c. d., s. 286; ŠPIRKO, J.: c. d., s. 52–53.

¹⁰⁶ PALACKÝ, F.: *AČ II*, s. 409–410, č. 3.

¹⁰⁷ TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita*, s. 206; URBÁNEK, Rudolf: *Konec Ladislava Pohrobka*. Praha: 1924, s. 21.

RESUMÉ

*JAN JISKRA Z BRANDÝSA:**ZACHRÁNCE UHERSKÉHO TRŮNU LADISLAVA POHROBK A 1440–1445*

Osobnost moravského válečníka Jana Jiskry z Brandýsa se zapsala do historie mnoha zemí. Jeho vojenská kariéra v letech 1440–1445 představuje nebývalý mocenský vzestup.

Jiskra vstupuje v roce 1440 do služeb královny vdovy Alžběty jako zkušený válečník, který se osvědčil již ve službách Alžbětina otce císaře Zikmunda a jejího manžela krále Albrechta. Královna Alžběta hájila práva svého nedávno narozeného syna Ladislava Pohrobka proti polskému králi Vladislavu III., který přijal 8. března 1440 návrh uherského poselstva a zahájil občanskou válku v Uhrách. V nastalé válce byl Jiskra s armádou vyslán na východ, aby ochránil Alžbětino spojení.

Obsadil řadu hradů a měst, hlavně Prešov. V červenci 1441 byl obléhán v Košicích vojskem Jana Čapka ze Sán, nejvyšším hejtmánem krále Vladislava. V kritické chvíli však přispěchaly Jiskrovi na pomoc jednotky z Prešova a dalších měst. Po vítězství Jiskra obsadil důležité město Kežmarok na Spiši. Za své úspěchy byl v lednu 1442 jmenován královnou Alžbětou za kapitána Horních Uher. Pokračoval v posilování získaných pozic. Během srpna až září 1442 dobyl Jiskra řadu hradů. Na podzim 1442 probíhala mírová jednání mezi královnou Alžbětou a králem Vladislavem. Jednání byla ukončena podepsáním mírové smlouvy 14. prosince 1442. Královna Alžběta zemřela několik dní poté a Jiskra se zaštitil autoritou římského krále Fridricha IV., který byl poručíkem nezletilého Ladislava Pohrobka.

Protiturecké výpravy nepřátel v letech 1443–1444 umožnily Jiskrovi poměrně pokojně spravovat získaná území. Vojsko krále Vladislava bylo poraženo Turky 10. listopadu 1444 v bitvě u bulharské Varny a od té doby byl král Vladislav nezvěstný. Během nových bojů Jiskra upevnil své postavení a tím i postavení čtyřletého Ladislava Pohrobka, který byl 30. května 1445 všeobecně uznán za uherského krále. Uherská šlechta zvolila do čela země sedm hlavních hejtmánů, kteří měli řídit zemi do jeho plnoletosti, a Jiskra byl jedním z nich. Pro něj byl tento den triumfem a potvrzením jeho úspěšného pětiletého pobytu v Uhrách. Byl v této době významnou osobností, která spoluutvářela politiku své doby.

Klíčová slova: čeští a moravští válečníci, vojenské dějiny, dějiny Uher, středověká šlechta, uherská šlechta, Ladislav Pohrobek, Vladislav Varnenčík, Jan Hunyadi

SUMMARY

JOHN JISKRA OF BRANDÝS – THE SAVIOUR OF THE HUNGARIAN THRONE OF LADISLAUS THE POSTHUMOUS 1440–1445

The personality of a Moravian warrior Jan Jiskra of Brandýs has gone down in the history of many countries. His military career represents an extraordinary rise to power. In 1440, he entered into the services of the Queen Dowager Elizabeth as an experienced warrior who had proved himself successfully in the services of Elizabeth's father, the Emperor Sigismund and her husband Albrecht, a Holy Roman Emperor and the King of Hungary and Bohemia. The Queen defended her recently born son Ladislaus the Posthumous and his rights to the Hungarian throne. Her rival was a Polish King Władysław III who accepted the proposal of the Hungarian delegation on March 3, 1440, and became a King of Hungary, too. Within the set civil war, Jiskra with army was sent to east to protect Elizabeth's allies.

He occupied many castles and towns, mainly Prešov. In June 1441, he was besieged in Košice by the army of Jan Čapek of Sány, the supreme hetman of King Władysław. The troops from Prešov and other towns rushed to help Jiskra at the critical moment. After his victory took over the town of Kežmarok in the Spiš region. For his achievements Jiskra was appointed in January the captain of Upper Hungary by Queen Elizabeth. He continued to strengthen his acquired position. During August and September 1442, Jiskra conquered many castles. In autumn 1442, the peace negotiations were held between Queen Elizabeth and King Władysław. The negotiations ended up with the signing of the peace treaty on December 14, 1442. Queen Elizabeth died a few days after and Jiskra shielded himself by the authority of Frederick IV, the Holy Roman Emperor, who was the guardian of infant Ladislaus the Posthumous.

Campaigns his enemies against the Ottoman Turks 1443–1444 helped him to manage his territory relatively peacefully. Władysław's army was defeated by the Turks at the Battle of Varna in Bulgaria on November 10, 1444. Since then, King Władysław was missing. During new fights, Jiskra strengthened his position and thus the position of four-year old Ladislaus the Posthumous who was generally proclaimed the King of Hungary in May 1445. The Hungarian aristocracy elected seven main hetmen to lead the country until the sovereign's coming of age and Jiskra was one of them. For Jiskra, this day was a triumph and the confirmation of his successful five-year stay in the Kingdom of Hungary. He was considered to be an important personality who co-created the policy of his time.

Key words: John Jiskra of Brandýs, Czech and Moravian warriors, Military history, History of Hungary, Medieval nobility, Hungarian nobility, Ladislaus the Posthumous, Vladislav Varnenczik, John Hunyadi

Mgr. Michal Faist
Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
náměstí Svobody 331
500 00 Hradec Králové
e-mail: M. Faist@seznam.cz

OSVOBOZENECKÉ VÁLKY 1813–1815: MÝTUS A REALITA¹

Miroslav Šedivý

Porážka Napoleonovy Grande armée v Rusku na podzim 1812 iniciovala vznik rozsáhlé protifrancouzské koalice evropských států. Císař všech Francouzů nebyl schopen přesile odolat a v dubnu 1814 abdikoval. Po pokusu o obnovení své moci a porážce u Waterloo se v červnu 1815 musel vzdát císařské hodnosti podruhé. Tím definitivně skončilo období četných konfliktů evropských států s napoleonskou Francií, jehož závěrečná fáze z let 1813–1815 se do německé historické paměti zapsala pod označením osvobozenecké války (*Befreiungskriege*). Za nultou hodinu jejich zrodu je možné považovat Silvestr 1812, kdy pruský generál Ludwig Yorck von Wartenburg a ruský generál německého původu Hans Karl Dibič uzavřeli v Tauroggenu dohodu o neutralitě. Ta Rusům otevřela cestu do střední Evropy a fakticky ukončila dosavadní spojení mezi Pruskem a Ruskem, byť pruský král Fridrich Vilém III. s formálním vypovězením války Napoleonovi váhal. Pod vlivem událostí nakonec podepsal s carem spojeneckou smlouvu a 20. března vyhlásil Francii válku. Při této příležitosti král zveřejnil své prohlášení *Mému lidu* (*An mein Volk*), ve kterém se s žádostí o podporu obrátil nejen ke svým pruským poddaným, ale všem Němcům.²

Právě s tímto apelem na německé vlastenectví je spojen počátek mýtu osvobozeneckých válek o vyhnání Francouzů z Německa díky nadšení německých vlastenců, kteří v hojném počtu reagovali na výzvu pruského krále a pod jeho vedením bojovali nejen za svobodu, ale také politickou jednotu Německa. Tato legenda se začala rodit bezprostředně po konci napoleonských válek mezi těmi, kteří v tomto konfliktu skutečně bojovali proti Napoleonovi s vědomím loajality vůči německému národu, a oficiální podpory se jí dostalo po vzniku Německého císařství v roce 1871, aby byla legitimizována pruská cesta k sjednocení Německa a jeho dominantní role v jednotném státě.³ I z tohoto důvodu bylo stoleté výročí vypuknutí osvobozeneckých vá-

¹ Tato studie vznikla v rámci grantu SGS-2013-005, který autor realizoval na KHV FF ZČU.

² FRIDRICH VILÉM III.: *Mému lidu*. Bratislava, sepsáno 17. 3. 1813, publikováno 20. 3. 1813. In: DEMEL, Walter – PUSCHNER, Uwe: *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*. Díl VI. Von der Französischen Revolution bis zum Wiener Kongreß 1789–1815. Stuttgart 2003, s. 414–416.

³ BERDING, Helmut: *Das geschichtliche Problem der Freiheitskriege 1813–1814*. In: ARETIN, Karl Otmár von – RITTER, Gerhard A.: *Historismus und moderne Geschichtswissenschaft*. Europa

lek v Německu oslavováno v mimořádném rozsahu a za aktivní účasti státu. Bylo to právě v roce 1913, kdy byl vztyčen monumentální památník bitvy u Lipska. V roce 2013 již bylo vzpomínání Němců na rok 1813 méně ostentativní a především se změnil jeho obsah. Vlastenecký patos téměř vymizel, což je do jisté míry i zásluha historického výzkumu několika posledních desetiletí, který věrohodně korigoval nacionálně laděný výklad osvobozenecských válek. Neboť v českém prostředí k zásadnímu přehodnocení významu osvobozenecských válek zatím nedošlo, klade si tato studie za cíl demytizovat jejich průběh a vysvětlit jejich význam pro vývoj německého nacionalismu.

Hned na počátku je nezbytné zdůraznit skutečnost, že na území Německa⁴ nedošlo v letech 1813–1815 k žádnému masivnímu národnímu povstání a že i samotná role pruského panovníka neodpovídala obrazu srdnatého Němce, jenž se vědomě staví do čela německého šiku proti nepříteli. Fridrich Vilém III. velmi připomínal mírumilovného a domáckého rakouského císaře Františka I., s nímž ho pojilo i velmi konzervativní smýšlení. Když se dozvěděl o Yorckově svévolném kroku z posledního dne roku 1812, rozhodně nebyl potěšen. I poté si události šly vlastním směrem a král v zásadě jen reagoval na nové okolnosti, pod jejichž tíhou činil další rozhodnutí.

Po podpisu taurogenské konvence se Yorck stáhl se svým sborem do Východních Prus, kde pomáhal organizovat protinapoleonské hnutí odporu. V té době docházelo na území celého Pruského království ke spontánním útokům na Francouze. Již po zprávách o porážce u Bereziny a Napoleonově návratu do Paříže byli v Berlíně Napoleonovi vojáci bití a odzbrojováni a váleční zajatci osvobozováni. Na venkově se rolníci mstili za dříve utrpená příkoří a dokonce vraždili Francouze vracející se z Ruska domů.⁵ Fridrich Vilém III. hleděl na rostoucí vlastenecké nadšení svých poddaných s jistou nedůvěrou jako na možný zdroj revoluce. Čím více se však blížil okamžik rozchodu s Napoleonem, tím více byl nucen hrát na strunu patriotismu, ovšem toho pruského, protože na srdci mu ležel osud jeho království, a nikoliv celého Německa. Teprve na počátku února 1813 se rozhodl svolat zeměbranu a domobranu (*Landwehr, Landsturm*), čímž fakticky zavedl všeobecnou brannou povinnost. V průběhu celých osvobozenecských válek bylo díky tomuto opatření a vojenským reformám z předchozích let vyzbrojeno 280 000 vojáků,

zwischen Revolution und Restauration 1797–1815. Stuttgart 1978, s. 201–215; BREUILLY, John: *Nationalism, Power and Modernity in Nineteenth-Century Germany. The 2006 Annual Lecture of German Historical Institute London*. London 2007, s. 17.

⁴ V této studii bude výraz Německo synonymem pro teritorium Německého spolku založeného v roce 1815, tedy i pro předlitavskou část Rakouského císařství.

⁵ BUFFET, Cyril: *Berlín*. Praha 1999, s. 138.

což na teritoriálně i finančně zmrzačené Prusko byl pozoruhodný výkon.⁶ Královo prohlášení *Mému lidu* pak bylo určeno primárně jeho vlastním podaným a zmínka o Němcích byla učiněna až po naléhání pruských poradců a především po tlaku významného státníka Heinricha Friedricha Karla svobodného pána vom und zum Stein, jenž dříve byl pruským ministrem a nyní sloužil jako poradce ruského cara. I starý maršál a pruský patriot Gebhard Leberecht von Blücher prokázal většího vlasteneckého ducha než král, když v lednu 1813 hovořil nejen o pruské, ale celé německé vlasti a potřebě vyvolat jednotu německého národa k vítězství nad Napoleonem.⁷

Nikoliv Fridrich Vilém III., nýbrž Stein toužil po celoněmeckém lidovém povstání.⁸ Stejně přání měli i stoupenci německého nacionalismu, který se zrodil po roce 1807 v reakci na ovládnutí střední Evropy Napoleonem. Do té doby se německé národní hnutí projevovalo pouze v kulturní rovině, kdy docházelo k prosazování německého jazyka v krásné i odborné literatuře a divadle či ke zvýšenému zájmu o německé dějiny. Teprve v reakci na nepopulární francouzskou nadvládu se toto hnutí zpolitizovalo, když ve jménu národa měl být veden boj proti Napoleonovi a po dosažení vítězství mělo dojít k vytvoření německého národního státu. Nositelem těchto nacionálních myšlenek se zprvu stala málo početná skupina příslušníků vzdělaných společenských vrstev jako například univerzitní a gymnaziální profesori, spisovatelé, faráři, lékaři, právníci a státní úředníci. Protože potřebovali mobilizovat pro rozhodující střetnutí s Francií co nejvíce Němců, snažili se svými myšlenkami oslovit co nejširší publikum, tedy i zástupce méně vzdělaných vrstev.⁹ Jakmile se po Napoleonově debaklu v Rusku zvýšila pravděpodobnost rozhodujícího měření sil s Francií, zvýšila se i aktivita německých nacionalistů. V toužebně vyhlíženém konfliktu spatřovali šanci nejen k dosažení svobody, ale také k získání dalších stoupenců pro vlastní ideologii. Zakladatel vlastenecky orientovaného tělovýchovného hnutí turnerů, Friedrich Ludwig Jahn, prohlásil: „Německo potřebuje svoji vlastní válku. Potřebuje soukro-

⁶ CLARK, Christopher: *Prusko. Vzestup a pád železného království* (dále jen *Prusko*). Praha 2008, s. 309.

⁷ Blücher Gerhardu von Scharnhorstovi, 5. 1. 1813. In: SPIES, Hans-Bernd: *Die Erhebung gegen Napoleon, 1806–1814/15*. Darmstadt 1981, s. 209.

⁸ SCHMITT, Hans A.: 1812. *Stein, Alexander I and the Crusade against Napoleon*. The Journal of Modern History, 31, 1959, 4, s. 325–328.

⁹ JEISMANN, Michael: *Das Vaterland der Feinde. Studien zum nationalen Feindbegriff und Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich 1792–1918*. Stuttgart 1992, s. 11–91; VONDUNG, Klaus: *Die Apokalypse in Deutschland*. München 1988, s. 153–159.

mou válku s Francií, aby dosáhlo své státní nezávislosti. Německo potřebuje válku proti francouzství, aby si zcela uvědomilo svůj národní charakter.¹⁰

S příchodem roku 1813 proto němečtí nacionalisté zvýšili své agitační úsilí. Steinův osobní tajemník a horlivý německý vlastenec, Ernst Moritz Arndt, stanul v čele válečné propagandy a snažil se přispět k vyvolání masového osvobozeneckého hnutí svými pamflety a brožurami, ve kterých apeloval na Němce k jednotě bez ohledu na státní příslušnost či sociální původ. V únoru 1813 jim adresoval tuto výzvu: „Němci za Němce! Nikoliv Bavořan, ne Brunšvičan, ne Hannoveran, ne Hesencan, ne Holštýnec, ne Meklenburčan, ne Rakušan, nikoliv obyvatel Falce, ne Prus, ne Sas, ne Šváb, ne Vestfálčan, nikoliv vám, kteří svůj původ vzýváte od svobodných říšských měst. Vše, co se smí nazývat německým – ne proti sobě, ale: Němec za Němce!“¹¹ Jeho nejvýznamnějším dílem tohoto období byl *Katechismus německého vojáka* (*Katechismus für den deutschen Soldaten*), ve kterém stavěl do popředí neurozeného Němce: „Skutečná vojenská sláva je to, když voják je ušlechtilý člověk a věrný občan své vlasti a činí vše, co přináší této vlasti a jeho milovanému lidu slávu, svobodu, čest a dobrou pověst. Německá vojenská sláva je to, když voják cítí: Německý muž existoval dříve, než poznal německé krále a knížata; německá země existovala dříve, než zde byli králové a knížata; když hluboce a vroucně cítí: země a lid mají být nesmrtelní a věční, leč páni a knížata jsou se svými poctami a hanbou pomíjiví.“¹²

Mimořádně významnou roli v národní agitaci sehrála válečná poezie. Byť Arndt byl autorem významných vlasteneckých písní, zůstal ve stínu bezpochyby nejznámějšího hrdiny osvobozeneckých válek Theodora Körnera, mladého básníka narozeného v Drážďanech, kterého počátek války zastihl ve Vídni. Ačkoliv zde měl jako dvorní dramatik zajištěnou slibnou budoucnost, již v březnu 1813 se ve Vratislavi z vlastní vůle přihlásil k dobrovolníkům jdoucím do války proti Napoleonovi. Svému otci při této příležitosti napsal: „Německo povstává, stanu se vojákem, s radostí odhodím zdejší šťastný a bezstarostný život, abych si vybojoval vlast. Nenazývej to bujností, lehkomyšlností, divokostí – je to mocné přesvědčení, že žádná obět není dost velká pro nejvyšší statek lidstva, pro svobodu vlastního národa... Mám ve zbabělém nadšení zpívat svou radost vítězícím bratrům? Mám psát komedie na divadle směšnosti, když si troufám mít odvahu a sílu hovořit také na divadle veřejném? ... Vím, že budeš trpět, matka bude plakat – Bůh

¹⁰ GREENFELD, Liah: *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge – London 1993, s. 370.

¹¹ GEMKOW, Heinrich – KIAU, Rolf: *Kämpfe um die deutsche Einheit. Von den Befreiungskriegen bis zur Reichsgründung 1813 bis 1871*. Leipzig – Jena 1955, s. 21.

¹² Tamtéž, s. 18.

ji potěš, ale nemohu Vás toho ušetřit. Velká doba žádá velkých srdcí – a cítím-li v sobě sílu býti skaliskem v tomto vlnobití národů, musím do boje a nastavit bouřlivým vlnám statečnou hrud.“¹³ Körner padl 26. srpna 1813 a jeho vlastenecké básně byly posmrtně vydány ve sbírce *Lyra a meč* (*Leier und Schwert*). Z této sbírky také pochází pravděpodobně nejemocionálnější válečná píseň *Píseň meče* (*Schwertlied*), mimo jiné i proto, že ji Körner napsal jen pár hodin před svojí smrtí v boji. Tento konec učinil nesmrtelnou nejen jeho báseň, ale i jeho samotného. Körner se stal ideálním prototypem národního hrdiny, ochotného opustit rodinu i slibnou kariéru a položit život za vlast, symbolem tehdejší i pozdější mládeže.¹⁴

Vlastenecké texty, včetně těch s politickým obsahem, se mohly šířit díky absenci cenzury. Svoboda projevu nebyla vyhlášována oficiálně na od Francie osvobozených územích, nýbrž byla zcela spontánní a německými panovníky tolerována. Kromě záplavy letáků a knih nyní docházelo i k zakládání patrioticky a nacionálně laděných novin. Mezi prvními se objevily Rusko-německé lidové listy (*Russisch-Deutsches Volks-Blatt*) v Královci a Pruský zpravodaj (*Preußischer Correspondent*) v Berlíně. V Porýní sehrál důležitou úlohu v protifrancouzské agitaci poměrně radikální Rýnský Merkur (*Rheinischer Merkur*). Národ v těchto vlasteneckých listech nebyl burcován pouze nacionálními apely a traktáty, ale také například publikováním seznamů osob, které finančně přispěly na vyzbrojení vojska.¹⁵

Svoboda tisku také umožnila ventilaci dosud skrývané nenávisti. Vlastenecká literatura tohoto období přinášela četné invektivy vůči Napoleonovi, Francii i francouzskému národu. Pro nacionalisty byla tato protifrancouzská kampaň nesmírně důležitá, neboť zatímco na veřejnosti stále panovala jen mlhavá představa o budoucím Německu, pak obraz nepřitele byl velmi zřetelný. Arndt se nechal slyšet, že by nechal všechny Francouze vyhladit, a mimo jiné na jejich adresu prohlásil: „Nenávidím všechny Francouze bez výjimky ve jménu Boha a mého národa... Učím svého syna této nenávisti. Budu po celý svůj život pracovat na tom, aby pohrdání a nenávisť vůči tomuto národu zapustila v německých srdcích co nehlubší kořeny.“¹⁶ Zášť vůči Fran-

¹³ TICHÝ, Vítězslav: *Literatura německého boje za osvobození (1806–1813)*. Praha 1939, s. 36.

¹⁴ BRINKMAN, James M.: *The German Male Chorus of the Early Nineteenth Century*. *Journal of Research in Music Education*, 18, 1970, 1, s. 23.

¹⁵ SCHNEIDER, Ute: *Politische Festkultur im 19. Jahrhundert. Die Rheinprovinz von der französischen Zeit bis zum Ende des Ersten Weltkrieges (1806–1918)*. Essen 1995, s. 187–189; SCHULZE, Hagen: *Die deutsche Nationalbewegung bis zur Reichseinigung*. In: BOSCH, Otto – SHEEHAN, James J.: *Die Rolle der Nation in der deutschen Geschichte und Gegenwart*. Berlin 1985, s. 90.

¹⁶ WEHLER, Hans-Ulrich: *Nationalismus. Geschichte – Formen – Folgen*. München 2004, s. 69.

couzům představovala hlavní a společný motiv drtivé většiny dobrovolníků bojujících v osvobozeneckých válkách, o čemž svědčí mimo jiné skutečnost, že některé jejich oddíly odmítaly brát nepřítele do zajetí. Xenofobní rétorika proto měla výrazný mobilizační potenciál a její nejhlasitější kazatel Arndt ji nešetřil, a dokonce neváhal označit vyhlazení utlačovatelů za legitimní a nezbytné.¹⁷ Tato agresivita nebyla vlastní pouze tradičním frankofobům typu Arndta a Körnera. Objevila se například i u jinak mírného a dobromyslného Clemense von Brentana, jenž se pod vlivem událostí nechal strhnout k těmto veršům:

„Na bodák!
A [jejich] řady
žeňte [svahem] dolů [tady],
srážejte je o závod v řeky [mocný vodní] tok,
Německa vždy nepřítele nechť
zhubíme tady cele.“¹⁸

Letáky, články, písně a básně od Arndta, Brentana, Körnera, stejně jako dalších vlastenců Friedricha de la Motte Fouquého, Johanna Josepha Görrese, Friedricha Rückerta, Maxe von Schenkendorfa, Friedricha Schlegela, Josepha von Eichendorffa, Karla Leberechta Immermanna či Augusta von Platena nepochybně upevnilly vlasteneckého ducha již rozhodnutých a přesvědčily některé váhavé. Podařilo se však této agitaci skutečně dosáhnout masové mobilizace národa, jak tvrdila starší historiografie? Odpověď na tuto otázku je poměrně jednoduchá: Nikoliv. Již jen celkový počet dobrovolníků v letech 1813–1815 hovoří jasnou řečí. Z 280 000 vojáků, které Prusko poslalo na zteč, bylo jen 30 000 dobrovolníků. V celém Německu do léta 1815 dosáhl jejich počet přibližně 60 000. Při síle všech armád států protinapoleonské koalice se tedy jednalo o ne zcela přehlednutelné, ale v zásadě nepatrné množství.¹⁹

O všelidové národní válce není možné hovořit také proto, že se do ní nezapojily zdaleka všechny německé kraje, společenské skupiny v ní také byly zastoupeny nerovnoměrně a především u řady dobrovolníků či účastníků revolt chyběla národní – německá – motivace. Centrem protifrancouzského odporu bylo od počátku Prusko. V ostatních částech Německa nedosaho-

¹⁷ CARL, HORST: *Der Mythos des Befreiungskrieges. Die „martialische Nation“ im Zeitalter der Revolutions- und Befreiungskriege 1792–1815*. In: LANGEWIESCHE, Dieter – SCHMIDT, Georg: *Föderative Nation. Deutschlandkonzepte von der Reformation bis zum Ersten Weltkrieg*. München 2000, s. 78; JEISMANN, M.: *c. d.*, s. 85.

¹⁸ SCHULZE, Hagen: *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha 2003, s. 187.

¹⁹ Pod pojmem dobrovolník se rozuměl ten, kdo se dobrovolně přihlásil do pravidelné armády, zeměbrany či oddílů dobrovolných myslivců.

vala ochota k aktivní participaci ve válce zdaleka takové intenzity. Jen málo německých států se připojilo k boji proti Napoleonovi hned na počátku jako například Meklenbursko-Zvěřínsko a Meklenbursko-Střelicko a ještě méně jich tak učinilo zcela dobrovolně. Většině šlo především o zachování vlastní suverenity a teritoriálních zisků z předchozích let. Například Bavorsko dlouho váhalo, než nakonec přešlo do tábora spojenců nedlouho před bitvou u Lipska z 16.–18. října 1813, a to jen proto, že na jeho východní hranici stála rakouská armáda, která mohla kdykoliv obsadit bavorské území. Sasko změnilo strany až v průběhu lipské bitvy, kdy se porážka Francouzů stala neodvratnou. S následným Napoleonovým pozvolným ústupem z Německa a rozpadem Rýnského spolku se chtě nechtě musely proti svému bývalému spojenci postavit i další německé státy, o nadšení však v jejich případě rozhodně hovořit nelze.

Dobrovolníci přicházeli bojovat proti Napoleonovi ze všech částí Německa včetně území, která byla připojena přímo k Francii. Jejich počty ale byly teritoriálně fragmentovány. Nejsilnější odezvu našel protifrancouzský odboj v severním a částečně středním Německu, tedy v oblastech těžce zasažených Napoleonovou nadvládou. V jižním a jihozápadním Německu byla podpora protifrancouzského odboje daleko menší. V Rakousku bránila projevům německého vlastenectví vláda.²⁰

Mnohým z těch, kteří proti Francouzům pozvedli pero či zbraň, také chyběl všenněmecký zápal. Jejich skutečné motivy byly velmi různorodé. Za verbální či fyzický útokem se mohla skrývat prostá nenávisť, špatná osobní zkušenost, touha po násilí či rabování, loajalita k vlastnímu státu či skupinový efekt. Psychologie davu zde nepochybně hrála významnou roli, například někteří studenti se stali dobrovolníky jen proto, že tak učinila většina ze školy či univerzity a oni nechtěli zůstat stigmatizováni jako odpadlíci.²¹ Další se přihlásili pouze proto, že věděli, že budou pravděpodobně tak jako tak odvedeni. Proklamovaná dobrovolnost u pruské zeměbrany byla jen formální, protože pokud se někdo nepřihlásil během jednoho týdne dobrovolně, mohl být ke službě povolán.²² Jiní šli do války z vlastní vůle, aby prožili dobrodružství v boji či zapůsobili na své okolí, jmenovitě na ženy. Například oddíl

²⁰ PLANERT, Ute: *Der Mythos vom Befreiungskrieg. Frankreichs Kriege und der deutsche Süden. Alltag – Wahrnehmung – Deutung 1792–1841*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2007, s. 657.

²¹ BRANDT, Peter: *Einstellungen, Motive und Ziele von Kriegsfreiwilligen 1813/14. Das Freikorps Lützow*. In: DÜLFFER, Jost: *Kriegsbereitschaft und Friedensordnung in Deutschland 1800–1814*. Münster – Hamburg 1995, s. 214–216.

²² ECHTERNKAMP, Jörg: *Der Aufstieg des deutschen Nationalismus (1770–1840)*. Frankfurt am Main 1998, s. 217.

saských dobrovolníků opustil Drážďany se zpožděním, protože se všem jeho příslušníkům nepodařilo opatřit si včas krásné uniformy, bez kterých odmítali vyrazit do války.²³

Pro snadnější pochopení vývoje událostí v Německu od počátku 1813 je vhodné zaměřit se postupně na některé vybrané oblasti. Jako první se logicky nabízí Prusko, kde vlastenecký zápal – pruský a ve výrazně menší míře německý – byl zdaleka nejsilnější. Obyvatelstvo dobrovolně přispívalo na boj proti Francii, jen celonárodní sbírka „zlato na železo“ vynesla 6,5 milionu tolarů. Lidé pomáhali ruským vězňům a odzbrojovali francouzské vojáky vracející se z Ruska.²⁴ Po králově výzvě k dobrovolnému vstupu do armády z počátku února se jich v několika málo dnech přihlásilo ke službě několik tisíc.²⁵ Centrem mobilizace se v březnu stala Vratislav, kam se přesunulo pruské i ruské armádní velení a kde probíhal nábor do nepravidelných jednotek dobrovolníků, takzvaných Freikorpsů, které měly výjimečné postavení ve vojenské mašinérii. Jejich příslušníci si sami platili výstroj a výzbroj, získali za to však v pravidelném vojsku odpíranou svobodu. Nepřisahali věrnost pruskému králi, ale německé vlasti.²⁶

Ve vratislavském hotelu Szepter se tísnilo mnoho dobrovolníků vstupujících do Freikorpsu majora Ludwiga Adolfa Wilhelma von Lützowa, jenž promptně reagoval na královu výzvu a již 9. února požádal o právo vytvořit vlastní jednotku, k čemuž o devět dní později získal svolení. Lützowův sbor nebyl podřízen pravidelné armádě a mohl volně operovat za linií nepřítelů ve Vestfálsku a Hesensku. Po střetnutí u Kitzenu 17. června 1813, kde téměř vykrvácel, byl začleněn mezi pravidelné jednotky a na jaře 1815 rozpuštěn.²⁷

Ačkoliv vojenské aktivity Lützowova oddílu měly pro vývoj války zcela zanedbatelný význam, jeho příslušníci se stali nesmrtelnými, a to především díky svému nejznámějšímu členovi: Theodoru Körnerovi.²⁸ Lützowův sbor představoval pro další generace prototyp německy orientovaných vlastenců

²³ RUHLAND, Volker: *Militärpolitik und Heeresorganisation 1809 bis 1813*. Dresdner Hefte, 12, 1994, s. 63.

²⁴ DORPALEN, Andrea: *The German Struggle against Napoleon. The East German View*. The Journal of Modern History, 41, 1969, 4, s. 506–507.

²⁵ DANN, Otto: *Nation und Nationalismus in Deutschland 1770–1990*. München 1996, s. 75.

²⁶ SCHILLING, René: „Kriegshelden“. *Deutungsmuster heroischer Männlichkeit in Deutschland 1813–1945*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2002, s. 55; CLARK, C.: *Prusko*, s. 324.

²⁷ BRANDT, P.: c. d., s. 213; DORPALEN, A.: c. d., s. 512; SCHILLING, R.: c. d., s. 56–57.

²⁸ OERGEL, Maile: *Revolutionaries, Traditionalists, Terrorists? The Burschenschaften and the German Counter-Cultural Tradition*. In: GILES, Steve – OERGEL, Maile: *Counter-Cultures in Germany and Central Europe. From Sturm und Drang to Baader-Meinhof*. Oxford 2003, s. 67.

ochotných položit život za vlast. Toto renomé získal především díky tomu, že se u jeho příslušníků nejvýrazněji projevovala nacionálně-německá orientace, což bylo důsledkem značné obliby této jednotky mezi vzdělanci, kteří tvořili 33,6 procent mužstva. Při pohledu na sociální stratifikaci tehdejší populace to byl zřetelně disproportionální podíl. Hluboké německé cítění současně vyplývalo ze skutečnosti, že v Lützowově sboru mohli sloužit i obyvatelé jiných německých států. Z celkového počtu 3000 vojáků, dle některých údajů dokonce 3900, jich více jak 56 procent nepocházelo z Pruska. Často se však jednalo o oblasti, které byly Prusku odejmuty tylišským mírem v roce 1807. Černé uniformy s červeným límcem a výložkami se žlutými knoflíky většinou oblékali muži ze středního a severního Německa.²⁹

Vysoký podíl nacionálně uvědomělých vzdělců, jako Jahn, jeho přítel a pedagog Karl Friedrich Friesen či Körner, a cizinců způsobil výše zmíněnou německou národní orientaci této jednotky. Její příslušníci byli přesvědčeni o tom, že právě tento oddíl ztělesňuje jednotu všech německých kmenů. Jahn, jenž do něj vstoupil již na počátku jeho existence se zástupem nadšených turnerů, jej považoval za zárodek německé národní armády. Oproti jiným dobrovolnickým jednotkám proto disponoval vysokým počtem těch, kteří snili o politické jednotě Německa, byť to nebyla motivace bezvýhradně všech příslušníků Lützowova sboru. Ostatně řada dobrovolníků v jednotkách podobného typu mohla být konzervativního či výhradně prusky orientovaného smýšlení, stejně jako v pravidelné armádě mohli sloužit vojáci, kteří byli zasaženi německým vlastenectvím.³⁰

I když v Prusku nepochybně došlo k největší vlně protifrancouzské mobilizace, vlastenecké výzvy v žádném případě nestrhly všechny jeho obyvatele. Někteří utekli ze Slezska a Východního Pruska do Rusy obsazeného Polska, aby se vyhnuli vojenské službě. Obchodníci, statkáři a hospodští se odvolávali na zákony, které jejich synům umožňovaly vyhnout se branné povinnosti, případně sháněli falešná lékařská osvědčení o neschopnosti služby. Dezerce byly na denním pořádku. Míra vlastenectví také nebyla stejná u všech společenských tříd. Zdaleka největší byla u vzdělců a studentů. Byť tvořili pouze dvě procenta obyvatel, mezi dobrovolníky byli zastoupeni 12 procenty. Kupodivu podobná situace panovala i mezi řemeslníky, jejich syny a uční, kterých bylo ve společnosti pouze sedm procent, mezi dobrovolníky však 41 procent. Naopak rolníci se svým 75 procentním podílem měli mezi

²⁹ BRANDT, P.: *c. d.*, s. 221.

³⁰ CLARK, Christopher: *The Wars of Liberation in Prussian Memory. Reflections on the Memorialization of War in Early Nineteenth-Century Germany* (dále jen *The Wars of Liberation*). *The Journal of Modern History*, 68, 1996, 3, s. 553; BRANDT, P.: *c. d.*, s. 220.

dobrovolníky pouhé osmnáctiprocentní zastoupení. Třebaže u těchto neintelektuálních skupin byla motivace různorodá a v současnosti již nezjistitelná, je možné s jistotou tvrdit, že přesvědčení o příslušnosti k německému národu zde fakticky zcela chybělo. Snad u několika málo čeledínů, kteří byli jako členové turnerského hnutí vystaveni již před rokem 1815 Jahnově nacionální výchově, mohlo hrát významnější roli.³¹

V severním a středním Německu sice panoval silný protifrancouzský resentment a došlo k řadě ozbrojených útoků vůči Francouzům, ovšem stěží to samé lze říci o německém národním vědomí. Stejně jako v Prusku byl německý nacionalismus záležitostí velmi malé části vzdělaných vrstev a jen zřídkakdy motivem protifrancouzských vystoupení. Například v Hamburku byli příslušníci vzdělané městské střední třídy primárně patrioty majícími na zřeteli blaho města a jen výjimečně také snili o vzniku jednotného Německého státu, jako tomu bylo v případě místního knihkupce Friedricha Perthese. Navíc povstání, které 24. února 1813 přineslo konec francouzské okupace, bylo produktem nižších vrstev, které usilovaly o blaho města, a otázka politického uspořádání Německa jim byla zcela lhostejná.³²

V Oldenburgu se sice vzdělanci identifikovali vůči nepříteli jako Němci a v jejich literárních aktivitách je tu a tam možné postřehnout nacionální tón, když například ředitel oldenburského gymnázia Friedrich Reinhard Ricklef začal v roce 1814 vydávat časopis *Germania* s podtitulem *Časopis pro obecné blaho Německa* (*Eine Zeitschrift für Deutschlands Gemeinwohl*), ale vůči válce zaujali pasivní postoj. Stejně protifrancouzsky byli naladěni i příslušníci nižších vrstev, leč z jiných než nacionálních důvodů. Stěží mohli porozumět větě, která zakončovala vévodovu výzvu adresovanou obyvatelstvu k dobrovolnému vstupu do armády a poskytování finančních darů: „Kdo zde chce zůstat pozadu a nemít podíl na slávě svých německých bratří a nestát se tak účastníkem osvobození německé vlasti?“³³ Ani v Oldenburgu tedy k žádnému všelidovému povstání nedošlo.³⁴

³¹ SCHULZE, Hagen: *Der Weg zum Nationalstaat. Die deutsche Nationalbewegung vom 18. Jahrhundert bis zur Reichsgründung*. München 1997, s. 67–68.

³² BOROWSKY, Peter: „Wünsche bey Hamburgs Wiedergeburt im Jahre 1814“ – und was daraus wurde. *Die Diskussion über die Reform der Hamburger Verfassung seit 1813*. In: HERZIG, Arno – INGE, Stephan – WINTER, Hans G.: *Sie, und nicht Wir. Die Französische Revolution und ihre Wirkung auf Norddeutschland und das Reich. Politik und Recht, Literatur und Musik. Díl I*. Hamburg 1989, s. 352; MEHNKE, Bernard: *Anpassung und Widerstand. Hamburg in der Franzosenzeit von 1806 bis 1814*. In: HERZIG, A. – INGE, S. – WINTER, H. G.: *c. d.*, s. 340.

³³ GROOTE, Wolfgang von: *Die Entstehung des Nationalbewußtseins in Nordwestdeutschland 1790–1830*. Göttingen – Berlin – Frankfurt 1955, s. 59.

³⁴ Tamtéž, s. 46–70.

Když v říjnu a listopadu 1813 nastalo ve Vestfálském království bezvládlí z důvodu útěku krále Jérôme Bonaparta a jeho dvora, rozšířil se protifrancouzský odboj i na toto území, ovšem většinou jako produkt řádění násilnických band. Jejich členové spíše jen hledali záminku pro rabování a vyřizování si vlastních účtů. Tou se mohla stát i pomoc procházejícím francouzským raněným vojáků, což se považovalo za kolaboraci.³⁵ Především v těch částech království, která dříve patřila Prusku, sice došlo k zapojení se do osvobozeneckých válek z vlasteneckého – propruského i proněmeckého – popudu, ovšem opět se jednalo o výsledek aktivit vzdělců či studentů. Přes 200 studentů z Halle bylo členy Freikorpsů, což je vysoké číslo, protože v zimním semestru 1812–1813 jich na zdejší univerzitě studovalo celkem 342. Když odtud dorazilo v únoru 1813 do Vratislavi 24 studentů, aby se připojili k Lützowovu sboru, Fridrich Vilém III. se jich dotázal: „Berlín?“ Na to obdržel tuto slavnou odpověď: „Halle, Halle, Vaše Výsosti!“³⁶

Obyvatelé Saska byli velmi profrancouzští a k aktivnímu odporu proti Napoleonovi se odhodlala jen malá část vzdělců. Někteří z nich odešli do pruských služeb, například do Lützowova sboru vstoupil chudý malíř Georg Friedrich Kersting, jemuž jeho slavnější kolega Caspar David Friedrich se svými přáteli zaplatili výzbroj a výstroj.³⁷ Na 1664 Sasů vytvořilo na konci roku 1813 saský dobrovolnický oddíl, ovšem jestliže u Kerstinga byla nacionální německá orientace nezpochybnitelná, o mnoha příslušnících saského Freikorpsu toto rozhodně říci nelze.³⁸

Na jihu Německa docházelo ke srážkám mezi místními civilisty a francouzskými vojáky, ale ze zcela apolitických důvodů. Odvody do německých armád, které byly součástí Napoleonovy Grande armée a vykrvácely během ruského tažení, vysoká daňová zátěž kvůli válečným kontribucím ve prospěch Francie či hrubé chování Napoleonových hodnostářů a vojáků byly společnými jmenovateli této nespokojenosti, nikoliv touha po národní jednotě.³⁹ Z Bádenska či Württemberska proto pocházel naprosto zanedbatelný počet dobrovolníků, a pokud se zde někde objevily nacionální myšlenky, pak

³⁵ BRAKENSIEK, Stefan: *Strukturen eines antinapoleonischen Aufstands. Grebenstein 1813*. In: PLANERT, Ute: *Krieg und Umbruch in Mitteleuropa um 1800. Erfahrungsgeschichte(n) auf dem Weg in eine neue Zeit*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2009, s. 45–46.

³⁶ HEIN, Andreas: *Die „TEUTONIA“ in Halle. Die erste Burschenschaft Deutschlands*. In: ASMUS, Helmut: *175. Jahrestag der Gründung der Urburschenschaft und des studentischen Wartburgfestes*. Zwickau 1990, s. 33.

³⁷ NEIDHARDT, Hans Joachim: *Die Maler des Dresdner Friedrich-Kreises und die napoleonische Fremdherrschaft*. Dresdner Hefte, 12, 1994, 1, s. 27.

³⁸ RUHLAND, V.: *c. d.*, s. 63.

³⁹ DORPALEN, A.: *c. d.*, s. 509.

jen ve městech a ve velmi omezené míře. Na rozdíl od těchto dvou států došlo v Bavorsku na konci roku 1813 k rozmachu nacionálního hnutí, ovšem opět bylo limitováno na vzdělanou střední třídu z velkých měst typu Aušpurk, Norimberk a Mnichov. Nacionální nadšení vzplálo především u studentů. Landshutská univerzita a Bavorská akademie věd v Mnichově se staly ohnisky německého nacionálního smýšlení.⁴⁰ Z řad studentů pocházelo i mnoho dobrovolníků. Přistoupení k protifrancouzské koalici z října 1813 bylo přijato kladně i v armádě, zde však primárně v důsledku zničení bavorského třicetitisícového kontingentu během tažení do Ruska, odkud se nevrátilo téměř 97 procent jeho příslušníků. Ovšem i v tomto jihoněmeckém státě, ostatně jako ve všech německých státech včetně Pruska, jednoznačně dominovala loajalita vůči vlastní zemi a dynastii.⁴¹

V Rakousku bylo národní hnutí tlumeno rakouským ministrem zahraničí knížetem Klemensem von Metternichem. K absenci německého vlastenectví zde však nedošlo pouze v důsledku represe. Stejně jako v jižním Německu i místní obyvatelstvo zůstalo povětšinou nedotčeno nacionální agitací. Friedrich Schlegel si zde v roce 1811 založil časopis Německé muzeum (Deutsches Museum) k propagaci německého národního vědomí, ovšem setkal se s naprostým nezájmem obyvatel. Nakonec dospěl k závěru, že Rakušané nebyli dostatečně „němečtí“. V roce 1819 napsal rezignovaně své manželce: „Mluvíš o Německu. Kéž bych v něm byl, kéž bych v něm mohl žít. Jak jsi vůbec dospěla k tomu zvláštnímu omylu, že se Vídeň nachází v Německu nebo že by mohla mít cokoliv s Německem společného? Mezi nimi leží celé světadíly a sotva existuje něco protikladnějšího.“⁴² Žádný div, že v Rakousku nevznikaly dobrovolnické oddíly.⁴³

⁴⁰ PLANERT, U.: c. d., s. 598.

⁴¹ KLANG, Daniel: *Bavaria and the War of Liberation, 1813–1814*. French Historical Studies, 4, 1965, 1, s. 23–24; KRAUS, Andreas: *Geschichte Bayerns. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München 1988, s. 395.

⁴² RUMPLER, Helmut: *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. In: WOLFRAM, Herwig: *Österreichische Geschichte 1804–1914*. Wien 2005, s. 209.

⁴³ Jedinou platformou, v rámci které se v Rakousku mohlo německé národní vědomí projevit, byly ženské spolky, kterých v letech 1813–1815 vzniklo v celém Německu přibližně 600. Jejich cílem bylo podpořit muže a minimálně 23 žen bojujících v mužském oblečení za osvobození Německa. Jejich členky sbíraly peníze, šaty, pracovaly jako ošetřovatelky, kuchařky, staraly se o rodiny vojáků. I když příslušnicemi byly v první řadě patrioticky smýšlející ženy, v jejich textech občas problematnou národní myšlenku. V Rakousku již v roce 1810 vznikl ve Vídni Spolek ušlechtilých žen k podpoře dobrého a užitečného (Verein adeliger Damen zur Beförderung des Guten und Nützlichen), později Vídeňský ženský spolek (Wiener Frauen-Verein), který měl o rok později 111 poboček v Dolních Rakousích s více jak 8 000 členkami. Je však nanejvýš nepravděpodobné, že by ženské spolky v Rakousku mohly být, byť i ve velmi

Z výše uvedených faktů je zjevné, že k žádnému všelidovému národnímu povstání nedošlo. Mobilizace německých vlastenců stále nacházela odezvu jen ve vybraných regionech a mezi početně velmi malou skupinou obyvatelstva, což byl důsledek skutečnosti, že německý nacionalismus byl stále doménou nepočetné části vzdělaných městských elit převážně v severním a středním Německu. Především zde se rekrutovali národně uvědomělí dobrovolníci motivovaní k boji nejen nenávistí vůči Napoleonovi, ale také touhou po politické, byť blíže nespecifikované, německé jednotě. Ti, kteří pozvedli zbraň proti Francouzům, tak převážně činili z tradiční loajality k rodnému státu, panovníkovi, církvi či kvůli nespokojenosti s cizí nadvládou, nikoliv však v důsledku pro ně abstraktní představy německého národa. Navíc drtivá většina německého obyvatelstva zůstala zcela pasivní a nedotčena válečným nadšením menšiny, stejně jako nacionálními hesly. Ani význam dobrovolnických oddílů pro průběh konfliktu není možné přeceňovat. Nikdy nevytvořily národní armádu, počet jejich příslušníků byl malý a vzhledem k absenci důkladného výcviku a zkušeností byla jejich bojeschopnost přinejmenším pochybná. To samé je možné říci o Německé legii, vytvořené carem z německých dobrovolníků a zběhů, která rovněž nesehrála ve válce významnější roli. Vítězství vybojovaly pravidelné armády, nikoliv houfy více či méně nadšených vlastenců.⁴⁴

I když německý nacionalismus přispěl jen nepatrnou měrou k osvobození Německa, brzy po skončení osvobozeneckých válek vznikla legenda o masovém odboji všenněmecky smýšlejících vlastenců, kteří dobrovolně vstupovali do armády, zahnali Napoleona za Rýn a oddaně pokládali život na oltář německé vlasti. Ba co víc, postupem času získávala na popularitě. Nacionalistům se totiž v dalších letech podařilo přizpůsobit si vzpomínku na tyto války ke své vlastní potřebě. Údajný společný národní prožitek těch, kteří bojovali jako dobrovolníci nebo se podíleli na nacionální propagandě, byl pečlivě konstruován a příkrášlován. Své obecnstvo si našel jak mezi těmi, kteří ve válkách bojovali, tak mezi mladší generací, která realitu frontové linie nezažila. Pro ty první byl mýtus osvobozeneckých válek lékem na deziluzi z podoby Německa po roce 1815, s kterou nesouhlasili a za kterou nebojovali. Pomáhal jim vysvětlit smysl války a proč jejich kamarádi nepadli nadarmo.

omezené míře, považovány za semeniště německého nacionalismu. REDER, Dirk Alexander: *Nationale Bewegung und patriotische Frauenvereine in Deutschland*. In: DANN, Otto – HROCH, Miroslav – KOLL, Johannes: *Patriotismus und Nationsbildung am Ende des Heiligen Römischen Reiches*. Köln 2003, s. 99–121.

⁴⁴ ECHTERNKAMP, J.: c. d., s. 219.

Ti druzí nazírali na celý konflikt skrze körnerovský poetismus a patos a litovali, že neměli možnost proslavit se po boku svých hrdinů.⁴⁵

Nacionalisté nepochybně přeháněli v hodnocení osvobozeneckých válek, ovšem není možné popřít, že ty se v jejich podání staly významnou národotvornou událostí s velkým vlivem na formování národního vědomí. Jestliže nacionalismus ovlivnil průběh osvobozeneckých válek jen málo, pak jejich nacionální interpretace významným způsobem přispěla k jeho dalšímu rozvoji. Jejich připomínání po roce 1815 se stalo pro německé vlastence důležitým národním folklorem, oslavou padlých hrdinů typu Friesena a Körnera si vytvořili vlastní vojenskou tradici. Mezi formy uctívání mrtvých i přeživších hrdinů patřily především veřejné aktivity jako slavnostní průvody, pohřby, mítinky, střelecké turnaje a divadelní přestavení. Tyto akce umožňovaly promlouvat k davům a zpívat vlastenecké písně. Důležitou roli na nich měli veteráni, kteří se sdružovali v klubech, aby udržovali kontakty mezi přeživšími a vzpomínku na mrtvé.⁴⁶

Na dobrovolníky se pochopitelně vzpomínalo i v literatuře a umění. Georg Friedrich Kersting, Ferdinand Hartmann či Caspar David Friedrich zvětšili své mrtvé přátele svými štěti. Snad nejznámějším obrazem s touto tematikou je Kerstingova malba *Na stráži (Auf Vorposten)* znázorňující jeho tři kamarády v černých uniformách Lützowových myslivců: Körnera, Friesena a Hartmanna. Muž stojící na skále zády k divákovi na slavné Friedrichově malbě *Poutník nad mořem mlh (Der Wanderer über dem Nebelmeer)* může být jak sám autor, tak i jeho přítel, plukovník saské pěchoty von Brincken, jenž padl v boji.⁴⁷ Problém spočíval v tom, že tyto malby vidělo i po roce 1815 jen málo lidí, a proto nemohly oslovit širší veřejnost. Daleko významnější v tomto směru byly pomníky, ale zde se střetávala dobrovolnická interpretace osvobozeneckých válek s tou dynastickou, dle které vítězství nad Napoleonem dosáhla knížata a jejich pravidelné jednotky. Oficiální kruhy nechávaly budovat pomníky v souladu s touto tezí, do které dobrovolníci nezapadali. Dokonce ani pro sochu pruského generála Gerharda von Scharnhorst, jenž zemřel v červnu 1813 v důsledku zranění utrpěného v bitvě, nezískali Friedrich a Arndt oficiální podporu.⁴⁸ Friedrich reagoval zklamaně v dopise Arndtovi v březnu 1814: „Nejsem vůbec překvapen, že žádné památníky nejsou

⁴⁵ MOSSE, George L.: *National Cemeteries and National Revival. The Cult of the Fallen Soldiers in Germany*. Journal of Contemporary History, 14, 1979, 1, s. 1; SCHILLING, R.: c. d., s. 125.

⁴⁶ PRÖVE, Ralf: *Militär, Staat und Gesellschaft im 19. Jahrhundert*. München 2006, s. 60–61; SIMMS, Brendan: *The Struggle for Mastery in Germany, 1779–1850*. Basingstoke – London – New York 1998, s. 103; CLARK, C.: *The Wars of Liberation*, s. 555–556.

⁴⁷ Tamtéž, s. 567.

⁴⁸ Tamtéž, s. 550–552; NEIDHARDT, H. J.: c. d., s. 32.

vztýčovány ať již na počest velkého národa či ušlechtilých činů velkých německých mužů. Na tom se nic nezmění tak dlouho, dokud zůstaneme sluhý knížat.“⁴⁹

Arndt byl stejnou měrou zklamán z toho, že se nedařilo získat podporu z nejvyšších kruhů pro stavbu pomníků připomínajících nejen osobnosti, ale také významné události německých dějin. Již v roce 1814 prahl po památníku věnovanému bitvě u Lipska, který by, jak prohlásil, byl velký a nádherný jako kolos rhodský, pyramidy či kolínská katedrála.⁵⁰ Vzhledem k nákladnosti však nebylo možné stavbu takového monumentu realizovat. Arndt se však nevzdal a již u příležitosti prvního výročí bitvy, kterou považoval za novodobý Teutoburský les,⁵¹ společně s Jahnem uspořádal rozsáhlou národní slavnost. Ta proběhla 18. a 19. října 1814 na stovkách míst v téměř celém Německu. První den se lidé sešli v centru měst a vesnic, odkud se v průvodu vydali na nejvyšší místo v okolí. Tam v noci zapálili velké ohně, které měly do dálky ukázat ducha vlasti. Jak pronesl řečník na kopci u Zweibrückenu před zapálením ohně: „Ony [ohně] mají být zapáleny, aby od hory k hoře, od údolí k údolí, od země k zemi, všem Němcům svítily, všechny je jako bratry opět spojily a abychom se všichni i s našimi nejvzdálenějšími bratry mohli těšit z našeho společného štěstí.“⁵² Druhý den se konaly mše, které podtrhly silný náboženský charakter slavnosti. Akce se účastnili příslušníci všech vrstev, katolíci společně s protestanty i Židy. V jejím průběhu docházelo k vlastenecky laděným projevům, recitování poezie z období vlasteneckých válek a ostré kritice francouzského národa za jeho údajnou proľhanost, potměšilost, úskočnost, lstivost a hříšnost. Ohně měly sloužit jako varování Francii před německou jednotou.⁵³

Arndt doufal, že celá akce bude všenněmeckou národní lidovou slavností, a takto také byla nacionalisty interpretována. Poukazovali na masovost – slavnosti se účastnily desítky, možná stovky tisíc lidí – i absenci centrální organizace. Vznikla tak další legenda, která dokazuje, jak mnoho v německé

⁴⁹ CLARK, C.: *The Wars of Liberation*, s. 559.

⁵⁰ MOSSE, George L.: *Die Nationalisierung der Massen. Politische Symbolik und Massenbewegungen von den Befreiungskriegen bis zum Dritten Reich*. Frankfurt am Main – New York 1993, s. 47.

⁵¹ V bitvě v Teutoburském lese porazil v roce 9 n. l. germánský náčelník Arminius tři římské legie. Pro německé nacionalisty, kteří považovali starověké Germány za předky Němců, toto vítězství představovalo slavnou kapitolu německé historie. DANN, O.: c. d., s. 42.

⁵² DÜDING, Dieter: *Das deutsche Nationalfest von 1814. Matrix der deutschen Nationalfeste im 19. Jahrhundert*. In: DÜDING, Dieter – FRIEDEMANN, Peter – MÜNCH, Paul: *Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*. Reinbek 1988, s. 73.

⁵³ Tamtéž, s. 67–76.

historické paměti bylo vykonstruováno. Ve skutečnosti celou akci zinscenovali Arndt a Jahn, kteří zařídili kampaň v tisku. Realizace v regionech se pak ujaly nepočetné vzdělané elity a místní honorace, u kterých lze vystopovat nacionální smýšlení. Protože zprávy o průběhu podávali opět intelektuálové, pohled na ni je poněkud zkreslený a jen stěží vypovídá o skutečných motivech účasti mlčící většiny zastoupené nižšími vrstvami. Pro ně slavnost symbolizovala především vítězství nad neoblíbenou francouzskou nadvládou, aniž by jí přikládaly jiný význam. V případě Lipska byla nařízena ruským guvernérem Nikolajem Repninem-Volkonským a pokud zde bylo něco oslavováno, pak nikoliv osvobození od francouzské nadvlády, ale nastolení míru. Ve Vídni sice slavnost proběhla, ale jen za účasti vybrané honorace. Ve Württembersku se nekonala vůbec. Nelze tedy hovořit o projevu masového nacionalismu, protože nic takového na sklonku napoleonských válek neexistovalo. Důkazem pro toto tvrzení je i skutečnost, že se tato akce v dalším roce neopakovala.⁵⁴

Nejen průběh osvobozenecských válek, ale i tato ohňová slavnost dokazuje, jak zanedbatelnou roli sehrál německý nacionalismus v závěrečném střetu s napoleonskou Francií. Skutečnost, že jeho stoupenci tvořili i v roce 1815 spíše sektu než hnutí, je nezbytné mít na paměti vždy, když se hovoří o zklamání Němců z absence jednotného národního státu. Absolutní většina z nich tento pocit nesdílela a uspořádání Německa vnímala v tomto období pozitivně. Stále totiž považovali za svoji vlast primárně svůj rodný stát, například Bavorsko či Sasko. Své němectví považovali stejně jako vzdělanci druhé poloviny 18. století za kulturní záležitost a neodvozovali z něj požadavek na založení německého národního státu. Neviděli důvod ke státní jednotě německého národa, protože ta kulturní jim zcela postačovala.⁵⁵ Velmi trefně charakterizoval daný stav britský historik Michael Hughes: „Německé národní hnutí zůstalo vágní a nemělo žádný realistický plán reorganizace, který by mohlo nabídnout jako alternativu k existenci jednotlivých států. Místní kníže, a nikoliv německý národ zůstal středem pozornosti obyvatel.“⁵⁶ Z tohoto důvodu pro ně byl Německý spolek – nadstátní útvar vytvořený na Vídeňském kongresu v roce 1815 a zahrnující téměř čtyři desítky suverénních

⁵⁴ HOFFMANN, Stefan-Ludwig: *Mythos und Geschichte. Leipziger Gedenkfeiern der Völkerschlacht im 19. und frühen 20. Jahrhundert*. In: FRANÇOIS, Etienne – SIEGRIST, Cannes – VOGEL, Jakob: *Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich 19. und 20. Jahrhundert*. Göttingen 1995, s. 112–116; PLANERT, U.: *c. d.*, s. 613–619; SCHNEIDER, U.: *c. d.*, s. 52–65.

⁵⁵ BILLINGER, Robert D. Jr.: *Good and True Germans. The „Nationalism“ of the Rheinbund Princes, 1806–1814*. In: DUCHHARDT, Heinz: *Reich oder Nation? Mitteleuropa 1780–1815*. Mainz 1998, s. 139.

⁵⁶ HUGHES, Michael: *Nationalism and Society. Germany 1800–1945*. London 1988, s. 54.

států – akceptovatelným politickým rámcem ideálním k rozvoji německého národa.⁵⁷ Proto zpočátku nahlíželi na poválečné uspořádání střední Evropy i osvobozenecské války jinak než nacionalisté. Teprve s postupem času se jejich vztah k jednomu i druhému začal měnit. Tento proces však již přesahuje rámec této studie.

RESUMÉ

OSVOBOZENECKÉ VÁLKY 1813–1815: MÝTUS A REALITA

Období let 1813–1815 bylo svědkem závěrečné fáze napoleonských válek, ve kterých byl francouzský císař definitivně poražen a střední Evropa osvobozena od jeho nadvlády. Tento konflikt se do německé historické paměti vryl pod označením osvobozenecské války. Dle tradičního výkladu došlo v jejich průběhu k rozsáhlému lidovému povstání napříč celým Německem a všemi společenskými vrstvami, jejichž příslušníci bojovali nejen za svou budoucnost, ale také za vytvoření německého národního státu. Předložená studie se snaží dokázat neoprávněnost tohoto tvrzení a poukázat na skutečnost, že v tomto období byla otázka politické jednoty reflektována jen zcela zanedbatelným počtem Němců a neměla žádný vliv na výsledek střetnutí s napoleonskou Francií. Mýtus osvobozenecských válek byl záměrně vytvořen a šlechtěn nacionalisty, kteří skrze tuto smyšlenou legendu chtěli získat podporu mezi německým obyvatelstvem pro své vlastní politické cíle.

Klíčová slova: Německo, Francie, válka za nezávislost, Napoleon, německý nacionalismus, dobrovolníci, 1813–1815

SUMMARY

WARS OF INDEPENDENCE IN 1813–1815: MYTH AND REALITY

The period from 1813 to 1815 saw the final stage of Napoleonic wars in which the French emperor was definitely defeated and Central Europe was liberated from his supremacy. This conflict has become known in the German historical memory such as wars of independence. According to a traditional interpretation, during the course of events a large popular uprising spread

⁵⁷ GRUNER, Wolf D.: *Der Deutsche Bund 1815–1866*. München 2012, s. 35–36.

over the whole Germany and all social classes whose supporters ought to fight not only for freedom but also for the establishment of the German national state. The present paper attempts to support the groundlessness of this claim and to point out the fact that a question of a political unity was reflected only by an insignificant minority of Germans in that times and had no influence on a result of a battle against Napoleonic France. The myth of wars of independence has been purposely created and nourished by nationalists, who intended to gain a support of German inhabitants through that fabricated legend for their own political goals.

Key words: German, France, wars of independence, Napoleon, German nationalism, volunteers, 1813–1815

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.
Katedra historických věd
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni
Tylova 18
301 25 Plzeň
e-mail: mireksedivy@seznam.cz

STUDENTI FILOZOFICKÉ FAKULTY FRANTIŠKOVY UNIVERZITY V OLOMOUCI V LETECH 1827–1837

Hana Nováková

Cílem následující studie je rozbor údajů týkajících se studentů Filozofické fakulty C. k. Františkovy univerzity v Olomouci v prvních deseti letech její existence, tedy v období mezi lety 1827–1837.¹ Důvodem tohoto vymezení je především poměrně obsáhlé množství informací, jež je možno z dostupných archiválií získat. Dále byl také zohledněn ten fakt, že se pro toto nedlouhé období dochovala poměrně ucelená pramenná základna,² která poskytuje konkrétní informace o každém roce tohoto desetiletí a zároveň lze srovnávat údaje v jednotlivých pramenech.³

¹ Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2013 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Název projektu Františkova univerzita v Olomouci se zaměřením na dějiny filozofické fakulty.

² V případě Františkovy univerzity lze vycházet z množství dochovaných pramenů uložených v Olomouci v pobočce Zemského archivu Opava (dále jen ZA Opava). Asi nejdůležitějšími prameny k problematice studentstva jsou třídní katalogy a generální katalogy studentů filozofické fakulty: ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1834–1839; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 682, kniha 634, Generální katalog posluchačů filozofické fakulty 1822–1830; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 683, kniha 635, Generální katalog posluchačů filozofické fakulty 1830–1840.

³ K dějinám olomoucké univerzity existuje následující základní literatura: D'ELVERT, Christian: *Geschichte der Studien-, Schul- und Erziehungsanstalten in Mähren und Österreichischen Schlesien, insbesondere der Olmützer Universität in der neuen Zeiten*. Brünn 1857; FIALA, Jiří: *Rektoři olomoucké univerzity v letech 1573–1860*. Žurnál UP z 28. 1. 2005–14. 3. 2008; FIALA, Jiří a kol.: *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*. Olomouc 2009; GROH, František: *Chronik der Franzens-Universität in Olmütz*. Olmütz 1878; KRISTEN, Zdeněk: *Studium historie na vysokém učení v Olomouci do r. 1855*. Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci. Historie, 3, 1956, s. 5–42; NAVRÁTIL, Jan a kol.: *Kapitoly z dějin olomoucké university 1573–1973*. Ostrava 1973; NEŠPOR, Václav: *Dějiny university olomoucké*. Olomouc 1947; RICHTER, Franz: *Kurze Geschichte der Olmützer Universität und des Ursprungs der mährisch-schlesien Gymnasien*. Olmütz 1841; UHROVÁ-VÁVROVÁ, Olga: *Listář olomoucké university 1566–1946*. Olomouc 1947; ZIMPRICH, Richard: *Die Professoren der k. k. Franzensuniversität zu Olmütz (1828–1855)*. Steinheim am Main 1962.

Článek bude zaměřen především na proměny počtu studentů v jednotlivých letech, respektive semestrech, či na změny v množství studujících navštěvujících určité přednášky. Zohledněny budou také vyučované předměty, jejichž názvy i množství se mohlo v průběhu let měnit, ať už se jednalo o předměty tzv. obligátní neboli povinné nebo volné, tedy nepovinné, kterých se mohli účastnit i studenti z jiných fakult. Následující text se zaměří mimo jiné také na studenty privátní, platící či od poplatků osvobozené. Zkoumáno bude také národnostní složení studujících vzhledem ke konkrétním rokům.

K znovuoobnovení univerzity v Olomouci došlo v roce 1827, kdy bylo tamější Lyceum zásluhou olomouckého arcibiskupa arcivévody Rudolfa Jana, bratra panujícího rakouského císaře Františka I., povýšeno na univerzitu s fakultami filozofickou, teologickou, právnickou a medicínsko-chirurgickým studiem.⁴ Při založení univerzity jí navštěvovalo 637 studentů, z toho 175 studentů teologie (27,47 %), 155 studentů práva (24,33 %), 69 medicínsko-chirurgického studia (10,83 %), 109 budoucích porodních babiček (17,11 %) a 129 filozofů (20,25 %).⁵

Naším zájmem je ovšem především fakulta filozofická, jejíž studenti tvořili v prvním roce univerzity něco málo přes 20 % z celkového počtu studujících. Studium filozofie trvalo dva roky. K této úpravě došlo v roce 1822, kdy bylo studium na filozofické fakultě zkráceno z původních tří let. Každý rok byl obdobně jako dnes rozdělen do dvou semestrů, které byly zakončeny zkouškovým obdobím. Zkoušky probíhaly po prvním semestru vždy v březnu a v dubnu a po druhém semestru v červenci, v srpnu a září. Samozřejmě pro oba ročníky shodně.

Z dochovaných pramenů lze zjistit nejen informace o dnech konání zkoušek a zkoušejících profesorech, ale také o tom, kolik studentů se na danou zkoušku hlásilo, kteří uspěli, a kteří měli naopak méně štěstí. Stejně jako termíny opravných zkoušek.⁶

Studenti byli vyučováni podle učebnic, které jim profesori na začátku semestru doporučili, a jejichž názvy byly taktéž zaznamenány v třídních katalozích na konci každého roku v celkových přehledných tabulkách.⁷

⁴ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 63, kniha 15, Dějiny olomoucké univerzity 1831–1860.

⁵ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 63, kniha 15, Dějiny olomoucké univerzity 1831–1860.

⁶ Stejně tak se lze zjistit míru píle, se kterou se studenti studiu věnovali. Objevuje se buď označení *fleißig* (pilný) nebo *sehr fleißig* (velmi pilný).

⁷ Jedná se o tzv. Allgemeine Übersichtstabelle über den Stand der Philosophischen Studien am Ende des Studienjahres. Tyto souhrnné tabulky se nacházely na konci každého roku v Katalozích studentů filozofické fakulty. Jejich úkolem bylo přehledně zmapovat uplynulý rok.

Nyní již ale přistupme ke konkrétním předmětům vyučovaným na univerzitě. Poslední reforma studia filozofie v roce 1822 vyšla vstříc požadavkům zkrácení studia na dva roky a redukci povinných hodin. Dříve bylo totiž poukazováno na to, že i průměrně nadaní studenti zvládali probíranou látku bez větších potíží za dva roky, třetí ročník je údajně jen zatěžoval a zdržoval v dalším růstu, dost často se zde studium stávalo iluzorním. Studenti nejednou návštěvu povinných předmětů zanedbávali, do výběrových přednášek se hlásil jen malý počet zájemců.⁸

Obligátních předmětů (povinných předmětů) bylo v případě prvního ročníku pět. Jednalo se o náboženství, teoretickou filozofii, matematiku, latinskou filologii a přírodopis.⁹ Předměty byly dotovány určeným počtem hodin vázaných na určité dny v týdnu. Pokud budeme konkrétní, tak např. v roce 1829 bylo náboženství vyučováno ve středu a v pátek od dvou do tří hodin odpoledne, týdenní dotace činila tedy dvě hodiny. Filozofie se konala denně, konkrétně od osmi do devíti hodin ráno. Matematika se vyučovala denně od devíti do deseti dopoledne, od pondělí do středy od dvou do tří a v sobotu od tří do čtyř hodin odpoledne. Latinská filologie v pondělí a v sobotu od dvou do tří odpoledne a konečně přírodopis v úterý, středu, pátek a sobotu od třetí do čtvrté hodiny odpolední.¹⁰

V druhém ročníku se vyučovalo rovněž pět obligátních předmětů. Stejně jako v případě prvního ročníku se jednalo o náboženství, filozofii a latinskou filologii, dále pak byly zastoupeny fyzika a světové dějiny.¹¹ I v tomto případě byly přesně dány dny a hodiny, ve kterých budou dané předměty vyučovány.¹²

Počet studentů v prvním desetiletí existence univerzity se nijak radikálně neměnil, obecně lze říci, že se pohyboval plus mínus deset studentů kolem stovky. Nejvíce studentů navštěvovalo filozofická studia v roce 1827.¹³ V prvním semestru tohoto roku to bylo 147 osob, naopak nejméně jich bylo v roce 1835, a to 88.¹⁴ Druhý semestr se pohyboval mezi 60 a 70 studenty, jen výji-

⁸ FIALA, J. a kol.: *c. d.*, s. 72.

⁹ V jazyce originálu se jednalo o Religionwissenschaft, Philosophie, Reine elementare Mathematik, Lateinische Philologie a Naturgeschichte.

¹⁰ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1826–1929.

¹¹ V jazyce originálu se opět jedná o Religionwissenschaft, Philosophie, Physik, Lateinische Philologie a Weltgeschichte.

¹² ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1826–1929.

¹³ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1826–1929.

¹⁴ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1834–1839.

mečně se jejich počet přehoupl přes sedmdesátku, konkrétně v letech 1831, 1832 a 1834. V posledních dvou uvedených letech to bylo shodně 77, zatímco v roce 1831 se jednalo o 73 studentů.¹⁵

Rozdíl mezi prvním a druhým semestrem nebyl zanedbatelný, největší byl v roce 1827, celých 78 studentů.¹⁶

Počet obligátních studentů na filozofické fakultě v jednotlivých letech, respektive semestrech		
Rok	I. semestr	II. semestr
1827	142	64
1828	115	60
1829	95	65
1830	87	62
1831	91	73
1832	106	77
1833	113	64
1834	90	77
1835	88	62
1836	90	62
1837	89	65 ¹⁷

Kromě tzv. Obligatstudien (povinné předměty) existovaly ještě freie Lehrgestände (volné předměty), na něž se, kromě studentů filozofie, mohli přihlásit i studenti jiných fakult.¹⁸ V katalogu pak byli rozčleněni do skupin: studenti filozofie, studenti vyšších fakult, studenti z jiných vzdělávacích zařízení a jiní jedinci.¹⁹

¹⁵ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

¹⁶ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929.

¹⁷ Tabulka je sestavena na základě informací získaných z Katalogů studentů filosofické fakulty: ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

¹⁸ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929.

¹⁹ V jazyce originálu se jedná o kategorie Studierende der Philosophie, Studierende der höheren Fakultäten, Studierende aus anderen Lehranstalten a andere Individuen.

Mezi nepovinnými přednáškami nalezneme hned na prvním místě pedagogiku, dále pak dějiny filozofie, estetiku, přírodopis, zemědělství, zeměměřičství, všeobecné světové dějiny, rakouské státní dějiny, řeckou filologii, praktickou geometrii, latinskou klasickou literaturu, někdy také označovanou jako klasická literatura, dále diplomatiku a numismatiku s heraldikou.²⁰

Hned na prvním místě je třeba zmínit pedagogiku, která byla přednášena již od roku 1827 pravidelně každý rok. Stala se jakousi stálící nepovinných přednášek. Nejnavštěvovanější byla v roce 1834,²¹ kdy se nepovinné předměty na filozofické fakultě obecně těšily velkému zájmu stran posluchačů, což bezesporu souvisí s nárůstem počtu studentů v těchto letech. Jednalo se v této době o 105 studujících, z toho 52 studentů filozofie, 50 zástupců z vyšších fakult, tři tzv. ostatní. Ze 105 složilo 75 úspěšně zkoušku. Naopak nejmenší zájem o tuto přednášku projevili studenti v roce 1831, kdy měla pouze 67 účastníků a to kupodivu jen 16 filozofů, 50 z vyšších fakult a jednoho, který se vyskytuje v kolonce ostatní.²² Za celé sledované období měl tento předmět jen jednoho posluchače ze skupiny jiných vzdělávacích institucí, a to v roce 1836.²³

Nárůst studentů je možné sledovat hned po roce 1827. Zvýšený zájem o studium zaznamenávají i následující dva roky. Poté pozvolna dochází k jeho poklesu, a to až k roku 1831, kdy opět roste, aby o šest let později znovu klesl až na 70 studentů. Celkově lze však konstatovat, že stav studenstva byl poměrně konstantní bez nějakých větších propadů, co do množství posluchačů.

²⁰ V jazyce originálu jsou tyto předměty označovány jako Erziehungskunde, dále pak Geschichte der Philosophie, Ästhetik, Naturgeschichte, Landwirthschaftslehre, Feldmesskunst, Allgemeine Weltgeschichte, Österreichische Staatengeschichte, Griechische Philologie, Praktische Geometrie, Lateinische klassische Literatur někdy také označované jen jako Klassische Literatur, dále Diplomatik a Numismatik a Heraldik.

²¹ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1826–1829.

²² ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1830–1833.

²³ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filozofické fakulty 1834–1839.

Pedagogika					
Rok	Celkem studentů/ zkoušených	Studenti filozofie	Studenti vyšších fakult	Studenti z jiných vzdělávacích zařízení	Ostatní jedinci
1827	78/69	32	42	0	4
1828	96/80	36	35	0	5
1829	93/81	43	46	0	4
1830	80/66	29	45	0	6
1831	67/60	16	50	0	1
1832	76/64	20	54	0	2
1833	89/74	24	63	0	2
1834	105/75	52	50	0	3
1835	77/58	35	41	0	1
1836	72/56	29	42	1	0
1837	70/59	40	30	0	0 ²⁴

Nepovinné předměty byly samozřejmě různě oblíbené. Některé byly evidentně navštěvovány v hojnější míře, jiné samozřejmě daleko méně, stejně jako je tomu dnes. Rozdíly byly patrné, i co se týče jednotlivých let. Tato skutečnost se dozajista odvíjela od zájmů a orientace studentstva, obdobně jako od oblíbenosti jednotlivých profesorů, kteří předměty přednášeli. To bylo zřejmě také důvodem toho, proč se některé předměty vyskytují každý rok a jiné pouze ob rok, či dokonce ještě sporadičtěji. Některé se objevily jednou za několik let, v jiných případech se stávalo, že přednáška, která se konala pravidelně každý rok, náhle ze seznamu volitelných předmětů zmizela, aby se zanedlouho opět objevila. Důvody pro to mohou být různé. Jedním z nich mohla být nemožnost zajistit dostatečně kvalifikovaného vyučujícího na ten či onen rok, a tak bylo od přednášení dané látky raději úplně upuštěno. Dalším důvodem mohl být nedostačující a postupně klesající zájem studentů o určitou problematiku. Oblíbenost předmětů mohla být také ovlivněna politickými a hospodářskými změnami, které se odehrály ve společnosti, a také jimi dozajista ovlivněna byla. Jedná se především o předměty objevující se postupem času – merkantilisticko-technické zbožíznalství a kamerálně-technická chemie.²⁵

²⁴ Tabulka opět vychází z Katalogů posluchačů filosofické fakulty.

²⁵ V jazyce originálu opět jako Merkantilisch-technische Warenkunde a Cameralische-technische Chemie.

Mezi přednášky, které se objevovaly pravidelně, patřila nejen již zmiňovaná pedagogika, ale i mnohé další. Dále se také jednalo o rakouské státní dějiny a zemědělství. U ostatních přednášek byla výuka alespoň na jeden rok přerušena. K takovým případům patřily například Allgemeine Weltgeschichte, neboli světové dějiny. Účast na těchto přednáškách nebyla dech beroucí, návštěvnost se vždy pohybovala do deseti posluchačů, přesto se výuka konala každý rok. Výjimkou se stal rok 1831, kdy tato přednáška ze záznamů mizí.²⁶ Další nepovinné předměty na tom byly o něco hůře. Dějiny filozofie se pravidelně vyskytovaly až do roku 1836, kdy se přestaly přednášet a neobjevují se ani v několika následujících letech po roce 1837. Přednášky z přírodopisu obvykle hostily do desítky studentů. Nejmenší účast byla v letech 1829 a 1833, pouzí dva posluchači, zatímco nejvíce jich zde nalezneme v roce 1835 a to osm. Po tři léta se tyto přednášky vůbec nekonal – v roce 1831, 1832 a 1834. Název předmětu se pak mění v roce 1839 na všeobecné přírodní vědy.²⁷

Řecká filologie je ve sledovaném období zastoupena poněkud sporadicky. V tomto případě je lepší vyjmenovat léta, kdy tento předmět přednášen byl, než kdy nebyl. V této souvislosti hovoříme o letech 1828, 1832, a pak každý sudý rok.²⁸

Dalším předmětem, který byl přednášen jednou za dva roky, tentokrát však již od svého prvopočátku, byla estetika, jejíž název se postupem času mění na Ästhetik und Kunstgeschichte neboli estetika a dějiny umění. Ta byla zastoupena již v roce 1827 a nadále pak každý lichý rok.²⁹

V případě dalších předmětů již nelze hovořit o jejich pravidelném výskytu. Praktická geometrie byla vyučována pouze dva roky (1829–1830). Klasická literatura se objevuje od roku 1834 a poté pouze každý druhý, tedy sudý rok.³⁰

Dalšími a posledními předměty, jež se v tomto desetiletí vyskytují, jsou diplomatika, od roku 1836 jako diplomatika a heraldika, a numismatika. Tyto dva předměty se navzájem střídají ob rok. Zatímco diplomacie přísluší roky sudé, na numismatiku připadají ty liché.³¹

²⁶ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833.

²⁷ Informace opět získány ze všech tří Katalogů posluchačů filosofické fakulty.

²⁸ Informace opět získány ze všech tří Katalogů posluchačů filosofické fakulty.

²⁹ Informace opět získány ze všech tří Katalogů posluchačů filosofické fakulty.

³⁰ Informace opět získány ze všech tří Katalogů posluchačů filosofické fakulty.

³¹ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

Od roku 1839 přibývají další předměty, jež sice časově nezapadají do sledovaného období, nicméně není na škodu je zde zmínit. Vycházejí především z potřeb doby. Jedná se o merkantilisticko-technické zbožíznalství a kame-rálně-technickou chemii.³²

Návštěvnost jednotlivých přednášek se v průběhu let samozřejmě liši-la. V případě pedagogiky se největšímu zájmu posluchačů těšil rok 1834 se 105 studenty. U dějin filozofie to byl rok 1833 s 26 studenty, dále rok 1834 v případě všeobecných světových dějin (čtyři posluchači), 1835 u rakouských státních dějin (70 studentů). O estetiku byl zájem zejména v roce 1835 s 80 studenty, o přírodopis o sedm let dříve, tedy roku 1828 s 18 studenty. V pří-padě zemědělství se jednalo o rok 1834 (193 studentů). U řecké filologie to byl rok 1834 (44 studentů), rok 1830 u praktické geometrie (pět posluchačů). U latinské klasické literatury zvítězil rok 1834 se 43 studenty, v případě diplo-matiky se jednalo o rok 1836 (43 studentů). O numismatiku byl projeven nej-větší zájem v roce 1835 (49 posluchačů). Jak je zřejmé, nejčastěji se objevují léta 1834, 1835, což samozřejmě, mimo jiné, vypovídá také o tom, že v této době navštěvovalo univerzitu větší množství studentů.³³

Pokud přistoupíme k samotným studentům, lze je rozdělit podle národ-nosti, nebo podle toho, zda se jednalo o studenty platící, osvobozené od plat-by či stipendisty a konviktisty či tzv. privatisty, cizince či místní.³⁴

Národnostní složení bylo poměrně očekávatelné. Povinné předměty na-vštěvovalo během sledovaného období v prvním semestru celkem 932 osob, přičemž nejhojněji byli zastoupeni Moravané 71,4 %, následovaní Slezany s 21,3 % a Čechy s 3,9 %. Dále se zde vyskytovali Rakušané, Maďari, studenti z Haliče, Pruského Slezska a v minimální míře i ze Štýrska.³⁵

Druhý semestr byl z hlediska národnostního složení zastoupen obdobně, nenalezneme tu však Štýřany. Moravané, z celkového počtu 657 studentů,

³² ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog po-sluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

³³ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog po-sluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olo-mouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filo-sofické fakulty 1834–1839.

³⁴ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 682, kniha 634, Generální katalog posluchačů filosofické fakulty 1822–1830.

³⁵ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog po-sluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olo-mouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filo-sofické fakulty 1834–1839.

taktéž tvořili převážnou většinu studentstva se 68,8 %, následování Slezanů s 23,4 % a Čechy, jejichž zastoupení bylo nepoměrně menší. Stejně jako v prvním semestru dosahovalo 3,9 %.³⁶

Počet studentů ve sledovaném období v %.								
Semestr	Morava	Slezsko	Čechy	Rakousko	Uhry	Halič	Pruské Slezsko	Štýrsko
I.	71,4 %	21,3 %	3,9 %	1,2 %	0,5 %	0,9 %	0,4 %	0,1 %
II.	67,8 %	23,4 %	5 %	1,1 %	0,8 %	0,4 %	0,4 %	— ³⁷

Nejhojněji navštěvovali Moravané univerzitu v roce 1835, kdy jich sem v prvním semestru obligátního studia docházelo 85 oproti pouhým 19 Slezanům a dvěma Čechům. Naopak nejméně jich lze zaznamenat v roce 1830, tehdy se jednalo pouze o 45 studentů oproti 12 Slezanům a pěti Čechům. Co se týče národnostní rozmanitosti v povinných předmětech, asi nejmenší lze nalézt v roce 1832, kdy předměty navštěvovali pouze Moravané, Slezané a Češi. Naopak nejrozmanitější byl první semestr 1833 a 1835. V těchto letech lze na univerzitě shodně nalézt jak Moravany, Slezany a Čechy, tak i Rakušany, Maďary a studenty z Haliče či Pruského Slezska.³⁸

Lze vysledovat, že Moravané byli převážně místní, většinou totiž pocházeli z Olomouce, Slezané pak nejčastěji přicházeli z Opavy.

I u nepovinných přednášek lze vypožorovat nejčastější zastoupení Moravanů, což je poměrně logické, zváží-li se poloha Františkovy univerzity. Za nimi následují Slezané, jejichž počet je však poměrně menší. Najde se však i několik výjimek. Jednou z nich jsou všeobecné světové dějiny v roce 1827, které mají jen tři posluchače, a to Slezany. V případě řecké filologie roku 1828 si Moravané se Slezany prvenství vyměnili. Zatímco Moravané zde

³⁶ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

³⁷ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

³⁸ Opět se zde vychází z Katalogů posluchačů filosofické fakulty a z Generálních katalogů posluchačů filosofické fakulty.

byli zastoupeni dva, Slezané čtyři. Shodně po dvou studentech pak měly obě národnosti v případě praktické geometrie v roce 1829.³⁹

Mezi méně zastoupené národnosti naopak patřili např. moravští Židé, kteří se objevili v případě pedagogiky v roce 1837, dále studenti z Dolních Rakous v případě rakouských státních dějin v roce 1836, a rovněž Dalmatinci, taktéž jako posluchači této přednášky. Ti se objevují také v roce 1837 u numismatiky. Belgičany lze nalézt u pedagogiky. Zástupci z Francie navštěvovali v roce 1837 přednášky z estetiky.⁴⁰

Nejvíce studentů rakouské národnosti lze zaznamenat v roce 1834 na přednáškách ze zemědělství. Jednalo se o osm posluchačů, přičemž v jiných předmětech a letech se objevovali pouze sporadicky po jednom až dvou, maximálně však čtyřech. Studující z Haliče se na nepovinných přednáškách vyskytovali také spíše výjimečně, obvykle v počtu jednoho studenta. V případě řecké filologie se neobjevovali vůbec. Obdobně na tom byla i maďarská národnost, kterou však nelze nalézt nejen na přednášce řecké filologie, ale ani na přednáškách z estetiky, všeobecného přírodopisu a všeobecných světových dějin. Nejvíce, a to v celkovém počtu dva, jich docházelo v roce 1828 na dějiny filozofie a v roce 1830 na pedagogiku.⁴¹

V převážné většině případů se jednalo o obyvatele rakouské monarchie, jen minimálně se zde objevovali i cizinci. V prvním ročníku se jednalo o léta 1830, 1835 a 1836, kdy se výuky na filozofické fakultě účastnilo vždy po jednom cizinci. V druhém semestru se jeden jediný cizinec objevoval pouze v roce 1837.⁴²

Dále lze studenty rozdělit na platící a od platby osvobozené, stipendisty a konviktisty. Nejvíce platících studentů měl rok 1827, a to 89 v prvním semestru a 65 v druhém semestru vůči 49, respektive 40 osvobozeným od platby a čtyřem, respektive třem konviktistům/stipendistům. Naopak nejméně

³⁹ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929.

⁴⁰ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

⁴¹ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

⁴² ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

platicích bylo v prvním ročníku v roce 1837 – 17 v prvním semestru a 14 v druhém semestru ku 66, respektive 61 neplaticím a šesti, respektive pěti konviktistům/stipendistům. Nejvíce studentů bylo v prvním ročníku osvobozeno od platby v roce 1833. Jednalo se o 67 v prvním a o 68 v druhém semestru. Nejvíce stipendistů/konviktistů lze najít v prvním ročníku 1836 – 32, respektive 39 studentů.⁴³

Přistoupíme-li k druhému ročníku studia, i zde poměrně očekávatelně studovalo nejvíce platicích v roce 1827, a to 40 v prvním semestru a 34 v druhém semestru. Nejméně platicích se naopak vyskytlo v roce 1837 – 12 v prvním a 14 v druhém semestru. Nejvíce osvobozených studentů lze nalézt roku 1834. Zastoupeno bylo 55 studentů v prvním semestru a 49 ve druhém. Stipendistů/konviktistů bylo nejvíce v roce 1832. 17 jich lze nalézt v prvním a 16 v druhém semestru.⁴⁴

I. ročník						
Rok	Platící I. semestr	Platící II. semestr	Osvobození I. semestr	Osvobození II. semestr	Stipendisté/konviktisté I. semestr	Stipendisté/konviktisté II. semestr
1827	89	65	49	40	4	3
1828	60	45	41	28	14	11
1829	34	9	46	37	15	9
1830	19	17	55	37	10	9
1831	16	12	60	47	24	12
1832	25	46	71	52	9	8
18/33	28	29	67	68	18	11
1834	23	37	58	43	9	8
1835	25	19	50	37	13	12
1836	20	7	38	44	32	39
1837	17	14	66	61	6	5

⁴³ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

⁴⁴ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

II. ročník						
Rok	Platící I. semestr	Platící II. semestr	Osvobození I. semestr	Osvobození II. semestr	Stipendisté/konviktisté I. semestr	Stipendisté/konviktisté II. semestr
1827	40	34	20	18	4	4
1828	25	28	26	21	9	8
1829	28	26	24	23	13	10
1830	15	16	32	31	11	10
1831	14	14	42	39	12	12
1832	26	27	34	34	17	16
18/33	20	21	41	39	6	6
1834	15	19	55	49	7	7
1835	16	13	38	36	7	7
1836	21	21	28	27	13	12
1837	12	14	41	35	12	12 ⁴⁵

Na univerzitě se objevovali také tzv. privatisté. Jednalo se zpravidla o studenty z předních aristokratických rodin, kteří nenavštěvovali přednášky a dostavovali se na fakultu až ke zkouškám. Privatisté se objevovali pouze u přednášek z rakouských státních dějin, zemědělství a numismatiky. Nejvíce se jich vyskytovalo na přednáškách zemědělství, celkem 166. Největší účast pak byla zaznamenána v letech 1835, 1836 a 1837. Jednalo se o 62 (39 Moravanů, 15 Slezanů, šest Čechů a dva studenti z Haliče), 46 (24 Moravanů, 21 Slezanů a jeden Čech) a 30 (19 Moravanů, 8 Slezanů a 3 Češi) posluchačů. Celkem 16 privatistů za celé období navštěvovalo rakouské státní dějiny. Nejvíce jich tu bylo v roce 1836: čtyři Moravané.⁴⁶

V předchozím textu byly sledovány proměny počtu studentů na Filozofické fakultě C. k. Františkovy univerzity v Olomouci v prvním desetiletí její působnosti. Ze získaných informací vyplývá, že se počet studentů ve sledovaném období nijak radikálně neproměňoval. Studenti navštěvovali v rámci svého dvouletého studia jak předměty obligátní, tak i nepovinné přednášky. Bylo zajímavé sledovat, jak se zájem o jednotlivé předměty proměňoval, zjišťovat, v kterých letech byly nejoblíbenější a kdy tomu bylo naopak. V národnostním složení tu, jak se dalo předpokládat, převažovali Moravané,

⁴⁵ Tabulky opět vycházejí z dostupných Katalogů posluchačů filosofické fakulty.

⁴⁶ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 669, kniha 621, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1826–1929; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 670, kniha 622, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1830–1833; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 671, kniha 623, Katalog posluchačů filosofické fakulty 1834–1839.

následování Slezany a až teprve pak Čechy a ostatními národnostmi. V drtivé většině případů se jednalo o místní, cizinci se objevovali opravdu jen sporadicky. Ve většině případů si studenti své studium platili, lze zde však nalézt i studenstvo od poplatků osvobozené, dále pak stipendisty a konviktisty. Další skupinou byli tzv. privatisté, kteří se nejhojněji objevují roku 1836 v případě zemědělství.

Téma studentů Filozofické fakulty Františkovy univerzity by se nepochybně dalo zkoumat i z jiných úhlů pohledu, já jsem se ve své studii rozhodla na tuto problematiku podívat hlavně z pohledu statistiky.

RESUMÉ

STUDENTI FILOZOFICKÉ FAKULTY FRANTIŠKOVY UNIVERZITY V OLOMOUCI V LETECH 1827–1837

Studie se zabývá rozbořem údajů týkajících se studentů Filozofické fakulty C. k. Františkovy univerzity v Olomouci mezi léty 1827–1837. Studium na filozofické fakultě trvalo dva roky. Studenti filozofické fakulty tvořili něco málo přes 20 % z celkového počtu studujících. Kromě tzv. Obligatstudien byly vyučovány také *freie Lehrgestände*, na něž se kromě studentů filozofie mohli hlásit i studenti jiných fakult.

Zatímco skladba povinných předmětů se neproměňovala, množství nepovinných předmětů se měnilo. Z nepovinných předmětů byla pravidelně každý rok přednášena pedagogika, dále rakouské státní dějiny a zemědělství, na rozdíl od estetiky, která se konala každý lichý rok nebo diplomatiky a numismatiky, které se mezi sebou střídaly.

Nejvíce zastoupeni byli Moravané následovaní Slezany a Čechy. Z ostatních národností jmenujme Rakušany, Maďary, studenty z Haliče, Pruského Slezska a v minimální míře také z Dalmácie, Francie či Belgie. Studující lze dále rozdělit na platící, osvobozené od placení, konviktisty/stipendisty a privatisty.

Klíčová slova: Františkova univerzita, studenti, přednášky, privatisté, stipendisté, konviktisté, filozofická fakulta, Olomouc, semestr, Morava

SUMMARY

STUDENTS OF THE PHILOSOPHICAL FACULTY OF THE FRANCIS UNIVERSITY IN OLOMOUC IN YEARS 1827–1837

The article describes information about students of the Philosophical Faculty of the Francis University in years 1827–1837. 20% of the students were students of the Philosophical Faculty. Obligatory subjects were restricted to the students of the Philosophical Faculty, while the optional subjects could be also attended by other students.

The offer of the obligatory subjects was not changing compared to the offer of some of the optional subjects. There were subjects that took place every year, but also subjects that took place every odd year. As regards national groups they were mostly represented by Moravians, then Silesians and Czechs.

Keywords: Francis University, students, courses, Philosophical Faculty, scholarship holders, convictists, privatists, Olomouc, semester, Moravia

Mgr. Hana Nováková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: hanca.pilarova@gmail.com

JÁN DONOVAL – KATOLÍCKY KŇAZ V „NEKATOLÍCKEJ“ AGRÁRNEJ STRANE¹

Michal Marťák

1 Úvod

Ján Donoval alebo Tichomír Milkin je na Slovensku známy predovšetkým ako básnik, literárny kritik a teoretik. Napokon, potvrdzujú to aj mnohé doterajšie práce, ktoré ho reflektujú práve takto.² Autobiografiu ešte z roku 1895 uverejnil Sborník Matice slovenskej pre jazykospyt, národopis, dejepis a literárnu históriu.³ Pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule na fare v Smolinskom a na podnet miestneho odboru Matice slovenskej v Šaštíne vyšla krátka práca Jozefa Lukáčika,⁴ príležitostný charakter a pozitívny prístup je však pre ňu typický. Okrem nich je možné zaregistrovať aj niekoľko krátkych článkov v periodickej tlači, ktoré vyšli predovšetkým pri výročiach narodenia či úmrtia Donovala.⁵ Samozrejme, základné biografické údaje je možné nájsť aj v elementárnych biografických dielach, v Slovenskom biografickom slovníku⁶ i v Lexikóne katolíckych kňazských osobností Slovenska,⁷ resp. v prácach, ktoré akýmkoľvek spôsobom reflektujú buď región Záhoria⁸ alebo iné, aj politické súvislosti. Správy o Donovalovi ako politikovi sú strohé, väčšinou sa v tlači viažu na vydávanie Katolíckych novín, resp. v spojitosti a interpre-

¹ Tento príspevok vznikol v rámci plnenia projektového grantu VEGA č. 1/0620/11 Politický katolicizmus v slovenskom agrárnom hnutí.

² SEDLÁK, Ján: *Literárna tvorba Tichomíra Milkina*. In: MILKIN, Tichomír: *Sny a nádeje (výber z básnickej a literárnokritickej tvorby)*. Bratislava 1985, s. 7–35, 360–364; KRAJČÍ, Jozef: *Milkinovo miesto v literatúre*. Duchovný pastier, 41, 1966, č. 7, s. 163–166.

³ MILKIN, Tichomír: *Z môjho života*. In: Sborník Matice slovenskej pre jazykospyt, národopis, dejepis a literárnu históriu. Martin 1934, s. 116–136.

⁴ LUKÁČIK, Jozef: *Ján Donoval Tichomír Milkin*. Šaštín 1936.

⁵ Napr. JANOTA, Dušan M.: *Básnik Ján Donoval – Tichomír Milkin*. Záhorie, 3, 1994, č. 6, s. 18–19. V texte však zamenil termín napadnutia v Lakšárskej Novej Vsi s úmrtím; *Ján Donoval*. Smer, 36, č. 194, 17. 8. 1984, s. 12; KUTLÍK, F.: *Priekopník slovenskej poetiky*. Lud, 37, č. 189, 11. 8. 1984, s. 4.

⁶ *Milkin, Tichomír*. In: Slovenský biografický slovník (ďalej jen SBS), IV. zväzok M–Q. Martin 1990, s. 186.

⁷ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava 2000.

⁸ BUCHTA, František: *Tichomír Milkin – tragický básnik Záhoria*. In: Skalica a Záhorie: osobnosti – história – pamiatky. Bratislava 2008, s. 313–314.

táciou udalostí pri Lakšárskej Novej Vsi, v iných prípadoch sú viac ako výnimočné, ak, samozrejme, nepočítame jeho biskupskú kandidatúru.

Akákoľvek jeho významnejšia spojitosť s politikou však v doterajšej spisbe chýba. A to aj napriek tomu, že práve jeho len takmer ročné politické pôsobenie mohlo mať, a podľa našej mienky aj malo, fatálne dôsledky (okrem iných objektívnych dôvodov). Sme totiž presvedčení, že udalosti, ku ktorým došlo pri Lakšárskej Novej Vsi a ktoré nemali s toleranciou pre iný politický názor nič spoločné a boli v dobovej tlači podľa stránickej príslušnosti rôzne interpretované, mohli mať nešťastnou zhodou náhod významný podiel na predčasnom úmrtí Donovala.

Cieľom príspevku je na základe uvedeného odpovedať na otázky, ktoré súvisia s motívmi politického angažovania sa Donovala, a aké malo toto jeho pôsobenie prejavy, prečo sa Donoval rozhodol pre agrárnu stranu. V neposlednom rade sa pokúsime interpretovať aféru, ktorej bol v tlači venovaný nemalý priestor a ktorá v roku 1920 stála za polemikami týkajúcimi sa politického exponovania katolíckych kňazov na Slovensku v inej ako ľudovej strane, resp. politických strán s konfesijnou platformou. Posledný menovaný fakt je totiž analogický s tým, čím prechádzala česká politická scéna v súvislosti s pôsobením napr. Františka J. Kroihera, ktorý ako katolícky kňaz obhajoval farby agrárnej strany, označovanej aj ako strany protikatolíckej, liberálnej.⁹

Na úvod si však predstavme základné životopisné údaje hlavného protagonistu nášho príbehu. Ján Donoval sa narodil 14. augusta 1864 v Donovaloch-Mistríkoch otcovi Jánovi a matke Antónii, rodenej Mistríkovej, ako jeden z troch synov.¹⁰ Základnú školu absolvoval v Banskej Bystrici, študoval na gymnáziách v Banskej Bystrici, Trnave a v Ostrihome, kde aj v roku 1884 maturoval. Po ukončení teologických štúdií bol v roku 1888 vysvätený za kňaza a postupne účinkoval ako kaplán v Radošovciach, v Gbeloch najskôr ako kaplán a krátko ako správca farnosti, potom ako administrátor v Brodskom a kaplán v Dojči, v Koválove a v Šaštíne a od roku 1902 ako farár v Smolinskom. Práve tu je od roku 1920 pochovaný. Donoval bol členom Osvaldovej literárnej skupiny, ktorá sa sústreďovala okolo časopisu *Literárne listy*. V rámci lyrickej tvorby bol inovatívny zavádzaním rôznych subjektívnych prvkov, erotických motívov či zmyslovosti, čo na prelome 19. a 20. storočia v uhorskom prostredí a zvlášť pre katolíckeho kňaza nebolo

⁹ V jednej zo svojich prác sa tejto problematike venoval aj prof. Pavel Marek. Bližšie pozri MAREK, Pavel: *Senátor agrárnej strany František Jan Kroiher (Môže byť katolícky kňaz členom agrárnej strany?)*. In: MAREK, Pavel: *Setkání. Osobnost v politickém a veřejném životě na přelomu 19. a 20. století*. Rosice 2010, s. 238–248.

¹⁰ DONOVAL-TICHOMÍR, Ján: *Z môjho života*. In: *Sborník Matice slovenskej pre jazykospýt, národopis, dejepis a literárnu históriu*, roč. 11–12. Martin 1934, s. 117.

nepovšimnutiahodné a mohlo vzbudzovať pohoršenie. Súčasná slovenská literatúra ho považuje za priekopníka slovenskej literárnej prozódie. Spolupracoval na preklade Biblie, Homérova Iliada je v slovenskom jazyku práve vďaka nemu.¹¹

2 V redakcii Katolíckych novín

Katolícke noviny boli periodikom agrárnej strany a podstatnú úlohu počas 18 mesiacov, v ktorých vychádzali v Nitre ako týždenník, zohrali predovšetkým v súvislosti s budovaním strany a prvými parlamentnými voľbami v roku 1920. Išlo totiž o obdobie, v ktorom sa aj agrárna strana na katolíckom Slovensku usilovala o priazeň katolíckeho voliča, čo však významne sťažovalo jej označovanie ako strany protikatolíckej či liberálnej. Práve skupina katolíckych kňazov okolo nitrianskeho župana Ľ. Okánika, v ktorej mal dôležité miesto aj Donoval, mala byť jasným dôkazom svedčiacim o opaku. Pre noviny bola typická ústretovosť liberálnejšiemu nazeraniu na rôzne otázky vzťahu štátu a cirkvi, čím sa vyhraňovali predovšetkým voči „tradičnej“ katolíckej strane, ako sa ľudová strana prezentovala.¹²

Keďže s politikou a so žurnalistickou prácou, zvlášť v politickom periodiku, doposiaľ Donoval nemal žiadne skúsenosti, aj keď jeho jazykovedné danosti znamenali pre noviny určite dôležitú pridanú hodnotu, núka sa hneď niekoľko nejasností a otázok. Prečo vôbec vstúpil do politiky? Čo mohlo byť rozhodujúcim motívom pre to, aby sa rozhodol stať na opačnej strane bariády a ako katolícky kňaz zastávať „protikatolíckych“ agrárnikov? Do akej miery mohol byť podstatný fakt, podľa ktorého mala agrárna strana v úvodných rokoch republiky vplyv na obsadzovanie aj cirkevných úradov či funkcií a teda u Donovala prevažovali osobné ambície? Alebo išlo len o „obyčajnú“ snahu o zmenu, keďže je známe, že sa do Smolinského dostal za trest kvôli svojmu proslovenskému angažovaniu sa? Odpovedať na tieto otázky je veľmi dôležité, pretože práve jeho redaktorské pôsobenie sa javí z hľadiska nami sledovanej problematiky ako zlomové. Na jednej strane predstavovalo pre Donovala ako kňaza v situácii vyššie naznačenej akési riešenie i možnosť realizácie, na strane druhej sa Donoval začal postupne angažovať pre katolicizmus na politickom poli.

¹¹ Milkin, Tichomír. In: SBS, s. 186.

¹² Porov. MARŤÁK, Michal – MARŤÁK, Lukáš: *Katolícke noviny 1919–1920 – Tlačový orgán agrárnej strany*. Otázky žurnalistiky, 55, 2012, č. 1–2, s. 46–55.

Odpovedať na niektoré zo stanovených otázok nám podľa našej mienky pomáha práve miesto jeho posledného pôsobenia. Opierame sa pri tom o tvrdenie Štefana Janšáka, blízkeho spolupracovníka agrárnika P. Blahu a referenta pre verejné práce na Šrobárovom ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. Agrárnická „farba“ je mu teda vlastná, avšak domnievame sa, že v tomto prípade nijako nemôže uškodiť a naopak, má významnú výpovednú hodnotu, pretože išlo o blízkeho človeka a z výrokov je skôr cítiť veľké sklamanie ako úmyselný záujem veci skresľovať.

Smolinské bolo totiž aj z hľadiska geografickej polohy izolované a mohlo pôsobiť ako dedina „na konci sveta“, navyše, ak ho aj sám Donoval opisoval ako „mŕtvu púšť, vhodnú pre život asketického eremitu.“¹³ Rovnako je známe, že sa Tichomír Milkin po svojom príchode na smolinskú faru ako básnik odmlčal. Prostredie teda určite Donovalovej osobnosti vôbec neprospievalo, sám Janšák ho vraj minimálne v rokoch 1903–1907 charakterizoval ako „zamĺkleho, do seba uzavretého, telesne i duševne starnúceho pána“ a „odumierajúceho poetu“. Pritom ešte na začiatku devedesiatych rokov 19. storočia sa prezentoval ako „na krídla sa púšťajúci básnik v akademickom spolku Tatran vo Viedni, keď zhromaždených vysokoškolákov pozdravil vzletnou rečou, prednesenou ex abrupto v jazyku Homéra, v klasickej gréčtine.“¹⁴ Janšák sa s ním naposledy stretol v auguste roku 1918 pri oslave päťdesiateho výročia kňazskej vysviacky gbelského farára P. Blahu, na ktorej mal práve J. Donoval vystúpiť ako slávnostný rečník, kazateľ. Jeho príhovor však Janšáka sklamal, keď ho označil ako „štylisticky úbohý referát“. Príčiny videl predovšetkým v „odlúčenosti od sveta, ktorá utopila básnikove talenty v nude a nečinnosti. Z ohnivého kedysi rétora urobila menej než žurnalistického lokálkára.“¹⁵ Ak k týmto veľmi pravdepodobným dôvodom pre zmenu a uplatnenie Donovala zvlášť v podmienkach novovzniknutého štátu, ktoré si vzhľadom na svoje „národné zásluhy“ na konci 19. storočia mohol nárokovať, pripočítame aj pocit nespravodlivosti a samoty umocňovaný rokmi v kombinácii s atmosférou prvých rokov súvisiacou s „modernizáciou“ cirkvi, pochopenie niektorých načrtnutých otázok môže byť jednoduchšie.

Keďže sa Donoval podujal spolupodieľať na vydávaní Katolíckych novín, bol ľudákmi označený ako „katolícky zradca“ či člen „Okánikovej gardy, ktorá sa ponúkla na zlomenie nepremožiteľných šikov katolíckych.“¹⁶ Mohli však Donovale politicky ladené prejavy, reči a články natoľko vzbudiť vášne,

¹³ JANŠÁK, Štefan: *Posledný suplikant*. Bratislava 1973, s. 23.

¹⁴ Tamže, s. 25.

¹⁵ Tamže, s. 25.

¹⁶ „*Katolíckym novinám*.“ *Slovák*, 1, č. 17, 10. 5. 1919, s. 1.

aby ho ako kňaza, i keď v inej politickej strane, mohol ktokoľvek inzultovať? Odpoveď na túto otázku nie je jednoduchá, pretože sa zachovalo príliš málo priamych informácií, analýzou ktorých by sme mohli ponúknuť jasnú odpoveď. Zdá sa, že jeho prvým politickým príspevkom bol článok v prvom čísle Katolíckych novín. Niesol sa v intenciách programového bodu agrárnej strany, ktorým bolo rešpektovanie iného náboženského alebo politického presvedčenia. Nebol útočný, pracoval v ňom s históriou rovnomenného periodika v druhej polovici 19. storočia a jeho ústrednou myšlienkou, ktorou bolo šírenie katolíckej osvety a práca na časnom a večnom blahu katolíckych Slovákov.¹⁷

Pod pseudonymom Tichomír však v týchto novinách uverejňoval aj poéziu, raz ladenú cirkevne, inokedy silno politicky. Básňou s nádychom toho druhého bola tá, ktorá vyšla rovnako v prvom čísle a má názov *Agitácia*.¹⁸ Je jednoznačne namierená na ľudovú stranu a jej „zneužívanie“ náboženstva v politickom boji, „nenárodnú“ minulosť väčšiny jej členov rovnako nemožno opomenúť a v tejto súvislosti aj určitú hrozbu návratu stavu pred prevratu v roku 1918. V podobnom duchu reagoval aj na situáciu v školstve, v ktorom, ako je známe, po prevrate pôsobil nemalý počet českých učiteľov a využívali sa učebnice v českom jazyku. Práve táto skutočnosť bola na Slovensku niektorými kruhmi využívaná či zneužívaná na protičeské reakcie a štvanie, pretože čeština mala žiakom v škole spôsobovať väčšie komplikácie ako maďarčina, čo Donoval priznal, avšak argumentoval maďarizačnou politikou v školstve do roku 1918. Jednoznačne však odmietol podobné snahy v nových podmienkach a označil ich ako „hlúposť alebo zlomyseľnosť, ktorá hraničí už s vlastizradou.“¹⁹

Vydávanie Katolíckych novín spustilo vlnu novinových článkov, ktoré ich na jednej strane obhajovali, na strane druhej celkom prirodzene našli množstvo neprajníkov argumentujúcich spravidla rovnako. Pochopiteľne, zástancu našli noviny a ľudia okolo nich v agrárnickej tlači, v oficiálnom periodiku Slovenský denník, resp. v Slobode, ktorá vychádzala v Skalici a stál za ňou

¹⁷ DONOVAL, Ján: *Naše noviny*. Katolícke noviny, 1, č. 1, 19. 4. 1919, s. 1.

¹⁸ „Sháňavica živá, čerstvá, sprevádzaná so zdarom, pod kepienkom náboženstva – ako zelia kráľovho pcháť do plameňa – takto Slovač ženie do rúk Maďarom. Tým, čo Slovač niekedy zradne predávali Maďarom, teraz veľmi ťažko padne Judášskeho zrieť sa groša, s tým, čo súdby skrýva nosa; ak nám sperie siatbu hrom. Ľudia, pozor na oplanov! Nedajte sa zradcom sviesť svätuškárskou rečou planou, do priepasti zaniknutia, jak si naši zradcovia chutia, s rovných k sláve k blahu ciest!“ TICHOMÍR: *Agitácia*. Katolícke noviny, 1, č. 1, 19. 4. 1919, s. 4.

¹⁹ DONOVAL, Ján: *Hlúposť – a či zlomyseľnosť, ktorá hraničí už s vlastizradou*. Katolícke noviny, 1, č. 6, 24. 5. 1919, s. 1.

P. Blaho, oponentmi boli ľudáci, ktorí svoje reakcie uverejňovali v Slovákovi a v Slovenských ľudových novinách.

Jednou z prvých reakcií na vydávanie Katolíckych novín bolo pravdepodobne Tománkovo označenie nového periodika ako snahu o rozbitie jednotného „mocného tábora“ katolíkov, ktorý podľa autora predstavovala len ľudová strana. Donoval sa podľa neho stal súčasťou „čertovského plánu“. „Hľadajú si (vládne liberálne kruhy, pozn. a.) liberálov medzi slovenskými kňazmi, sľubujú im hory-doly ... postaviť chcú voči cirkvi chladných kňazov. A dúfajú, že takýchto nájdú.“ Donovalovi a ostatným sa ušla aj spíška invetív, od pokrytco, cez zradcov, liberálov, murárov, zednárov, pokrokárov, až po tých, ktorí roľníkom nerozumejú, a hrobárov: „Hrobár síce tiež neobrába zem, ale kope jamu. Agrári tiež kopú jamu pre Krista a jeho nevestu (cirkev kat.), a to preto, lebo sa spojili so socialistami.“²⁰

Slovenské ľudové noviny aj v nasledujúcich mesiacoch pokračovali v reakciách na vydávanie Katolíckych novín. Ich redakciu označili ako „zapredancov do služieb nepriateľa“ a tých, ktorí ohrozili jednotu katolíckej cirkvi. Okrem Donovala išlo o Okánika, P. Žišku,²¹ J. Damborského. Vydávanie novín malo stáť kdesi na začiatku založenia novej strany, nového smeru. Článok v ďalšej časti obsahuje krátke charakteristiky uvedených kňazov, samozrejme, z perspektívy ľudovej strany. Okánik bol ňou vnímaný analogicky ako Martin Luther, ktorý „nie žeby zostal v cirkvi katolíckej a naprával, čo bolo treba napraviť, lež vystúpil a založil novú cirkev luteránsku. Opravdivý reformátor tak nečiní.“ Zároveň poukázal aj na Okánikovo dištancovanie sa od boja za slovenčinu pred rokom 1918. Pozornosti neušiel ani Donoval pre svoju kritiku ľudákov z napádania iných vierovyznaní a ani Damborský, ktorý kritizoval A. Hlinku z podpory bolševizmu.²² Ide v podstate o ukážku typického medzistraníckeho boja, avšak z nášho pohľadu je dôležité, že pozornosť tu bola upriamená aj na inú podstatnú súvislosť, podľa ktorej mal katolícky kňaz patriť do katolíckej strany a všetci katolícki kňazi mali tvoriť jeden celok, zvlášť v pre cirkev ťažkej dobe. Katolícke noviny tejto téme venovali niekoľko príspevkov, v ktorých túto pre ľudákov „anomáliu“ obhajovali a veľmi často im ako argument poslužil už spomínaný F. Kroiher. Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že na Slovensku nešlo o nič výnimočné, za ag-

²⁰ Agrári. Slovenské ľudové noviny, 11, č. 6, 7. 2. 1920, s. 1.

²¹ K nemu pozri napr. MARTÁK, Michal: *Katolícky kňaz a politik Pavol Žiška. Príspevok k životu a dielu*. In: MAREK, Pavel a kol.: Jan Šrámek a jeho doba. Brno 2011, s. 381–393.

²² *Už sú tu!* Slovenské ľudové noviny, 10, č. 18, 2. 5. 1919, s. 1.

rárnu stranu sa angažoval aj celý rad kňazov pôsobiach v pastorácii,²³ napr. v radoch národnej strany, označovanej ako evanjelickej, dlhé roky pôsobil iný katolícky kňaz Anton Kompánek. V čase zrejmej politickej nekultúry, ktorá vyplývala z prostej neschopnosti prijať iný politický názor a súvisela s neustálym podsúvaním predstáv o členstve v „správnej“ strane, bol tento jav charakteristický predovšetkým pre ľudákov, pre ktorých sa nepohodným kňazom – liberálom preto celkom pochopiteľne stal aj Donoval.

Donovalove apologetické články v tejto súvislosti chýbajú, jeho jediná a aj posledná reakcia vyšla v Slovenskom denníku po jeho smrti vďaka Žiškoví, ktorý bol jedným z posledných, ktorí sa s Donovalom stretli bezprostredne pred smrťou a bol Donovalom poverený tlačou vydať niektoré diela z jeho literárnej pozostalosti. V uvedenom príspevku reagoval na niekoľko súvislostí. Prvou bolo obvinenie zo zosnovania rozbitia valného zhromaždenia Spolku sv. Vojtecha v Trnave, ktoré radikálne odmietol a domáhal sa riadneho vyšetrenia. Podobne odmietol aj jeho spájanie s českými reformistami či nedogmatickosť jeho kázne starej dva roky, ktorú predniesol na druhotínach P. Blahu. Záverečnú časť článku tvorilo zdôvodnenie jeho „nečlenstva“ v ľudovej strane, keď preňho azda najdôležitejším argumentom bolo sústredenie maďarónskeho kňazstva v ľudovej strane a zmena v správaní A. Hlinku. Podľa Donovala práve „podliehanie autosugescii a sugescii zradcu Jehličku“ podnietilo a aktivizovalo vydávanie Katolíckych novín, aby „ľudovú stranu priviedli na správnu cestu a v časopisectve udomácnili slušný tón, bez lži a bez osočovania.“ Na obranu svojho vlastenectva uviedol aj niekoľko konkrétnych prípadov, napr. trestné vyšetrovanie pre poburovanie proti Maďarom obsiahnuté v reči povedanej v Katolíckom kruhu v Holíči, trestné vyšetrovanie pre poburovanie proti civilnému manželstvu a kvôli zákazu vyučovať po maďarsky v gbelskej rímskokatolíckej opatrovni, podporu ľudáckeho kandidáta Vaculíka a s ňou spojenú hrozbu ublíženia na zdraví alebo smrti, strelbu žandárov ostrými nábojmi. Ide o článok, ktorý Donoval napísal ešte 23. apríla 1920.²⁴

²³ Na Spiši pôsobil napr. Michal Štoffko. Blížšie pozri MARŤÁK, Michal: *Katolícky kňaz v agrárnej strane a jeho autorita na Spiši v rokoch prvej ČSR*. In: Regionální zvláštnosti politiky agrárnej strany v období prvej Československej republiky. Uherské Hradiště 2012, s. 217–229.

²⁴ *Z literárnej pozostalosti Donovalovej*. Slovenský denník, 3. č. 277, 5. 12. 1920, s. 2–3.

3 Kandidát na biskupa

Pomôcť zodpovedať otázku motivácie pre vstup do politiky v radoch agrárnej strany môže podľa našej mienky Donovalova kandidatúra na jedno z uprázdnených biskupských miest na Slovensku. Stal sa totiž trvalou súčasťou vládnych zoznamov, avšak práve tento moment sa napokon ukázal ako rozhodujúci. Jeho meno figurovalo na návrhu zoznamu vládou preferovaných kandidátov zo dňa 1. marca 1919, ktorého autorstvo Ivan Chalupecký pripisuje Karolovi A. Medveckému. Okrem oboch už menovaných na ňom boli i Tomáš Caban, Ľudovít Okánik, Pavol Blaho a František Richard Osvald. Pre viedenského apoštolského nuncia Valfré di Bonzu však bol prijateľný len posledný označený.²⁵ V apríli Donoval spoločne s Ľ. Okánikom nuncia navštívili, aby osobne komunikovali o možných kandidátoch na uprázdnený biskupský stolec v Spišskej diecéze, keďže dovtedajší biskup A. Párvy 24. marca 1919 zomrel. Obaja reprezentovali provládnu „Šrobárovskú“ skupinu a ako takí predložili mená kňazov, voči ktorým by podľa nich vláda nemala námietky. Išlo o F. Richarda Osvalda, P. Blahu, Františka Jehličku a na súpise bolo i meno J. Donovala. Kým v neprospech prvých dvoch podľa nuncia hovoril ich vysoký vek, v súvislosti s Jehličkom nuncius predpokladal problémy s uznaním vlády a J. Donovala označil ako spoľahlivého i odolného voči námahe, súčasne však vyjadril skepsu vzhľadom na to, že nemal žiadne skúsenosti s administráciou v Cirkvi, ak, samozrejme, nepočítame pastoráciu.²⁶ V máji nuncius pridol pochybnosti vyplývajúce z predchádzajúcej nominácie. Valfrému sa javili podozrivé práve kvôli vysokému veku dvoch najväčších Donovalových konkurentov, čím mal byť práve Donoval ako kandidát vlády priamo zvýhodnený.²⁷ Okrem toho uviedol aj iné argumenty – politickú aktivizáciu a agitáciu kňazov okolo Ľ. Okánika a malé obce, v ktorých kandidáti ako farári pôsobili. Ako je známe, J. Donoval sa skutočne politicky angažoval v prospech agrárnej strany a navyše pôsobil v malej farnosti. K týmto trom dôvodom sa pridol ešte jeden – podľa nuncia „nemal dobré meno“.²⁸ Šance na zvolenie sa začínali, ale aj končili s vládou, ktorá skupinu kňazov protežovala, aby si zachovala lojalitu cirkvi voči štátu i jeho politike. Na druhej strane však išlo o reformných kňazov presadzujú-

²⁵ CHALUPECKÝ, Ivan: *Biskup Ján Vojtaššák. K jeho verejnej a politickej činnosti*. Ružomberok 2009, s. 103.

²⁶ HRABOVEC, Emília: *Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych prameňov* (ďalej iba *Slovensko a Svätá stolica*). Bratislava 2012, s. 143.

²⁷ Tamtéž, s. 152.

²⁸ CHALUPECKÝ, I.: c. d., s. 106.

cich modernizáciu katolíckej cirkvi, pre Vatikán z pochopiteľných dôvodov nemohol byť Donoval prijateľný. Aj preto neprekvapuje, že sa na Donovala prihliadalo ako na „povolnejší nástroj v rukách Okánika.“ Toto malo byť výrazným hendikepom a Donoval by mal v prípade zvolenia veľký problém s akceptáciou vysokého kléru, keďže práve uňho sa Okánik netešil dobrej povesti a bol považovaný skôr za kňaza úplne podriadeného záujmom vlády a na druhej strane „nie veľmi zapáleným obrancom cirkevnej disciplíny“.²⁹

Tieto súvislosti predznačujúce neúspech znášal Donoval veľmi ťažko a jeho sklamanie je citelné aj v článku, ktorý uverejnili Katolícke noviny. Ide o dovtedy „najtvrdšie“ Donovalove slová adresované „niekoľkým katolíckym kňazom, ktorí tvorili kňazskú radu a hneď chceli strhnúť k sebe všetku cirkevnú moc, všetky hodnosti a majetky... a vzdor tomu, že biskupstvá sú obsadené zákonitými biskupmi, oni si ich už podelili a požadujú pre seba aj referentstvo u vlády... U nich je každý nesúci okrem nich. A preto najlepšie by bolo, keby povedali: My chceme všetku moc, všetky hodnosti, všetky bohatstvá pre seba a preto preč z cesty každý, kto nám zavádzia! My sa neuspokojíme s ničím, my budeme štváť, búriť, až kým nedosiahneme svoj cieľ! Nuž ale toto je chorobná ctibažnosť, hraničiaca s nepričetnosťou!“³⁰

Medzi oficiálnymi cirkevnými i vládnyimi kandidátmi sa Donoval opäť objavil, keď bol Klement Micara menovaný za apoštolského nuncia na zriadenej Apoštolskej nunciatúre v Prahe, ktorý v otázke obsadzovania slovenských diecéz pokračoval. Micara k nim zostavenému zoznamu priložil aj zoznam vládny.³¹ V ňom meno Donovala figurovalo a v októbri 1919 to potvrdil aj agrárnický Slovenský denník. Priniesol však aj zavádzajúcu informáciu, podľa ktorej s uvedenými kandidátmi súhlasila cirkevná vrchnosť. Agráристи potrebovali vo vzťahu k „svojim“ katolíckym kňazom zachovať vážnosť a rešpekt, z tohto hľadiska je to pochopiteľná charakteristika vládnych kandidátov, ktorí mali podľa neho byť „politicky bezúhonní, že medzi Slovákami šíрили kresťanskú lásku a bratské porozumenie a nijako nedali sa vtiahnuť do zarmucujúcich štvaní posledných mesiacov, ktoré vrchnosť cirkevná so žiaľom sledovala, nemajúc možnosť priamo ich zahatiť“.³² Vo februári 1920 sa v súvislosti s Donovalovou kandidatúrou objavila posledná

²⁹ HRABOVEC, E.: *Slovensko a Svätá stolica*, s. 154.

³⁰ DONOVAL, Ján: *Chorobné javy v slovenskom katolíctve*. Katolícke noviny, 1, č. 8, 21. 6. 1919, s. 1.

³¹ Podrobnejšie k tejto problematike pozri napr. HRABOVCOVÁ, Emília: *Obsadenie nitrianskeho biskupského stolca v cirkevnopolitickom kontexte rokov 1918–1920*. In: *Nitra v slovenských dejinách*. Martin 2002, s. 333.

³² *Pred veľkými udalosťami v katolíckej cirkvi na Slovensku*. Slovenský denník, 2, č. 231, 23. 10. 1919, s. 1.

informácia, ktorú posunul Micara Gasparrimu. Podľa nej mal veľmi utrpieť Donovalov morálny profil a argumentoval vyjadrením kardinála Černocho, ktorý označil jeho prípadné vymenovanie ako omyl a pokračoval: „V jeho osobe sa už viac nepozoruje kňazská horlivosť, ktorá sa vyžaduje od kandidáta na biskupa.“ Na záver ho označil ako skeptického a indiferentného vo veciach viery.³³

4 V predsedníctve agrárnej strany

Zdá sa, že práve tento nezdar stojí za postupnou zvýšenou politickou aktivitou Donovala, ktorý sa na rozdiel od svojich spolupracovníkov pri vydávaní Katolíckych novín, Žišku a Okánika, 14. septembra 1919 pri vzniku agrárnej strany nestal členom jej výkonného výboru, avšak už tu niekde sa začalo obdobie jeho väčšieho exponovania sa. Prvou správou o ňom je krátka informácia o tom, že dňa 28. septembra 1919 sa mal ako rečník zúčastniť na ľudovom zhromaždení agrárnej strany v Novom Meste nad Váhom, spoločne s ďalším kňazom Jánom Martišom a poslancom Jánom Kliešekom.³⁴ Okrem nej v septembri 1919 rečnil aj na straníckom zhromaždení v Jablonici. O obsahu jeho prejavov sa zachovalo málo správ, avšak o tom jablonickom informoval Slovenský denník. Podľa neho Donoval rozprával o maďarskom zotročovaní Slovákov. „A ponevác vedía, že nás nikdy nepremôžu, ak len budeme svorní, nuž chcú nás rozvadiť, sejú nedôveru medzi Slovákov a Čechov, medzi katolíkov a evanjelikov. Z toho nasleduje, že ak chceme obstáť, musíme byť svorní a každého, kto medzi nás seje rozbroje, považovať za nepriateľa.“³⁵ Na tomto zhromaždení Donoval prečítal aj rezolúciu, ktorá sa niesla v duchu ohradzovania sa voči úsiliu Poľska o územie Oravy, Spiša a Tešínska a odsúdenia všetkých náboženských rozbrojov a triedenia sa podľa náboženstva.

Je potrebné uvedomiť si skutočnosť, ktorú sme už naznačili, že Donoval vstupoval do politiky v čase „politického zafarbovania“. Postačujúca organizačná sieť chýbala nielen agrárnej strane, nie príliš priaznivé volebné vyhlídky národnej strany totiž viedli aj napriek konštituovaniu strán rôznych politických smerov k pokračovaniu v zjednocovacích snahách. Neúspešné splynutie národnej strany s ľudovou stranou kvôli nezhodám v cirkevnom

³³ HRABOVEC, E.: *Slovensko a Svätá stolica*, s. 206.

³⁴ *Slovenská národná strana roľnícka...* Slovenský denník, 2, č. 209, 25. 9. 1919, s. 4.

³⁵ *Shromaždenie v Jablonici*. Slovenský denník, 2, č. 210, 26. 9. 1919, s. 3.

programe a hlavičke prípadnej jednotnej strany³⁶ viedlo k opätovnému zblížovaniu a napokon aj zjednoteniu národnej a agrárnej strany 11. januára 1920. Zlúčenie možno charakterizovať ako volebný blok zo strategických dôvodov. Tejto skutočnosti podriadila nová Slovenská národná a roľnícka strana aj upravený stranický program, ktorý bol výsledkom vzájomných ústupkov oboch strán, od stavovských agrárnych požiadaviek Národnej republikánskej strany roľníckej a národných požiadaviek Slovenskej národnej strany.³⁷ Práve vypustenie požiadaviek postupnej autonómie bolo ľudáckym Slovákom najviac kritizované.³⁸

V rámci spojenej Slovenskej národnej a roľníckej strany sa Donoval spoločne s Jánom Vanovičom, Jánom Petrovičom i Jozefom Bráneckým stal podpredsedom tohto volebného zoskupenia.³⁹ O mesiac neskôr sa v tejto funkcii ako predsedajúci zúčastnil stranického zjazdu v Bratislave, kde „zdôraznil kresťanský základ a zásady strany a vysvetlil, prečo musíme byť hlásateľmi vývoja pokroku“. Okrem toho sa ohradil voči ďalším politickým stranám, keď povedal, že „sociálnodemokratická strana mimo toho, že sa líši od nás svojim stanoviskom ku kresťanskej morálke, je vo svojich hospodárskych požiadavkách stranou neuskutočniteľných teórií. Ľudová strana nechce kráčať napred, ale nazad, do stredoveku, je stranou spiatocníckou. Naša strana je stranou pokroku, vývoja.“ Okrem neho sa na zjazde zúčastnili aj Šrobár, ktorý vo svojom príhovore reagoval len na ľudovú stranu, P. Blaho, J. Bránecký, P. Macko, J. Slávik.⁴⁰

Tento spôsob ohradzovania sa voči iným politickým stranám doteraz chýba, možno to spôsobila prítomnosť popredných osobností. V každom prípade však chýbajú pramene bližšie naznačujúce Donovalovo chápanie agrárnej strany ako strany pokroku a vývoja. Zvlášť, ak z hľadiska straníckej funkcie celkom pochopiteľne figuruje jeho meno pod rôznymi straníckymi vyhláseniami. Do akej miery sa teda stotožňoval s tými, ktoré reagovali na náboženské otázky, ako tomu bolo v prípade postoja z 25. marca 1920?

³⁶ Spoločné stretnutie sa totiž uskutočnilo 12. novembra 1919, teda v čase, keď bol A. Hlinka väznený kvôli ceste na Parížsku mierovú konferenciu, čo určite ovplyvnilo konečné rozhodnutie národnej strany, pretože sa nechcela spoliehať na spoluprácu s ľudovou stranou, zahraničnou cestou dosť zdiskreditovanou. Navyše, ľudáci podmienili partnerstvo pretrhnutím akejkoľvek spolupráce národnárov s M. Hodžom a V. Šrobárom a ich stranou. *Pokusy za zjednotenie slovenských strán*. Národné noviny, 50, č. 261, 14. 11. 1919, s. 1–2, 5.

³⁷ *Program Slovenskej národnej a roľníckej strany*. Bratislava 1920.

³⁸ *Ak si Slovákom*. Slovák, 2, č. 3, 8. 1. 1920, s. 1.

³⁹ *Spojenie nár. republikánskej strany so stranou národnou*. Slovenský denník, 3, č. 9, 13. 1. 1920, s. 1.

⁴⁰ *V Bratislave sa konal sjazd dôverníkov*. Slovenský denník, 3, č. 35, 13. 2. 1920, s. 2.

Z obsahového hľadiska neobsahoval nič nové a v podstate sumarizoval všetky hlavné programové body volebného zoskupenia, teda aj negatívne stanovisko voči miešaniu náboženstva a politiky, vnášaniu náboženstva do politiky či používaniu náboženstva ako agitačného hesla a prostriedku v politickom boji. To isté vyhlásenie však okrem uvedeného žiadalo rovnoprávnosť a úplnú náboženskú rovnoprávnosť všetkých vierovyznaní, cirkevnú samosprávu, povinné vyučovanie náboženstva na všetkých obecných a stredných školách a trvalo na zachovaní doterajších cirkevných škôl. Pôda mala byť toho, kto na nej pracuje, a mal mať k nej prístup každý, veľkostatky vyvlastnené a pôda spravodlivo rozdelená.⁴¹

Prvé voľby, v ktorých mali Slováci možnosť a príležitosť zúčastniť sa na zápase o politickú moc, sa uskutočnili 18. apríla 1920. Ľudová strana do nich vstupovala bez svojho predsedu a agrárnu stranu okrem už naznačenej kontinuity vnímala cez prizmu podráždenia voči V. Šrobárovi ako symbolu pražskej moci na Slovensku, ktorý v predvolebnej kampani využíval aj aparát svojho ministerstva. Ľudová strana prezentovala voľby ako prvú zrážku dvoch svetov, husitského a bolševického. Husitský podľa Slovenských ľudových novín predstavovali českí agrárnici so svojou filiálkou v „šrobárovskej strane“, ktorá sa pod národným rúškom roznecuje roľníckymi heslami a sľubmi a bojuje úradnou mocou i lžou o vlastizrade. „Červený, bezbožný a beznárodný komunizmus“ zase na druhej strane reprezentovala sociálnodemokratická strana. Oproti týmto stranám so spoločným cieľom „ubiť na Slovensku ducha nábožného, ubiť v Slovákovi túžbu po svojom práve po samospráve, po svojej vôli vo vlastnom sneme“ vystupovala ľudová strana ako obranca proti duchu husitstva a bolševictva „za tú svoju večnú spásu, za tú svoju slovenčinu, za tú svoju čestnú živnosť, za tú svoju samosprávu, aby bol vo svojom dome Slovák pánom.“⁴²

Tlač agrárnej strany zase zdôrazňovala nespoľahlivosť ľudovej strany, najmä v súvislosti s požiadavkou o autonómii Slovenska so slovenským snemom, ktorú považovala agrárna strana za nebezpečnú. Dohodu ľudákov s maďarskými kresťanskými sociálmi o vzájomnej volebnej podpore označil Slovenský denník ako „nehorázne zrádzenie slovenského programu a strana, ktorá vyzýva svojich členov, aby hlasovali za Maďarov, je zradcom slovenčiny a nezasluhuje dôveru slovenského voličstva.“⁴³ Poukazovanie na „protišťátne“ úmysly ľudovej strany a dokazovanie jej stáleho kontaktu a spolupráce s velezradcami slovenského národa bolo ďalším typickým znakom agitácie

⁴¹ *Slovenská národná a roľnícka strana*. Slovenský denník, 3, č. 70, 25. 3. 1920, s. 1.

⁴² *Deň 18. dubňa*. Slovenské ľudové noviny, 11, č. 15, 9. 4. 1920, s. 1.

⁴³ *Pakt ľudákov s nespoľahlivými Maďarmi*. Slovenský denník, 3, č. 75, 1. 4. 1920, s. 2.

agrárnej strany. V deň volieb dokonca uverejnil Slovenský denník na titulnej strane snímku listu F. Jehličku, adresovaného E. Tvrđému, v ktorom ho údajne informoval o získaní spolupráce Černocha, Horthyho, Apponyiho a maďarskej vlády pre autonómiu Slovenska, o mužoch, ktorí mali prevziať administráciu Slovenska, a vyjadril nádej, „že na jar bude Slovensko od Pepikov čisté a budeme v pokoji nažívať s Maďarmi.“⁴⁴

Obe politické strany sa usilovali na voličov zapôsobiť vo svetle jediného spásanosného zástancu, ktorý vedel ľuďom zabezpečiť to, čo potrebovali. Agrárnici sa vo vzťahu k ľudovej strane považovali za stranu roduverných Slovákov, schopnú podľa hlavného bodu programu svojim roľníckym voličom zaistiť pôdu, ktorá je podstatou i základom života a blahobytu, ale aj takú, v ktorej je záruka budúceho vývoja slovenského národa. V tejto súvislosti upozorňovali aj na program ľudovej strany s rozdelením pôdy a vyvlastnením veľkostatkov, ktorý sa podľa nich nestotožňoval s ich prístupom v praxi. Podľa A. Štefánka strana na čele s A. Hlinkom a málom roduverných kňazov, z ktorých sa „väčšina nedohodla so Šrobárom ohľadom všelijakých výhod politických a stavovských“, a zároveň „najbohatšia na oktobristov a maďarónov“, ako označil ľudovú stranu, v skutočnosti nebola za parceláciu veľkostatkov. Ak by totiž veľkostatkári necítili aspoň minimálnu podporu pri zachovaní majetkov, do ľudovej strany by nevstupovali.⁴⁵

Kým sa obidve strany sústredili na vzájomné napádanie a získanie politického kapitálu pre seba, voľby na Slovensku s takmer deväťdesiat percentnou účasťou vyhrala Československá sociálnodemokratická strana robotnícka, ktorá dosiahla 23 poslaneckých mandátov. Slovenská národná a roľnícka strana zaznamenala spolu s Československou stranou ľudovou na Slovensku, pod týmto názvom totiž vystupovala Slovenská ľudová strana po predvolebnej dohode so Šrámkovými lidákmi, po 13 mandátov.⁴⁶

Výsledky volieb boli pre obe strany prekvapujúce, na stránkach svojej tlač-e sa usilovali identifikovať príčiny výrazného úspechu sociálnodemokratickej strany. Za jej víťazstvom, ako to Slovenský denník správne predpokladal týždeň pred voľbami,⁴⁷ stála všeobecná nespokojnosť širokých mas ľudu trpiaceho následkami vojny. V čase biedy potreboval ľud riešiť predovšetkým

⁴⁴ *Už sú na stope ľudáckej zrady!!!* Slovenský denník, 3, č. 87, 18. 4. 1920, s. 1.

⁴⁵ *Ľudácki vodcovia*. Slovenský denník, volebná príloha, 3, č. 84, 15. 4. 1920, s. 3.

⁴⁶ Zvyšné mandáty si medzi sebou rozdelili Maďarsko-nemecká kresťansko-socialistická strana (5), Maďarská a nemecká sociálna demokracia (4), Československá strana socialistická (1) a Maďarská maloroľnícka strana (1). *Statistická príručka republiky Československé II*. Praha 1925, s. 344–345.

⁴⁷ V reakcii na predvolebné napádanie zo strany ľudákov upozorňovali agrárnici aj na nebezpečenstvo rastúceho socializmu a vyzývali za spoločný postup ostatných slovenských strán

tento sociálny a hospodársky problém, ktorý sa podľa Slovenského denníka ukázal príznačnejší ako boj za slovenčinu a vieru.⁴⁸ Spolu s otvoreným sklamaním z neúspechu, ktorého dôvody videl v nedostatočnej organizácii agrárnej strany a v predvolebnej agitácii v mnohých krajoch, kladne hodnotil program strany s požiadavkou pozemkovej reformy ako najvážnejšej otázky slovenskej politiky.⁴⁹

5 Tragické udalosti pri Lakšárskej Novej Vsi

V rámci predvolebnej agitácie sa Ján Donoval zúčastnil aj na zhromaždení v Lakšárskej Novej Vsi, ktorú z hľadiska politického „zafarbenia“ možno označiť ako ľudácku. A práve pri návrate z neho sa sám stal obeťou politickej nekultúry, keď došlo k jeho fyzickému napadnutiu. Zachované archívne pramene sú však vo vzťahu k tejto problematike skúpe. V modranskej ani v trnavskej pobočke Štátneho archívu v Bratislave sa totiž nenachádzajú žiadne pramene, ktoré by sa tejto problematike akokoľvek dotýkali. Preto je pri jej interpretácii nevyhnutné opierať sa o iné materiály, zvlášť o dobovú tlač. Tú možno rozdeliť na dve základné skupiny: po prvé ide o minimum článkov publikovaných v ľudáckej tlači a teda akúkoľvek spojitosť s touto stranou popierajúce (ktorých nepočetnosť je známa, keďže akokoľvek upozorňujúce články by mohli strane viac uškodiť ako pomôcť, pozn. a.), po druhé ide o príspevky agrárnické, ktoré už len z princípu hľadali vinníka práve medzi ľudákmi. Druhú skupinu je možné rozdeliť ešte na dve podskupiny, na jednej strane sú príspevky, v ktorých je udalosť výslovne spojená s ľudákmi, a na strane druhej ide o texty, ktoré upozorňujú na problém členstva katolíkov v inej ako ľudovej strane, resp. iné otázky s tým súvisiace.

Jedna z prvých správ ozrejmujúca útok bola uverejnená v agrárnickom Slovenskom denníku už 30. marca 1920 a Donoval je v nej vykreslený ako obeť predvolebných klamstiev ľudákov, ktorí „sú vraj spojení so židmi, dvíhajú ceny priemyselných článkov a znižujú vraj ceny poľnohospodárskych plodín, nariaďujú rekvizície, vyhadzujú kríže z kostolov a škôl, berú ľudu vieru, prenasledujú a žalárujú katolíckych kňazov atď.“⁵⁰

v „sociálnom boji historického významu“. *Na čo ľudová strana zabúda*. Slovenský denník, 3, č. 80, 10. 4. 1920, s. 2.

⁴⁸ *Slovenský plebiscit*. Slovenský denník, 3, č. 90, 21. 4. 1920, s. 1.

⁴⁹ *Základom slovenskej politiky musí byť pozemková reforma*. Slovenský denník, 3, č. 95, 27. 4. 1920, s. 1.

⁵⁰ *Ako pracujú ľudáci*. Slovenský denník, 3, č. 73, 30. 3. 1920, s. 3.

Čiastočne v podobnom duchu sa niesli aj príhovory agrárnických politikov, ktorí sa zúčastnili pohrebných obradov. Viedol ich Ľudovít Okánik, z popredných politikov na nich boli i minister s plnou mocou M. Mičura, poslanec Pavel Blaho a Pavel Žiška. V pohrebnej reči, útržky ktorej priniesol aj Slovenský denník,⁵¹ sa gbelský farár P. Blaho, aspoň na základe uverejnenej časti, poukázal aj na ľudské, nielen politické kvality Donovala, keď uviedol: „bezzákladne ho obviňovali a chceli cti pozbaviť a naňho i osobne útočili... Jedno je isté, že jeho neprajníci videli v ňom duševného obra, ktorého nemohli ani zlomiť ani odstrániť, a preto začali mu závidieť. A táto nenávisť zmenila sa na nenávisť, ktorá upadla v slepotu, v zášť a otvorené nepriateľstvo proti jeho osobe.“⁵² V naznačenej súvislosti pokračoval aj agrárnik P. Blaho, ktorý Donovala označil ako „velikána ducha, ... ktorý mal národ nasmerovať na pravú cestu rozumnej, mravnej a rozvážnej politiky a dať návod a smernice budúceho nášho života.“ Podľa Blaha boli Donovalove schopnosti hodné člena predsedníctva Matice slovenskej a ako znalec gréckeho a latinského jazyka i filozofie sa mal stať profesorom na bohosloveckej fakulte a slovenskej univerzite. Rovnako však práve Blaho nezabudol poukázať na politické súvislosti a predovšetkým na atmosféru, ktorá bola pre Slovensko od vzniku Československej republiky zreteľná. Išlo totiž o obdobie, kedy sa politické strany formovali a usilovali sa získať priazeň čo možno najväčšieho počtu voličov, a kedy vnútorná jednota navonok síce prezentovaná Slovenským poslaneckým klubom v Revolučnom národnom zhromaždení bola minulosťou. Je známe, že na Slovensku pôsobilo množstvo slabých a politicky nevyškolených ľudí, absentovali vodcovské osobnosti a predovšetkým inteligencia, a práve táto skutočnosť sa výraznou mierou podpísala pod politickú nekultúru a netoleranciu, ktorá by umožnila koexistenciu viacerých rôznych politických postojov.

Podľa zostavovateľky obecnej monografie, Lýdie Včelkovej Pernischovej, mal jej starý otec, richtár Lakšárskej Novej Vsi Pavel Včelka, Donovala upozorňovať na fakt, že v ten istý deň so svojou predvolebnou rečou v obci vystúpil aj Andrej Hlinka, „ktorý mal medzi dedinčanmi veľa prívržencov.“ Aj napriek varovaniu Donoval predvolebnú reč napokon predniesol. Po nej však „niekoľkí horkokrvní lakšárski mládenci a muži voz s Milkinom na koňoch prenasledovali. Pri kríži za dedinou Milkina štekami (palicami) zrazili z voza

⁵¹ *Pohrab Jána Donovala*. Slovenský denník, 3, č. 253, 7. 11. 1920, s. 2. Uvedený článok je takpovediac typickým straníckym, ktorý v sebe ukrýva aj isté zámerné zveličovanie, resp. uvádzanie nepravdivých alebo „polopravdivých“ informácií. Jeho autor totiž v úvode spomína „niekoľkotisícovú účasť z blízka i ďaleka zideného sa slovenského ľudu,“ aby v jeho závere uviedol, že „prítomných bolo vyše 200 ľudí.“

⁵² *Pohrab Jána Donovala*. Slovenský denník, 3, č. 253, 7. 11. 1920, s. 2.

a zbili. Milkin sa pri páde z voza zranil. Hoci prevezený do nemocnice, na následky zranenia a bitky 4. 11. 1920 zomrel.“ V monografii je ďalej uvedeních niekoľko informácií, ktoré považujeme za nevyhnutné pre ozrejmienie udalosti. Išlo totiž o spomienky sedemročného syna spomínaného richtára, podľa ktorého išlo o udalosť, „ktorá na dlhší čas riadne vírila život v celej dedine. Za riadneho vinníka tejto nehody nebol nikto označený, ale skutok zostal.“⁵³ Analýzou uvedených informácií však musíme upozorniť na niekoľko súvislostí. V prvom rade to v žiadnom prípade nemohol byť A. Hlinka, kto mal mať v obci pred Donovalom predvolebnú reč, pretože v tom čase bol Hlinka vo väzení a z neho sa dostal práve získaním poslaneckého mandátu v nastávajúcich voľbách. Keďže však išlo o obec, v ktorej mala ľudová strana významnú podporu, je možné túto informáciu interpretovať aj ako varovanie pred vopred známym neúspešným výsledkom. V takomto prípade sa ale núka ďalšia otázka, ktorá súvisí s Donovalovou motiváciou. Do akej miery mohol Donoval zreteľne postrehnúť svoje prípadné vyhliadky na úspech? A najmä, prečo sa rozhodol vystúpiť v obci s rozpoznateľne ľudáckou podporou? Je potrebné zdôrazniť, že presné znenie reči, s ktorou Donoval vystúpil, sa nezachovalo, a preto je odpoveď na uvedené dôležité otázky náročná. Ale vzhľadom na súvislosti, ktoré pri komparácii istých názorov a vyjadrení katolíckych kňazov v agrárnej strane či známych názorov na ich členstvo v „nekatolíckej“, „protikatolíckej“, „liberálnej“ politickej strane prichádzajú do úvahy, to možné je. Ďalšou témou, ktorá v kontexte naznačeného prichádza do úvahy, je schopnosť sedemročného chlapca, navyše syna ľudáckeho predáka, pozorovať veci objektívne. Dôležitou ale ostáva skutočnosť, že išlo o jav nevídaný, ktorého vinník sa nenašiel a kauza je dodnes nevyriešená. Rovnako je potrebné zdôrazniť aj to, k čomu sa ľudácka tlač vôbec nepriznala alebo čo aspoň vôbec nepripustila. Máme na mysli najmä informáciu o tom, že doslova k bitke došlo a priam, že to mohlo mať súvis s Donovalovým úmrtím. Navyše, ako isté „priznanie sa“ môže poslúžiť i správa, že ľudácka tlač sa k inkriminovanému činu takmer vôbec nevyjadrovala, čo môže byť v určitom zmysle použité aj ako usvedčujúci dôkaz.

Je však potrebné upozorniť aj na fakt, že agráристи postupom času netrvali striktné na tom, že za smrť sú zodpovední len ľudáci, ale dokázali v spojitosti s možnými následkami útoku priznať aj Donovalove zdravotné ťažkosti. Pripustili, že v kombinácii s incidentom pri Lakšárskej Novej Vsi mohli byť fatálne práve jeho pretrvávajúce problémy so srdcom.⁵⁴

⁵³ *Korene a dedičstvo*. Lakšárska Nová Ves 2006, s. 135–136.

⁵⁴ „Donoval trpel už síce dávnejšie na srdcovú vadu, ale stav jeho choroby sa kriticky zhoršil nešťastným a neludským útokom, ktorý naňho v apríli spáchali Tománkovými novinami

Donovalove angažovanie sa v prospech agrárnej strany, teda iného tábora, než v ktorom hľadala svoje uplatnenie väčšina kňazov, bolo dôvodom osudných následkov aj podľa Andreja Kmeťa, ktorý Donovala nazval „západoslovenským slávičkom“. Tragický koniec jeho životnej púte sa okrem už naznačených politických aktivít niesol aj v intenciách „straty tvorivých schopností, ktorá je pre poetu tragická sama osebe.“ A. Kmeť si na uvedené udalosti spomínal takto: „Po skončení akejsi schôdze stal sa obeťou zúrivosti ľudáckych opozičníkov. Podľa jednej verzie Hlinkovi rodiaci sa gardisti ho prepadli a tak zbili, že sotva vyviazol životom. Podľa inej zadržali ho i s povozom, v daždi a plušti na otvorenej ceste. Keď sa konečne vyslobodil zo zajatia a prišiel domov, ľahol si v horúčke a už viac nevstal...“⁵⁵

Kmeťovu druhú uvedenú verziu čiastočne potvrdzuje aj kopčiansky dekan Jehlička, ktorý vo svojom liste zo dňa 21. novembra 1920 vikárovi (Richardovi Osvaldovi) opisuje okolnosti smrti J. Donovala či skôr udalosti, ktorým venovala pozornosť aj denná tlač. Podľa neho „niektoré noviny tendenčne a mala fide opisujú príčinu jeho smrti chtiac ju prišit ľudovej strane na krk.“ Ako ďalej uviedol, J. Donoval mal už dávnejšie srdcovú vadu (*vitium cordie*), o čom svedčila aj jeho farba na tvári a čo priznali aj jeho priatelia. Z tohto dôvodu ako chybu označil jeho verejné politické vystúpenie v Lakšárskej Novej Vsi. Priznal však, že na spiatocnej ceste mu cestu skrížili „istí opilci, kone sa zľakli, on vyskočil z voza a pritom mu jedna haluz stromu na čele podriapala kožu.“ Podľa Jehličku sa nestalo nič iné a zranenia neboli vážne, ako o tom pisali noviny, podľa ktorých bol krvavo zbitý a ležal v bezvedomí, pretože na druhý deň pomáhal sponedať kuklovskému farárovi Rehákovi „a tam to on sám takto vykladal.“ Svedkom toho mal byť aj gbelský kaplán P. Caban. Po tejto udalosti mal Donoval naďalej pôsobiť ako predtým. Keď ho v auguste Jehlička navštívil, „dobro sa cítil a bol veselý.“ V septembri sa však mala srdcová vada u Donovala skomplikovať. Svedectvo o tom podal aj jeho priateľ a čársky farár Nemec: „Jedného dňa oberal vo svojej záhrade zo stromov ovocie a pri tom prekladal z miesta na miesto ťažký vysoký rebrík. Vtedy sa preslil, išiel domov do izby a srdce mu začalo nepravidelne biť a od tejto doby sa cítil zle, mal zimnicu, išiel do bratislavskej nemocnice, kde ho lekári prehliadli a videli, že mu niet pomoci.“ Z nemocnice sa vrátil približne týždeň pred smrťou a podľa Jehličku bol jeho stav veľmi kritický, o čom svedčili

poštvaní surovci z Lakšárskej Novej Vsi, ktorí ho po schôdzi palicami a drúkami do krvi zbili. Následkom toho sa zhoršila jeho srdcová choroba tak, že musel byť prevezený do bratislavskej nemocnice. Pred smrťou vyslovil želanie, že by chcel zomrieť a zložiť kosti medzi tým ľudom, s ktorým prežil toľkú časť svojho života.“ *Ján Donoval (Tichomír Milkin)*. Slovenský denník, 3. č. 252, 6. 11. 1920, s. 1.

⁵⁵ JANŠÁK, Š.: c. d., s. 25–26.

aj naliate nohy. 4. novembra napokon zomrel. Dekan mal na základe listu ešte potrebu korigovať vyjadrenia dennej tlače, podľa ktorých 6. novembra pochovával Donovala L. Okánik. Okánik ho podľa Jehličku sprevádzal len pri poslednej ceste z kostola k hrobu, čo malo byť len pár krokov.⁵⁶

Krátke politické pôsobenie Donovala možno na záver hodnotiť ako nie príliš výrazné. Verejné exponovanie za agrárnu stranu uňho spustilo namiesto očakávaných osobných zmien vlnu neúspechov. Patril totiž k malému počtu katolíckych kňazov, ktorí sa rozhodli angažovať v inom politickom tábore ako ľudáckom, na začiatku spolupôsobením pri vydávaní Katolíckych novín. A práve toto malo za následok rad najprv tlačových, ale neskôr aj fyzických útokov, ktorých obeťou sa stal aj Donoval. Udalosti pri Lakšárskej Novej Vsi na jednej strane boli spúšťačom polemík o tom, či smie pôsobiť katolícky kňaz alebo katolík vo všeobecnosti v inej ako katolíckej politickej strane, za ktorú sa vydávala ľudová strana ako jediný politický reprezentant katolíckej cirkvi, resp. poukázali na problém existencie politickej strany na konfesijnej báze, na druhej strane sa stali pre agrárikov vhodnou materiálou, aby vo vzťahu k ľudákom poukazovali na ich zneužívanie náboženstva a netoleranciu iného politického názoru.

Ukazuje sa, že sa Donoval stal skôr obeťou a bol agrárnou stranou „zneužitý“ v čase jej formovania, keď bolo nevyhnutné obhajovať „správny“ vzťah agrárikov voči náboženstvu a ku katolíckej cirkvi, a to aj obyčajným angažovaním katolíckych kňazov v jej čelných funkciách, k čomu, samozrejme, podľa našej mienky nemohlo dôjsť bez „vhodnej“ motivácie. A práve tu vidíme rozhodujúci moment, ktorým pre Donovalov vstup do politiky bola sľúbená vidina obsadenia biskupského stolca, keďže od začiatku bol jedným z najdôležitejších vládnych kandidátov. Ak k tejto pohnútke pripočítame aj jeho dlhoročné pôsobenie „vo vyhnanstve“ na fare v Smolinskom, ktoré malo za následok nielen jeho básnický regres, ale aj istú izolovanosť, samotu, „útek“ do politiky sa javí pochopiteľný, aj keď v istom zmysle paradoxný.

⁵⁶ Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave, fond Arcibiskupské námestníctvo v Trnave, č. 7877/1920, sign. int. 12/5, List Jehličku vikárovi F. Richardovi Osvaldovi zo dňa 21. novembra 1920.

RESUMÉ

JÁN DONOVAL – KATOLÍCKY KŇAZ V „NEKATOLÍCKEJ“ AGRÁRNEJ STRANE

Príspevok je prvým pokusom o priblíženie politických aktivít Jána Donovala, ktorý je doposiaľ viac známy ako básnik Tichomír Milkin. Je to pochopteľné, keďže jeho literárne kvality boli v porovnaní s politickými omnoho výraznejšie. Patril totiž k malej skupine katolíckych kňazov, ktorí sa z rôznych dôvodov, najčastejšie však osobných ambícií, rozhodli pôsobiť v agrárnej strane, označovanej aj ako liberálnej či dokonca nekatolíckej. Ako významný jazykovedec sa spolupodieľal na vydávaní Katolíckych novín, ktoré boli straníckym tlačovým orgánom. Súčasne jeho meno figurovalo aj na vládnych zoznamoch kandidátov pre jednotlivé uprázdnené biskupské miesta na Slovensku. Po neúspechu sa však začal výraznejšie angažovať vo vysokej politike, stal sa podpredsedom strany, za ktorú neúspešne kandidoval v prvých parlamentných voľbách v roku 1920 do senátu. V rámci predvolebnej kampane bol však fyzicky napadnutý a aj keď sa tento útok v dobovej tlači spájal s bezprostrednými fatálnymi následkami, v skutočnosti za koncom jeho nielen politickej kariéry boli zdravotné ťažkosti.

Kľúčové slová: Ján Donoval, Tichomír Milkin, katolícky kňaz v politike, agrárna strana na Slovensku 1919–1920, Katolícke noviny 1919–1920

SUMMARY

*JÁN DONOVAL – A CATHOLIC PRIEST
IN THE “NON-CATHOLIC” AGRARIAN PARTY*

The paper represents the first attempt to outline political activities of Ján Donoval, who has been more known such as a poet Tichomír Milkin up to the present. It is understandable because his literary qualities have been more considerable in a comparison with political ones. He belonged to a small group of Catholic priests, who decided from various reasons, the most often personal ambitions, to participate in the Agrarian Party labelled such as liberal or even non-Catholic. As a prominent linguist, he cooperated on publishing the Catholic Newspapers considered a press party body. At the same time, his name also appeared on a government list of candidates for all vacant Bishop posts in Slovakia. After the failure, he began to get involved in high politics,

he became a vice-chairman of a party, which he unsuccessfully stood for the senatorial election in 1920. However, in the course of the election campaign he was physically attacked and although this aggression was connected with immediate fatal consequences according to period press, in reality, the end of his not only political career was caused by health problems.

Key words: Ján Donoval, Tichomír Milkin, Catholic priest in politics, Agrarian Party in Slovakia 1919–1920, Catholic Newspapers 1919–1920

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Michal Marták, Ph.D.
Katedra histórie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
e-mail: michal.martak@gmail.com

ÉRA LORDA CROMERA: BRITOVÉ V EGYPTĚ V LETECH 1892–1907¹

Jaroslav Valkoun

Během osmdesátých let 19. století stálo před britskou správou v Egyptě několik neodkladných úkolů, s nimiž se musela vypořádat. Jednalo se především o nutnost stabilizovat příjmovou a výdajovou stránku státních financí v reakci na neočekávané vojenské náklady v Súdánu.² Kvůli tomuto „utahování opasků“ byli britský generální konzul a diplomatický agent v Káhiře sir Evelyn Baring (od roku 1892 lord Cromer) i jeho finanční expert sir Edgar Vincent značně nepopulární. V jistém ohledu se stali dokonce symboly „skrblictví“.³

Od roku 1889 nepovažoval sir Evelyn egyptské finance za ohrožené, protože začínající solventnost umožnila hladký chod administrativy bez vážných obav o budoucí vývoj. Jistou symbolickou tečkou byl odchod Vincenta z postu finančního poradce v říjnu 1889 a nástup sira Elwina Mitforda Palmera, majícího nemalé zkušenosti s tamními finančními záležitostmi. Egyptská vláda se s ohledem na finanční stabilitu a dřívější doporučení lorda Dufferina zavázala snížit daně. Baring tento krok plně podporoval a také se ho snažil zavést do egyptského hospodářství. V teoretické rovině se inspiroval jedním výrokem dřívějšího britského místokrále v Indii, barona Lawrence, podle něhož představuje „nízké zdanění všelék pro zahraniční vládu.“⁴

Významným počinem sira Elwina byla revize pozemkové daně. Původní zdanění se vázalo na výměru půdy; méně úrodný Horní Egypt měl teoreticky odvádět do státní pokladny více než trvale zavlažovaná oblast Delta.

¹ Tento článek vznikl v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 Historie v interdisciplinární perspektivě podprogram Evropa a (versus) svět: Interkontinentální a vnitrokontinentální politické, ekonomické, sociální, kulturní a intelektuální transfery a jejich důsledky.

² Klíč k britskému úspěchu v Egyptě viděl Cromer ve finanční stabilitě, a proto se této zásady držel po celé své období. CAIN, Peter John: *Character and Imperialism: The British Financial Administration in Egypt, 1878–1914*. The Journal of Imperial and Commonwealth History, 34, 2006, č. 2, s. 187.

³ SRV. AUCHTERLONIE, Paul: *A Turk of the West: Sir Edgar Vincent's Career in Egypt and the Ottoman Empire*. British Journal of Middle Eastern Studies, 27, 2000, č. 1, s. 57; COLVIN, Auckland: *The Making of Modern Egypt*. London 1906, s. 134; MILNER, Alfred: *England in Egypt*. 6. vyd. London 1899, s. 87.

⁴ TIGNOR, Robert Lee: *The "Indianization" of the Egyptian Administration Under British Rule* (dále jen *The "Indianization"*). The American Historical Review, 68, 1963, č. 3, s. 638.

Ve skutečnosti se v dolní části země vybralo nejvíce, zatímco horní se potýkala s chronickými daňovými nedoplatky. Nově se začala daňová sazba odvíjet hlavně od bonity půdy. V letech 1890–1895 došlo k postupnému snížení pozemkové daně o £ 430 000. V roce 1895 se přikročilo ke jmenování Komise pro pozemkové výnosy, jež měla detailně přezkoumat dosavadní daňový výměr, díky němuž se zamezilo výraznému zvyšování této daně v budoucnu.⁵ Současně egyptská administrativa přistoupila ke snížení či dokonce zrušení některých dalších platebních povinností. Zvýšilo se pouze clo na dovoz tabáku.⁶

Navzdory razantnímu snížení a dokonce zrušení některých daní kontinuálně rostly příjmy plynoucí do egyptské pokladny,⁷ což bylo dáno efektivnějším výběrem poplatků a nastupující hospodářskou konjunkturou, k níž přispěly i zavlažovací projekty.⁸ Současně od počátku devadesátých let 19. století, v souvislosti s rozvojem exportního zemědělství a zpracovatelského průmyslu, začíná kontinuálně vzrůstat zájem zahraničních investorů o dění v Egyptě.⁹ Z těchto důvodů přistoupila egyptská vláda k postupnému rušení posledních „přežívajících reliktních“ původní duální (britsko-francouzské) kontroly, tj. správy bývalých chedívových pozemků (Dáira a Domains) a železnic, telegrafů a alexandrijského přístavu, a jejich pozvolnému odprodeji zahraničním či domácím zájemcům nebo převedení odpovědnosti na egyptskou vládu.¹⁰ I když časem se stala duální správa minulostí, Francouzi stále působili na různých administrativních postech v zemi; pátý článek Srdečné dohody z roku 1904 tuto skutečnost i smluvně stvrdil.¹¹

⁵ SRV. COLVIN, A.: c. d., s. 233–234; TIGNOR, Robert Lee: *Modernization and British Colonial Rule in Egypt 1882–1914* (dále jen *Modernization*). Princeton 1966, s. 109–110.

⁶ SRV. BARING, Evelyn: *Modern Egypt* (dále jen *Modern*). 2. díl. London 1908, s. 447–448; KEMMERER, E. W.: *The Fiscal System of Egypt*. Publications of the American Economic Association, 1, 1900, č. 3, s. 205–206.

⁷ Vládní příjmy se časem zvýšily z £E 10 587 436 (1883) na £E 16 337 667 (1906). MARLOWE, John: *Cromer in Egypt*. London 1970, s. 286.

⁸ K této problematice podrobněji TVEDT, Terje: *Hydrology and Empire: The Nile Water Imperialism and the Partition of Africa*. Journal of Imperial and Commonwealth History, 39, 2011, č. 2, s. 173–194; VALKOUN, Jaroslav: „The Struggle for Water”: The British and the Modernization of Egyptian Irrigation. The Twentieth Century – Dvacáté století, 2, 2009, s. 95–105.

⁹ Podrobněji OWEN, Roger: *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*. Oxford 2004, s. 310–313.

¹⁰ SRV. BARING, E.: *Modern*, s. 310–312; NEWMAN, Edward William Polson: *Great Britain in Egypt*. London 1928, s. 129; OWEN, R.: c. d., s. 309; SCHANZ, Moritz: *Cotton in Egypt and the Anglo-Egyptian Sudan*. Manchester 1913, s. 42.

¹¹ CAMBON, Paul – LANDSDOWNE, [Henry]: *Declaration between the United Kingdom and France Respecting Egypt and Morocco, Dated April 8, 1904*. The American Journal of International

Koncem osmdesátých let se v souvislosti se vzrůstajícími britskými zásky do egyptské administrativy začala komplikovat i vnitropolitická situace. V červnu 1888 rezignoval egyptský ministerský předseda Nubar Paša, jenž nesouhlasil se vzrůstajícím vlivem Britů na administrativu.¹² Nubar doufal, že Velká Británie bude jakýsi „manažer“ udávající všeobecné kontury vývoje a že způsob jejich provedení zcela ponechá v rukou místních úředníků. S britskou snahou přísného regulování toků příjmů a výdajů ale nešla tato koncepce skloubit.¹³ Novým premiérem se stal Rijád Paša.

Nubar s Rijádem reprezentovali zřetelně odlišné politické linie. Britové chovali v účtě Nubara, jenž kvůli udržení pořádku schvaloval britskou okupaci. Lord Cromer jej považoval za úctyhodného státníka, který „správně pochopil“ rozdíly mezi systémem východní a západní vlády. Nubar navíc uznával skutečnost, že „jediná správná civilizace“ na světě je ta evropská, a proto prosazoval „poevropštění“ hlavních egyptských institucí. Oproti němu představoval Rijád apoteózu islámu, připouštěl ale potřebu nějaké evropské asistence k hospodářskému oživení Egypta.¹⁴ V květnu 1891, po odstoupení dosavadního ministerského předsedy, byl do čela vlády jmenován Mustafá Fahmí Paša, jenž se řadil k otevřeným zastáncům britské okupace.¹⁵

Dne 7. ledna 1892 zemřel na zápal plic chedív Tawfiq.¹⁶ Jeho smrtí začala éra opozice Egyptanů proti Britům. Zesnulý chedív chápal okupaci jako bolestivou nutnost, a proto se vzdal své moci ve prospěch britských správců. Za celé panování se jim, ani v náznaku, nevzepřel. Egyptské elity na něj tudíž nahlížely jako na obyčejnou „britskou loutku“.¹⁷ Z hlediska charakteru a vlastností se jednalo o průměrného muže, který nikdy nenavštívil Evropu, ani nezískal vyšší vzdělání. Přesto si ho lord Cromer považoval a o jeho smrti se neváhal vyjádřit jako o „velké ztrátě pro Egypt“.¹⁸

Podle pravidel primogenitury měl do čela státu nastoupit Tawfiqův syn Abbás, sultánův ferman z roku 1873 však podmiňoval nástupnictví věkem osmnácti let, což celou situaci komplikovalo; Jeho Výsosti totiž do zletilos-

Law, 1, 1907, č. 1, s. 7; *Documents diplomatiques: Accord conclus, le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre au sujet du Maroc, de l'Égypte, de Terre-Neuve, etc.* Paris 1904, s. 23.

¹² SLOANE, William M.: *Egypt and England*. Political Science Quarterly, 19, 1904, č. 3, s. 466.

¹³ DICEY, Edward: *The Story of the Khedivate*. London 1902, s. 434.

¹⁴ BARING, E.: *Modern*, s. 336–345.

¹⁵ TIGNOR, Robert Lee: *Egypt: A Short History*. Princeton 2010, s. 234.

¹⁶ Baring se domníval, že příčinou smrti byla pohlavní nemoc. Srov. OWEN, R.: *c. d.*, s. 262; TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 154.

¹⁷ TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 67.

¹⁸ BARING, E.: *Modern*, s. 333.

ti chybělo několik měsíců. Na tuto variantu přirozeně pamatoval imperiální výnos: v případě neploletého následníka mělo dojít k ustanovení regentské rady. Britský generální konzul se tomuto nežádoucímu mezivládí toužil vyhnout, a proto tuto komplikaci vyřešil tak trochu „šalamounsky“. Využil skutečnosti, že ferman explicitně nepředepisoval, podle jakého kalendáře se má vypočítat претендентův věk, stanovil jej tedy podle muslimského kalendáře, který má pouhých 354 dní. Abbás se stal rázem ploletým již 14 dní před smrtí svého otce!¹⁹

Mladý princ strávil většinu dosavadního života za hranicemi a v Egyptě ho téměř neznali. Britové původně toužili na jeho výchovu dohlédnout, upustili však od této myšlenky, aby zbytečně nejitřili vztahy s Paříží. Díky vzdělání získaného napříč starým kontinentem hovořil Abbás plynne anglicky, francouzsky, německy a turecky; nikoli arabsky. Během dospívání byl obklopen učiteli, rádci a společníky, kteří ho nasměrovali k podpoře frankofilně smýšlejícímu nacionalistickému proudu v egyptské společnosti. Velkým idolem se pro něj stal děd Ismáíl, jenž se dokázal postavit cizincům, a proto vlastním otcem hluboce opovrhoval. Jeho vize, že by si Egyptané spravovali své záležitosti nezávisle na Britech, však byla naprosto scestná. Do vlasti se vracel s idejemi, jež se ve velké míře neslučovaly s podobou britské okupace.²⁰

V polovině ledna dorazil mladý Abbás II. Hilmi do Káhiry, kde byl vřele přivítán. Lord Cromer se v jednom telegramu britskému ministerskému předsedovi markýzi Salisburymu svěřil s dojmy z mladíkovy osobnosti: „Podobá se uhlazeným a svěže vypadajícím chlapcům právě vyšlých z Etonu nebo z Harrow ... Opravdu si přeji, aby nebyl tak civilizovaný.“²¹ Z počátku se zdálo, že vše bude jako za časů Tawfiqa, kdy mezi chedívem, generálním konzulem a nejvyššími britskými a egyptskými úředníky panovalo dobré porozumění. Abbás bez obstrukcí potvrdil dosavadní vládu a začal se chovat turkofóbně, jak bývalo u egyptské vládnoucí elity zvykem.²²

Francie s nástupem nového chedíva přirozeně nehodlala dopustit jakékoli zvýšení britské dominance v zemi. Francouzský generální konzul v Egyptě markýz de Reverseaux proto okázale projevoval Abbásovi sympatie pařížské vlády. Během roku 1892 se chedív stával zřetelně anglofóbním. Jmenování bývalého protibritsky laděného učitele z Vídně Švýcara Rouiller Beje osobním tajemníkem tuto skutečnost jen podtrhlo. V loajalitě se naopak pro-

¹⁹ Týž: *Abbas II* (dále jen *Abbas*). London 1915, s. 2.

²⁰ Srov. DICEY, E.: *c. d.*, s. 459; ELGOOD, Percival George: *The Transit of Egypt*. London 1928, s. 124–125; MANSFIELD, Peter: *The British in Egypt*. London 1971, s. 150.

²¹ MANSFIELD, P.: *c. d.*, s. 151.

²² BARING, E.: *Abbas*, s. 3–5.

měnila dosavadní nenávisť k sultánovi.²³ Mladý Abbás si dokonce povolal osmanského reprezentanta v zemi Muhtara Pašu a veřejně si mu stěžoval na britské zásahy do egyptských záležitostí.²⁴ Tato změna v chedívo-
vání úzce souvisela s výměnou vlády v Británii a s Cromerovou letní dovo-
lou mimo Egypt. Tehdejší egyptský ministr zahraničí, Nubarův zeť, křesťan
a vlastenec arménského původu, Tigrán Paša,²⁵ jenž bedlivě sledoval ostrovní
tisk, si uvědomoval, že s příchodem nové liberální vlády se na pořadu dne
znovu objeví touha po evakuaci Egypta; rozhodl se proto podporovat Abbáse
v jeho nastávajícím střetu s britskou mocí.²⁶

Do roku 1888 se na okupaci formálně pohlíželo jako na dočasnou záleži-
tost. V dalších letech však převládly tendence, směřující k trvalé přítomnosti
Britů. S tímto vývojem korespondovalo výraznější a důslednější prosazování
britských zájmů v egyptské administrativě. Okolo roku 1890 začali Britové
více zasahovat do chodu ministerstev spravedlnosti a vnitra, aby zefektivnili
soudy a provedli reformu policejního sboru. Proti tomu protestovali Egypta-
né, kteří si vysvětlovali zvýšený britský tlak snahou proměnit Egypt v kolonii
a zmocnit se bohatství země. Za otevřený pokus převzít kontrolu považovali
reorganizaci policie.²⁷

V srpnu 1892 se stal novým britským ministerským předsedou naposledy
William Ewart Gladstone. Otázkou bylo, do jaké míry nová liberální vláda
vyslyší názory a návrhy svého generálního konzula v Káhiře. Vážnou překáž-
ku snahám egyptských nacionalistů a Francouzů eliminovat britský vliv však
znamenal lord Rosebery na ministerstvu zahraničí. Nový šéf Foreign Offi-
ce byl široce známý touhou pokračovat v politické linii svého předchůdce,
imperialistickými postoji a protifrancouzským zaměřením.²⁸ Rosebery při-
jal úřad pod podmínkou, že nebude nijak zasahováno do jeho kompetencí,
zvláště v egyptské otázce.²⁹

²³ Ke vztahu osmanského sultána a chedíva podrobněji HIRSZOWICZ, L.: *The Sultan and the Khedive, 1892–1908*. Middle Eastern Studies, 8, 1972, č. 3, s. 287–311.

²⁴ TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 155–157.

²⁵ ELGOOD, P. G.: c. d., s. 125.

²⁶ Srov. AL-SAYYID-MARSOT, Afaf Lutfi: *Egypt and Cromer: A Study in Anglo-Egyptian Relations*. London 1968, s. 102; BARING, E.: *Abbas*, s. 12–13.

²⁷ Podrobněji CANNON, Byron David: *A Reassessment of Judicial Reform in Egypt, 1876–1891*. International Journal of African Historical Studies, 5, 1972, č. 1, s. 51–74; SCOTT, John: *Judicial Reform in Egypt*. Journal of the Society of Comparative Legislation, 1, 1899, č. 2, s. 240–252; TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 88, 161; TOLLEFSON, Harold: *The 1894 British Takeover of the Egyptian Ministry of Interior*. Middle Eastern Studies, 26, 1990, č. 4, s. 547–560.

²⁸ TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 162–163.

²⁹ AL-SAYYID-MARSOT, A. L.: c. d., s. 103.

Koncem prosince 1892 vážně onemocněl dosavadní egyptský premiér Mustafá Fahmí Paša, a proto vyvstala otázka, kdo by měl být jeho nástupce. Cromer si na jeho místo přál opětovně dosadit Rijáda, což se špatně prosazovalo, protože chedív měl vůči němu nemalé výhrady. Pro britského prokonzula a vládu byl a priori nepřijatelný pouze Tigrán, o němž Abbás v jednu chvíli uvažoval jako o vhodném ministerském předsedovi. Po pár dnech se ale Fahmí „téměř zázračně“ vyléčil a vypadalo to, že se vládní potíže samy zažehnaly. Cromer však došel během této epizody k závěru, že mezi ním a chedívem propukne dříve či později vážný konflikt. Nová krize však přišla zcela nečekaně. Dne 15. ledna 1893, bez předchozích konzultací s generálním konzulem, reorganizoval Abbás svůj kabinet, včetně předsedy, jehož považoval za „britskou loutku“. Jeho nový kandidát na premiéra, Husajn Fachrí Paša, jenž v roce 1891 rezignoval na funkci ministra spravedlnosti na protest proti probíhající britské reformě ve svém resortu a který se názorově shodoval s Tigránem, byl pro Brity jednoznačně neakceptovatelným.³⁰

Situaci vyhrotil i fakt, že Cromer se o změnách v kabinetě dozvěděl od chedívova osobního sekretáře při krátké zdvořilostní návštěvě.³¹ Na vzniklou situaci zareagoval briskně. Urychleně odeslal zevrubnou zprávu Roseberymu. Následně se sešel s Abbásem a získal od něho slib, že provedené změny veřejně neoznámí do té doby, než je projedná s londýnskou vládou. Cromer argumentoval, že odvoláním ministerského předsedy bez „vyhledání“ britské rady překročil Abbás svou pravomoc.³²

V Gladstoneově kabinetu zapříčinily zprávy o situaci v Egyptě rozruch. Cromerův návrh, že britské okupační síly by se měly zmocnit telegrafních úřadů a obsadit všechny vládní budovy do doby, než se stávající krize vyřeší, nebyl ochoten nikdo akceptovat.³³ Dne 16. ledna 1893 zatelegrafoval lord Rosebery britské stanovisko: „Vláda Jejího Veličenstva očekává, že bude v tak důležitých záležitostech, jako je změna ministrů, konzultována ... Nemůže proto souhlasit s navrženým jmenováním Fachrího Paši.“³⁴ Poté, co Cromer tlumočil postoj své vlády, chedív ustoupil. O dva dny později jmenoval Rijáda prvním ministrem egyptské vlády a formálně britskému rezidentovi slíbil, že

³⁰ Srov. BARING, E.: *Abbas*, s. 17–22; MARLOWE, J.: *c. d.*, s. 161–162; *Reverseaux Develleovi*, Le Caire, 17. ledna 1863. In: *Documents diplomatiques: Affaire d’Egypte 1884–1893*. Paris 1893, s. 522–523.

³¹ MANSFIELD, P.: *c. d.*, s. 155.

³² TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 164.

³³ Tamtéž, s. 164–165.

³⁴ MANSFIELD, P.: *c. d.*, s. 155.

bude respektovat britské rady. I když se nakonec musel podřídit, získaly jeho postoje nemalou podporu mezi Egyptany.³⁵

Mohlo by se zdát, že se nakonec vše smírně vyřešilo, realita však byla opačná. Pro Cromera stále krize pokračovala. Pakliže v britském kabinetu zapříčinil telegram ze dne 15. ledna rozruch, další Cromerova depeše jeho členy přímo šokovala. Dne 19. ledna žádal Cromer navýšení okupačních jednotek. Pro tento požadavek viděl důvody ve vzrůstající protibritské agitaci mezi egyptským obyvatelstvem a ve zřetelném nepřátelství ze strany chedíva. Současně prohlásil, že nemůže garantovat veřejný pořádek bez posílení stávající posádky.³⁶ Za nedostatečně početnou ji považoval rovněž vrchní velitel britské okupační armády generál sir Frederick Forestier-Walker.³⁷ Proti této politice síly se ale zvedla značná nevole v ministerských řadách, včetně Gladstonea; za svým generálním konzulem pevně stála jen Foreign Office. Britský kabinet zpočátku nesouhlasil s odesláním dalších jednotek, rozhodujícím faktorem se však stal hlas ministra zahraničí. Rosebery považoval před lednovou vládní krizí jednání o evakuaci Egypta za mrhání časem a energií; aby ale přiměl kabinetní kolegy souhlasit se zvýšením posádky, slíbil jim, že až vládní krize odezní, pokusí se egyptskou otázkou vyřešit.³⁸

Dne 23. ledna zaslal lord Rosebery Cromerovi rozsáhlý telegram, ve kterém jej informoval o souhlasu s posílením okupačních jednotek. Zároveň generálního konzula pověřil, aby o této skutečnosti náležitě zpravil Abbáse a Rijáda. Téměř okamžitě se proto vyločil prapor britské pěchoty, právě proplouvající Suezským průplavem na své cestě do Indie, a do čtyřiaadvaceti hodin defilloval káhíorskými ulicemi. Rychlost, s níž se objevili vojáci, působila odstrašujícím dojmem. Britská strana tak dala zřetelně najevo, že existují jisté limity „její trpělivosti“ a demonstrovala připravenost zakročit v případě potřeby.³⁹ Cromer byl spokojen a s nadšením psal Roseberymu: „Lekce, kterou nyní chedív obdržel, podle mého názoru přispěje k tomu, že Jeho Milost bude ve svém chování velmi opatrná.“⁴⁰

Během vládní krize mohli Britové chedívovi buď ustoupit, tj. stáhnout se ze země, a zastavit tak stávající proreformní vývoj, anebo se mu postavit a výrazně posílit své dosavadní postavení. Důsledkem Cromerových kroků

³⁵ BARING, E.: *Abbas*, s. 35.

³⁶ TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 165.

³⁷ MARLOWE, J.: *c. d.*, s. 167.

³⁸ MILLER, T. B.: *The Egyptian Question and British Foreign Policy, 1892–1894*. The Journal of Modern History, 32, 1960, č. 1, s. 4–5.

³⁹ BARING, E.: *Abbas*, s. 38–39.

⁴⁰ Tamtéž, s. 41.

se nezvýšila pouze Abbásova zášť vůči Britskému impériu, ale i odpor ministerského předsedy Rijáda.⁴¹ V červenci 1893 navštívil chedív, doprovázen Tigránem Pašou, Konstantinopol, kde se snažil získat podporu pro svou protibritskou politiku – neúspěšně. Sultán ho několikrát přátelsky přijal, nic mu však neslíbil. Se sympatiemi se nesetkal ani Tigrán na „turné“ po tamních evropských ambasádách.⁴² Vzrůstající animozitě mezi britskými a egyptskými úředníky neprospělo rovněž chedívovo letní putování provinciemi; spíše naopak. Cromer systematicky shromažďoval různé stížnosti od britských úředníků a prozatím vyčkával na další vhodnou příležitost udělit mladému vladaři „otcovskou“ lekci.⁴³

Během ledna 1894 podnikli Abbás, vrchní velitel egyptské armády (sirdár) Horatio Herbert Kitchener a jejich pobočníci inspekční cestu po egyptských armádních posádkách v Horním Egyptě. V Asuánu si chedív postěžoval na chování a výcvik praporů, kterým veleli Britové, a na stav místního nemocničního oddělení. Přítomné britské důstojníky pobouřily jeho kritické poznámky, jež pramenily z banálních či spíše z úmyslně hledaných nedostatků.⁴⁴ Dne 19. ledna se konala ve Wádí Halfě na egyptsko-súdánské hranici vojenská přehlídka, během níž došlo k incidentu mezi chedívem a sirdárem.⁴⁵ Abbás si během defilé opětovně neodpustil znevažující poznámky vůči britským důstojníkům a utrousil: „Abych řekl pravdu, Kitchenere Pašo, považuji pro Egypt za ostudné, aby měl takovou armádu.“⁴⁶ V důsledku vzrůstajícího napětí mezi chedívem a sirdárem během minulých dní mu Kitchener okamžitě nabídl rezignaci, kterou značně konsternovaný Abbás nepřijal. Následující den se Abbás, tušící problémy, za unáhlené a nerozvážené chování raději omluvil.⁴⁷

Kitchener přirozeně o pohraničním incidentu informoval Cromera, který zprávu ihned přeposlal Roseberymu. Britský generální konzul si velmi dobře uvědomoval vážnost incidentu i příležitost pokořit Abbáse. Krajně nebezpečným se mu totiž jevilo znevažování křesťanských důstojníků u muslimské armády. V minulých letech se Britové snažili vštípit egyptským vojákům hlavně loajalitu k chedívu, aby se předešlo jejich vzbouření jako za Urábího ob-

⁴¹ MARLOWE, J.: c. d., s. 170.

⁴² MANSFIELD, P.: c. d., s. 156–157.

⁴³ TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 167.

⁴⁴ OWEN, R.: c. d., s. 271.

⁴⁵ TOLLEFSON, Harold: *Policing Islam: The British Occupation of Egypt and the Anglo-Egyptian Struggle over Control of the Police, 1882–1914*. London 1999, s. 94.

⁴⁶ MAGNUS, Peter: *Kitchener: Portrait of an Imperialist*. London 1958, s. 84.

⁴⁷ MANSFIELD, P.: c. d., s. 158.

dobí. Tyto britské snahy však „podkopával“ sám Abbás svými výroky, jimiž legitimizoval případnou nespokojenost mužstva s přidělenými důstojníky.⁴⁸

Dne 21. ledna 1894 zaujal ministr zahraničí Rosebery rozhodné stanovisko: 1) důrazně odmítl urážlivé výroky vůči britským důstojníkům, 2) trval na okamžitém odvolání chedívova pobočníka Mahíra Paši, jenž měl mít na chedíva „špatný“ vliv, a 3) požadoval vydání denního rozkazu, který by se pochvalně zmiňoval o egyptské armádě a o sloužících britských důstojnících. V případě odmítnutí těchto „doporučení“ mělo být chedívovo vojsko podřízeno britskému veliteli okupačních sil.⁴⁹ V Káhiře způsobil tento telegram politické vření. Rijád Paša se obával, že Roseberyho výhrůžný tón textu by mohl být interpretován jako skrytá hrozba ustanovení protektorátu či dokonce anexe.⁵⁰ Abbás, Rijád i Tigrán očekávali podporu ze strany Francie, ta však nehodlala výrazně zasáhnout a zaujala spíše rezervovaný postoj.⁵¹ Chedívovi nezbylo nic jiného než se opět podvolit, a proto o několik dní později vydal denní rozkaz vyjadřující spokojenost s Brity vedenou armádou a propustil Mahíra.⁵²

V dubnu pak rezignovala Rijádova vláda, jež byla v posledních měsících velmi těsně spjata s Abbásovými protibritskými postoji. Chedív dodržel slib, který dal britskému generálnímu konzulovi, a ustavil na jeho návrh novým ministerským předsedou Nubara, který se snažil usmířit znesvářené britské a egyptské úředníky navzdory svému chatrnému zdraví.⁵³ Po osmnácti měsících se dokonce musel ze zdravotních důvodů vzdát premiérského křesla ve prospěch Fahmího Paši.

Abbásova kritika britské přítomnosti v zemi se neopírala o žádný předem připravený scénář, a proto se jednalo o spontánní postoje. Otevřeně řekl, co si myslí, a rázem tak vznikla pře. S odstupem času je jeho spor s Kitchenerelem vnímán jako vážná chyba, která nahrála Cromerovi a jež znamenala konec Abbásovy role veřejného představitele opozice proti okupaci.⁵⁴ V následujících letech si generální konzul osvojil taktiku držet chedíva v neustálém strachu ze ztráty trůnu, pokud by podporoval protibritsky zaměřené pnutí

⁴⁸ V této době čítala egyptská armáda 12 000 mužů, 69 britských důstojníků a 33 poddůstojníků. Srov. BARING, E.: *Abbas*, s. 51–56; ELGOOD, P. G.: *c. d.*, s. 126; MARLOWE, J.: *c. d.*, s. 154.

⁴⁹ MARLOWE, J.: *c. d.*, s. 175.

⁵⁰ OWEN, R.: *c. d.*, s. 273; TOLLEFSON, H.: *c. d.*, s. 94.

⁵¹ *Reverseaux Casimir-Périerovi*, Cairo, 24. ledna 1894. In: Documents diplomatiques français, 1871–1914 (dále jen DDF), 1. řada, sv. 11, Paris 1947, s. 28–29.

⁵² BARING, E.: *Abbas*, s. 59.

⁵³ Tamtéž, s. 61–62.

⁵⁴ OWEN, R.: *c. d.*, s. 273.

v egyptské společnosti. Přesto až do vypuknutí první světové války Abbás tajně finančně podporoval protibritsky naladěné radikální nacionalisty.⁵⁵

Nástup nové liberální vlády ve Velké Británii znamenal možnost znovu-otevření egyptské otázky. Během podzimu 1892 usiloval osmanský velvyslanec v Londýně, Rustem Paša, v rozhovorech s britským ministrem zahraničí Roseberym o to, aby získal jasné stanovisko londýnské vlády k Egyptu; dlouholetý francouzský velvyslanec v Británii William Henry Waddington jevil o tuto otázku rovněž zájem.⁵⁶ Gladstone připouštěl, že Paříž má právo iniciovat diskusi o Egyptu, a přál si proto vyjednávat s Francouzi odděleně. Rosebery se ale klonil k názoru, že egyptská otázka by měla být tématem jednání pro všechny velmoci.⁵⁷

Egyptská vládní krize z ledna 1893 však výrazně zkomplikovala situaci. Paříž nutila váhajícího sultána, aby, jako suzerén, buď energicky protestoval, anebo svolal mezinárodní konferenci.⁵⁸ Britský ministr zahraničí se ale obával komplikací, které by mohly vyvstat na setkání velmocí, a nechtěl proto iniciovat žádná jednání o Egyptu dříve, než se uklidní rozjitérná situace.⁵⁹ V letech 1893–1894 jednal Rosebery s osmanským vyjednavatelem Rustem Pašou o konvenci, jež obratně spojovala egyptskou otázku, problematiku Úžin a integritu Osmanské říše, a která by Britům poskytla legální a věrohodný základ pro okupaci. Na oplátku měl sultán získat od londýnské vlády potvrzení práv nad Egyptem a slib evakuace britských posádek ve vhodný okamžik.⁶⁰

Rok 1894 přinesl do britsko-osmanských vztahů komplikace; proarménské náboženské a sekulární organizace ve Velké Británii vedly s částečnou podporou ostrovního tisku kampaň proti osmanské perzekuci křesťanského obyvatelstva v Malé Asii. Nově vzniklé francouzsko-ruské spojení se hrálo též důležitou roli. Postupem času začaly u obou stran převládat negativní postoje vůči konvenci nad eventuálními výhodami. Velká Británie došla k závěru, že v jeden okamžik nemůže účinně bránit Úžiny, ani společně se sultánovou vojenskou pomocí, proti Francii a Rusku současně; navíc nebyla připravena přijmout naznačované uznání integrity Osmanské říše. Lord Rosebery, již jako ministerský předseda, a ministr zahraničí lord Kimberley

⁵⁵ Srov. MAGNUS, P.: c. d., s. 89; TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 178–179.

⁵⁶ *Waddington Ribotovi*, London, 2. listopadu 1892. In: DDF, sv. 10, s. 61; MILLER, T. B.: c. d., s. 3.

⁵⁷ MILLER, T. B.: c. d., s. 5.

⁵⁸ Srov. *Cambon Develleovi*, Péra, 25.–26. ledna 1893. In: DDF, sv. 10, s. 191–192, 197; MILLER, T. B.: c. d., s. 6.

⁵⁹ *Waddington Develleovi*, London, 1. února 1893. In: DDF, sv. 10, s. 223–225.

⁶⁰ MILLER, T. B.: c. d., s. 9.

došli k závěru, že egyptská otázka nemůže být uspokojivě vyřešena, pokud by nevzali v potaz názor francouzské strany. V letech 1892–1894 se „egyptský problém“ zřetelně přesunul z britsko-osmanské do britsko-francouzské roviny.⁶¹

Krise z let 1893–1894 byly krátké a bez násilí, zanechaly však hluboké šrámy na britsko-egyptských vztazích a potvrdily, že liberální vláda neuvažuje o brzké evakuaci Egypta podle svých dřívějších slibů. V souvislosti s posílením britské vojenské přítomnosti a vlivu na chod administrativy vzrostlo nepřátelství nacionalistického hnutí vůči Britům. Tímto veřejným konsolidováním doposud roztržštěné opozice se tak jejich vzájemná konfrontace jevila pravděpodobněji než spolupráce.⁶² Ustavený systém správy, v němž v letech 1892–1914 britský vliv soustavně vzrůstal a který měl i místy autokratické prvky, byl u egyptských obyvatel velmi nepopulární.⁶³

Cromer se snažil ostatní přesvědčit, že egyptský nacionalismus není reálným jevem či fenoménem, nýbrž něčím, co povstalo a je povzbuzováno „zatvrdělým chedívem“. ⁶⁴ Vzestup národního citění se úzce pojoil s modernizací Egypta.⁶⁵ Reformy pomáhaly vytvářet novou vzdělanou vrstvu mající evropský rozhled. Nacionalisté se setkávali v různých salónech, jejich agitace však nacházela ohlas pouze ve vyšších a vzdělaných vrstvách, obyvatelstvo proto mohla ovlivnit jen stěží.⁶⁶

V devadesátých letech se objevil nový národní vůdce Mustafá Kámil, jehož projevy a články oplývaly vlasteneckým sentimentem. Abbás Kámilovy aktivity finančně podporoval. Zpočátku Kámil prosazoval autonomní Egypt, který by zůstal nezávislou provincií Osmanské říše. Pro svůj plán hledal podporu napříč Evropou; zejména ve Francii nacházel podporu, u Britů jen sporadicky.⁶⁷ Nacionalistické naděje, vkládané do francouzské pomoci, opadly

⁶¹ Tamtéž, s. 10–15.

⁶² TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 172–176.

⁶³ Podrobněji MAK, Lanver: *More than Officers and Officials: Britons in Occupied Egypt, 1882–1922*. The Journal of Imperial and Commonwealth History, 39, 2011, č. 1, s. 23–25.

⁶⁴ OWEN, R.: c. d., s. 275.

⁶⁵ Kupříkladu nacionalista Džamál ad-Dín al-Afghání reprezentoval starší generaci, která pocházela či měla velmi blízko k zednářským lóžím. Podrobněji KUDSI-ZADEH, A. Albert: *Afghani and Freemasonry in Egypt*. Journal of the American Oriental Society, 92, 1972, č. 1, s. 25–35.

⁶⁶ K této problematice podrobněji KHAN, Noor-Aiman I.: *Egyptian-Indian Nationalist Collaboration and the British Empire*. New York 2011.

⁶⁷ Pravděpodobně nejvýznamnějším Britem, který na sklonku života podpořil Kámila tvrzením, že „Velká Británie již měla odejít z Egypta dávno“, byl Gladstone. *Gladstone Kámilovi*, Les Débats, 3. února 1896. In: Documents diplomatiques concernant l’Egypte de Mehemet-Ali

po neúspěchu Marchandovy expedice a hlavně po podpisu Srdečné dohody. Odklon od Paříže znamenal zároveň ochlazení vztahů s chedívem.⁶⁸ Po roce 1904 se Kámil začal, v souladu s Osmanskou říší, více orientovat na případnou podporu z Německa a Rakousko-Uherska.⁶⁹ Pouze malá část intelektuálů si přála sekulární stát a zavedení západních ekonomických a politických institucí v egyptských podmínkách.⁷⁰

Lord Cromer se sice kvůli silícímu národnímu hnutí snažil, aby Egyptané pozitivně nahlíželi na de facto trvalou okupaci, narážel však na odpor. Ačkoli se pokoušel vyzdvihnout úspěchy britských reforem v Egyptě, nedařilo se mu zastavit vzrůstající nacionalismus, který se postupně šířil z intelektuálního prostředí mezi egyptské obyvatelstvo. Odpor Egyptanů proti britským pánům symbolizovaly urážky okupačních jednotek. V roce 1895 ustanovil Cromer zvláštní tribunál na jejich souzení, počet verbálních a fyzických invektiv ale stále prudce rostl.⁷¹ Cromerův názor, že prosperita zapříčiní všeobecnou spokojenost Egyptanů, se tak nepotvrdil.⁷²

Následný Dinšawájský incident z roku 1906 je považován za „bod obratu“ v britské okupaci Egypta, srovnatelný s Amritsarským masakrem v Indii v roce 1919. Malá vesnička Dinšawáj v deltě Nilu, která se nijak nevymykala svěbytnému rázu egyptského venkova, se stala svědkem incidentu, během něhož byli mrtví jak na egyptské, tak na britské straně. Zapříčinila jej nešťastná souhra okolností a zejména oboustranné nedorozumění, umocněné tehdejší atmosférou plnou lhostejnosti, necitlivosti a všeobecného nepochopení mezi Brity a Egyptany. Následný dinšawájský proces využil Cromer k tomu, aby udělil tvrdou lekci egyptskému obyvatelstvu a aby veřejně ukázal, že urážení britské správy a jejich představitelů nezůstane nepotrestáno.⁷³ V soudním procesu se na lavici obžalovaných objevilo 52 vesničanů. Zvláštní

jusqu'en 1920. Paris 1920, s. 57; HARDY, Patrick Steel: *Thirty-Five Years of British Rule in Egypt*. Lausanne 1918, s. 32.

⁶⁸ TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 263–268.

⁶⁹ GOMBÁR, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha 1999, s. 335.

⁷⁰ TIGNOR, R. L.: *Modernization*, s. 148.

⁷¹ TIGNOR, Robert Lee: *Lord Cromer: Practitioner and Philosopher of Imperialism* (dále jen *Lord Cromer*). The Journal of British Studies, 2, 1963, č. 2, s. 154.

⁷² MANSFIELD, P.: c. d., s. 162.

⁷³ Podrobněji FAHMY, Ziad Adel: *Popularizing Egyptian Nationalism: Colloquial Culture and Media Capitalism, 1870–1919*, [Tucson] 2007, s. 177–183 (nepublikovaná disertační práce); PELED, Mattityahu: *Danšawâi-Fiction and Reality: Reflections on 'Aḍrâ' Danšawâi by Maḥmūd Ṭahir Ḥaqqî*. Die Welt des Islams, 19, 1979, č. 1/4, s. 98–118.

tribunál, složený ze tří britských a dvou egyptských soudců, vynesl vedle doživotí, dlouholetých žalářů, zbičování i hrdelní tresty.⁷⁴

Hlavně Evropané usedli v Egyptě s procesem a následným verdiktem souhlasili, Egyptané však proti rozsudku horlivě protestovali – i organizovaně. Poprvé od roku 1882 mohlo egyptské národní hnutí kalkulovat s podporou britského veřejného mínění; na Cromera se tehdy nahlíželo jako na „prachobyčejného despotu“. Prokonzulova egyptská politika si dokonce vysloužila kritiku ze strany jinak zdrženlivého britského tisku. Kámil, který viděl v rozsudcích „barbarský čin“,⁷⁵ podnikl cestu po Francii a za kanál La Manche, kde se mu dostalo cti hovořit s britským ministerským předsedou, sirem Henrym Campbell-Bannermanem. Na konci roku 1906 si přítel egyptských vlastenců, Wilfrid Blunt, zapsal do deníku: „Zdá se, že nikdy od Tall al-Kabíru neměl egyptský nacionalismus takové úspěchy.“⁷⁶

Okolnosti, spojené s dinšawajským incidentem, zhoršily Cromerovo postavení do té míry, že jeho postoje přestávaly vyhovovat Foreign Office. Prokonzul si neuvědomoval, anebo si spíše nepřál připustit, že se doba změnila. Již se nepsal rok 1883, nýbrž 1907. Lord Cromer přesto zastával stále stejné názory a na nové problémy nacházel totožná řešení, nikoli již správná. Na proměny v egyptské společnosti a její národní touhy nepřestal pohlížet očima koloniálního administrátora vrcholných dní Britského impéria.⁷⁷ Navzdory skutečnosti, že vykonal mnoho dobrého a stal se pomyslným „tvůrcem moderní Egypta“, dopustil se též politických přehmatů. Zdravotní stav a dinšawajský incident uspišily jeho odchod na odpočinek v roce 1907. Dny, kdy Foreign Office pevně řídil markýz Salisbury, kdy měl lord Cromer v Egyptě prakticky volné ruce a kdy byl na vrcholu kariéry (1888–1898), byly nenávratně minulostí.⁷⁸

⁷⁴ Srov. GREY, Edward: *Twenty-five Years, 1892–1916*. 1. díl. London 1926, s. 136; MANSFIELD, P.: c. d., s. 169; MARLOWE, J.: c. d., s. 265.

⁷⁵ SABRY, Mohammed: *La question d'Égypte: Depuis Bonaparte jusqu'à la revolution de 1919*. Paris 1920, s. 63.

⁷⁶ MARLOWE, J.: c. d., s. 266–267.

⁷⁷ VALKOUN, Jaroslav: *Some Remarks on Lord Cromer's Imperialism and His View on Orient*. Prague Papers on the History of International Relations, 2, 2012, s. 57–66.

⁷⁸ ALLEN, H. Merian: *England's Greatest Viceroy: An Appreciation of Evelyn Baring, First Earl Cromer*. The Sewanee Review, 26, 1918, 1, s. 44; ARTHUR, George: *Lord Cromer*. London 1932, s. 179; GLEICHEN, Edward: *Lord Cromer: By the Marquess of Zetland*. Journal of the Royal African Society, 32, 1933, č. 126, s. 42.

RESUMÉ

ÉRA LORDA CROMERA: BRITOVÉ V EGYPTĚ V LETECH 1892–1907

Studie se zaměřuje na analýzu britsko-egyptských vztahů v letech 1892–1907, kdy zastával post britského generálního konzula v Káhiře lord Cromer. Koncem osmdesátých let 19. století získala okupace Egypta trvalý ráz, což vedlo k vzrůstajícím britským zásahům do chodu egyptské administrativy. Když v lednu 1892 chedív Tawfīq zemřel, britská pozice se v důsledku nástupu jeho anglofóbního syna Abbáse II. Hilmího zkomplikovala. Následující dva roky se musel lord Cromer potýkat s chedíčovými postoji, které se postupně vyhraňovaly vůči britské přítomnosti v zemi. Ačkoli krize z let 1893–1894 byly krátké a nenásilné, přesto zanechaly šrámy na britsko-egyptských vztazích. Časem se proti posilování britské přítomnosti v zemi vzedlo nacionalistické hnutí. Navzdory skutečnosti, že lord Cromer se snažil Egyptany přesvědčit o pozitivních aspektech trvalé britské okupace, nacionalistické tendence nadále sílily. Za mezník Cromerovy éry lze považovat tzv. dinšáwajský incident, díky němuž poprvé od roku 1882 získali egyptští nacionalisté podporu britského veřejného mínění a který přispěl i ke Cromerovu odchodu z Egypta.

Klíčová slova: britská zahraniční politika, dějiny Egypta, britská koloniální politika, lord Cromer, britsko-egyptské vztahy

SUMMARY

THE ERA OF LORD CROMER: THE BRITISH IN EGYPT IN YEARS 1892–1907

The paper deals with the analysis of British-Egyptian relations in years 1892–1907, when a post of the British Consul – General in Cairo was held by Lord Cromer. At the end of 1890s the occupation of Egypt gained a long-term character, which led to more intensive interference of the British into the course of the Egyptian administration. When Khedive Tawfīq died in January 1892, the British position became more complicated as a consequence of the succession of his Anglophobic son Abbas II Hilmi. The following two years Lord Cromer had to struggle with Khedive's attitudes that gradually crystallised against the British presence in the country. Although crises in the course of the period of 1893–1894 lasted shortly and were

non-violent, they left traces in British-Egyptian relations. As the time went, a strong nationalistic movement against the British presence in the country arouse. Despite the fact that Lord Cromer attempted to persuade Egyptians about positive aspects of a long-term British occupation, the nationalistic tendencies still grew stronger. As a turning point in Cromer's era may be considered the so-called Dinshaway incident, which was supported by the British public opinion for the first time since 1882 and which contributed to Cromer's leaving of Egypt.

Key words: British foreign policy, history of Egypt, British colonial policy, Lord Cromer, British-Egyptian relations

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Jaroslav Valkoun
Ústav světových dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
nám. J. Palacha 2
116 38 Praha 1
e-mail: Jaroslav.Valkoun@ff.cuni.cz

IDEA CYRILOMETODĚJSTVÍ V DĚJINÁCH ČESKÉ KATOLICKÉ MODERNY¹

Pavel Marek

Výročí roku 2013, připomínající 1150 let od příchodu slovanských věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu, je pro nás výzvou k pokusu o shrnutí poznatků o vztahu české Katolické moderny k ideji a tradicím cyrilometodějství a velehradského hnutí. Reflexe knih a studií zabývajících se odkazem života a díla² těchto významných mužů evropských i českých dějin ukazuje, že jejich autoři většinou zmíněný poměr sice registrují a uvádějí, avšak omezují se pouze na obecná nebo dílčí konstatování, případně zdůrazňují jednu z tezí rezoluce třetího sjezdu hnutí konaného v roce 1907 v Přerově³ vyjadřující se k cyrilometodějskému odkazu, a své závěry neopírají o analýzu dokumentů, jež máme v této věci k dispozici.

Proto cílem našeho pojednání je předložit výsledky zkoumání periodik vydávaných českou Katolickou modernou v letech 1896–1907 (Nový život, Rozvoj, Bílý prapor, Mane, Rozkvět),⁴ které směřovalo k rozšíření a prohloubení toho, co dosud o vztahu modernistů k cyrilometodějskému dědictví víme. Nabízí se také možnost evokovat poměr jednotlivých členů Katolické

¹ Příspěvek vznikl v rámci plnění grantového úkolu GAČR č. 409/09/0218.

² Srov. např. RABAS, Josef: *Die Cyrill-und Method-Idee in den Reformbestrebungen des tschechischen Klerus*. In: SUTTNER, Ernst Ch. – PATOCK, Coelestin (eds.): *Vegzeichen. Festgabe zum 60. Geburtstag von Hermenegild M. Biedermann*. Würzburg 1971, s. 339–443; MACHILEK, Franz: „*Velehrad ist unser Programm*.“ *Zur Bedeutung der Kirill-Method-Idee und der Velehradbewegung für den Katholizismus in Mähren im 19. und 20. Jahrhundert*. Bohemia, 45, 2004, Heft 2, s. 353–395; Týž: *Velehrad und die Cyrill-Method-Idee im 19. und 20. Jahrhundert*. Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien, 6, 1982, s. 155–183; CINEK, František: *Velehrad víry. Duchovní dějiny Velehradu. K 1050. výročí smrti svatého Metoděje*. Olomouc 1936, s. 408–412; KAŇÁK, Bohdan: *Cyrilometodějská tradice a CČSH*. In: *Theologická revue Církve československé husitské*, 18, 1985, s. 71–76; LÁŠEK, Jan B.: *K výročí úmrtí Metoděje*. In: *Theologická revue církve československé husitské*, 19, 1986, s. 14–17; LÁŠEK, Jan B. – TONZAROVÁ, Hana: *I oni jsou otcové naši...* Cyrilometodějský sborník. Brno 2005.

³ Srov. MAREK, Pavel: *Moravská cyrilometodějská tradice a její transformace na přelomu 19. a 20. století*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*, 3. Prešov 2013, s. 113–121; *Průběh 3. sjezdu Katolické moderny*. Bílý prapor, 5, 1906, č. 31–32, 4. 8., s. 242–247; „*Information*“ o sjezdě Moderny. Bílý prapor, 5, 1906, č. 34, 18. 8., s. 265–266; *Přerovský program*. Nový život, 12, 1907, č. 12, s. 434–435.

⁴ K časopisům Katolické moderny srov. MAREK, Pavel: *Apologetové, nebo kacíři? Studie a materiály k dějinám české Katolické moderny*. Rosice 1999, s. 107–122.

moderny, většinou kněží-literátů, k ideám cyrilometodějství, ovšem tento pohled náš příspěvek nezahrnuje.⁵

1

Nejprve uvedeme několik poznatků týkajících se fenoménu české Katolické moderny.⁶ Tato expozice je nutná pro pochopení okolností, za nichž došlo na půdě tohoto hnutí mladé kněžské generace zformované v devadesátých letech 19. století k reflexi cyrilometodějské ideje.

Katolická moderna jako relativně institucionalizovaná skupina literátů katolické orientace se zformovala v polovině devadesátých let kolem dvou nadšených básníků, překladatelů a současně kněží římskokatolické církve Sigismunda Ludvíka Boušky (1867–1942)⁷ a Karla Dostála-Lutinova (1871–1923).⁸ Sdružení bylo nespokojeno se současným stavem českého katolického písemnictví. Vytýkali mu nízkou uměleckou úroveň. Kritizovali neschopnost autorů odpoutat se od námětů reagujících pouze na problematiku života církve a na věroučné otázky. Vadilo jim, že literární díla byla mnohdy pouze pokračováním a prohlubováním náboženské výchovy v jiném prostředí a odlišnými metodami. Práce měly rysy schematičnosti a didaktičnosti. Byly obsahově chudé, málo zajímavé a stereotypní. Proto podle jejich názoru české katolické písemnictví zaostávalo nejen za evropským, ale i národním průměrem. Česká Katolická moderna chtěla tento stav změnit. Založila literární revui *Nový život* a vytvořila podmínky pro vydávání děl všech žánrů, které budou směřovat k naplňování jejího uměleckého programu. Mobilizujícím heslem se stala obroda katolického písemnictví. Krásná literatura měla ukázat kulturní vyspělost katolíků, jejich připravenost a schopnost trvale přispívat k rozvíjení všech pozitivních hodnot české literární tvorby.

⁵ Cyrilometodějské ideje v díle K. Dostála-Lutinova se věnuje nejpodrobněji Ladislav Soldán. Srov. MAREK, Pavel – SOLDÁN, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov. Bez mýtů, předsudků a iluzí* (dále jen *Karel Dostál-Lutinov*). Třebíč, s. 262–332; SOLDÁN, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov a Nový život: dva sloupy katolické moderny*. Rosice u Brna 2000.

⁶ Literaturu k dějinám České katolické moderny ve výběru shrnujeme v kolektivní monografii MAREK, Pavel a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, s. 126–133.

⁷ Nejnověji srov. MAREK, Pavel: *K (sebe)reflexi života a díla Sigismunda Ludvíka Boušky*. In: *Krkonoše-Podkrkonoší*, 20, 2012, s. 309–315; Týž: *Sigismund Bouška v reformním hnutí katolického duchovenstva (1919–1920)*. In: *Kladský sborník*, 9. Trutnov 2012, s. 75–96. Tam je podrobný výčet další literatury o Bouškovi.

⁸ MAREK, P. – SOLDÁN, L.: *Karel Dostál-Lutinov*.

Počáteční období činnosti literární Katolické moderny ve druhé polovině devadesátých let přineslo protagonistům hnutí několik zásadních poznatků a zkušeností. Ukázalo, že naplnit vytyčený program nebude krátkodobou, ale ani jednoduchou záležitostí, neboť určité věci nelze naplánovat. Kromě toho kvalitních tvůrců hlásících se k ideám katolicismu nebylo mnoho a navíc poměrně početná skupina spisovatelů zůstávala věrná programovým zásadám konkurující skupiny literátů sdružené kolem družstva a časopisu *Vlast* v Praze.⁹ Založením časopisu *Nový život*, etablovaného na Moravě, nejprve v Novém Jičíně a potom v Prostějově, dostala mladá kněžská generace uměleckou revue, která na jedné straně alespoň z části uspokojila její literární touhy a ambice, ale současně probudila, nebo lépe akcelerovala, zájem těchto kruhů o další oblasti umělecké tvorby a připoutala je k sobě jako stoupence a podporovatele. *Nový život* se v krátké době stal mluvčím skupiny mladých duchovních a s nimi spjatých laiků, kteří propojili program literární obrody s myšlenkami oživení a změn nejprve v celém spektru katolického umění, v katolickém táboře a nakonec v celé české společnosti. Katolická moderna po velehradském sjezdu v roce 1899 svůj programový záběr doplnila o otázky církevní a politické reformy. Jejím novým aktivizačním heslem se stala idea rechristianizace moderní české společnosti.¹⁰

2

Analýza časopisů vydávaných českou Katolickou modernou ukázala, že mezi rozšířením programového záběru českých katolických modernistů a reflexí cyrilometodějské ideje existuje přímá souvislost.

První články hlásící se k cyrilometodějskému odkazu jsme našli na stránkách *Nového života* v roce 1899 v souvislosti s přípravou a průběhem druhého sjezdu modernistů na Velehradě. Velmi rychle však tato tematika pronikla i na stránky dalších modernistických periodik zakládaných po roce 1900. Pisatelé příspěvků hledali význam tohoto fenoménu v dějinách a jeho poslání v současné době.

Zdálo se jim, že idea cyrilometodějství se vinula jako červená nit celými českými dějinami. Usilovala o politické osvobození národa i jeho duchovní samostatnost a sledovala myšlenku vytvoření pevného československého

⁹ PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha 1998, s. 196–205.

¹⁰ SROV. MAREK, Pavel: *Čeští křesťanští sociálové. Příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938* (dále jen *Čeští křesťanští sociálové*). Olomouc 2011.

státu s národní církví.¹¹ Nebyla však pouze myšlenkou národní, ale také slovanskou. „Ona znamená vrchol dějinného povolání Slovanů a slávu jejich po všem okrsku zemském, ale nejprve znamená pokoj a blaho jejich i národů bydlících s nimi.“¹² Byla také ideou všeobecně křesťanskou, světovou a všelidskou. Znamenala rovnoprávnost všech národů, lásku a bratrství, duchovní svobodu.

Autoři článků vyjadřovali přesvědčení o tom, že cyrilometodějská idea musí dnes posilovat a šířit „svatou cyrilometodějskou víru“, víru v Krista, a upevňovat katolickou věrouku. Je třeba, aby cyrilometodějství směřovalo k všestrannému povznesení vlastního národa a k vytvoření duchovní jednoty slovanských národů ve vazbě na římského papeže. Současně si však přáli rozšíření a obohacení jeho programového záběru s cílem vyhovět aktuálním potřebám současnosti. Požadovali, aby cyrilometodějství reagovalo také na politickou, filozofickou, sociologickou, školskou a kulturní sféru života společnosti. Zdálo se jim, že rámec cyrilometodějství je velmi široký a „vejde se do něj všechna činnost českého národa“. „Zkrátka: idea cyrilometodějská musí být celý kulturní program.“¹³ Idea cyrilometodějství měla tvořit nedílnou součást programu reformy života, s nímž Katolická moderna přišla. „Katolická moderna oběma nohama stojí na základech cyrilo-metodějských, a proto ona bude krystalizačním bodem národa, až přijde doba poznání...“¹⁴

Nový život jako hlavní tiskový mluvčí Katolické moderny se k historickým cyrilometodějským tradicím nejen přihlásil, ale přímo se s nimi ztotožnil. Když K. Dostál-Lutinov v úvodním projevu na zmíněném velehradském sjezdu jeho účastníkům zdůvodňoval smysl hnutí a vysvětloval, o co bude usilovat, obavy z reakce na její reformní program rozptyloval právě poukazem na dílo sv. Cyrila a Metoděje a nelehké životní osudy obou bratří: „Budou-li nás, stoupence Nového života, nazývat revolucionáři a novotáři, mějme tu útěchu, že svatí naši apoštolové Cyril a Metoděj, na jejichž půdě stojíme, sluli pohanům a německým biskupům též revolucionáři a novotáři a kacíři, musili snášet jejich pronásledování, musili nejednou přes hory putovat před soudnou stolicí římskou – a ejhle, dnes září povýšení jako světcové ve slávě

¹¹ „Cyrilometodějství na vždy určilo rozvoj českého ducha...“ Bílý prapor, 5, 1906, č. 40, 29. 9. s. 309.

¹² „Cyrilometodějství na vždy určilo rozvoj českého ducha...“ Bílý prapor, 5, 1906, č. 41, 6. 10. s. 316.

¹³ *Akademický sjezd na Velehradě*. Nový život, 5, 1900, č. 9, s. 253. Srov. *K vývoji a snahám Katolické moderny*. Nový život, 8, 1903, č. 2, s. 50–51; *Co je dědictví Cyrilo-metodějské?* Nový život, 12, 1907, č. 6–7, s. 261–263.

¹⁴ „Cyrilometodějství na vždy určilo rozvoj českého ducha...“ Bílý prapor, 5, 1906, č. 40, 29. 9. s. 309.

nebes, jejich dílo uznáno a požehnáno a národové vděčně ctí památku jejich. Aby též naše snahy a práce naše byla kdysi vděčně vzpomínána, tomu zdař Bůh.“¹⁵ Modernisté interpretovali své kroky směřující k rechristianizaci českého národa ve všech jeho složkách jako rozvíjení odkazu slovanských věrozvěstů v současnosti, v podmínkách novodobé moderní společnosti. „Naši svatí apoštolové byli horliví, podnikaví, konzervativní v učení, ale pokrokoví ve formě, svérázní a rázní v hájení práv a institucí, byli lidoví a pro vzdělání lidu pracovali, nedbajíce pronásledování mocných. Byli katolickými modernisty své doby...“¹⁶

Ideje cyrilometodějství se na stránkách časopisů českých katolických modernistů objevují v několika tematických okruzích, které bychom mohli spojit do dvou bloků.

První celek představují články věnované evokaci cyrilometodějských tradic. Z časového hlediska si všímají jak starších, tak novějších dějin a připomínají historii církevního rozkolu¹⁷ i snahy po jeho překonání rozvíjením unionistického hnutí.¹⁸ Široce se však zabývají zejména oživením těchto tradic ve druhé polovině 19. století. Za významný mezník v jejich šíření považují rok 1863. Velehradské a brněnské cyrilometodějské slavnosti tehdejší mladou kněžskou generaci nadchly do té míry, že se probudila a vymanila ze zajetí strnulosti a nečinnosti církve, a pustila se do buditelské práce, z níž profitovala církev i národ.¹⁹ Užitek z této činnosti mohl být ještě větší, kdyby její úsilí nenaráželo na odpor státní byrokracie a vysoké církevní hierarchie. Velkou pozornost modernistického tisku vyvolává velehradské hnutí jako úsilí o obnovu chrámu na Velehradě a vytvoření kultovního centra na místě spojovaném s působením někdejší mise. Relativně mnoho prostoru dostávají články o roli Sušilovy školy v moravských národních a církevních dějinách a o úloze, kterou sehrál při zformování katolického austroslavismu a při fixaci cyrilometodějského hnutí mimo moravský prostor chorvatský biskup Josip Juraj Strossmayer (1815–1905),²⁰ jeden z hlavních inspirátorů encykliky

¹⁵ *Druhý sjezd Nového života*. Nový život, 4, 1899, č. 9, s. 247–248.

¹⁶ *Kněží cyrilometodějství*. Nový život, 8, 1903, č. 6, s. 192.

¹⁷ TRÁSINSKÝ, V.: *Řecký rozkol a unie*. Bílý prapor, 5, 1906, č. 1, s. 3–5; č. 8, s. 59–60.

¹⁸ GRÍVEC, František X.: *Idea cyrilometodějská*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 27, 2. 7., s. 233–237.

¹⁹ *K církevní a politické situaci na Moravě*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 7, červenec, s. 153–157.

²⁰ STRČÍČ, Petar: *Josip Juraj Strossmayer danas*. Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 16–17, 2006, s. 103–139; WURM, Ignát: *Cyrillo-Methodějské vzpomínky*. Nový život, 9, 1904, č. 10, s. 296–298; *Strossmayer mrtev*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 16, 15. 4., s. 124–125; *Josif Juraj Strossmayer*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 18, 29. 4., s. 138–139; *Josif Juraj Strossmayer*. Nový život, 10, 1905, č. 5, s. 173–174; *Biskupské jubileum*. Rozvoj, 1, 1900, č. 29–30, 1. 9., s. 382.

Grande munus (Veliký úkol, 1880) papeže Lva XIII.²¹ Papežský okružní list se stává „nesmrtelným“ počinem a jeho vydavatel „papežem Slovanů“ a „miláčkem celého slovanského světa“.²² Zmíněný okruh historizujících pojednání směřuje v první řadě ke zhodnocení významu idejí cyrilometodějsví pro duchovní dějiny národa ve smyslu posílení víry, národní a kulturní emancipace. Články však současně plní významnou roli vůči samotnému modernistickému hnutí, neboť zdůvodňují jeho opodstatněnost v současné době. Jejich argumentace se v podstatě opírá o následující tvrzení: Jestliže cyrilometodějsví sehrálo v národních dějinách významnou roli a existuje jeho programové propojení s hnutím katolických modernistů, pak o potřebě existence a relevanci modernistického proudu nemůže být pochyb; kněží-modernisté jdou ve stopách věrozvěstů, navazují na ně, a tím slouží církvi i národu.

Druhý blok pojednání tvoří články zabývající se některými dílčími aspekty díla sv. Cyrila a Metoděje, v prvé řadě charakterem cyrilometodějské církve, otázkami slovanské bohoslužby a bohoslužebného jazyka, a jeho konsekvencemi pro současnost. Tím dávají cyrilometodějské tradici další rozměr výzvy k obnově a obrodě současné církve do podoby koncipované sv. Cyrilem a Metodějem, a cyrilometodějsví využívají jako argument v diskusi o oprávněnosti svých konkrétních reformních požadavků (demokratizace, správní osamostatnění a znárodnění církve, zavedení národního jazyka do liturgie, vzdělávání kněžstva).

Nyní se pokusíme některé zmíněné teze prohloubit. Pravděpodobně největší význam pro českou Katolickou modernu mělo využití cyrilometodějských idejí pro obhajobu nároku na vlastní existenci v podobě církevně-reformního hnutí.

Modernisté tvrdili, že jejich cíle jsou v duchovním souladu se záměry a činnostmi sv. Cyrila a Metoděje, jejich žáků a pokračovatelů, a také s cyrilometodějskými tradicemi a jejich nositeli v dávnější době i v současnosti. Snaží se šířit a bránit víru, usilují o její obrodu v českém národě, podporují národní zájmy a rozvíjejí je ve všech oblastech a sférách. Současně chtějí prosadit určité reformy v katolické církvi, aby se prostředí, které napomáhá

²¹ LEV XIII., papež: *Polyglotta Epistolae Encyclicae „Grande munus“, Concernentis Summum In Sancta Ecclesia Catholica Honorem Et Venerationem Abhinc Toto In Orbe Terrarum Tribuendam Magnis Gentis Slavicae Apostolis SS. Cyrillo Et Methodio, Datae A Sanctissimo Domino Nostro, Divina Providentia Papa Leone XIII., Romae Apud S. Petrum Die XXX. Septembris Anno 1880, Pontificatus Sui Anno Tertio*. Bruna Moravorum. In: Austria: Ex Typographia Rajhradiensi O. S. B., 1881; *Encyklika cyrilo-metodějská sv. Otce Lva XIII.* Časopis katolického duchovenstva, 1881, č. 1, s. 38–46; VYCHODIL, Jan: *Jubileum encykliky Cyrillo-Methodějské Grande munus: 30. září 1880 – 30. září 1905*. Brno 1904.

²² K 5. červenci. Bílý prapor, 1, 1902, č. 7, červenec, s. 162; Srov. *Grande munus*. Rozvoj, 1, 1900, č. 20, 23. 6., s. 277; *Význam encykliky Grande munus*. Rozvoj, 1, 1900, č. 22, 7. 7., s. 301–302.

formovat věřící, blížilo ideálu někdejší cyrilometodějské církve. Církev, její jádro, se sice nedá reformovat, protože je dílem Božím, ale katolický názor je nutno očistit od strusek a předvést jej světu tak, aby být katolíkem neznamenalo hanbu a katolicismus akceptoval a opět respektoval celý národ.²³ Vedle vyzdvihování programových shod mezi cyrilometodějským dílem a Katolickou modernou modernisté akcentovali skutečnost, že český církevně-reformní proud je nejen součástí evropského modernistického hnutí, ale tvoří také nedílnou součást současného cyrilometodějství v jeho národním i mezinárodním rozměru. Považovali se za pokračovatele, za novou generaci, která navázala na cyrilometodějské dědictví minulosti a nese je do budoucnosti.

Nejvýrazněji se tato tendence projevovala v zájmu modernistického tisku o osobnost Františka Sušila (1804–1868),²⁴ jeho životní dílo, a o fenomén označovaný za tzv. Sušilovu školu. Katolická moderna sušilovce viděla jako sdružení kněží, které stálo u kolébky moderního moravského cyrilometodějského a velehradského hnutí. Vedle F. Sušila nejčastěji připomínala jeho dva snad nejplnější žáky, Beneše Metoděje Kuldu (1820–1903)²⁵ a Ignáta Wurma (1825–1911).²⁶ Katoličtí modernisté se označovali za přímé pokračovatele Sušilovy školy, za její třetí generaci. K. Dostál-Lutinov v Novém životě napsal: „Sušilova družina byla katolickou modernou své doby. S těmito cyrilometodějskými kněžími jsme spojeni jako větve s kmenem. Jsme pokračovateli jejich díla. Naše snahy a práce jsou oslavou a díkem našemu mistru,

²³ Interview: Nový život, 4, 1899, č. 1, s. 25.

²⁴ BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard: *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, 1. biografická část. Praha 2007, s. 1166; PROCHÁZKA, Matěj: *František Sušil. Životopisný nástin*. Praha 1871, s. 412–447; HRONEK, Josef: *Kněží buditelé národa československého*. Hradec Králové 1921, s. 33–34; PROCHÁZKA, Matěj: *Životopis Františka Sušila s vyobrazením*. Brno 1872; VYCHODIL, Pavel: *František Sušil. Životopisný nástin*. Brno 1898; ŠTASTNÝ, Vladimír: *Památce Františka Sušila*. Brno 1904; VYCHODIL, Pavel (ed.): *Z doby Sušilovy*. Sběrka dopisů. Brno 1917; VODIČKA, Timoteus: *František Sušil*. Brno 1946.

²⁵ PETERA, Václav: *Géniové církve a vlasti*, 4. díl. Praha b. m., b. d. rkp., s. 191–194, w.w.w.cdct/petera; HALOUZKA, Jan: *Životopis Beneše Metoděje Kuldy, infulovaného sídelního kanovníka staroslavné královské kapituly vyšehradské, muže práce a oběti*. Praha 1895; *Aktivity duchovních na poli vědy a kultury*. In: DRÁPALA, Daniel (ed.): *Sborník příspěvků z vědecké konference k 100. výročí úmrtí Beneše Methoda Kuldy*. Rožnov p. R. 2003; KOHOUT, Štěpán – MAREK, Pavel – SVOZIL, Oldřich (eds.): *Korespondence Katolické moderny. Dopisy Beneše Methoda Kuldy, Julia Zeyera, Josefa Floriana a Karla Dostála-Lutinova z let 1894–1907*. Rosice 2009.

²⁶ POKORNÝ, Vojtěch: *P. Ignát Wurm. Vlastenec, kněz, politik*. Olomouc 2013 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce); *Ignát Wurm*. In: MALÍŘ, Jiří a kol.: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno 2012, s. 805–806; PROCHÁZKOVÁ, Miloslava: *P. Ignát Wurm ve svém životě*. Olomouc 1900; DOKOUPIL, Antonín: *P. Wurm a bohoslovci olomoučtí*. Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, 28, 1911, s. 221–235; STEINMAN, Jindřich: *† P. Ignát Wurm*. Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, 28, 1911, č. 112, s. 167; *Ignát Wurm*. Národní listy, 51, 1911, č. 275, 10. 5., s. 2.

Františku Sušilovi.²⁷ Úcta k Sušilovi a jeho dílu se mezi modernisty promítala i do úvah o jeho svatořečení.²⁸

Sušila²⁹ katoličtí modernisté interpretovali jako klíčovou osobnost národního³⁰ a náboženského vývoje na Moravě v 19. století,³¹ které se podařilo integrovat a zařadit práci v obou oblastech prostřednictvím cyrilometodějské ideje. Zdůrazňovali jeho výjimečnou roli zakladatele a vůdčí postavy inspiřující vznik takových institucí, jakými bylo Dědictví sv. Cyrila a Metoděje³² nebo Hlas Jednoty katolické. Přestože si vážili zejména jeho vědecké a pedagogické práce,³³ oceňovali také Sušilův přínos pro organizaci katolických jednot, které neproponoval jako politické organizace, ale jejich činnosti chtěl vtisknout program svázaný s životem církve. Měly přispívat k její obnově po období útlumu spojeného s nástupem osvícenství a josefinskými reformami. Aktivizační význam v tomto smyslu připisovali organizaci sjezdů katolických jednot.³⁴ Pro současnost a pro sebe za nejceněnější ze Sušilova cyrilometodějského dědictví však považovali jeho práci ve prospěch povznesení širokých lidových vrstev (mluví o „duchu Sušilova díla“), kterou viděli ve dvou dimenzích. První zahrnovala aktivity v náboženské sféře. Zde směřovala k šíření osvětových a mravních norem (národopisná práce, zejména sběr lidových písní a povznesení lidového zpěvu, překlad Bible do českého jazyka), bez jejichž osvojení se podle Sušila národní idea ocitla na nesprávných

²⁷ KDL: *Družina Sušilova*. Nový život, 9, 1904, č. 6, s. 202.

²⁸ Srov. *Blahoslavený František Sušil*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 24, s. 211.

²⁹ HANUŠ, Jiří: *Katolický kněz. Příklad Františka Sušila*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Člověk na Moravě v 19. století*. Brno 2004, s. 375–388; Týž: *Moravský Bůh a jeho přívrženci na Moravě v 19. století*. In: HOJDA, Roman – PRAHL, Roman (eds.): *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha 2003, s. 165–166.

³⁰ Srov. ŘEPA, Milan: *Moravané, nebo Češi?* Brno 2001.

³¹ *František Sušil*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 24, 12. 6., s. 205–207.

³² MASÁK, Emanuel: *Dějiny Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v Brně. 1850–1930*. Brno 1932.

³³ Vysoce hodnotili Sušilovo působení na brněnském diecézním kněžském učilišti, na něž bohužel nikdo nenavázal. Sušil bohoslovce inspiroval svou vědeckou prací, ale byl současně i výborným pedagogem. Měl velkou autoritu. Právě na Sušilově osobnosti demonstrovali stav v oblasti vzdělávání budoucích kněží, kdy Sušil reprezentoval světlou výjimku a neměl ani obdobně vzdělané a invenční současníky, ale ani následovníky. Proto modernisté volali po zásadní reformě kněžského vzdělání, která se měla týkat nejen obsahu výuky a její struktury, ale také učitelských sborů.

³⁴ Srov. *Wsseobecný sjezd důvěrníkůw wssech jednot katolických, na Morawě, w Brně 1., I. sjezd. W Brně dne 22., 23., 24. září*. Brno [1851?]; *Wsseobecný sjezd důvěrníkůw wssech jednot katolických, na Morawě, w Brně 2., II. sjezd. W Brně dne 19., 20., 21. října 1852*. Brno [1852?]; *Wsseobecný sjezd důvěrníkůw wssech jednot katolických, na Morawě, w Brně 3., III. sjezd. W Brně dne 18., 19., 20. října*. Brno [1853?]; *Wsseobecný sjezd důvěrníkůw wssech jednot katolických, na Morawě, w Brně 4., IV. sjezd. W Brně dne 16., 17., 18. října 1854*. Brno 1854.

a nebezpečných cestách. Druhá se týkala sociální sféry. Katoličtí modernisté oceňovali skutečnost, že Sušilem inspirované a zaštitěné aktivity překonávaly rámec běžné a rozšířené charity a tvůrčím způsobem reagovaly na nové skutečnosti, které s sebou přinášela industrializace. Cenili si toho, že Sušil a jeho škola reflektovali existenci sociální otázky 19. století a hledali cesty k jejímu řešení.³⁵ Přestože tento problém pronikl na stránky tisku Katolické moderny pouze v menší míře, resp. je reflektován víceméně nepřímou, z jiných zdrojů víme, že zájem o sociální dimenzi Sušilova díla byl mezi modernisty značný zejména díky impulsům vycházejícím z encykliky Lva XIII. *Rerum novarum*, které souzněly se zásadami a také s počiny Sušilovy družiny realizovanými zhruba čtyřicet let před jejím vydáním (1891). Sušil byl vydáván za učitele, resp. předchůdce českých křesťanských sociálů a jeho jméno a práci evokovali zakladatelé křesťansko-sociální strany na Moravě v rámci stranických sjezdů probíhajících na Velehradě a při koncipování programu křesťanské lidové práce.³⁶ Inspirace Sušilovou školou je třeba vidět také za poměrně výraznou sociálně-politickou dimenzí české Katolické moderny, kterou vytvářeli jako vůdčí postavy modernistů a současně politikové křesťansko-sociální orientace Emil Dlouhý-Pokorný (1867–1936) a Jan Šrámek (1870–1956).³⁷ K evokaci Sušilova díla na stránkách modernistických periodik významně přispěl zmíněný Ignát Wurm memoárově laděnými příspěvky.³⁸

Osobnost předního příslušníka a hybné síly Dědictví sv. Cyrila a Metoděje B. M. Kuldy se při evokaci cyrilometodějské ideje stránkami modernistického tisku víceméně jen mihla. Byla připomínána v souvislosti s jeho významnou rolí při rozvíjení národopisné činnosti Sušilovy družiny pojmávané jako uvědomovací a vzdělávací práce ve prospěch širokých lidových vrstev. Pisatelé tohoto kněze viděli zejména jako „otce“ („tatíčka Kuldu“) Katolické moderny,³⁹ který stál u kolébky literární Katolické moderny a materiálně ji pomohl vytvořit podmínky pro vydavatelskou činnost.

³⁵ Srov. MAREK, P.: *Čeští křesťanští sociálové*, s. 62–71.

³⁶ MAREK, Pavel: *Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2003, s. 93–113; Týž: *Politické programy českého politického katolicismu. 1894–1938*. Praha 2011, s. 17–21.

³⁷ MAREK, Pavel: *Emil Dlouhý-Pokorný. Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. Brno 2007; TRAPL, Miloš – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel: *Politik dobré vůle. Život a dílo mšgre. Jana Šrámkova*. Praha 2013.

³⁸ WURM, Ignát: *Za Sušilem*. *Nový život*, 9, 1904, č. 6, s. 175–178; č. 7, s. 209–210.

³⁹ Kulda svou morální podporou a zejména finančním darem umožnil literární Katolické moderně realizovat její ediční činnost. Srov. k tomu např. BATŮŠEK, Stanislav: *Katolická moderna. Karel Dostál-Lutinov, jeho přátelé a spolupracovníci*. Třebíč 1996, s. 39–57.

Postava I. Wurma, který závěrečnou etapu svého života prožil v Olomouci,⁴⁰ se díky zájmu ze strany K. Dostála-Lutinova stala takřka jednou z „ikon“ Katolické moderny. Bez velkého omylu lze říci, že právě kněz, politik, organizátor a národopisec Wurm,⁴¹ sehrávající důležitou roli při obnově moravského cyrilometodějského a velehradského hnutí druhé poloviny 19. století, z personálního hlediska představoval vedle Sušila druhou nejvýznamnější spojnici mezi modernisty a cyrilometodějskými tradicemi. Wurm vystupuje na stránkách modernistických časopisů jako očitý svědek událostí významně ovlivňujících cyrilometodějské hnutí druhé poloviny 19. století nejen tím, že byl přímým spolupracovníkem jeho domácích protagonistů (Sušil, Procházka, Kulda aj.),⁴² ale také díky svým kontaktům s biskupem J. J. Strossmayerem⁴³ se ocitá v okruhu lidí, kteří inspirovali a uváděli do života encykliku *Grande munus* a vyjadřovali tím svou touhu po spojení slovanských národů ve víře.⁴⁴

Shora jsme zmínili, že se katoličtí modernisté snažili cyrilometodějského dědictví využít pro zdůvodnění některých vlastních reformních postulatů. Je příznačné, že šlo o požadavky klíčového rázu, takové, které měly modifikovat

⁴⁰ *K jubileu P. Ignáta Wurma*. Rozvoj, 1, 1900, č. 24, 21. 7., s. 325–326; č. 25–26, 4. 8., s. 340–341.

⁴¹ Srov. *Vzácný výzkum moravský*. Rozvoj, 1, 1900, č. 9, 26. 3., s. 133; *Z Prahy*. Rozvoj, 1, 1900, č. 17, 2. 6., s. 241–242; č. 18, 9. 6., s. 253; *Revoluce na Moravě*. Rozvoj, 1, 1900, č. 21, 30. 6., s. 289–291.

⁴² *P. Wurm*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 29, 15. 7., s. 232.

⁴³ Téma J. J. Strossmayer a Češi (na rozdíl např. od reflexe vztahu k Polákům nebo Slovákům) zatím čeká na svého autora. V této souvislosti můžeme konstatovat, že poměr českých katolických modernistů vůči đakavskému biskupovi byl velmi vřelý, až obdivný; v nekrologu čteme poznámku, že Čechy vřele miloval. Pisatel článku z jeho rozsáhlého díla vypíchl především Strossmayerovu práci ve prospěch Chorvatů na poli vzdělávání a výchovy, s čímž spojil jeho mimořádnou péči o duchovenstvo, úsilí o rozšíření jeho kulturního rozhledu. Mezi biskupy habsburské monarchie mu připadal jako mimořádný zjev nejen svým vlasteneckým zánícením, nadšením pro cyrilometodějství a unionismus, ale i znalostí osmi cizích jazyků a řečnickým nadáním. Zapomenuto nebylo pochopitelně ani jeho vystupování na prvním Vatikánském koncilu, na němž zaujal kritické stanovisko k některým projednávaným problémům, což mu vyneslo označení svobodomyšlného katolíka. (Srov. k tomu např. KADIČ, Ante: *J. J. Strossmayer and the First Vatican*. The Slavonic and East European review, 19, 1971, č. 116, s. 382–409). Autor Bílého praporu došel při svém hodnocení Strossmayerovy osobnosti k závěru: „Kdyby všichni biskupové v diecézích slovanských v Rakousku byli Strossmayery, národ náš a ostatní Slované v Rakousku zcela jinak by stáli, než stojí.“ *Strossmayer mrtev*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 16, 15. 4., s. 125. Časopis katolického duchovenstva Strossmayerovo úmrtí pouze oznámil stručnou zprávou. Srov. *Úmrtí*. Časopis katolického duchovenstva, 46, 1905, č. 4, s. 370.

⁴⁴ *Ke cti SS. Cyrilla a Methoda ve prospěch církevního smíru*. Rozvoj, 1, 1900, č. 21, 30. 6., s. 290–291.

vnitřní podobu katolické církve v českých zemích.⁴⁵ Modernisté žádali provedení reformy v církvi ve jménu její aktivizace, likvidace stavu, kdy, jak se jim zdálo, působí jako „živá mumie“:⁴⁶ nečinná, ukolébaná, služebná. V takovém stavu nemůže naplnit své úkoly ve sféře rechristianizace české společnosti.

Za jeden z velkých problémů současné církve označovali tzv. vnitro-církevní absolutismus, který podle jejich názoru negativně dopadal nejen na duchovenstvo, ale i na vztah společnosti k církvi. V prvé řadě odpuzoval inteligenci, která odpadala od víry a církev tím ztrácela významný a obtížně nahraditelný nástroj výchovného působení na široké lidové vrstvy. Jeho projevy využívaly také politické strany k marginalizaci politického katolicismu jako obhájce zastaralé vize společenského řádu a odpůrce občanské společnosti.

Zvláštní kapitolu při kritice absolutistických poměrů uvnitř církve představují články věnované situaci v olomoucké arcidiecézi v době, kdy byl „Metodějův stolet“⁴⁷ v držení arcibiskupa Theodora Kohna (1845–1915).⁴⁸ Modernistům se zdálo, že propast mezi hierarchií a cyrilometodějským klérem je tu zvláště hluboká právě díky skutečnosti, že arcibiskup, vítaný na prahu devadesátých let 19. století jako „Strossmayer Moravy“, zcela zklamal, a projevuje se jako úředník, správce, ctitel a puntičkářský vykonavatel rigidních předpisů, jehož se idea a duch cyrilometodějství vůbec nedotkl a nemá k cyrilometodějskému a velehradskému hnutí a jeho tradici žádný vztah.⁴⁹ Naopak, veden zaslepeností a panovačností, brání šíření cyrilometodějského

⁴⁵ Nesměřovaly však do věroučné sféry, týkaly se některých víceméně organizačních záležitostí. K problematice srov. MAREK, Pavel: *The Program of the Czech Catholic Modernist Movement: A Defense of the Church or a Path to Heresy?* Cosmas. Czechoslovak and Central European Journal, 16, 2003, number 2, s. 59–69; *Program Katolické moderny*. Bílý prapor, 5, 1906, č. 38 a 39, 15. 9., s. 297–299.

⁴⁶ *K církevní a politické situaci na Moravě*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 7, červenec, s. 153.

⁴⁷ *Manifest po rezignaci arcibiskupa Dr. Theodora Kohna*. Nový život, 9, 1904, č. 4, s. 101. Jako přílohu k Novému životu č. 4 v roce 1899 Dostál-Lutinov vydal reprodukcí Jeneweinova obrazu z roku 1893, na němž sv. Metoděj představuje lidu svého nástupce. Je jím T. Kohn.

⁴⁸ MAREK, Pavel: *Prof. ThDr. Theodor Kohn*. Kroměříž 1994; MILLER, Michael L.: *The Rise and Fall of Archbishop Kohn. Czechs, Germans, and Jews in Turn-of-the-Century Moravia*. Slavic Review, 65, 2006, s. 446–474; JONOVÁ Jitka: *První olomoucký arcibiskup – nešlechtic Theodor Kohn*. In: ČERNUŠKA, Pavel – POSPÍŠIL, Ctirad Václav (eds.): *Vydávat počít ze své naděje. Sborník k 60. narozeninám Mons. Jana Graubnera, Velkého kancléře CMTF UP v Olomouci*. Olomouc 2008, s. 72–196; Táž: *Olomoucký arcibiskup ThDr. Theodor Kohn ve zprávách vídeňské nunciatury zasílaných Svatému stolci*. Studia Theologica, 35, 2009, č. 1, s. 42–59; Táž: *Rezignovaný olomoucký arcibiskup Theodor Kohn a jeho pobyt v Ehrenhausenu*. Studia Theologica, 40, 2010, č. 2, s. 1–19.

⁴⁹ *K církevní a politické situaci na Moravě*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 7, červenec, s. 178–179.

kultu a zasahuje i proti bohoslovcům, kteří váží své aktivity na Velehrad.⁵⁰ V Olomouci „vše se dělá našemu lidu napříč, všechno schválně proti jeho přání – a pak se přece nelze divit, že lid přestává lnouti k církvi“.⁵¹

Lékem na tento jev, na absolutistické chování vyššího kléru, byl podle katolických modernistů křesťanský demokratismus sv. Cyrila a Metoděje. Církev, kterou na Moravě budovali, nejvýrazněji charakterizovalo její lidové ústrojí⁵² a zejména duch demokratismu. Úřad (hierarchie) a povolání (kněz) v ní nestáli proti sobě, ale vedle sebe. „Biskup měl hodnost biskupa vedle hodnosti kaplanovy, a tento neúpěl pod ním.“⁵³ Biskup nebyl kaplanovým pánem (existuje pouze jeden pán = Kristus) a biskup nepovažoval kaplana za svého služebníka (ale za dělníka Kristova), který má své vlastní samostatné poslání, a není v postavení biskupova pomocníka. Sv. Cyril a Metoděj byli všem kněžím a biskupům příkladem „upřímné, obětavé a ničím nezdolné“ lásky k lidu. „Přáli bychom si jen, aby ti, kteří ve vlastech našich jsou nástupci našich apoštolů na stolcích biskupských a jejich rádcové a spolupracovníci, měli srdce chápavé (cor docile) pro dobro svého lidu a je uměli zjednávat i hájiti stejně dovedně, neohroženě a obětavě jako sv. Cyril a Metoděj.“⁵⁴

Požadavek demokratizace poměrů uvnitř církve byl úzce provázán s postulátem dosažení samostatnosti a nezávislosti české církevní provincie na Vídni; někdy je označován také za tzv. znárodnění církve. Modernisté skutečnost, že při obsazování biskupských míst rakouské vládní kruhy dávaly přednost kněžím pocházejícím ze šlechtických kruhů a svou mentalitou cizím českému nacionálnímu prostředí, nesli velmi nelibě. Z této skutečnosti vyvozovali závěry o germanizaci národa a o propasti, která existuje mezi vyšším klérem a většinou českého duchovenstva.⁵⁵ Nevstřícné kroky vysoké církevní hierarchie vůči požadavkům vyhovět volání po změnách v církvi vysvětlovali také nacionálně a byli přesvědčeni o tom, že církevní otcové,⁵⁶

⁵⁰ *Ještě o bohoslovecké akademii*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 10, srpen, s. 234; *Z Velehradu*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 11, srpen, s. 249.

⁵¹ *Z Velehradu*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 11, srpen, s. 251.

⁵² „Sv. Cyril a Metoděj ... snažili se církev moravskou učiniti ... lidovou, samostatnou a svéráznou ... Naši apoštolové chtěli, aby lid a církevní správa si byli do neblíží.“ *Z Velehradu*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 11, srpen, s. 251.

⁵³ *Co je dědictví cyrilometodějské?* Rozkvět, 1, 1907, č. 33, 18. 8., s. 135; *Co je dědictví cyrilometodějské?* Nový život, 12, 1907, č. 6–7, s. 261–263.

⁵⁴ *Ke dni sv. Cyrila a Metoděje*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 28, 8. 7., s. 211.

⁵⁵ Srov. např. *Jak by koukal sv. Metoděj*. Rozvoj, 2, 1901, č. 21, 20. 7., s. 322–323; *In perpetuum rei memoriam*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 24, s. 211.

⁵⁶ Zatímco arcibiskupa Kohna nebo světícího biskupa Karla Wisnara, oba původem Čechy, modernisté v souvislosti s jejich odmítavým postojem vůči ideám cyrilometodějství kritizovali,

kterí půjdou s českým duchovenstvem a věřícím lidem, budou schopni je pochopit a zapojí se do úsilí o rechristianizaci českého národa. Východisko ze situace viděli ve změně mechanismu při výběru kandidátů na místa biskupů a dalších funkcionářů (zejména členů kapitul).⁵⁷ Uvažovali o demokratizaci postupu s využitím voleb, ale za zásadní krok směřující k vyřešení problému považovali vybudování české národní církve (dosažení církevní samostatnosti, nezávislosti na vídeňských církevních kruzích, nunciatuře), takového útvaru, k němuž směřovalo už v 9. století úsilí svatých slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje.⁵⁸ Tvrdili, že činnost věrozvěstů na Velké Moravě směřovala k budování na Západu nezávislé a samostatné slovanské církve křesťansko-demokratického rázu.⁵⁹ Ta se opírala o hierarchii slovanského původu, měla vlastní slovanskou liturgii a také slovanské písmo.⁶⁰

Právě problematice (a požadavku) zavedení národního (slovanského) jazyka do liturgie a bohoslužeb věnují časopisy české Katolické moderny z kvantitativního hlediska největší prostor.⁶¹ Tuto skutečnost si vysvětlujeme souběhem tří skutečností. Předně se modernisté domnívali, že s ohledem na kladný poměr papeže Lva XIII. k otázce znovuzavedení slovanské bohoslužby, obsažený v encyklice *Grande munus*,⁶² je pouze otázkou času, kdy se podaří problém vyřešit, resp. tato záležitost je na pořadu dne, a proto je třeba o ní psát a diskutovat. Možná je v tomto přesvědčení utvrzovala skutečnost, že v letech 1904–1905 se schylovalo k jednáním jihoslovanských biskupů v této záležitosti v Římě s papežem Piem X.⁶³ A konečně, většinu

na druhé straně dovedli ocenit chování Kohnova předchůdce kardinála Friedricha Egona Fürstenberga (1813–1892), který, ač původem Němec, velehradské hnutí podporoval. Srov. např. *K 5. červenci*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 7, červenec, s. 162; *Cyrillometodějství*. Rozvoj, 2, 1901, č. 26, 1. 10., s. 390.

⁵⁷ Srov. např. *Olomoucké kanonikáty*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 28, 8. 7., s. 211; č. 29, 15. 7., s. 232; *Kapitola olomoucká*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 30–31, 29. 7., s. 243.

⁵⁸ *Z Velehradu*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 11, srpen, s. 251.

⁵⁹ *Co je dědictví cyrillo-methodějské?* Nový život, 12, 1907, č. 6–7, s. 261.

⁶⁰ *Z Velehradu*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 11, srpen, s. 251.

⁶¹ *Otázka bohoslužebného obřadu u západních Slovanů*. Rozvoj, 2, 1901, č. 14, 10. 5., s. 210–211; *Slovanská liturgie*. Nový život, 6, 1901, č. 8–9, s. 251–252; *Slovanská liturgie*. Nový život, 9, 1904, č. 7, s. 194–195; –rý: *Otázka slovanské bohoslužby v době přítomné*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 23, 3. 6., s. 177–180; č. 24, 10. 6., s. 186–188; *Hlaholice a charvatská veřejnost*. Rozkvět, 1, 1907, č. 27, 6. 7., s. 111–112.

⁶² *Význam encykliky Grande munus*. Rozvoj, 4, 1900, č. 22, 7. 7., s. 301.

⁶³ *O poradách jihoslovanských biskupů o hlaholici*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 23, 3. 6., s. 183–184; č. 25, 17. 6., s. 194–196; č. 26, 24. 6., s. 202–203; č. 26, 24. 6., s. 205–206; č. 27, 1. 7., s. 211–212; *Slovinský hlas o slovinské bohoslužbě*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 24, 10. 6., s. 188–190; *Staroslovanské bohoslužby u Jihoslovanů*. Rozkvět, 1, 1907, č. 5, 2. 2., s. 26.

obsáhlejších materiálů a článků v časopisech publikoval prostějovský kněz a historik František Starý (1874–1961),⁶⁴ který patřil do okruhu Katolické moderny a byl k reflexi slovanské liturgie, užívání hlaholice a unionistického hnutí K. Dostálem-Lutinovem přímo vybízen a podporován; nákladem Nového života vyšly v letech 1905 a 1906 dvě knihy (Na Podvečeri a Hlaholská mše) edičně připravené Starým jako přepisy z hlaholského breviáře a mešní knihy a v roce 1907 Dostál vydal partituru Hlaholské mše/Misa glagolskaja na svátek sv. Cyrila a Metoděje, jejímž autorem byl tehdy napajedelský hudební skladatel a pedagog Ladislav Kožušníček (1880–1922).⁶⁵

Katoličtí modernisté opřeli požadavek zavedení národního jazyka do bohoslužeb o evokaci díla sv. Cyrila a Metoděje a jeho tradici zcela jednoznačně a otevřeně: „V tom právě tkví světový význam sv. Cyrilla a Methoděje, že prohlásili a úsilně i provedli zdravou zásadu: bohoslužba má se konati jazykem lidu srozumitelným! Kněz modlí se a zpívá hlasitě, ne aby mu Bůh rozuměl (Bůh slyší i myšlenku), ale aby lid mu rozuměl a s modlitbou jeho spojil srdce své. Tot' zásada jasná, z prostého rozumu vyplývající. Katolická bohoslužba nechce být žádným mysteriózním čarováním, nýbrž službou veřejnou.“⁶⁶ Latinu neodmítali úplně, chtěli, aby zůstala úředním jazykem katolické církve a jazykem pro soukromou modlitbu kněze, ale to, co duchovní říká věřícím, musí být vysloveno jeho mateřštinou, živým jazykem. K. Dostál-Lutinov tuto cyrilometodějskou argumentaci precizoval na stránkách Nového života článkem nazvaným „Chceme hlaholit“, jež se stalo pro modernisty programovým heslem: 1) Srozumitelný jazyk bohoslužebný jest přirozeným právem a příkazem pedagogickým, jehož šetřil Kristus i apoštolové. Svatí Cyril a Metoděj zavedli do bohoslužby jazyk lidový živoucí, my žádáme aspoň jazyk srozumitelnější než latina, staroslovanský, hlaholský, který je mezi liturgické jazyky přijatý a na jihu v liturgii také užíváný. 2) Máme na to nárok historický. Z našich zemí, z Velehradu, slovanská bohoslužba vzešla, jinde ji mají, ale původní a nejbližší dědicové nikoliv. 3) V současnosti, kdy se národ odvrací od církve jako nepřítel všeho národního, je v jejím zájmu, aby hledala nové cesty k srdci lidí. Jednou z nich je také změna liturgického jazyka a jeho přiblížení lidu. 4) Slovanský liturgický jazyk by byl novým mostem ke sblížení slovanského pravoslavného Východu s církví římskou. 5) Slovanský bohoslužebný jazyk by v lidových vrstvách vytvářel předpoklady pro porozumění

⁶⁴ MAREK, Pavel: *Historiografie Prostějova*. In: Prostějov. Dějiny města, 1. Prostějov 2000, s. 8–16.

⁶⁵ HOLAS, Jiří: *Malá monografie o Ladislavu Kožušníčkovi*. Olomouc 2010 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce); KOHOUTEK, Vojtěch: *Láda Kožušníček*. Loučany 1999; *Hlaholská mše*. Rozkvět, 1, 1907, č. 29, 20. 7., s. 119.

⁶⁶ *Slovanská liturgie*. Nový život, 9, 1904, č. 7, s. 194.

jiným slovanským jazykům, neboť je jejich otcem, podporoval by slovanskou kulturní vzájemnost a svou krásou, zvučností, jadrností a bohatstvím by příznivě působil na živý jazyk, který je slovanskému duchu odcizený. 6) Zavedení slovanského bohoslužebného jazyka by přispělo k vyhranění naší národní individuality a svéráznosti. Zdálo se mu, že tento požadavek není chimérou: „Kdyby kněžstvo i lid skutečně chtěli, kdyby bojácni a liknaví sami překážek nevymýšleli, mohli bychom za deset let ve chrámech našich už hlaholiti. Úpadek a slabost našeho národa není tak v nepřátelích jako v něm samém. [...] A kdyby se nám všechno zakázalo, jedno se nám zakázat nesmí: prosit a tlouci! A kdo prosí, tomu bude dáno; kdo tluče, tomu se otevře; a kdo se skrčí, ten se odstrčí.“⁶⁷ Požadavek zavedení slovanského jazyka do bohoslužby je součástí rezoluce třetího sjezdu Nového života (1906), která je považována (nesprávně) za oficiální program české Katolické moderny.

Zatímco problematika národního (slovanského) jazyka v liturgii a bohoslužebných obřadech byla cyrilometodějstvím zásadně inspirovaná a zdůvodněná, další požadavek katolických modernistů, řešit problematiku vzdělávání kněžstva, tuto těsnou vazbu neměl. Na druhé straně je skutečností, že i v tomto případě můžeme hovořit o využití kulturní dimenze cyrilometodějského odkazu jako argumentu ve prospěch dosažení změny současného stavu.

Katoličtí modernisté svou nespokojenost se stávajícím systémem vzdělávání duchovenstva vyjadřovali takřka při každé příležitosti. Poukazovali na absenci jeho filozoficko-teologického rozměru, kritizovali zastaralou metodologii výuky a přílišný praktikismus, který se promítal i do situace v kněžských učilištích, kde rozvíjení vědy bylo výjimkou.⁶⁸ Systém současného vzdělávání podle názoru modernistů produkoval duchovenstvo se značnými deficity v hloubce i šíři jejich vědomostí i rozhledu. To mělo pro církev dalekosáhlé důsledky. Kněží nebyli schopni v praxi čelit náporu sekularizačních

⁶⁷ Lut: *Chceme hlaholit!* Ku svátku svatých apoštolů slovanských Cyrila a Metoděje. Nový život, 10, 1905, č. 7, červenec, s. 209; *Chceme hlaholit!* Bílý prapor, 4, 1905, č. 32, 5. 8., s. 252.

⁶⁸ Nespokojenost se systémem přípravy duchovenstva pro jeho pastorační působení byla pocítována obecně, nešlo o specifický pocit a požadavek katolických modernistů. Tuto tezi můžeme prokázat příkladem z okruhu antimodernistů, kdy např. František Kordač, budoucí pražský arcibiskup, věnoval takřka celé své životní úsilí ve prospěch dosažení změny systému vzdělávání duchovenstva na všech jeho stupních. Srov. MAREK, Pavel – ŠMÍD, Marek: *Arcibiskup František Kordač*. Olomouc 2013, s. 126–140; *Proč Sušil nevychoval si následovníků ve vědě?* Bílý prapor, 3, 1904, č. 24, červen, s. 211; GRÍVEC, Fr. X.: *Idea cyrilometodějská*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 27, 2. 7., s. 233–237; *Bohoslovecká akademie*. Bílý prapor, 3, 1904, č. 31, 6. 8., s. 275–276.

tendencí, mnozí byli naopak ve svém myšlení zasaženi liberalismem, a vše oslabovalo její prestiž a poslání v soudobé společnosti.⁶⁹

Právě z tohoto pocitu nespokojenosti na půdě Katolické moderny vyrostla idea založení slovanské cyrilometodějské akademie dislokované na Velehradě. Myšlenku vyslovil v červenci 1904 na schůzi bohoslovců na Velehradě tehdejší docent pražské teologické fakulty Antonín Podlaha (1865–1932)⁷⁰ a časopisy Katolické moderny se staly jejím velkým podporovatelem a šířitelem. Akademii interpretovaly jako založení teologické fakulty, která by byla přístupná bohoslovcům pocházejícím ze slovanských zemí.⁷¹ „Kdo ví, jak bídny je dnešní stav teologických učilišť českých a rakouských vůbec a jak široce rozrostla se věda teologická a jak by se teprve rozrůst měla, ten ihned pochopí, co myslíme. Takový ideální ústav pro vědu náboženskou se všemi odnožemi a pomocnými odbory jejími, s nějakými 40 profesory slovanskými, k nimž by slovanští teologové ze všech diecézí byli posíláni k prohloubení svého bohoslovného vědění a k návodu pro literární práci – to by byla kulturní bašta katolická – a slovanská.“⁷² Vedle jejího přínosu pro rozvoj katolické teologie jako vědy autoři článků zdůrazňovali také její význam pro rozvíjení idejí unionismu.⁷³

⁶⁹ *K církevní a politické situaci na Moravě*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 7, červenec, s. 154.

⁷⁰ RYANTOVÁ, Marie: *Antonín Podlaha a jeho přínos české historiografii*. In: MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří (eds.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno 2010, s. 363–374.

⁷¹ *Průběh 3. sjezdu Katolické moderny*. Bílý prapor, 5, 1906, č. 31–32, 4. 8., s. 246; *Po cyrilometodějské akademii*. Nový život, 9, 1904, č. 3, s. 95–97; *Přerovský program*. Nový život, 12, 1907, č. 12, s. 434.

⁷² K. D. TOMÁŠ: *Katolická universita?* Mane, 1, 1902, č. 1, leden, s. 2. Variantou k této vizi bylo vybudování teologické fakulty v rámci české univerzity otevřené rakouským Slovanům. Navrhovatelé si slibovali, že bude schopná svou existencí ovlivnit studenty dalších fakult. *Katolická univerzita*. Nový život, 7, 1902, č. 3, s. 100.

⁷³ Obdobně inspirativně vyznívaly návrhy modernistů na založení „cyrilometodějského řeholního řádu“, který měl na Velehradě převzít těžiště práce ve prospěch rozvíjení cyrilometodějských, unionistických a velehradských tradic. Měl se jim věnovat organizačně i na vědecké bázi. Zde je však třeba upozornit, že byly současně spojeny s vyjadřováním nedůvěry vůči jezuitům. *Velehradská idea*. Rozkvět, 1, 1901, č. 2, září, s. 2; *Československý klášter na Velehradě*. Nový život, 7, 1902, č. 8, s. 273; *K 5. červenci*. Bílý prapor, 1, 1902, č. 7, červenec, s. 172; *Sjezd velehradský*. Bílý prapor, 4, 1905, č. 32, 5. 8., s. 251.

3

Závěrečné shrnutí poznatků získaných průzkumem a analýzou tisku české Katolické moderny poměrně jednoznačně ukazuje na pozitivní vztah modernistů k ideji cyrilometodějství a k cyrilometodějské a velehradské tradici. Odkaz díla sv. Cyrila a Metoděje vnímají jako christianizační a kulturní program katolicismu spojeného s Římem a zaměřeného na působení v širokých národních (a slovanských) lidových vrstvách, který je ve svém základu a dobovém přizpůsobení inspirací pro jejich vlastní úsilí. Sebereflexy dospívají k závěru, že jsou nedílnou součástí hnutí usilujícího o šíření cyrilometodějského kultu a přizpůsobený cyrilometodějský odkaz využívají jako argument v diskusi o opodstatněnosti modernismu a některých jeho postulátů; velkou pozornost věnují problematice obnovy národního jazyka v liturgii, v pozadí naopak zůstává do jisté míry unionismus. Za nejvýznamnější odkaz díla sv. Cyrila a Metoděje považují úsilí slovanských věrozvěstů o vytvoření národní a lidové církve.

Za cenné v tisku Katolické moderny, která svou činnost ukončila de facto v roce 1907 po vydání papežské encykliky *Pascendi dominici gregis*, označující evropské a americké katolické modernistické hnutí za heretické,⁷⁴ považujeme také články, které glosují (recenzují) dobové cyrilometodějské aktivity u nás i ve světě, ať už máme na mysli různé akce (oslavy, sjezdy, vznik výtvarných děl), nebo zejména vydávání knih, vědeckých studií, archeologických výzkumů, informativních, vzpomínkových a polemických článků. Tyto materiály⁷⁵ dokazují nejen dobovou inspirativnost působení cyrilometodějské tradice v různých částech katolického tábora, ale dokládají také snahy dále ji upevnit a rozvinout jako proměnlivou, ale současně nezastupitelnou složku moravského (českého, slovanského) katolického milie.

⁷⁴ Pius X.: *Encyklika Jeho Svatosti, papeže Pia X. Pascendi Dominici gregis o naukách modernistů*. Olomouc 1908.

⁷⁵ Srov. např. *Matice cyrillo-metodějská*. Rozvoj, 1, 1900, č. 21, 30. 6., s. 293; *Proti sv. Cyrillu a Metoději*. Rozkvět, 1, 1907, č. 2, 12. 1., s. 12; *Olomouc Velehradem?* Rozkvět, 1, 1907, č. 6, 9. 2., s. 30; *Hrob sv. Metoděje nalezen?* Rozkvět, 1, 1907, č. 12, 16. 3., s. 50; *Pravda o slovanských apoštolech*. Rozkvět, 1, 1907, č. 25, 22. 6., s. 103–104; č. 26, 29. 6., s. 107–108; *Jak rozumí „Čech“ ideji cyrillo-metodějské*. Rozkvět, 1, 1907, č. 30, 27. 7., s. 126; PINKAVA, Viktor: *Olomouc – Velehradem*. Nový život, 12, 1907, č. 4, s. 163–167; č. 5, s. 198–202; č. 8–9, s. 300–317.

RESUMÉ

IDEA CYRILOMETODĚJSTVÍ V DĚJINÁCH ČESKÉ KATOLICKÉ MODERNY

Cílem příspěvku je analýza tisku české Katolické moderny (časopisů *Nový život*, *Rozvoj*, *Mane*, *Bílý prapor* a *Rozkvět*) jako literárního a církevně-reformního hnutí vyvíjejícího činnost v českých zemích na přelomu 19. a 20. století směřující ke zjištění poměru katolických modernistů k ideám cyrilometodějství, k odkazu díla slovanských věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje, cyrilometodějské a velehradské tradici. Katolická moderna se výrazněji přihlásila k cyrilometodějským tradicím po roce 1899, kdy se profilovala jako hnutí usilující o transformaci české společnosti pod heslem její rechristianizace. Prohlašovala, že mezi odkazem díla sv. Cyrila a Metoděje a jejím programem existuje úzká vazba, jejímž základem je šíření víry, vzdělanosti a kultury ve prospěch národa a povznesení širokých lidových vrstev. Vedle vysvětlování, posilování a rozšiřování cyrilometodějství připomínáním jeho odkazu, kdy se deklarovala jako třetí generace tzv. Sušilovy družiny, Katolická moderna využila cyrilometodějské tradice ke zdůvodňování vlastní legitimacy a na podporu některých svých reformních požadavků (demokratizace a znárodnění církve, národní jazyk v liturgii, reforma systému kněžského vzdělávání). Příspěvek dokazuje inspirativnost působení cyrilometodějské tradice v různých částech katolického tábora zemí Koruny české a prezentuje ji jako významnou složku moravského (českého, slovanského) katolického milieu.

Klíčová slova: Cyril a Metoděj, katolická moderna, církev, reforma, tisk

SUMMARY

THE IDEA OF CYRIL AND METHODIUS IN HISTORY OF THE CZECH CATHOLIC MODERNISM

The aim of this article is the analysis of the Catholic modernist print (periodicals *Nový život*, *Rozvoj*, *Mane*, *Bílý prapor* a *Rozkvět*) as a literal and ecclesiastical reformatory movement developing its activities in Czech lands at the turn of the 19th and 20th century. It tries to trace the relationship of Catholic modernists towards ideas of Cyril and Methodius, the heritage of the life's work of Slavic apostles Saints Cyril and Methodius, Cyril and

Methodius and Velehrad traditions. The Catholic Modernism claimed allegiance to Cyril and Methodius traditions after 1889 when was forming as a movement attempting to transform Czech society under the motto of re-Christianization. It declared that the close connection between the heritage of the life's work of Saints Cyril and Methodius and its programme existed on the basis of spreading the religion, education and culture on the behalf of the nation and uplift of broad low social classes. Besides explanation, bolstering and spreading of Cyril and Methodius idea thanks to remembering of the heritage of their life's work, when they proclaimed themselves such as the third generation of so-called Sušil's group, the Catholic Modernism used the Cyril and Methodius tradition for giving reasons for their legitimacy and support of some of their reformatory demands (democratization and Church nationalization, a national language in liturgy, a reform of the clerical education system). The contribution proves how inspiring the Cyril and Methodius tradition could have been in various parts of the Catholic party of the Czech lands and presents it as the important factor of the Moravian (Czech, Slavic) Catholic milieu.

Key words: Cyril and Methodius, Catholic Modern, Church, reform, print

Translated by Mgr. Hana Ferencová

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: pavel.marek@upol.cz

GREGORIÁNSKÁ REFORMA A KANONICKÁ JURISPRUDENCE JAKO HISTORIOGRAFICKÝ PROBLÉM¹

Hynek Votoček

1 Úvod

Ať už hodnotili moderní badatelé církevní reformu druhé poloviny 11. století a prvních dekád století následujícího, již konvenčně spojujeme se jménem papeže Řehoře VII., co do jejího historického významu, relativní důležitosti jejích zdrojů a položek jejího programu, či dopadů reformy v různých oblastech jakkoli, je dnes běžnou složkou líčení problematika role kanonického práva v jejím rámci.

V dějinách kanonického práva však období, které začíná někdy v době gregoriánské reformy a svůj první vrchol nachází v komentované sbírce *Concordantia discordantium canonum* (též známé jako *Decretum*), kterou kolem roku 1140 sepsal Gratian z Bologne, figuruje jako formativní fáze, kdy byla shromážděna dosavadní tradice církevního práva v doposud bezprecedentní a pro budoucnost takřka vyčerpávající šíři a kdy došlo ke zrodu kanonické jurisprudence. Právě v této době byly vytvořeny koncepce a postupy, jejichž cílem bylo smířit kánony koncilů, papežské dekrety a dekretály, normativní pasáže Písma a slova svatých otců do harmonického celku, a vedle toho byly stanoveny principy, jak případný jejich nesoulad či zjevné konflikty řešit.

Otázka po vzájemném vztahu těchto dvou fenoménů, totiž gregoriánské reformy a zmíněného procesu v rámci kanonického práva, je nasnadě. A jako taková pochopitelně není nijak nová, jedná se však o zajímavý historiografický problém, který stojí za přiblížení. V následujícím výkladu se omezím na historiografickou rovinu problému, jíž budu sledovat na základě teze, již předložil Paul Fournier roku 1917 ve svém článku *Un tournant de l'histoire du droit (1060–1140)*.

¹ Studie byla zpracována na základě grantu SGS č. FF_2011_086 umožněného díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2011 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

2 Teze Paula Fourniera

Téma středověkého kanonického práva bylo dlouhou dobu hájemstvím právních historiků, kteří byli současně církevními právníky. Historií se tito autoři zabývali převážně proto, aby vysledovali kořeny a vývoj stále platných právních pojmů, doktrín a institucí. Zřídka tak jejich pohled do minulosti sahal dál než ke Gratianovu *Dekretu*, které bylo součástí *Corpus iuris canonici* platného do roku 1918. Až v první polovině 20. století začali na toto pole vstupovat „nespecialisté“, kteří značně prohloubili poznání mimo jiné právě v oblasti předgratianovského kanonického práva.²

Otevření široké historické diskuze o této problematice však přinesl v druhé polovině 19. století a zejména na přelomu 19. a 20. století vývoj na straně specialistů. V této době začali historici kanonického práva překračovat tradiční postupy a uvažovat o předmětu svého bádání v kontextu duchovních a obecných dějin a upozorňovat na široké a dílčí souvislosti svých poznatků.³

Právě z tohoto nového trendu vzešel první příspěvek k řešení komplikovaného problému konkrétní podoby vztahů mezi dvěma výše uvedenými procesy, církevní reformou a zrodem kanonické jurisprudence. A tento příspěvek je dodnes inspirativní a v mnoha ohledech platný. Řeč je o článku Paula Fourniera, *Un tournant de l'histoire du droit (1060–1140)* z roku 1917,⁴ ve kterém předložil vysvětlení zrodu středověké kanonickoprávní vědy – vysvětlení historické par excellence.

Fournier rozlišil dvě fáze. V té první Řehoř VII. (1073–1085) ve snaze podložit nároky církve a papežství podnítl svého druhu renesanci v kanonickém právu – Fournier hovoří o „la rénovation des textes“ – když zadal svým spolupracovníkům, aby dohledali autoritativní opory k jednotlivým bodům reformního programu a k papežským prerogativám. Tato, řekněme extenzivní, fáze byla následována fází interpretace kanonického práva – „la

² K relativnímu přínosu specialistů a „nespecialistů“ pro studium středověkého kanonického práva a obecně k jeho historiografii viz MÜLLER, Wolfgang P.: *Medieval Church Law as a Field of Historical Inquiry*. In: MÜLLER, Wolfgang P. – SOMMAR, Mary E. (eds.): *Medieval Church Law and the Origin of the Western Legal Tradition*. Washington 2006, s. 1–14.

³ K vývoji historiografie kanonického práva na přelomu 19. a 20. století viz KUTTNER, Stephan: *Die mittelalterliche Kanonistik in der Forschung der letzten hundert Jahre* (dále jen *Die mittelalterliche Kanonistik*). Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, 69, 1983, s. 5–6.

⁴ FOURNIER, Paul: *Un tournant de l'histoire du droit (1060–1140)* (dále jen *Un tournant*). Revue historique de droit français et étranger, 41, 1917, s. 129–180. K pozici Paula Fourniera ve vývoji historiografie středověkého kanonického práva na přelomu 19. a 20. stol. viz KUTTNER, S.: *Die mittelalterliche Kanonistik*, s. 5–6; srov. též Kuttnerovu předmluvu k RYAN, J. Joseph: *Saint Peter Damiani and his Canonical Sources*. Toronto 1956, s. ix–xi.

formation des méthodes“ – jejíž počátek Fournier spojil s pontifikátem Urbana II. (1088–1099), přičemž tomuto papeži přiřkl stejně určující roli jako Řehořovi VII. ve fázi předchozí. Právě na základě podnětu tohoto papeže měly být jeho blízkými spolupracovníky, Ivonem ze Chartres a Bernoldem z Kostnice, vyvinuty postupy k uspořádání veškerých norem kanonického práva do harmonického celku.⁵ Přiblížme si nejprve co možná stručně Fournierovu argumentaci.

Potřeby církevní reformy, resp. spory, jež přineslo její prosazování, vyvolaly snahu nalézt autoritativní opory ke sporným otázkám reformního programu, jako byly simonie, investitura, celibát kléru, autorita papeže, či poměr duchovní a světské moci. Zástupci znesvářených stran hledali své argumenty k těmto a dalším otázkám zejména v kanonických sbírkách.⁶

Předreformní sbírky však ne zcela vyhovovaly potřebám papežské strany, a to zejména ze dvou důvodů: obsahovaly četné apokryfy či texty nejasného původu a neskytaly dostatečnou oporu pro autoritu papeže, zejména pro jeho legislativní primát, který byl chápán jako jediná záruka prosazení reformy. Kanonisté reformy z těchto důvodů přistupovali ke svým zdrojům selektivně; snažili se vyloučit pochybné texty a nepřevzali do svých sbírek nic, co by oslabovalo primát a prerogativy papeže, či pouze narušovalo jeho legislativní primát. Tento postoj vedl k vyloučení kapitulárií podložených autoritou franckých a langobardských panovníků a k velice rezervovanému postoji ke kánonům záalpských synodů. Tato restrikce se rovněž výrazně dotkla nejrozšířenější předreformní sbírky, *Dekretu* Burcharda z Wormsu (sestaveného někdy před rokem 1023), která sice vyhovovala reformátorům v mnoha bodech reformního programu, je v ní ale zakotveno velmi silné postavení biskupa a, nehledě na to, že k podložení papežského primátu má poměrně málo co nabídnout, jsou zde zařazeny i kánony, které pravomoci papeže vůči biskupovi omezují.⁷

Aktivní roli v tomto úsilí sehrál Řehoř VII., který sám patrně nebyl znalcem práva, dbal však na to, aby jeho kroky nevyhlížely novátorsky a snažil se je podepřít co možná nejvíce, a co možná nejučtyhodněji, doklady z křesťanské tradice. Na základě této inspirace bylo provedeno rozsáhlé pátrání v klášterních a katedrálních knihovnách v Římě a jižní Itálii, díky němuž bylo shromážděno velké množství v kanonických sbírkách doposud nepoužitého materiálu, který se, v duchu požadavku Řehoře VII., neomezoval pouze na právní texty v užším slova smyslu. Kombinace různých autorit, jako jsou

⁵ FOURNIER, P.: *Un tournant*, s. 130 an.

⁶ Tamtéž, s. 131 an.

⁷ Tamtéž, s. 133–138.

pasáže z Písma, kánony koncilů, papežské dekretály, zákony a privilegia světských panovníků, úryvky z církevních otců včetně exegetických, či historické precedenty resp. exempla se, stejně jako v Řehořových dopisech, odráží i v polemické produkci vzniklé na straně zastánců reformy, a mnohé z těchto textů si nyní našly cestu i do kanonického práva.⁸

Z této práce čerpaly materiál nové kanonické sbírky, jichž v poslední čtvrtině 11. století vznikla celá řada. Nepočítaje *Collectio in LXXIV titulis digesta*, na níž Fournier upozorňuje, coby na obdobu této snahy u starší generace reformátorů,⁹ uvádí pro období pontifikátu Řehoře VII. *Collectio canonum* Anselma z Luccy, *Breviarium* kardinála Attona a *Liber canonum* kardinála Deusdedita a připojuje k nim sbírky vzniklé za Urbana II. – *Collectio britannica*, *Collectio tripartita* a dvě sbírky Ivona ze Chartres *Decretum* a *Panormia*.¹⁰

Pokud to shrneme, podle Fourniera spočívá význam první fáze především v angažování velkého množství nového materiálu, který byl zahrnut do právních sbírek sepsaných kanonisty reformy a zároveň sytil četné polemické spisy, na jejichž stránkách byly diskutovány závažné otázky vyvolané jejím prosazováním. Tato fáze, bylo-li cílem reformního papežství toto „nové právo“, které odráželo jeho zájmy, plošně prosadit, byla úspěšná pouze v omezené míře, což dokládá i poměrně malá recepce sbírek sestavených za pontifikátu Řehoře VII. v průběhu dvou či tří bezprostředně následujících desetiletí, kdy byly hlavním zdrojem kánonů předreformní sbírky, zejména již zmíněné *Decretum* Burcharda z Wormsu.¹¹

Výsledek této fáze byl však v jistém ohledu dokonce protichůdný záměru. V situaci, kdy se nepodařilo prosadit – nejspíše cestou papežské autorizace – nové sbírky, které vyhovovaly pozicím reformního papežství, nebyl vyřešen problém konfliktů mezi jednotlivými normami v rámci kanonického práva, a nové texty, které se díky polemické produkci dostaly do oběhu, tento zmatek jen prohloubily. Cestu k řešení tohoto problému přinesla fáze interpretace, již je dle Fourniera třeba datovat od pontifikátu Urbana II., a která vyvolala rozmach kanonickoprávní vědy. Namísto eliminace nepohodlných

⁸ Tamtéž, s. 139–143. K přehledu nových textů Tamtéž, s. 146–153. K této aktivitě ovšem nedocházelo pouze v Římě, ale vyznačuje se jí rovněž jihoněmecký okruh přívrženců reformního papežství, viz ROBINSON, Ian S.: *The Bible in the Investiture Contest: The South German Gregorian Circle* (dále jen *The Bible in the Investiture Contest*). In: WALSH, Katherine – WOODS, Diana (eds.): *The Bible in the Medieval World – Essays in Memory of Beryl Smalley* (Studies in Church History, Subsidia 4). Oxford 1985, s. 61–84.

⁹ FOURNIER, P.: *Un tournant*, s. 142.

¹⁰ Tamtéž, s. 144 an.

¹¹ Tamtéž, s. 154–155.

textů byly nyní rozvinuty postupy opírající se o dialektiku a historická zkoumání, které umožňovaly smířit jednotlivé vzájemně rozporné fragmenty kanonického práva a vybudovat harmonickou stavbu odpovídající principům doktríny a konstituce církve.¹²

Dle Fourniera byl i v druhé fázi vývoj kanonického práva podnícen dobovými okolnostmi a konkrétními činy, v tomto případě zaujetím nového kurzu reformní politiky v prvních letech pontifikátu Urbana II. V situaci sporů, které vyvolalo prosazování reformy – z nichž nejvýznamnější byl zápas s císařstvím o říšskou církev, který se vlekl již delší dobu bez náznaku reálného východiska – a které uvedly ve zmatek značnou část církve, dříve zastávaná tvrdá linie citelně omezovala možnosti papežství. Urban II. se tedy rozhodl pro pružnější, leč s principy proklamovanými Řehořem co možná slučitelný, postup. Aby mohl sledovat tuto politiku, bylo třeba, aby ji dokázal obhájit před rigoristy v řadách reformátorů, kteří trvali na pozicích zaujatých za Řehoře VII.¹³

Urbanovo pojetí práva v kontrastu k postoji rigoristů dokládá dopis, který začátkem svého pontifikátu adresoval dvěma z nich, Petrovi, biskupovi z Pistoie, a Rusticovi, opatu z Vallombrosy. Urban II. tehdy vyvolal pohoršení mezi rigorózními zastánci reformy tím, že v jednom konkrétním případě nedbal přísných pravidel, která se vázala k zákazu simonie, tedy jednomu z ústředních bodů reformního programu, když jistého Daimberta nejprve ordinoval jáhnem a posléze jej vysvětil biskupem v Pise navzdory tomu, že byl již dříve ordinován na jáhna heretikem (simonistou), Wezilem, arcibiskupem z Mohuče, což mělo Daimberta nadobro diskvalifikovat pro klerický stav. Když v tomto dopise obhajoval své kroky, rozlišil Urban mezi kanonickými ustanoveními taková, u kterých je nezbytné důsledné dodržování a vymáhání, a taková, u nichž je *pro temporum necessitate*, tedy s ohledem na kritickou dobu, či *pro personarum qualitate*, tedy pro kvalitu dotčených osob, možné neuplatnit přísné znění kánonů. Jinými slovy: rozlišil v kanonickém právu dvě oblasti, a sice jednu, která je neměnitelná, a druhou, již měnit lze.¹⁴

¹² Tamtéž, s. 156.

¹³ Tamtéž, s. 156–157. K charakteristice smířlivější fáze reformy za Urbana II. a základní literatuře k tématu viz FORNASARI, Giuseppe: *Urbano II e la riforma della chiesa nel secolo XI ovvero la riforma nella „dispensatio“*. In: Týž: *Medioevo riformato del secolo XI*. Napoli 1996, s. 513–533.

¹⁴ FOURNIER, P.: *Un tournant*, s. 157. Uvedený dopis je vydán v plném znění a s vyznačením různých redakcí v KUTTNER, Stephan: *Urban II. and the Doctrine of Interpretation: A Turning Point?* (dále jen *Urban II.*). *Studia Gratiana*, 15 (Post Scripta: Essays in Medieval Law and the Emergence of the European State in Honor of Gaines Post), Rome 1972, s. 60–61.

Tento princip se však ukázal užitečným ne pouze pro to, aby mohl Urban II. zacházet s platnými kánony podle potřeb své nové politiky, ale i pro interpretaci kanonického práva, tj. k odstranění rozporů mezi jednotlivými normami dosavadní tradice. V tomto směru byl Urbanův impuls rozvinut především dvěma jeho současníky, kteří s ním udržovali těsné styky – Ivonem ze Chartres a Bernoldem z Kostnice.¹⁵

Právě dílo těchto dvou autorů mělo položit základy středověké kanonické právní vědy a Fournier převážně jeho představení věnuje pozornost ve zbytku své studie, přičemž svůj výklad strukturuje na základě kategorizace interpretačních nástrojů. Vedle hermeneutických postupů zaměřených na zjištění autentického smyslu každého jednoho textu a rozlišení toho, komu je který text určen (například text, který je určen řeholníkům nelze vztahovat na všechny věřící), rozlišuje dvě hlavní kategorie interpretačních nástrojů: 1) učení o dispensaci a 2) hierarchizaci zdrojů práva. První z nich úzce souvisí s uvedeným rozlišením neměnitelné a měnitelné oblasti práva z Urbanova dopisu.¹⁶

Předně je tedy třeba rozlišit, do které oblasti jednotlivé normy spadají, neboť normy neměnné oblasti není možné dispensovat. Většina norem ale patří do měnitelné oblasti a je tedy možné jejich platnost zmírnit, či je dokonce zrušit, pokud je k tomu ovšem dobrý důvod, např. *pro temporum necessitate* či *pro personarum qualitate*. Vzájemný rozpor takových norem tak lze vysvětlit poukazem na to, že patří do kontingentního řádu, a že tedy samotné jejich zavedení bylo motivováno potřebami své doby, přičemž rozpor těchto norem je pouze zdánlivý, neboť jsou vždy inspirovány službou Bohu a prospěchem duší. Kontradikci jiných norem pak lze vyřešit na základě pozice jejich původce v hierarchii zákonodárných autorit, kdy norma pocházející od nižší autority ustupuje normě od autority vyšší.¹⁷

V závěru svého článku Fournier naznačil širší resonanci těchto myšlenek; dle něj přesně odpovídaly tendencím doby a aspiracím duchů konce 11. a začátku 12. století, kteří byli unaveni spory a toužili po smíru a syntéze. Toto své tvrzení dokumentuje příklady autorů první poloviny 12. století, kteří pomocí uvedených koncepcí rozšířených především Ivonovým prologem řešili konkrétní otázky jako Hildebert z Lavardine, clunyský opat Petr Ctihodný, či Bernard z Clairvaux, a autorů, kteří přímo tyto koncepce dále rozvíjeli, jako byl Alger z Liège a především Petr Abaelard, který jejich uplatnění rozšířil

¹⁵ FOURNIER, P.: *Un tournant*, s. 157–158.

¹⁶ Tamtéž, s. 160–165.

¹⁷ Tamtéž, s. 163–165.

na teologii, a Gratian z Bologně, který s jejich pomocí vytvořil syntézu veškerého dosavadního kanonického práva.¹⁸

3. Kritika Fournierovy Teze: první fáze

Paul Fournier ve svém díle kladl důraz na vtažení kanonického práva do kontextu dobových okolností a událostí, čímž posunul studium středověkých kanonickoprávních textů směrem k jejich historické interpretaci a zároveň otevřel cestu k jejich využití jako pramene k poznání dalších fenoménů a procesů, čímž mimo jiné výrazně ovlivnil historický obraz gregoriánské reformy.¹⁹

Svým článkem *Un tournant de l'histoire du droit (1060–1140)* předložil dalšímu bádání tematické pole vymezené gregoriánskou reformou, rozvojem kanonické jurisprudence a počátky scholastiky – přesněji řečeno počátek kanonické jurisprudence vtáhl do dějin, když jej uvedl do souvislosti s reformou církve, již přířkl podmiňující, a skrze činy dvou papežů dokonce hybatelskou roli, a svým poukazem na recepci myšlenek Bernolda z Kostnice a Ivona ze Chartres své líčení vztáhl k v té době již etablovanému tématu vzájemného ovlivňování mezi kanonickým myšlením a teologií.²⁰ Fournierova koncepce se dočkala širokého přijetí, byla dalšími historiky rozvíjena a, i když byla v mnoha ohledech revidována, je vhod poznamenat, že v zásadě v duchu uvedeného základního východiska jeho díla.

Nebylo zásadně zpochybněno Fournierovo líčení první fáze, jestliže jí rozumíme shromažďování autoritativních textů a jejich angažování a přizpůsobení podle potřeb reformy včetně (a především) podložení prerogativ papeže

¹⁸ Tamtéž, s. 165–167.

¹⁹ Dle Stephana Kuttnera Fournierův přístup výrazně napomohl k překonání dříve převládajícího vnímání gregoriánské reformy coby pouhého rozšíření clunyjské obnovy mnišství do celocírkvní politiky papežství. Viz jeho předmluvu k RYAN, J. J.: c. d., s. ix–xi. K historiografii vztahu clunyjského hnutí a gregoriánské reformy srov. například WHITNEY, J. P.: *Gregory VII. The English Historical Review*, 34, 1919, s. 129–151; BOUCHARD, Constance B.: „Feudalism”, *Cluny, and the Investiture Controversy*. In: BLANKS, David – FRASSETTO, Michael – LIVINGSTON, Amy (eds.): *Medieval Monks and their World: Ideas and Realities*. Leiden – Boston 2006, s. 81–91.

²⁰ Podnětem k vztažení svého tématu ke kontextu vzájemného ovlivňování kanonického myšlení a teologie, byla Fournierovi práce GHELLINCK, Jean de: *Le mouvement théologique du XIIe siècle*. Paříž 1914. Srov. také FOURNIER, Paul – LE BRAS, Gabriel: *Histoire des collections canoniques en occident depuis les fausses décrétales jusqu'au Décret de Gratien II*. Lutetia Parisiorum 1932, s. 314–352. K starší diskuzi tématu viz GRABMANN, Martin: *Die Geschichte der scholastischen Methode I*. Berlin 1909, s. 234–245.

a skutečnost, že Řehoř VII. měl na tomto úsilí aktivní podíl.²¹ Zdá se, jakoby další bádání jen potvrzovalo Fournierem načrtnutý obraz a snášelo k němu další důkazy.

Co se týče aktivní role Řehoře VII., uvádí Fournier jeden přímý doklad, a to již pro dobu před jeho pontifikátem. V dopise Petra Damianiho z roku 1059, který je mu, tehdy ještě arcijáhnu Hildebrandovi, adresován, se dozvídáme, že jej Hildebrand opakovaně žádal, „aby prošel papežské dekrety a skutky (*gesta*) a cokoli, co by se obzvláště shodovalo s autoritou apoštolského stolce, vypsal.“²²

Disponujeme ovšem dalším pramenným dokladem, na který upozornil Ian S. Robinson, totiž souborem krátkých polemických traktátů, které sepsali kardinálové, kteří v roce 1084, tedy během vyvrcholení sporu mezi Řehořem VII. a německým králem Jindřichem IV., kdy byl Řehoř vyhnán z Říma a na jeho místo byl pod jménem Kliment III. dosazen královský kandidát Wibert, dosavadní arcibiskup z Ravenny, přešli na vítěznou stranu. Ve třetím spisku tohoto souboru nalezneme svědectví o shromažďování autorit a jejich překrucování ve prospěch Řehořových požadavků, na němž se spolu s ním měli podílet jeho nohsledi Turbanus (míněn je pozdější papež Urban II.), Anselm z Luccy a Deusdedit.²³

Další Fournierovy doklady o Řehořově zadání jsou nepřímé; spočívají jednak v upozornění na shody v nově použitém materiálu, jak mezi kanonickými sbírkami vzniklými za jeho pontifikátu či krátce po jeho smrti navzájem, tak s dopisy Řehoře VII., a v neposlední řadě s polemickou produkcí a v poukazu na samotnou snahu Řehoře VII. o podepření svých pozic autoritou co možná nejstarší a nejúctyhodnější tradice a historickými exemply. Tato Řehořova snaha je dobře známou a zdokumentovanou skutečností, již lze doložit jeho dopisy i polemickou produkcí přívrženců reformy, jejichž

²¹ Souborné práce o církevních dějinách či o gregoriánské reformě prakticky dodnes na základě Fournierova článku kapitolu o vztahu gregoriánské reformy a kanonického práva nejen zahrnují, ale jeho ličení první fáze v zásadě přebírají. Srov. například LADNER, Gerhard: *Theologie und Politik vor dem Investiturstreit*. Baden bei Wien 1936, s. 41–50; ROBINSON, Ian S.: *Authority and Resistance in the Investiture Contest* (dále jen *Authority*). Manchester – New York 1978, s. 17–39.

²² „...ut Romanorum pontificum decreta, vel gesta percuriens, quidquid apostolicae sedis specialiter competere videtur, hinc inde curiosius excerperem...“ *Petri Damiani Opusculum V*. In: MIGNE, Jacques-Paul (ed.): *Patrologia latina* (dále jen PL), Paris 1841–1864, 145, 89.

²³ *Benonis aliorumque cardinalium schismaticorum contra Gregorium VII. et Urbanum II. scripta*. In: *Monumenta Germaniae Historica, Libelli de lite imperatorum et pontificum* (dále jen MGH Ldl), II, s. 366–422; zvláště *Opusculum III.*, s. 399. Viz ROBINSON, I. S.: *Authority*, s. 41; BURNS, J. H. (ed.): *The Cambridge History of Medieval Political Thought*, c. 350–c. 1450. Cambridge 1998, s. 271.

poměr k postojům Řehoře VII. pak lze vnímat tím způsobem, že polemické traktáty vysvětlují a dokládají soulad těchto ve své době velmi radikálních a v očích protivníků novátorských postojů s tradicí.²⁴

Ian S. Robinson a další autoři také poukázali na to, že k prohledávání knihoven za účelem shromáždit opory pro Řehořovu věc nedošlo pouze v Itálii, ale vyznačuje se jím i jihoněmecký okruh přívrženců reformního papežství, jehož nejvýznamnějším představitelem vedle Manegolda z Lautenbachu byl již zmíněný Bernold z Kostnice.²⁵

Konečně proslulá hypotéza G. B. Borina, že *Dictatus papae*, tedy soubor tezí formulujících nárokané prerogativy papežství, je seznamem titulů pro Řehořem požadovanou sbírku kanonického práva, do Fournierova obrazu zapadá očividně velmi dobře.²⁶

Další badání ovšem přineslo i korekce Fournierova líčení, zejména určité rozvolnění jeho rozvrhu, jak ve smyslu kontinuity s předchozím vývojem, tak mezi jednotlivými Fournierem vytýčenými fázemi.

Stephan Kuttner, který se vícekrát vyjádřil k problematice, již svým článkem Fournier vymezil, poukázal na to, že snahy o reformu a revizi dosavadní tradice kanonického práva se před gregoriánskou reformou objevovaly opakovaně: v římských sbírkách 6. století inspirovaných reformami papeže Gelasia I., ve vizigótské církvi a během karolinské renesance, přičemž každá z těchto reforem sledovala vlastní cíle a byla podmíněna vlastními politickými ohledy. Dle Kuttnera však byla gregoriánská reforma v tomto směru nejrezolutnější.²⁷

John Gilchrist pak na rozdíl od Fourniera, který hovoří pouze o analogii, zdůraznil kontinuitu Řehořova úsilí se snahami předchozí generace refor-

²⁴ Dobrým příkladem je spis Bernolda z Kostnice *Apologeticus super decreta, quae venerabilis papa Gregorius eiusdem nomini septimus in romana synodo promulgavit contra symoniacos et incontinentes altaris ministros*, v němž rozvitě dokládá oprávněnost několika konkrétních dekretů proti simonii a nikolaismu, které vyhlásil Řehoř VII. na římské synodě roku 1076. MGH Ldl II, s. 58–88. Srov. WEISWEILER, Heinrich: *Die päpstliche Gewalt in den Schriften Bernolds von St. Blasien aus dem Investiturstreit*. Studi Gregoriani, 4, 1952, s. 144. K zmíněné Řehořově snaze viz např. LADNER, Gerhard: *Two Gregorian Letters*. Studi Gregoriani, 5, 1956, s. 221–242; FORNASARI, Giuseppe: *Medioevo riformato del secolo XI*. Napoli 1996, s. 353–410.

²⁵ ROBINSON, I. S.: *The Bible in the Investiture Contest*, s. 61–84; AUTENRIETH, Johanne: *Die Domschule von Konstanz zur Zeit des Investiturstreits*. Stuttgart 1956.

²⁶ BORINO, Giovanni Battista: *Un'ipotesi sul Dictatus Papae di Gregorio VII*. Archivio della R. Deputazione Romana di storia patria, 67, 1944, s. 237–252. K interpretaci významu tohoto textu viz HOFMANN, K.: *Der „Dictatus papae“ Gregors VII. als Index einer Kanonensammlung?* Studi Gregoriani, 1, 1947, s. 531–537; GILCHRIST, John: *Canon Law Aspects of the Eleventh-Century Gregorian Reform Programme*. Journal of Ecclesiastical History, 13, 1962, s. 21–38.

²⁷ KUTTNER, Stephan: *Harmony from Dissonance – An Interpretation of Medieval Canon Law (dále jen Harmony)*. In: Wimmer Lecture, X, 1956, Latrobe 1960, s. 7.

mátorů, přičemž Řehoře chápe jako pokračovatele tohoto programu, který ovšem výrazně posílil jeho záběr a intenzitu.²⁸

Pozdějším historikům bylo rovněž poněkud těsné Fournierovo chápání toho, co ještě není a co již je jurisprudence. Fournier nebyl v dějinách středověkého kanonického práva zjevně ochoten tento predikát přiznat téměř ničemu před pontifikátem Urbana II., respektive před Bernoldem z Kostnice a Ivonem ze Chartres,²⁹ jak se ale prohlubovaly poznatky zejména o před-reformních sbírkách, někteří badatelé dospěli k přesvědčení, že jejich organizační principy toto označení zasluhují.³⁰ V této věci se však jedná právě spíše o ochotu resp. neochotu přisoudit kvalitu jurisprudence i postupům kanonistů před Ivonem ze Chartres a Bernoldem z Kostnice, v jejich základní charakteristice, tj. eliminaci nepohodlných textů, se však Fournier patrně nemýlí, byť pozdější bádání odhalilo další způsoby, díky nimž bylo možné přizpůsobit texty kanonické tradice podle potřeb papežství, jako je manipulace s rubrikami, která mění smysl jim podřazených pasáží tím, že jim dává nový kontext.³¹

Na úrovni zákonodárných autorit v rámci kanonického práva pak Stefan Kuttner oproti snaze paušálně vyloučit právo, které nepochází z papežství, jakožto formálního zdroje, zdůraznil snahu o legitimizaci dosavadní heterogenní tradice kanonického práva doložením, že je v posledku z legislativního primátu papeže odvozena, což lze dle Kuttnera postřehnout jak v rubrikách a řazení rubrik kanonických sbírek první fáze, tak přímo doložit úvodem ke sbírce Kardinála Deusdedita a zejména spisy Bernolda z Kostnice. Dle Kuttnerova názoru se pak Bernoldova teorie zdrojů kanonického práva, která

²⁸ FOURNIER, P.: *Un tournant*, s. 142–143. Srov. GILCHRIST, J.: c. d., s. 21–38. Srov. CUSHING, Kathleen G.: *Papacy and Law in the Gregorian Revolution: The Canonistic Work of Anselm of Lucca*. Oxford 1998, s. 18–19.

²⁹ Fournier uvádí jako nejvýraznější náběhy tímto směrem, které však nebyly následně rozvíjeny, myšlenky Hinkmara z Remeše (†882) a Abbona z Fleury (†1004). FOURNIER, P.: *Un tournant*, s. 156.

³⁰ KNOX, Ronald: *Finding the Law: Developments in Canon Law during the Gregorian Reform*. Studi gregoriani, 9, 1972, s. 421–466. Výslovně se vůči Fournierovi vymezila AUSTIN, Greta: *Shaping Church Law around the Year 1000: The Decretum of Burchard of Worms*. Farnham – Burlington 2009. Obecně k otázce jurisprudence před gregoriánskou reformou a další literatuře k tématu viz SOMERVILLE, Robert – BRASINGTON, Bruce: *Prefaces to Canon Law Books in Latin Christianity: Selected Translations 500–1245*. New Heaven – London 1998, s. 59–75.

³¹ KNOX, R.: c. d., s. 449–462.

se objevuje v jeho dílech spadajících do Fournierovy druhé fáze, nijak zásadně neliší od té, kterou formuloval již za pontifikátu Řehoře VII.³²

Otázce zdrojů kanonického práva Bernold z Kostnice věnoval úvodní část svého díla *Apologeticus*, které sepsal někdy krátce po roce 1076.³³ Autorita ekumenických koncilů se v Bernoldových vývodech opírala buď o to, že byly svolány papežem a jednaly pod předsednictvím jeho nebo jeho legátů, což bylo v 11. století pevnou součástí povědomí o jejich historii, nebo byly výslovně papežem potvrzeny. Totéž mohl Bernold doložit i v případech mnoha provinciálních synodů. Plošně pak legitimizoval provinciální synody rozvedením předchozího argumentu, neboť povinnost pravidelně je svolávat byla stanovena pátým kánónem nikájského koncilu z roku 325 – tedy jedním z ekumenických, jehož legitimita byla podložena předsednictvím papežských legátů.³⁴ Obdobným způsobem Bernold legitimizoval církevní otce, například když píše, že papež Gelasius ve svých dekretech rozhodl, že „mezi autentické a kanonické sankce mají být přijaty spisky sv. Jeronýma, a stejně tak díla sv. Cypriána, Ambrože a Augustina, jakož i ostatních svatých otců, kteří se ani vírou ani slovy neodchylují od svaté římské církve.“³⁵

Kuttner později svou předchozí úvahu rozvedl a dospěl k tomu, že někteří kanonisté reformy se sice skutečně snažili potlačit texty pocházející z jiných zdrojů, neboť byly v rozporu s výhradní zákonodárnou autoritou papeže, a snažili se jejich normy nahradit obdobnými pocházejícími z v tomto ohledu neproblematické tradice, již za Řehořova pontifikátu však bylo formulováno kritérium materiálního nikoli formálního souladu s papežským právem. Když pak gregoriánská reforma za Urbana II. vstoupila do smířlivé fáze, bylo možné nahradit strategii eliminace strategií harmonizace a reintegrovat do korpusu kanonického práva i texty, které byly dříve vyloučeny, k čemuž posloužily právě hermeneutické postupy formulované za Urbana II., které vycházely z premisy principiální nerozpornosti kanonického práva.³⁶

³² KUTTNER, Stephan: *Liber Canonicus: A Note on Dictatus Papae c. 17* (dále jen *Liber Canonicus*). Studi gregoriani, 2, 1947. s. 391.

³³ MGH Ldl II, s. 58–88.

³⁴ MGH Ldl II, s. 61–62, 63.

³⁵ „Hucusque Ieronimus, qui quantae auctoritatis fuerit, etiam apud episcopos apostolicae sedis decreta beati Gelasii papae satis insinuant, quae inter authenticas et canonicas sanctiones opuscula ipsius recipienda decernunt, sicut etiam sancti Cypriani, Ambrosii, Augustini opuscula sive tractatus et reliquorum sanctorum patrum, qui nec in fide, nec in predicatione a sancta Romana aecclesia deviarunt, sed in eius communicatione usque ad finem vitae perdurarunt.“ MGH Ldl II, s. 79.

³⁶ KUTTNER, S.: *Harmony*, s. 7 an.

Jak je vidět, Fournierovo líčení první fáze je velmi přesvědčivé a další bádání jej upevňovalo novými doklady, a spíše jej rozvíjelo a prohlubovalo, byť za cenu jistého otupení hran, než aby jej zásadně zpochybnilo. Později se ovšem první fáze setkala s pádnější revizí, která byla odvozena z kritiky Fournierovy koncepce jako celku. K té otevřelo dveře zpochybnění ústředního bodu fáze interpretace, než se ovšem k tomuto problému dostaneme, představme si i v tomto případě prameny, na nichž Fournier svůj výklad postavil.

Představme si tedy nauku obou autorů. Poněkud podrobněji si všimneme učení o dispensaci Ivona ze Chartres, které předložil v prologu ke svým právním sbírkám *Decretum* a *Panormia*.³⁷ Nehledě na to, že zde nalezneme učení o dispensaci, oproti Bernoldovu dílu *De excommunicatis vitandis*, v přehlednější podobě, zasluhuje Ivonův prolog bližší pozornost především pro svůj vliv. Tento text se hojně rozšířil i jako samostatný traktát, a autoři pozdějších sbírek zde obsažený rozklad o kategoriích jednotlivých ustanovení práva, ať už přímo či zprostředkovaně, přejímali, a někteří dokonce k úvodům svých sbírek připojili Ivonův. Ivo má konečně klíčovou pozici i ve Fournierově argumentaci, protože ve zmíněném úvodu se objevuje výše uvedené rozlišení z Urbanova dopisu.³⁸

4 Učení o dispensaci Ivona ze Chartres a Bernolda z Kostnice

Ivo zkraje svého prologu nabádá čtenáře, aby nezavrhoval jednotlivá ustanovení, pokud by se mu zdála vzájemně rozporná, a tvrdí, že tradice kanonického práva je z hlediska svého účelu, totiž zajištění spásy věřících, v harmonii, je však třeba přihlédnout k tomu, co je řečeno „podle tvrdosti [disciplíny] a co podle mírnosti.“³⁹ Působení učitelů církve připodobňuje praxi lékaře: „Účelem tělesné medicíny je vyhánět nemoc, léčit zranění aby bylo zachováno zdraví, či usilovat o jeho posílení, a lékař nezdá se, že by ko-

³⁷ Pouze pro pořádek – jedná se o jeden a týž text, který Ivo předeslal oběma jmenovaným sbírkám.

³⁸ K otázce autorství a vlivu Ivonových sbírek viz FOURNIER, Paul: *Les collections canoniques attribuées à Yves de Chartres*. Bibliothèque de l'école des Chartes, 57, 1896, s. 645–698; 58, 1897, s. 26–77, 293–326, 410–444, 624–676. K témuž a další literatuře k tématu SOMMERVILLE, Robert – BRASINGTON, Bruce: *Prefaces to Canon Law Books in Latin Christianity: Selected Translations 500–1245*. New Heaven – London 1998, s. 111–118; BRASINGTON, Bruce: *Studies in the Nachleben of Ivo of Chartres: The Influence of his Prologue on Several Panormia-Derivative Collections*. In: LANDAU, Peter – MÜLLER, Joers (eds.): *Proceedings of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law (Monumenta iuris canonici, Series C: Subsidia 10)*. Città del Vaticano 1992, s. 63–85.

³⁹ „Quid secundum rigorem, quid secundum moderationem“. *Prologus in Decretum*. PL 161, 47.

nal v rozporu sám se sebou, když podle kvality či kvantity obtíží a pacienta, tu razantní, tu mírné užívá prostředky; někdy řeže, nemůže-li pomoci obkladem, a jindy naopak přikládá obklad k tomu, co netroufá si řezat. Stejně tak duchovní lékaři, totiž učitelé svaté církve, neodporují ani sami sobě, ani sobě navzájem, když nedovolené věci zakazují, přikazují nutné, povzbuzují k nejvyšším, tolerovatelné povolují. ... Neboť ti, kteří povolují, přihlížejí k tomu, aby zabránili horší nemoci, ti, kdo nepovolené zakazují, zastrašují od smrti, ti, kteří opravdu nutné věci přikazují, snaží se zachovat zdraví, ti, kteří povzbuzují k nejvyšším, usilují o jeho posílení. K tomu přihlédnuvše pozorný čtenář pochopí, že svatí mluví jediným hlasem, když rozliší, co je vybidnutí, co příkaz, co zákaz, a co je prominutí (*remissio*), a že se tak svatí navzájem nepřou, ani neliší, ale všem podle svého uvážení léčivé prostředky rozdílejí (*dispensare*).⁴⁰

Z hlediska interpretace se jedná o určení povahy každého jednoho textu tradice. Každou normu kanonického práva lze zařadit do jedné z následujících kategorií – *admonitio*, *indulgentia*, *praeceptio*, *prohibitio*. Dále je u každé z těchto kategorií třeba vědět, jakou mají její normy váhu, koho se týkají, zda je v ní přípustné zmírnění či neuplatnění norem (*remissio*) a pokud ano, pak za jakých okolností či z jakých důvodů.⁴¹

Jádro Ivonova učení o dispensaci nalezneme v jeho výkladu o příkazech a zákazech – *praeceptiones et prohibitiones* – které rozlišuje na neměnné (*immobiles*) a měnitelné (*mobiles*), přičemž to, co je *mobile*, je *dispensabile*. Jedná se o rozlišení na příkazy a zákazy, které jsou věčné a nutné, tj. ty, jejichž dodržování je nezbytné pro spásu: „V těch, jejichž dodržováním je dosahováno spásy a naopak jich nedbání vede k nepochybné smrti, není přípustná žádná dispensace; nýbrž všechny takové příkazy a zákazy je třeba zachovávat jakož-

⁴⁰ „Sicut enim ratio corporalis medicinae vel depellere morbos, vel curare vulnera salutem servare, vel augere intendit; nec medicus contrarius sibi videtur esse, cum pro qualitate vel quantitate aegritudinis, vel aegrotantis, nunc mordentia, nunc mollientia aegrotanti medicina apponit; et nunc ferro secat, cui fomento subvenire non poterat, et e converso ei nunc subvenit fomento, quem ferro secare non audebat; ita spirituales medici, doctores videlicet sanctae Ecclesiae, nec a se, nec inter se dissentiunt, cum illicita prohibent, necessaria jubent, summa suadent, venialia indulgent. ... Nam, qui indulgent, majoribus morbis amovendis provident; et qui illicita prohibent, a morte deterrent: qui vero necessaria jubent, salutem cupiunt conservare, quem autem suadent, salutem student augere. Hoc attendens diligens lector intelliget unam faciem esse eloquiorum sacrorum, cum distincte considerabit, quid sit admonitio, quid sit praeceptum, quid prohibitio, quid remissio; et haec nec se invicem impugnare, nec a seipsis distare, sed omnibus sanitatis remedium pro sua moderatione dispensare.“ PL 161, 48.

⁴¹ PL 161, 48–49.

to stanovené (*sancita*) věčným zákonem.⁴² Ivo uvádí jako příklady: „Miluj pána Boha svého celým svým srdcem a bližního svého jako sebe samého; a cti otce svého a matku svou.“⁴³ Oproti tomu příkazy a zákazy, které nejsou stanoveny věčným zákonem, mohou být povolnou autoritou dispensovány, ale pouze v případě že zmírnění nebo neuplatnění normy vyvažuje „čestná či užitečná kompenzace.“⁴⁴

Zbývající část Ivonova prologu je věnována doložení možnosti dispensace, objasnění toho za jakých okolností je přípustná a jaké má meze na základě dokladů z celé šíře křesťanské tradice: příkazy Ježíše Krista, rozhodnutí apoštolů, církevních koncilů a papežů a výroky církevních otců. Pro úplnost však ještě stručně shrňme Ivonův výklad ke dvěma zbývajícím kategoriím, který rozboru *praeceptiones* a *prohibitiones* bezprostředně předchází.

Účelem *admonitio* (nabádání) není „hrozit trestem tomu, kdo jej nenásleduje, nýbrž slíbit odměnu tomu, kdo jej vyslyší.“⁴⁵ Podstatu *admonitio* dobře vystihuje následující pasáž z Matoušova evangelia. „V tom k němu přišel jeden muž s otázkou: ‚Mistře, co dobrého mám udělat, abych měl věčný život?‘ On mu však řekl: ‚...Chceš-li vejít do života, dodržuj přikázání.‘ ‚A která?‘ zeptal se. Ježíš odpověděl: ‚Nezabíjej, necizolož, nekraď, nelži, cti otce i matku a miluj bližního svého jako sám sebe.‘ ‚To všechno dodržuji, co mi ještě schází?‘ Ježíš odpověděl: ‚Chceš-li být dokonalý, jdi, prodej svůj majetek, rozdej ho chudým, a budeš mít poklad v nebi. Pojď a následuj mě.‘ Když to ten mladík uslyšel, smutně odešel. Měl totiž mnoho majetku.“ (Mt 19,16–21).⁴⁶ Kristem uvedené *praeceptiones* a *prohibitiones* z desatera jsou určeny všem věřícím, poslední Kristův pokyn je však z hlediska všech věřících *admonitio*.

Jedná se o vybídnutí k mravně dokonalejšímu způsobu života – o vybídnutí k vzestupu do klerického či řeholního stavu. Ovšem v okamžiku, kdy jedinec složí slib, získává původní *admonitio* váhu *praeceptio immobilis*: „Avšak když se někdo slibem zavázal k dokonalosti či důstojenství, jež nemůže zastávat nikdo bez ctnosti zdrženlivosti (*continentia*), již je to, co bylo před učiněným krokem vzhůru dobrovolným, nutné a jeho nedodržení trest-

⁴² „In his igitur, in quibus observatis salus acquiritur vel in quibus neglectis mors indubitata consequitur, nulla est admittenda dispensatio; sed ita sunt omnia mandata, vel interdicta servanda, sicut sunt aeterna lege sancita.“ PL 161, 51.

⁴³ PL 161, 50.

⁴⁴ „...si honesta vel utilis sequatur compensatio.“ PL 161, 51.

⁴⁵ „Et prima quidem admonitio poenam non intentat, si quis post eam non eat, sed praemium sibi acquiescentibus pollicetur.“ PL 161, 49.

⁴⁶ PL 161, 49. Ivo z této pasáže z Matoušova evangelia uvádí pouze část: „Chceš-li být dokonalý ... budeš mít poklad v nebi.“ Mám ovšem za to, že rozsáhlejší citací jsem nezměnil smysl jeho sdělení.

né. Proto také Pán říká: ‚Kdo se chopí pluhu a ohlíží se zpátky, nehodí se pro Boží království.‘ (Lk 9,62).⁴⁷

Indulgentia (tedy povolení či poshovění) „jelikož se netýká lepších věcí, nenabízí odměnu nýbrž lék.“⁴⁸ Příkladem poshovění je povolení manželství, které má daleko k mravní dokonalosti, avšak zamezuje horší nemoci, jíž je smilstvo. A stejně jako u *admonitio*, je v případě *indulgentia* závazný slib, což v tomto konkrétním případě znamená nemožnost rozvodu manželství: „A tak ony dva stavy, jeden vyšší, jeden nižší, které před slibem byly dobrovolné, po jeho složení mají svá nutná omezení a ustanovení, která, jsou-li dodržována, ... jedněm lék, jedněm odměnu přinášejí, nejsou-li však, následuje po zásluze věčný trest. Neboť to, čeho přijetí bylo k svobodnému rozhodnutí, po něm jest k dodržení.“⁴⁹

Ve všech kategoriích Ivo zvažuje možnost zmírnění či neuplatnění norm, vzhledem k instituci slibu však má *remissio* či *dispensatio* reálný význam pouze v kategorii *praeceptio/prohibitio*. Na rozdíl od neměnných příkazů a zákazů Evangelia, veškeré další normy věčný zákon sice nestanovuje, „byly ale obezřetností pozdějších vytvořeny kvůli užitku; ne principiálně k dosažení spásy, ale aby ji bezpečněji pojistily.“⁵⁰ Motivaci takové legislativy a stejně tak její roli ve vztahu ke spáse, a tedy principiální oprávnění možnosti dispensace, dobře ilustruje příklad zákazu „aby klerik poté, co spáchal smrtelný hřích (*crimen damnabile*) a vykonal pokání, nebyl již nadále klerikem, ani do kléru nebyl znovu přijat.“ Ivo pokračuje slovy sv. Augustina: „Toto bylo řečeno kvůli přísnosti disciplíny, nikoli kvůli tomu, že by byla ztracena naděje v odpuštění. Jinak by byla popřena moc klíčů, o nichž se praví: Co svážete na zemi, bude svázáno v nebi (Mt. 16,19). ... Nemá to však být považováno za přehnanou bdělost pozdějších [zákonodárců], kteří, kde spásy nic nebránilo, přece přispěli k pokoře, jíž je spása pevněji pojištěna. Měli totiž zkušenost s tím, že někteří se káli ne upřímně [tj. nikoli z touhy po své nápravě],

⁴⁷ „Attamen cum ad perfectionem voto se quis astrinxerit, vel gradum, quem nullus absque continentiae virtute ascendere debet, ascenderit, iam sit necessarium et poenale, si non teneatur, quod ante hanc ascensionem fuerat voluntarium. Unde et Dominus dicit: ‚Nemo mittens manum suam ad aratrum, et retro ascipiens, aptus est regno Dei.‘“ PL 161, 49.

⁴⁸ „Indulgentia vero (quantum nobis videtur) quia meliora non eligit, remedium quidem habet, non praemium.“ PL 161, 49.

⁴⁹ „Isti itaque duo status, unus superior, alter inferior, qui ante votum sunt voluntarii, post votum vero necessarii habent modos et institutione suas, quae observatae, sicut iam dictum est, aliis remedium, aliis acquirunt praemium, non observatae vero aeternum merentur supplicium. In his itaque ante susceptionem est deliberandum, post susceptionem vero perseverandum.“ PL 161, 49.

⁵⁰ „Mobiles vero sunt, quas lex aeterna non sanxit, sed posteriorum diligentia ratione utilitatis invenit non ad salutem principaliter obtinendam, sed ad eam tutius muniendam.“ PL 161, 50.

ale z touhy po moci, jíž přináší úřad. Mnohé zakušené nemoci totiž vyžadují, aby byly vynalezeny mnohé léky.⁵¹

Na jedné straně tedy máme církevní disciplínu, která se v čase rozvíjí z potřeby reagovat na objevující se nové poklesky, a na druhé straně máme neměnný řád, tj. řád spásy. Tato hlubší rovina principiálně umožňuje dispensaci, zároveň je ale vůči aktuální dispensaci stejně principiálně omezující: výše uvedená podmínka – *si honesta vel utilis sequatur compensatio* – znamená, že dispensace je přípustná pouze tehdy, pokud za daných okolností lépe než zachování tvrdosti normy naplňuje účel kanonického práva, resp. poslání církve, jímž je zajištění spásy věřících. Nuže dispensace je přípustná z takových důvodů, jako je kritická doba – *pro necessitate temporum* –, nebo užitečnost osob, na něž se vztahuje – *pro utilitate personarum* –, či zabránění [duchovní]záhuby velkého množství lidí – *vel strage populorum vitanda*.⁵²

Ivo čerpá doklady možnosti dispensace a objasnění, za jakých okolností je přípustná, z celé šíře dosavadní tradice. Svůj první bere z evangelia, a sice Ježíšův pokyn krátce před jeho zatčením: „Teď ale, kdo má měšec, ať si ho vezme, a také mošnu.“ (Lk 22,36), kterým změnil svůj dřívější pokyn, když vysílal dvaasedmdesát učedníků, aby ohlašovali příchod Božího království: „Neberte s sebou měšec ani mošnu...“ (Lk 10,4). Jak píše Ivo: „...sám dal první příklad, že v tradicích tohoto druhu je v nouzi třeba ustoupit.“⁵³ Dále uvádí Skutky apoštolské, například otázku obrízky, v níž sami apoštolové dispensovali svá předchozí rozhodnutí, jako když apoštol Pavel v Lystře obřezal Timotea, aby nevyvolal pohoršení mezi zdejšími Židy. „A tak ukázal činem, co sám o sobě jinde řekl: ‘Pro Židy jsem jako Žid, abych získal Židy.’ (1Kor 9,20).“⁵⁴

Ivo dále uvádí případy, kdy koncily a papežové dispensovali starší normy a doplňuje je komentáři sv. Augustina a Cyrila. Uvádí, že papežové a někteří arcibiskupové často *propter necessitatem seu utilitatem temporum* dispensovali

⁵¹ „...quale est illud: Clericus post actam de crimine damnabili poenitentiam, clericus non maneat, vel ad clericatum non accedat. Quod, ut ait beatus Augustinus, dictum est rigore disciplinae, non desperatione indulgentiae. Alioquin contra claves Ecclesiae disputaretur, de quibus dictum est: Quae solveritis in terra, soluta erunt et in coelo. ...Quae posteriorum non est supervacua putanda diligentia; qui ubi saluti nihil detrahebatur, humilitati aliquid addiderunt, quo salus tutius muniretur, experti credo aliquorum fictas poenitentias, per affectatas honorum potentias. Cogunt enim multas inveniri medicinas multorum experimenta morborum.“ PL 161, 50.

⁵² PL 161, 51–52.

⁵³ „...in seipso primo dans exemplum, quod in hujusmodi traditionibus necessitati temporis est cedendum.“ PL 161, 51.

⁵⁴ „...ostendens actu quod alibi a se testatur: Factus sum Judaeis tanquam Judaeus, ut Judaeos lucrificerem.“ PL 161, 51.

vali v otázce přesouvání biskupů z jednoho stolce na jiný, které bylo před tím zakázáno koncilními kánony a papeži,⁵⁵ dále že papežové často *propter honestatem personarum et necessitatem populorum* navraceli do úřadu biskupy,⁵⁶ které sesadili jejich předchůdci, a že mnozí papežové umožnili synům kněží vstoupit do kléru: „Avšak protože některé z nich shledali být osobami nejen zbožnými, ale církvi Boží nezbytnými, zmírnili příkaz [předchozích papežů], a takto zrozené, jejichž mravy byly osvědčeny životem v kláštorech a řeholních kostelech, ne jen k presbyterátu, ale i k nejvyššímu kněžství dovolili povýšit.“⁵⁷

Přímé citace papežů, které se objevují v Ivonově prologu, se vesměs týkají znovupřijetí do církevních úřadů těch, kteří byli dříve sesazeni, či upadli do hereze a poté se smířili s církví. Ivo prostřednictvím těchto citací uvádí autoritativní opory dispensace a zároveň hromadí dílčí maximy, které se týkají dispensace a které byly následně v této roli přejaty do kanonického práva. Mimo jiné se jedná o omezení dispensace, jelikož řádným stavem je zachovávaní kánonů v jejich tvrdosti a případná dispensace, kromě toho, že má ctít účel práva, je vázána na svou příčinu, přičemž zmírňující ustanovení, tedy ústupek od tvrdosti normy, nemá být brán za obecně platný zákon – *non est pro lege habendum*.⁵⁸ Ivo toto pravidlo dokládá dopisem papeže Inocence I.: „Nuže to, co bylo vynuceno potřebou překonat nouzi, když nouze pomine, má naprosto, právě tak jako to, co si jej vynutilo, pominout. Protože něco jiného je legitimní řád a něco jiného je použití (*usurpatio*), které situace vyžaduje v tu chvíli přijmout.“⁵⁹

Obdobné učení o dispensaci nalezneme i u Bernolda z Kostnice, a sice v jeho díle *De excommunicatis vitandis, de reconciliatione lapsorum et de fontibus iuris ecclesiastici*.⁶⁰ Pokud bychom obsah tohoto díla promítli do Ivonova rozvrhu, omezuje se na oblast měnitelných příkazů a zákazů, respektive na prostor vymezený pojmovou dvojicí *rigor – dispensatio*. Chybí zde ukot-

⁵⁵ PL 161, 54, 55.

⁵⁶ PL 161, 54–55, 56–58.

⁵⁷ „Sed quia ex iis quasdam personas, non tantum religiosas, sed etiam Ecclesiae Dei necessarias esse cognoverunt, decretum temperaverunt, et ita genitos, quorum conversatio in monasteriis vel religiosis Ecclesiis probata fuerit, non solum ad presbyteratum, sed etiam ad summum sacerdotium promoveri permiserunt.“ PL 161, 55.

⁵⁸ PL 161, 58. Ivo toto pravidlo komentuje srovnáním s vnitřním pořádkem antického římského práva.

⁵⁹ „Ergo quod necessitas pro remedio reperit, cessante necessitate, debet utique cessare pariter quod urgebat. Quia alius est ordo legitimus, alia usurpatio, quam ad praesens fieri tempus impellit.“ PL 161, 53.

⁶⁰ MGH Ldl II, s. 112–142.

vení v Evangelii a řádu spásy ve smyslu principiálního rozlišení neměnných a měnitelných nařízení; Bernoldovo zakotvení práva v Písmu je zde provedeno skrze Petrovo pověření z 16. kapitoly Matoušova evangelia a přímo podkládá legislativní primát papeže, který je dědicem Petrova privilegia a poslání.⁶¹

Bernold rozlišuje to, co bylo stanoveno *generaliter* a má být dodržováno vždy, a to, co bylo stanoveno *dispensatorie*, a mělo tedy platit pouze dočasně, přičemž uvádí tutéž maximu Inocencova dopisu jako Ivo a rovněž upozorňuje, že dispens nemá být považován za obecně platný zákon.⁶² V zásadě považuje dispensování, a to jak ve smyslu zmírnění tvrdosti norem, tak zavádění nových, za přípustné, a mít možnost tak konat dokonce za nutnou pro zachování církevní disciplíny: „Neboť ustanovení dřívějších otců by církevní disciplínu ani ne tak vystavěla, jako uvedla ve zmatek, pokud by z žádného důvodu nemohla být jejich následovníky změněna; když přece dobová nutnost tu mírněji, tu přísněji nabádá postupovat. ... Vždyť blahoslavený [papež] Gelasius, kdyby nemohl snížit počet let přípravy, který jeho předchůdci stanovili pro jednotlivé stupně kléru, nemohl by pomoci kněží, kteří dorostli z laiků ke kněžství v jediném roce, odpomoci od nedostatku kleriků, kterým trpěla jeho doba. A podobně jestliže by novodobí papežové nemohli zmírnit tvrdost starých kánonů o provinilých kněžích, samotné křesťanské náboženství připravené o kněžskou službu naprosto nemohlo by přetrvat, když sotva nalezneme nějaké jiné kněží než upadlé do zločinu, o nichž se ve starých kánonech dočítáme, že mají být sesazeni.“⁶³

Bernold tuto moc v podstatě vyhrazuje papeži: „...římští pontifikové vždy obzvláště (*peculiariter*) měli moc podle potřeb doby dispensovat kánony. Vždyť oni jsou autory kánonů a tento stolec vždy měl ono privilegium, aby svázáno a rozvázáno bylo, cokoli by byl svázal či rozvázal. ... Ani sám svatý Petr, ani jiný římský biskup žádného svého nástupce žádným svým rozhodnutím nezbavil té moci, aby z téže autority, ne pouze starými ale i novými

⁶¹ MGH Ldl II, s. 140.

⁶² MGH Ldl II, s. 139–140.

⁶³ „Nam precedentium patrum statuta aecclesiasticam disciplinam non tam instituerent, quam confunderent, si nulla ratione a successoribus eorum immutari possent; cum tamen necessitas temporis nunc mitius, nunc severius incendendum persuaderet. ... Nam beatus Gelasius numerum annorum, quos sui antecessores singulis gradibus prefixerunt, imminuere non posset, penuriae clericorum sui temporis per presbyteros ex laicis infra annum maturatos nullo modo succurrisset. Item si moderni pontifices antiquorum rigorem canonum super lapsos sacerdotes remittere nequissent, ipsa christiana religio destituta sacerdotali officio penitus stare non posset, cum iam pene nulli sacerdotes, nisi criminaliter lapsi, reperiantur, quos antiqui canones deposuisse leguntur.“ MGH Ldl II, s. 141.

ustanoveními, tu mírněji, tu přísněji o veškerou církev pečovat mohl ba měl, podle toho, jak by podle okolností své doby považoval za vhodné.⁶⁴

Bernold ovšem zdaleka ne vždy při řešení rozporů mezi kánony hovoří o dispensaci – tzn. ne každý relativně mírný kánon je z podstaty aktem dispensování nějakého staršího přísnějšího. Často hovoří o tom, že prostě byly v různých dobách obdobné záležitosti řešeny s různou mírou přísnosti, podle toho, jak to vyžadovala konstelace dobové potřeby, konkrétních příčin a zachování účelu kanonického práva, jímž je podle Bernolda „prospívání církevní disciplíny – tedy to, aby ti, kteří zhřešili, byli napraveni, a jiní, byli od hříchu odrazeni.“⁶⁵

K vysvětlení vzájemných rozporů kánonů tak předkládá sérii hermeneutických a historických postupů. Předně je třeba správně interpretovat případné nejasné pojmy, čehož lze dosáhnout srovnáním jejich alternativních významů a užití v různých textech, a často je lze vyjasnit přihlédnutím k různým redakcím téhož textu.⁶⁶ Při interpretaci určité pasáže je třeba přihlédnout k jejímu původnímu kontextu, tzn. k celému původnímu textu, z něž byla převzata do kanonického práva, případně k dalším textům z přibližně stejné doby a oblasti. Interpretaci dosavadní tradice však Bernold staví zejména na zkoumání historických okolností a konkrétních důvodů, které vedly ke konkrétním rozhodnutím, a tímto postupem dokládá, že autoři si neprotiřečí, i když příkazují rozdílné věci: „Jestliže totiž bedlivě prozkoumáme původní okolnosti jednotlivých ustanovení, shledáme, že tato ustanovení nejlépe odpovídají na dobové potřeby a především sledují užitek církve.“⁶⁷

Dobrym příkladem je problém přesouvání biskupů z jednoho stolce na jiný, které bylo zakázáno patnáctým kánonom nikájského koncilu, ale před tím a v Bernoldově době již definitivně bylo běžnou praxí. Bernold na základě zkoumání motivace usnesení z Nikáje a dalších pozdně antických

⁶⁴ „Nec mireris, si Romani pontifices hanc semper peculiariter habuerint potestatem, ut canones pro tempore dispensarent. Ipsi enim sunt auctores canonum et illa sedes semper habuit hoc privilegium, ut ligatum vel solutum sit, quicquid ipsa ligaverit vel solverit. ... Nec ipse sanctus Petrus, necdum aliquis Romanae sedis episcopus, aliquem suum successorem aliquo praeiudicio ea potestate privavit, quin eadem auctoritate omni aecclesiae, non solum antiquis, sed etiam novis institutis nunc lenius, nunc severius consulere posset, immo debet, prout temporis suo opportunum fore videret.“ MGH Ldl II, s. 140–141. Tuto moc sice Bernold přiznává i biskupům, ale jen v omezené míře, přičemž výslovně uvádí pouze jejich kompetenci dispensovat při ukládání pokání. MGH Ldl II, s. 141.

⁶⁵ MGH Ldl II, s. 115.

⁶⁶ MGH Ldl II, s. 131.

⁶⁷ „Si enim statutorum singulorum originales causas diligenter perquirimus, singula suis causis pro diversitate temporis optime competere et ecclesiasticae utilitati potissimum intendere reperimus...“ MGH Ldl II, s. 118; srov. také s. 131, 139.

textů, které se tohoto problému týkají, jmenovitě papeže Anthera, dospívá k následujícímu řešení: „Nepřechází z města do města, ani není přesouván z nižšího stolce k vyššímu ten, který tak činí ze ctižádosti či o své vůli, ale buď je-li násilím vytlačen ze svého stolce, či nutností přinucen, nebo kvůli užitku místa nebo lidí; nikoli zpupně leč pokorně je jinými přesouván a nastolován. ...ne však bez povolení posvátné autority římského stolce. ... Nuže hledme, ... jak máme smýšlet o stěhování biskupů, totiž abychom stěhování motivované ctižádostí a ambicemi spolu s nikájským koncilem zavrhlí, nutné však a užitečné spolu s apoštolskou autoritou přijali.“⁶⁸

5 Hierarchie zdrojů kanonického práva podle Ivona ze Chartres a Bernolda z Kostnice

Hierarchizace zdrojů kanonického práva se dotkneme pouze stručně, neboť je těsně provázána s již řečeným a ani Bernold, ani Ivo ji systematicky nerozvinuli, natož aby výslovně určili vztahy mezi všemi autoritami navzájem. Systematické hierarchie, které seřadily veškeré zdroje práva do úhledné stavby, byly později vytvořeny; pro námi sledované období má však otázka hierarchie pro vznikající jurisprudenci podružný význam.

Bernold se výslovně zabývá poměrem kánonů koncilů a učení církevních otců vůči papežským dekretům; otázku hierarchie zdrojů práva lze tedy v posledku vztáhnout k jeho učení o papežském legislativním primátu. Veškeré kánony koncilů a *dicta Patrum* tak mají autoritu díky aprobaci papeže, která může být i implicitní, tzn. tam, kde není k dispozici výslovné schválení papeže, je při rozhodnutí o platnosti či neplatnosti kritériem soulad s tím, co zastává apoštolský stolec.⁶⁹

⁶⁸ „Non transit de civitate in civitatem nec transfertur de minori ad maiorem, qui hoc non arbitrio nec propria voluntate facit, sed aut vi a propria sede pulsus aut necessitate coactus aut utilitate loci vel populi, non superbe, sed humiliter ab aliis translatus et inthronizatus est. ... non tamen sine sacrosanctae Romanae sedis auctoritate licentia. Ecce ..., quid de mutatione episcoporum intelligere debeamus, videlicet ut presumptuosam et ambitiosam mutationem cum Niceno concilio dampnemus: necessariam vero et utilem cum apostolica auctoritate recipiamus.“ MGH Ldl II, s. 137.

⁶⁹ FOURNIER, Paul: *Un tournant*, s. 163. Fournier se v Bernoldově případě zmiňuje pouze o poměru kánonů a dekretů, a to zjevně kvůli konsistentnosti své argumentace, neboť v traktátu *De excommunicatis vitandis*, který, narozdíl od traktátu *Apologeticus*, spadá do fáze interpretace, se Bernold o postavení církevních otců nezmiňuje. Z Bernoldova díla k zmíněnému kritériu platnosti koncilních kánonů viz *De excommunicatis vitandis*. MGH Ldl II, s. 135. K témuž v případě církevních otců *Apologeticus*. MGH Ldl II, s. 79; *De incontinentia sacerdotum*. MGH, Ldl II, s. 10. Srov. MUNIER, Charles: *Les sources patristiques du droit de l'église du VIIIe au XIIIe siècle*. Milhouse 1957, s. 105–107.

V Ivonově díle najdeme podrobnější a zároveň širší výčet právních autorit; počítá mezi ně pasáže Písma, papežské dekry, kánony koncilů, vyjádření církevních otců, ale i zákony promulgované císaři a katolickými králi a zvyklosti (*consuetudines*). Ovšem ani Ivo tento problém nepojednává systematicky a Fournier jeho pojetí hierarchie zdrojů práva skládá z pasáží roztroušených v jeho sbírkách a dopisech. Vzájemné vztahy některých autorit jsou však u Ivona určeny celkem jasně a nijak zvlášť překvapivé: Evangelium má přednost před výroky církevních otců a příkazy Starého zákona; zákony císařů a králů nezmohou nic proti zákonu Božímu a zákonům církve; zvyk neobstojí proti právu zapsanému v dekretch a kánonech; konečně zvyk Ivo podřizuje *ratio* tj. rozumu (či zdůvodnění) podloženému vírou. Co se pak týče poměru jednotlivých autorit vůči papežským rozhodnutím, jsou Bernoldova vyjádření mnohem silnější. Podle některých částí Ivonova *Decretum* můžeme říci, že autoritu ekumenických koncilů, ve shodě s dobovými představami, doprovází aprobací papeže, a že papežským dekretům přisuzuje stejně obecnou závaznost jako kánonům koncilů; učení o papežství jakožto zdroji veškerého práva však u něj nenajdeme. Dodejme, že podle Fourniera tento rozdíl vůči Bernoldovu učení není v podstatě, nýbrž pouze v akcentu.⁷⁰

I když před Gratianem nemáme k dispozici jednoznačnou a systematicky pojednanou hierarchii právních autorit, na základě sbírek vytvořených v průběhu celého předgratianovského období dějin kanonického práva lze převládající představu v této věci odvodit. Za principiální a nejvyšší zdroj práva bylo uznáváno Písmo svaté následované apoštolskou autoritou, kterou byla někdy chápána autorita apoštolů v odlišení od příkazů Evangelia, někdy autorita Petrových nástupců (*viri apostolici*). Následovaly ekumenické koncily, přičemž obzvláštní účtē – *fere evangelii comparantur* – se těšily první čtyři: nikájský, konstantinopolský, efezský a chalkedónský. Za nimi následovaly provinciální a diecézní koncily, přičemž obecně byly starší koncily považovány za autoritativnější než koncily mladší. Papežská autorita ovšem byla skrze vyřčený či nevyřčený souhlas chápána – alespoň v západním křesťanstvu – jako fundamentální pro veškerou legislaci. Autorita církevních otců pak byla většinou chápána jako podřízená autoritě papežů a koncilů. Konečně světská autorita zaujímalá poslední příčku, pokud byla vůbec do kanonického práva počítána.⁷¹

⁷⁰ FOURNIER, Paul: *Un tournant*, s. 163–165. Fournier se opírá o tyto Ivonovy texty: *Prologus*. PL 161, 47; *Epistola* 184. PL 162, 184–186; *Decretum* IV, 194–195. PL 161, 383–384; *Epistola* 222. PL 162, 226–7; *Decretum* IV, 240, 242. PL 161, 316; *Decretum* V, 45. PL 161, 340–341.

⁷¹ Tuto rekonstrukci provedl GARCÍA Y GARCÍA, A.: *Historia del Derecho Canónico I*. Salamanca 1967, s. 339–340. (Zde podle: ERDÖ, Péter: *Storia della scienza del diritto canonico – una introduzione*. Roma 1999, s. 29–30.)

Tuto představu pravděpodobně sdíleli i Ivo a Bernold, ovšem to, že se obešli bez systematicky zpracované hierarchie právních autorit, není z hlediska jejich nauky o interpretaci práva nijak udivující. Bernoldovo pojetí papežství zjevně vnáší mezi autority kanonického práva jasný hierarchizující princip, tato hierarchie je ovšem chudá na patra, neboť jejím smyslem je podložení bezvýhradného legislativního primátu papeže a s jeho pomocí legitimizace dosavadní právní tradice. Bernoldova argumentace při řešení rozporů jednotlivých norem spočívá na něčem jiném, totiž na základních hermeneutických postupech zaměřených na zjištění smyslu konkrétního textu, zkoumání historické podmíněnosti jednotlivých rozhodnutí a na rozlišení toho, co bylo stanoveno *dispensatorie* a co *generaliter*. Ivonovo chápání hierarchie je, byť rozlišenější, o něco méně ucelené, ovšem i v jeho případě, a především jde-li o učení jeho prologu, spočívá váha interpretace na učení o dispensaci nehledě na, k hierarchizaci relevantnímu, rozlišení *immobile* a *mobile*.

6 Kritika Fournierovy teze: druhá fáze

Právě shrnuté koncepce obou autorů očividně skýtají myšlenky vhodné k řešení zjevných rozporů mezi jednotlivými normami kanonického práva či, s ohledem na vznikající scholastiku, textů křesťanské tradice obecně, a v dalším vývoji v obou těchto oblastech uvedenou roli patrně sehrály, byť v případě hermeneutických zásad Brnolda z Kostnice můžeme s jistotou hovořit pouze o období, neboť mladší badatelé nejsou o přímém vlivu jeho díla ani zdaleka tak přesvědčeni jako generace historiků, na níž navazoval Fournier, a mají za to, že se uplatňoval pouze v jihoněmeckém okruhu. O rozsáhlém vlivu Ivonova prologu však není pochyb; jak již bylo řečeno, tento text se šířil i jako samostatný traktát a to pod názvem *De consonantia canonum*.⁷²

Zásadní kritika Fournierovy druhé fáze však míří na jiný bod, a sice na napojení formování kanonickoprávní jurisprudence na reformní papežství. Již zmíněný Stephan Kuttner uštědřil roku 1972 argumentaci Paula Fourniera tvrdou ránu, když přesvědčivě dokázal, že pro rozvoj jurisprudence údajně inspirativní pasáže Urbanova dopisu nejsou autentické, nýbrž že se jedná o pozdější vsuvky do znění Urbanova dopisu, které byly převzaty z prologu Ivona ze Chartres.⁷³ Dále poukázal na to, že tyto pasáže nijak ne-

⁷² MEYER, Christoph: *Die Distinktionstechnik in der Kanonistik des 12. Jahrhunderts*. Leuven 2000, s. 129–139; ROBINSON, I. S.: *The Bible in the Investiture Contest*, s. 61–84.

⁷³ KUTTNER, S.: *Urban II.*, s. 55–85; k argumentaci ve prospěch Ivonova autorství viz s. 57 a 69–74.

souvisí s pravidly interpretace zjevně rozporných textů kanonického práva a že tedy, stejně jako autentická část Urbanova dopisu, nepřinášejí z hlediska interpretace práva nic nového, nýbrž jsou zcela v tradiční linii příležitostných prohlášení papežů, do níž patří i Řehoř VII., o potřebě neuplatnění striktní normy, pokud to vyžadují okolnosti a užitek církve.⁷⁴

Mohlo by se zdát, že se jedná o poměrně nevýznamný bod Fournierovy koncepce, Kuttner sám však na konci svého článku naznačil tíživost svého objevu: „Naše představy o raných stádiích doktríny o harmonizující interpretaci na konci 11. století musí být revidovány, jestliže je Urban II. eliminován jako původce tohoto trendu.“⁷⁵

Kuttnerův článek svým způsobem prolomil hradbu, která doposud obklopovala Fournierovu tezi a kritika byla záhy rozšířena na jeho koncepci jako celek. Horst Fuhrmann podrobil zkoumání otázku vlivu papežství na právní vědu v delším časovém horizontu počínaje 5. stoletím a došel k závěru, že představa, že by papežové měli nějaký přímý či dokonce cílevědomý vliv na kanonickoprávní vědu, je až do posledních dekád 12. století přinejmenším naivní. V případě gregoriánské reformy pak upozornil na nepatrnou recepci myšlenek Řehoře VII. a Urbana II. do kanonického práva a mimo jiné uvedl v pochybnost i Řehořovu aktivní roli, když nabídl alternativní výklad zmínky z dopisu Petra Damianiho – dle Fuhrmanna je možné, že Hildebrand žádal doklady pro majetkové nároky římské církve. V případě sbírek vzniklých za gregoriánské reformy pak upozornil na to, že z nich samých nelze doložit papežské zadání, a že k vysvětlení jejich proreformní povahy zcela dostačuje sdílená eklesiologie.⁷⁶

Hubert Mordek později tuto kritiku doplnil v tom smyslu, že to, co vylíčil Fournier, si sotva zaslouží označení „obrat v dějinách práva“ a mimo jiné zdůraznil Fournierem samým přiznanou malou recepci sbírek sepsaných za či těsně po Řehořově pontifikátu. Především ale Fournier, dle Mordekova názoru, přehlíží, že to podstatné se neodehrává v rovině teorie, nýbrž v rovině faktů, tj. v definitivním prosazení prerogativ papeže nárokových již Řehořem VII., které v průběhu 12. století přineslo koncentraci legislace

⁷⁴ Tamtéž, s. 58.

⁷⁵ „Our notions on the early stages of the doctrine on harmonizing interpretation at the end of eleventh century must be revised if Urban II. is eliminated as having started the trend.“ Tamtéž, s. 75–76.

⁷⁶ FUHRMANN, Horst: *Das reformpapsttum und die Rechtswissenschaft*. In: FLECKENSTEIN, Josef (ed.): *Investiturstreit und Reichsverfassung*. Sigmaringen 1973, s. 175–203.

a v mnohem větší míře než dříve i jurisdikce v rukou papeže a učinilo tak z práva nástroj papežské vlády.⁷⁷

Vyjděme však z Kuttnerovy kritiky. Ta zdánlivě důležitá otázka zní, zda ve chvíli, kdy nedisponujeme přímým spojením v rovině textů, můžeme nějak jinak doložit souvislost mezi gregoriánskou reformou, konkrétně smírlivou fází Urbanova pontifikátu, a dílem Ivona ze Chartres a Bernolda z Kostnice, resp. počátky kanonické jurisprudence, k níž měli tyto dva autoři položit základy. Je však dobré nepřehlédnout, že Kuttner nehovoří pouze o tom, že Urbanův dopis není inspirativním zdrojem Ivonovy koncepce, je-jímž cílem má být snaha harmonizovat dosavadní právní tradici, říká také, že inkriminovaná pasáž, stejně jako autentický zbytek Urbanova dopisu, nemá s interpretací práva nic společného.

Zaměříme se na otázku, zda můžeme nějak jinak zachytit souvislost mezi smírlivou fází Urbanova pontifikátu a dílem Ivona ze Chartres a Bernolda z Kostnice, případně zda disponujeme v historiografii jinou perspektivou, která zahrnuje gregoriánskou reformu a v níž tyto dva autoři hrají plausibilnější úlohu než ve Fournierově koncepci. Nabízejí se hned dva takové kontexty: problematika inovace v právu, resp. měnitelnosti práva, a samotná dispensace, ovšem vnímána nikoli primárně jako technika určená k nalezení konkordance v právu.

Relevance těchto dvou kontextů je zřejmá již z Kuttnerovy kritiky; z pozice jeho přelomového článku se jeho předchozí studie jeví nikoli pouze jako rozvíjení Fournierovy teze, nýbrž jako postupné nahmatávání jejich slabých míst, byť dříve Kuttner neformuloval tak ostře důsledky svých zjištění. Mám na mysli Kuttnerovy již zmíněné postřehy o kontinuitě myšlenek Bernolda z Kostnice napříč Fournierovými fázemi, o opakovaných snahách o revizi tradice kanonického práva, jež předcházely gregoriánské reformě, a konečně jeho identifikování skutečné povahy interpolací i autentických pasáží z Urbanova dopisu.

Kuttner píše, že, nehledě na autenticitu, není na Urbanově dopisu nic podstatně nového, neboť v kanonické tradici se setkáváme s názorem, že je za určitých okolností třeba zmírnit či neuplatnit normy práva již od pozdní antiky, a již v devátém století byly starší autoritativní pasáže k této otázce shromážděny. Kuttner uvádí jako příklady těchto souborů dopis Hinkmara z Remeše biskupům shromážděným na koncilu v Soissons z roku 866, traktát *O predestinaci* téhož autora a dopisy tří papežů – Mikuláše I. císaři Micha-

⁷⁷ MORDEK, Hubert: *Dalla riforma gregoriana alla Concordia discordantium canonum di Graziano: osservazioni marginali di un canonista su un tema non marginale*. In: Chiesa diritto e ordinamento della societas christiana nei secoli XI e XII (Atti della nona settimana di studio Mendola, 28 agosto–2 settembre 1983). Milano 1986, s. 89–112, zejména s. 106–112.

elovi z roku 865, Hadriána II. císaři Basileovi z roku 869 a dopis Jana VIII. z roku 879 adresovaný témuž císaři a jeho synům, v němž papež navrácí do úřadu konstantinopolského patriarchu Fótia, kterého sesadil Mikuláš I.⁷⁸

Pro období gregoriánské reformy pak Kuttner uvádí jednak příklady, kdy papežové, včetně Řehoře VII., vydali a zdůvodnili dispensativní rozhodnutí, a také to, že dopisy papežů z rozmezí 5. a 9. století, které ospravedlňují obdobné kroky, byly přejaty do kanonických sbírek, přičemž dopis Jana VIII., tedy jeden z těch, které v rámci argumentace obsahují soubor starších autorit, z velké části cituje Ivo ze Chartres ve svém prologu.⁷⁹

Kuttner v této souvislosti upozorňuje na studii Hanse Martina Klinkenberga *Die Theorie der Veränderbarkeit des Rechtes im Frühen und Hohen Mittelalter*⁸⁰ s tím, že se zabývá stejným materiálem jako on v této části svého článku, nebyla mu ovšem známa před jeho dokončením.⁸¹ Obrátíme tedy nyní pozornost k této práci, neboť oproti odpovídající části Kuttnerova článku, která v podstatě nepřekračuje výčet příkladů, které narušují úhlednou Fournierovu konstrukci, pojednal Klinkenberg problém měnitelnosti práva přímo a systematicky.

Klinkenberg rozlišil dva vzájemně příbuzné modely, které se objevily již v pozdní antice: 1) je definováno jádro práva, které má zůstat neměnné, a vedle něj méně významná oblast měnitelného práva, na níž se omezuje veškerá legislativní aktivita; 2) právo má pevné kořeny, z nichž vyrůstá na způsob stromu, o nějž se však musí pečovat – něco je třeba profezávat a něco podporovat v růstu. Oba modely připouštějí nějakou míru měnění práva, ta je však teoreticky omezena, neboť zákonodárce se chápe své role pouze z nutnosti (*necessitas temporis*). Předpokladem je tedy změna dobových potřeb, která je vnímána částečně negativně a částečně pozitivně, což v neposlední řadě závisí na tom, zda je změna práva zamýšlena represivně, preventivně či produktivně (ve smyslu zavádění zcela nových pořádků pro budoucnost). Klinkenberg pak ve středověku vidí v hrubých obrysech vývoj od represivního přes preventivní k produktivnímu měnění práva.⁸²

Klinkenberg dále předkládá historický přehled kritických momentů, které vyžadovaly měnění práva, a dokumentuje je texty, které je reflektují. Tyto

⁷⁸ KUTTNER, S.: *Urban II.*, s. 63–65.

⁷⁹ Tamtéž, s. 65–69; v Ivonově prologu: PL 161, 56–58.

⁸⁰ KLINKENBERG, Hans Martin: *Die Theorie der Veränderbarkeit des Rechtes im Frühen und Hohen Mittelalter* (dále jen *Die Theorie der Veränderbarkeit*). In: WIBERT, P. (ed.): *Lex et sacramenta* (Miscellanea medievalia 6). Berlin 1969, s. 157–188.

⁸¹ KUTTNER, S.: *Urban II.*, s. 62, pozn. 20.

⁸² KLINKENBERG, H. M.: *Die Theorie der Veränderbarkeit*, s. 158–159.

texty postupně vytvářejí arzenál autoritativních pasáží, které budou poskytovat materiál diskusi o měnitelnosti práva ve vrcholném středověku, přičemž těchto textů není nijak mnoho, zato postihují zásadní dílčí momenty problému. Důležité je, že mnohé z nejvýznamnějších pasáží najdeme v prologu Ivona ze Chartres, jak píše Klinkenberg: „Nejsou to ... konkrétní nařízení a zákazy, co Ivo cituje z autorit, nýbrž pouze právní maximy.“⁸³ Ivonovy doklady možnosti dispensace a jejich náležitostí tak nejsou nahodilou snůškou autoritativních opor, ale takřka vyčerpávajícím kompendiem relevantních autorit, které nahromadil předchozí vývoj církve plný kritických momentů a konfliktů.

Klinkenbergovo teoretické východisko umožňuje vnímat dějiny tohoto problému od sklonku antiky po vrcholný středověk v jejich komplexnosti, neboť jeho výše uvedená linie vývoje postihuje pouze velmi obecnou rovinu. Klinkenberg vidí ve vrcholném středověku prosazení prvního modelu v jurisprudence a zároveň prosazení toho, co nazval produktivním pojetím měnění práva, do té doby však ukazuje spíše na kolísání konzervativních a liberálních postojů k možnosti měnění práva, nikoli na ničím nerušený přímočarý vývoj ve směru od rigidního chápání tradice k příznivému názoru na inovaci.⁸⁴

Obě tyto polohy se silně odrážejí ve vyjádřeních Řehoře VII. a tento rozpor dle Klinkenberga prozrazuje závažnost tehdejší krize. Na jedné straně Řehoř zdůrazňuje návaznost na tradici a na druhé straně si nárokuje a vyhrazuje pravomoc vytvářet nové zákony, sedmá věta *Dictatus papae* zní: „Quod illi soli licet pro necessitate temporum novas leges condere,“⁸⁵ a o něco pozdější *Dictatus z Avranches* ve své čtvrté tezi tento nárok ještě zostřuje tím, že vypouští podmínku kritické situace: „Omni tempore licet ei nova decreta constituere et vetera temperare.“⁸⁶ Řehořův nárok Klinkenberg dokumentuje mimo jiné dílem Bernolda z Kostnice, přičemž jeho postoj k měnění práva chápe jako rozpačitý a spíše konzervativní.⁸⁷

Je zjevné, že dispensace je podstatnou součástí tohoto problému nebo přinejmenším, pokud jí pojmově oddělíme od zavádění zcela nových norem, jednou ze dvou podstatných; Klinkenberg ji však jako takovou podrobněji nerozebírá. Přímou na dispensaci se zaměřil Glauco Maria Cantarella, a to

⁸³ „Es sind dann auch nicht konkrete Verordnungen und Verbote, die Ivo aus Autoritäten zitiert, sondern nur Rechtsgrundsätze.“ Tamtéž, s. 180.

⁸⁴ Tamtéž, s. 163–170, 172.

⁸⁵ *Epistola* 55. In: *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae selectae* II, 2, s. 202.

⁸⁶ LÖWENFELD, Samuel (ed.): *Dictatus von Avranches*. Neues Archiv, 16, 1891, s. 198.

⁸⁷ KLINKENBERG, H. M.: *Die Theorie der Veränderbarkeit*, s. 173–175.

právě pro období gregoriánské reformy, přičemž se pokusil o systematický přístup, který ten Klinkenbergův do jisté míry připomíná. Cantarella shromažďuje vyjádření k dispensaci četných autorů z období reformy – vedle Ivona ze Chartres a Bernolda z Kostnice zejména kardinála Deusdedita, Brunona ze Segni, Bonizona ze Sutri, Goffrida z Vendôme a Placida z Nonantoly – a rozebírá konstitutivní prvky těchto vyjádření (*necessitas, utilitas, opportunitas* atd.), přičemž zvláštní důraz klade na omezení dispensace včetně pravomoci papeže tak činit.⁸⁸ Poukazuje na to, že Řehořův nárok, jak byl formulován v *Dictatus* z Avranches, byl velmi radikální a nebyl jednoznačně přijímán ani zmíněnými autory ani Řehořovými nástupci Urbanem II. a Paschalem II. (1099–1118).⁸⁹

Jak je vidět, ani Cantarella nechápe v tomto období vývoj lineárně ve smyslu uvolňování rigidního postoje – ten je dle něj určován konkrétními událostmi a okolnostmi. Podobně jako Klinkenberg tak Cantarella upozorňuje na kritické a konfliktní momenty, tentokrát v průběhu reformy, které vyvolaly postoje uvedených autorů, přičemž s ohledem na omezení pravomocí papeže dispensovat vyzdvihuje krizi z let 1111–1112, kdy papež Paschalis II. pod tvrdým nátlakem přistoupil na požadavky krále Jindřicha V. v otázce investitury, což způsobilo rozkol na papežské straně a vyvolalo debatu, zda byl Paschalův krok legitimní a zda je závazný.⁹⁰

Jak uvedená postupná kritika Fournierovy druhé fáze, tak právě představená tematická pole vlastně v jistém smyslu prohlubují Fournierův záměr vtáhnout kanonické právo do dějin, neboť ukazují směrem k faktickému vývoji v kanonickém právu a jeho těsnější dobové podmíněnosti. Ve světle toho, co bylo doposud uvedeno, se znovu zaměříme na myšlenky autorů, které uvádí Fournier ve svém líčení druhé fáze, a poněkud blíže na jejich dobovou podmíněnost.

⁸⁸ CANTARELLA, Glauco Maria: *Sondaggio sulla dispensatio (sec. XI–XII)*. In: Chiesa diritto e ordinamento della societas christiana nei secoli XI e XII (Atti della nona settimana di studio Mendola, 28 agosto–2 settembre 1983). Milano 1986, s. 461–485.

⁸⁹ Tamtéž, s. 477–480.

⁹⁰ Tamtéž, s. 480–485.

7 Dobový význam učení Bernolda z Kostnice a Ivona ze Chartres

V díle Bernolda z Kostnice je dobře patrný posun od pontifikátu Řehoře VII. k Urbanovu smírlivějšímu postupu. Roku 1076 či krátce po něm Bernold sepsal traktát *Apologeticus*,⁹¹ v němž obhajoval dekrety, které vyhlásil roku 1075 na synodě v Římě Řehoř VII. proti simonii a nikolaismu. Svůj záměr představuje těmito slovy: „...považoval jsem za vhodné, abych tatáž ustanovení shromáždil z kanonických písem a jejich vzájemnou shodu ... stručně a věrně sepsal. A to s tím záměrem, jestliže by snad někdo neznalý shledal to za hodna zkoumání, aby tím silněji si uvědomil, že má být poslušen apoštolských [tj. papežských] ustanovení, čím jasněji uvidí, že se nijak neodchylují od posvátných kánonů, nýbrž že s nimi vzešla ze samotného Písma svatého.“⁹²

Než se Bernold pustil do tohoto úkolu, předeslal svou již zmíněnou teorii zdrojů kanonického práva, jejímž charakteristickým rysem je legitimizace dosavadní tradice legislativním primátem papeže.⁹³ Ve zbývajících částech svého díla Bernold předkládá avizované podrobné doložení, na základě Písma svatého a dosavadní kanonické tradice, jednotlivých Řehořových ustanovení: 1) aby klerici, kteří dosáhli svého gradu či úřadu za úplaty, nadále nemohli sloužit v církvi; 2) aby nikdo, kdo obdržel kostel za úplaty, jej nemohl nadále držet ani prodat; 3) aby byl z klerického úřadu odstaven každý, kdo by se ukázal být zavrženíhodným pro svou nezdrženlivost; 4) aby lid nepřijímal svátosti těch kleriků, o nichž by věděl, že opovrhují apoštolskými ustanoveními.⁹⁴

Ke konci svého výkladu se Bernold vypořádává se dvěma hypotetickými námitkami, které se týkají Řehořovy tvrdosti, resp. mírnosti. První z nich je apel na papežovu shovívavost: „...proč Řehoř přikázal dodržovat ustanovení tolik protichůdná našim zvyklostem, proč raději naše zvyklosti netoleruje

⁹¹ Plným názvem *Apologeticus super decreta, quae venerabilis papa Gregorius eiusdem nomini septimus in romana synodo promulgavit contra symoniacos et incontinentes altaris ministros*. MGH Ldl II, s. 58–88.

⁹² „Quapropter mihi meisque similibus commodum fore censui, si eadem statuta canonicis scripturis conferrem et mutuam eorum concordiam qualiscunque stili officio breviter ac fideliter commendarem. Et hoc ea intentione, ut si quis forsitan ex idiotis hoc inspicere dignetur, tanto vivacius ad obediendum apostolicis statutis respiscat, quanto evidentius videat haec eadem nullatenus a sacratissimis canonibus deviare, sed cum eisdem ex ipsa sacra scriptura processisse.“ MGH Ldl II, s. 60.

⁹³ MGH Ldl II, s. 61–65.

⁹⁴ MGH Ldl II, s. 65–88.

a milosrdně nepřechází?⁹⁵ Bernold odpovídá: „Samotné posvátné koncily, z nichž vycházejí ustanovení našeho apoštolského, svatí otcové do té míry přijali za svá, že, jak dosvědčují jejich slova, raději by sami sebe vystavili různým mukám, ba raději by se nechali krutým způsobem zabít, než by byli ochotni souhlasit s porušiteli těchto sankcí.“ A o něco níže, po několika příkladech pronásledovaných a umučených svatých, kteří odmítli vyjít vstříc ariánům, pokračuje: „Nechť tedy kdokoli řekne, kterak by náš apoštolský, bez nebezpečí či spíše vlastní záhuby, mohl nedbat toho, aby, neříkám porušitelům ale přímo odpůrcům tak nevyhnutelných sankcí, z povinnosti svého úřadu odporoval, když ví, že jim svatí otcové vzdorovali až do krve.“⁹⁶

Na druhou stranu brání Bernold Řehoře proti možnému nařčení, že se odchýlil od kánonů nikájského a chalkedónského koncilu, když pro simonické a nezdrženlivé kleriky požadoval mírnější postih, neboť se spokojil pouze s jejich sesazením a neexkomunikoval je.⁹⁷ Dle Bernolda by však takové nařčení dopadlo i na svaté papeže prvních století církve, kteří zakazovali simonii a nezdrženlivost kleriků, a až příští porušení těchto svých zákazů trestali exkomunikací.⁹⁸ Řehoř VII. se pak, dle Bernolda, neodchýlil od podstaty těchto ustanovení, jen nebyl tak přísný v jejich sankcích. I kdyby však nařizoval něco nového, nebylo by možné bez nebezpečí nedbat jeho příkazu: „Neboť apoštolský stolec na základě Božího svědectví vždy měl a bude mít takový primát, aby církve celého světa ne pouze starými ale i novými ustanoveními spravoval, podle toho jak si to vynucují okolnosti v různých dobách. ‚Vyžadují totiž,‘ říká Augustinus Bonifácovi, ‚mnohé zkušenské nemoci, aby byly vynalezeny mnohé léky.‘“⁹⁹

⁹⁵ „Fortassis autem aliquis dicit, cur noster Gregorius tam contraria nostrae consuetudini statuta observari praeceperit, cur non potius nostram consuetudinem quasi misericordii dissimulatione tolerarit.“ MGH Ldl II, s. 84.

⁹⁶ „Ipsa quoque sacratissima concilia, ex quibus statuta nostri apostolici profluxerant, adeo amplexati sunt sancti patres, ut sicut ipsorum scripta testantur, potius se ipsos diversis tormentis affligi, immo se potius crudeliter occidi permitterent, quam violatoribus earundem sanctionum consentire vellent. ... Dicat ergo quivis, quomodo noster apostolicus sine suo periculo vel potius exitio negligere possit, quin tam inevitabilium sanctionum, non dico violatoribus, sed impugnatoribus ex debito officii sui obviaret, quibus ipsos sanctos patres etiam usque ad sanguinem restitisse non ignoraret.“ MGH Ldl II, s. 84.

⁹⁷ MGH Ldl II, s. 85.

⁹⁸ MGH Ldl II, s. 85.

⁹⁹ „Nam apostolica sedes ex divina confessione hunc semper obtinuit et obtinebit primatum, ut totius mundi aecclesias non solum antiquis institutis, sed etiam novis disponat, prout diversorum necessitas temporum expostulat: Cogunt enim, ait Augustinus ad Bonifacium, multas invenire medicinas multorum experimenta morborum.“ MGH Ldl II, s. 86.

Pokud to shrneme, je poměr Řehoře VII. k dosavadní tradici v Bernoldových vývodech následující: Řehoř VII. nepřikázal nic nového, nýbrž je zastáncem a vymahatelem starých ustanovení a téměř celý *Apologeticus* je tohoto tvrzení dokladem. Pouze poslední uvedený problém, totiž Řehořův mírnější postup, vede Bernolda k tomu, aby své tvrzení oslabil a jeho argumentace tak vypadá poněkud nekonsistentně. V Bernoldově díle *De excommunicatis vitandis*, které vzniklo za pontifikátu Urbana II., však právě tento problém hraje důležitou roli. S trochou zjednodušení lze říci, že proporční poměr zachovávání starých ustanovení a dispensace je zde oproti spisu *Apologeticus* opačný. Kromě toho soulad papežství s tradicí je zde zkonstruován zcela odlišně a mnohem sofistikovaněji.

V tomto traktátu Bernold, byť v samém závěru, věnuje několik řádků tomu, aby upozornil, že považuje, stejně jako papežové, za ideální šetření ustanovení posvátné tradice,¹⁰⁰ vynakládá mnoho argumentů právě ve prospěch pravomoci papeže měnit starší ustanovení a zavádět nová, přičemž již nehovoří o tom, že papežská ustanovení jsou v souladu se staršími, ale ve starší tradici nachází četné doklady této praxe a její oprávněnosti, přičemž nová nařízení papeže jsou primárně v souladu s účelem kanonického práva, a právě na základě účelu je tradice kanonického práva bezrozporná.¹⁰¹

Jak napovídá plný název tohoto díla, nejde Bernoldovi pouze o zdroje práva – Kuttner má pravdu, že v tomto ohledu se Bernoldovo pojetí nijak zásadně neliší od spisu *Apologeticus* – a pojednává hlavně o vyhýbání se exkomunikovaným, tj. o tom, jaké jsou konkrétní důsledky exkomunikace v pozemském životě, a o jejich opětovném smíření s církví. Právě od posledně uvedeného problému, konkrétně otázky, zda mohou takoví jedinci znovu zaujmout místo v kléru, se odvíjí Bernoldovo učení o dispensaci.¹⁰²

Není, myslím, třeba zdůrazňovat, že Bernoldovy argumenty z *De excommunicatis vitandis* odpovídají potřebám Urbanovy nové politiky. Ke konci Řehořova pontifikátu, jak se vyostřoval spor s německým panovníkem, vyostřily se i postoje přívrženců papežské strany. Po definitivním rozkolu z roku 1080 byl mezi exkomunikovanými nejen Jindřich IV. ale celá řada říšských biskupů, přičemž podle názoru přívrženců papežství každý, kdo udržuje styky s exkomunikovaným, podléhá ipso facto stejnému trestu. Zároveň se ke konci Řehořova pontifikátu prosadil názor, že vhodným prostředkem k poražení císařské strany bude svého druhu strategie vyhladovění spočívající v odepření moci těchto biskupů ordinovat další kleriky. Oba tyto postoje

¹⁰⁰ MGH Ldl II, s. 141.

¹⁰¹ MGH Ldl II, s. 136–142.

¹⁰² MGH Ldl II, s. 114–122.

ovšem hrozily tím, že se z pohledu papežství mimo církev ocitne mnoho dalších biskupů a mnoho farností bude postrádat pastýře.¹⁰³

Dodejme, že Urban II., ještě před svým pontifikátem, když byl legátem v říši, a stejně tak Bernold patřili k zastáncům tohoto tvrdého postupu.¹⁰⁴ Urban však po svém nástupu na svatopetrský stolec zaujal smířlivější postoj a Bernold v tutéž dobu rozvinul své učení o dispensaci. Augustin Fliche pak považuje Bernoldovo dílo za Urbanův inspirativní zdroj – nikoli ve smyslu, že by byl Bernold inspirátorem smířlivějšího postupu, nýbrž že poskytl vhodnou teorii.¹⁰⁵

Bernoldovo učení sice obsahuje četné dílčí postupy, které jsou vhodné k řešení rozporů mezi jednotlivými ustanoveními kanonického práva, je ovšem těžké vyhnout se dojmu, že jde o součást argumentační strategie nikoli účel jeho spisů. V traktátu *Apologeticus* mu jeho techniky umožňují ukázat, že Řehořova ustanovení jsou v souladu s tradicí, v *De excommunicatis vitandis* pak předkládá argumenty ve prospěch dispensační a legislativní pravomoci papeže.

Mezi tyto techniky lze počítat i argument z dispensace v užším slova smyslu, který ovšem nenajdeme v díle *De excommunicatis vitandis*, nýbrž v několika polemických dopisech o otázce zdrženlivosti kleriků adresovaných jakémusi knězi Alboinovi, které Bernold napsal již během pontifikátu Řehoře VII. Bernoldův protivník se pokusil opřít své stanovisko o pasáž z dopisu papeže Řehoře I., v němž toleroval nezdrženlivost jáhnů na Sicílii. Bernold tento argument vyvrátil upozorněním, že se jednalo o dispens určený konkrétním osobám a platný pouze dočasně a dodává: „Velmi spravedlivé je nám v této době přikazováno zachovávat, nikoli toto dočasné a dispensativní tolerování sv. Řehoře, ale obecné dekrety jeho a ostatních otců.“¹⁰⁶

Pokud jde o Ivona ze Chartres, jeho prolog byl již podrobně představen a je zřejmé, že rovněž obsahuje četné prvky, které vyhovují smířlivějšímu kurzu reformního papežství zahájeného Urbanem II. Připomeňme, že většina na vyjádření církevních otců a papežů, jimiž postupně objasňuje náležitosti

¹⁰³ FLICHE, Augustin: *La réforme grégorienne et la reconquête chrétienne* (1057–1123). Paris 1950, s. 215–216.

¹⁰⁴ Viz Bernoldův traktát *Apologeticae rationes contra scismaticorum obiectiones*, který byl napsán někdy krátce po roce 1086. MGH Ldl II, s. 94–101; zejména s. 95 a 99. Zde podle FLICHE, A.: c. d., s. 216.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 219.

¹⁰⁶ „Iustissime autem non hanc temporalem et dispensatoriam sancti Gregorii tolerationem, sed generalia ipsius et reliquorum patrum decreta hoc tempore iubemur observare.“ *Bernaldi presbyteri adversus quendam Alboinum presbyterum epistolae*. MGH Ldl II, s. 21; srov. též s. 9, 18, 23.

a podmínky dispensace, se týkají problému usmíření s dříve exkomunikovanými či sesazenými a jejich přijetí zpět do jejich úřadů.¹⁰⁷ Ivonovo učení ale možná spíše než politiku Urbana II. odráží okolnosti sporů spojených s prosazováním reformy ve Francii, kde nebyla situace zdaleka tak vyhrocená jako v Říši a všechny zúčastněné strany projevovaly větší ochotu ke kompromisu.¹⁰⁸

A stejně tak není v Ivonově případě jisté, že jeho učení je primárně snahou o interpretaci, resp. harmonizaci kanonického práva, spíše se jedná o traktát, jehož tématem je dispensace samotná. Na samém počátku prologu sice Ivo vyzývá čtenáře, aby nezavrhoval kanonické texty na základě jejich zdánlivých rozporů, a uvádí, které kategorie ustanovení je třeba rozlišovat, tyto kategorie však s výjimkou *praeceptiones* a *prohibitiones mobiles* zjevně pokrývají, kvantitativně vzato, jen malou část korpusu kanonického práva, a, jak ukazuje přírůbek s lékařem, harmonie práva je zde stanovena na základě účelu práva a ospravedlňuje dispensaci. Doložení možnosti a bližšímu vymezení okolností a náležitostí dispensace se pak věnuje celý zbytek Ivonova prologu, a jeho vyznění spíše než na odstranění rozporů v právu míří na praxi duchovního pastýře a soudce. Tento záměr dokreslují Ivonova slova ke konci prologu: „Na co jsme již upozornili, upozorníme znovu: že pokud by kdo to, co by se dočetl o církevních sankcích či dispensacích, vztáhl k lásce, která je plností zákona, nezmylí se a nezhřeší; a když se z nějakého dobrého důvodu odkloní od nejpřísnější tvrdosti, láska jej ospravedlní, pokud ovšem neučiní nic proti evangelium, nic proti apoštolům.“¹⁰⁹

Tuto domněnku lze podpořit Ivonovými dopisy. Otázka dispensace, často v doprovodu autoritativních pasáží obsažených v jeho prologu, se explicitně objevuje ve čtrnácti z nich a vždy se jedná o praktické a konkrétní problémy. Ivo buď vysvětluje vlastní kroky,¹¹⁰ žádá dispensaci od svého arcibiskupa¹¹¹ či

¹⁰⁷ PL 161, 50, 52, 53, 56–58.

¹⁰⁸ Viz heslo „Phillip I.“ In: Lexikon des Mittelalters, Bd. 6. Mnichov 2003, s. 2057–2058. Srov. SPRANDEL, Rolf: *Ivo von Chartres und seine Stellung in der Kirchengeschichte*. Stuttgart 1962, s. 116–123.

¹⁰⁹ „Quod tamen jam monuimus, iterum monemus, ut si quis quod legerit de sanctionibus sive dispensationibus ecclesiasticis, ad charitatem, quae est plenitudo legis, referat, non errabit, non peccabit; et quando aliqua probabili ratione a summo rigore declinabit, charitas excusabit; si tamen nihil contra Evangelium, nihil contra apostolos usurpaverit.“ PL 161, 58–59.

¹¹⁰ *Epistola* 189. PL 162, 193–196.

¹¹¹ *Epistola* 146. PL 162, 152.

papežského legáta,¹¹² radí jiným v jejich kauzách,¹¹³ obhájí mírný postup jiných,¹¹⁴ či k mírnému postupu vyzývá.¹¹⁵ V jednom dopise nabádá papeže Paschala II., aby užíval tvrdosti a mírnosti uvážlivěji.¹¹⁶ V několika málo dopisech se zdá, že používá dispensaci k řešení zjevných rozporů mezi jednotlivými normami, ve skutečnosti však staví vedle sebe přísná ustanovení, upozorňuje na možnost jejich dispensace, uvádí příklady a upozorňuje, jaké okolnosti je třeba vzít do úvahy, aby bylo možné správně rozhodnout.¹¹⁷

Všimněme si rovněž autorů, u kterých Fournier upozorňuje na recepci myšlenek Ivonova prologu. Přímo k řešení sporů mezi jednotlivými normami vztahuje jeho učení Petr Abelard v prologu ke svému *Sic et non*: „Dále je třeba pečlivě rozsoudit, když se o tomtéž říkají různé věci, co je míněno jako spoutání příkazem, co jako dovolení, co jako povzbuzení k dokonalosti, abychoť podle rozdílnosti záměrů našli lék na rozpor.“¹¹⁸

Poněkud překvapivě nenajdeme v tomto smyslu dostatečně silnou oporu v Gratianově *Dekretu*. J. Brys ve svém díle o dispensaci v kanonickém právu, se znalostí Fournierova článku, uvádí jako příklady tři místa v *Dekretu*, kde Gratian ve svých diktech, tedy příležitostných komentářích k jednotlivým normám, užívá nauky o dispensaci k řešení rozporů mezi jednotlivými normami kanonického práva, a dodává: „et variis in locis“.¹¹⁹ V prvním z těchto dikt Gratian komentuje nařízení Urbana II., které je samo dispensací – jedná se o akceptování a potvrzení volby biskupa v Le Mans, který byl synem kněze. Gratian k tomu říká, že se zde míní syn kněze z legitimního manželství, které bylo dříve klerikům povoleno, nikoli syn zplozený ze smilstva.¹²⁰ Druhý příklad se týká zákazu Lva IV., aby nemohl simonista skládat pokání a během toho vykonávat úřad. Gratian dodává, že to platí, pokud ovšem není tvrdost disciplíny zmírněna *dispensatione misericordie*, a vysvětluje, že mnohé zlo-

¹¹² *Epistola* 55. PL 162, 66–67.

¹¹³ *Epistola* 171. PL 162, 714–715; *Epistola* 185. PL 162, 186; *Epistola* 191. PL 162, 197–198; *Epistola* 221. PL 162, 226; *Epistola* 222. PL 162, 226–227; *Epistola* 231. PL 162, 234–235.

¹¹⁴ *Epistola* 144. PL 162, 150–151; *Epistola* 236. PL 162, 238–242.

¹¹⁵ *Epistola* 144. PL 162, 150–151; *Epistola* 185. PL 162, 186; *Epistola* 190. PL 162, 196–197; *Epistola* 214. PL 162, 217–219.

¹¹⁶ *Epistola* 210. PL 162, 214–215.

¹¹⁷ *Epistola* 171. PL 162, 174–175; *Epistola* 222. PL 162, 226–227; *Epistola* 231. PL 162, 234–235.

¹¹⁸ „Diligenter et illud discutiendum est, cum de eodem diversa dicuntur, quid ad praecepti coarctationem, quid ad indulgentiae remissionem vel ad perfectionis exhortationem intendatur, ut secundum intentionum diversitatem adversitatis quaeramus remedium...“ PL 178, Col. 1344.

¹¹⁹ Brys, J.: *De dispensatione in iure canonico*. Brugae 1925, s. 76, pozn. 5.

¹²⁰ Dictum Graciani ante capitulam (dále jen Dict. Grat. a. c.), 13, D. LVI.

činy církev toleruje *pro tempore, pro persona, intuitu pietatis, vel necessitatis, sive utilitatis, et pro eventu rei*.¹²¹ Třetím ustanovením Gratian dokládá poslední zmíněnou okolnost (*pro eventu*), tj. případ, kdy je přímo v dispensujícím rozhodnutí uvedeno jeho pozdější ukončení; nemá však diktum.¹²²

Ani jedno z těchto míst očividně není vhodným argumentem pro tvrzení, že Gratian užívá nauky o dispensaci k řešení rozporů mezi jednotlivými normami kanonické tradice, a ani jiná jsem v *Dekretu* nenalezl. Ostatně Brys na jiném místě své práce poté, co stručně shrnul Fournierovu druhou fázi a zjevně pod jejím dojmem uvádí, že Ivo a Bernold používali dispensaci „jako prostředek řešení konfliktů mezi různými texty a ještě ji nechápali jako soudní institut (*institutum iuridicum*), za jaký ji bude mít Gratian.“¹²³ Není třeba zdůrazňovat, že konec této věty citelně oslabuje Fournierovu představu, že Ivonovi a Bernoldovi Gratian vděčí za svou metodu, která zaručila úspěch jeho díla.¹²⁴

Všichni ostatní autoři, které uvádí Fournier, a v jejichž textech se Ivonova koncepce odráží, ji používají k řešení aktuálních otázek. Hildebert z Lavadine obhájí kroky papeže Paschala II. během krize v letech 1111–1112,¹²⁵ clunyjský opat Petr Ctihodný obhájí v dopise Bernardovi z Clairvaux clunyjskou observanci proti kritice ze strany cisterciáku,¹²⁶ Bernard z Clairvaux naopak ve svém díle *De praecepto et dispensatione* vysvětluje pozici cisterciáků,¹²⁷ Alger z Lutychu rozebírá, v jakých případech je vhodné slitování (*miseriordia*) a v jakých je naopak třeba zachovávat přísnost (*iustitia*), přičemž druhá část tohoto pojednání je výzvou k tvrdému postoji v otázce simonie a nikolaismu, neboť v případě herezí není pro slitování místo.¹²⁸

Je ovšem vhodné si uvědomit povahu momentů, ke kterým se tito autoři vyjadřovali. Krize z let 1111–1112 do jisté míry připomíná spor Urbana II. a Petra z Pistoie, jenom je z hlediska dopadu na reformní straně mnohem vážnější. Ve sporu mezi clunyjskými a cisterciáky pak šlo o to, zda je třeba úzkostlivě dodržovat Benediktovu řeholi, či je možné ji přizpůsobit podle

¹²¹ Dict. Grat. a. c. 5, C. I, q. 7.

¹²² Dict. Grat. a. c. 18, C. I, q. 7.

¹²³ „Haec autem potius habetur ut medium solvendi contrarietatem inter varios textus; nondum consideratur ut institutum iuridicum, prout a Gratiano aestimabitur.“ BRYs, J.: c. d., s. 46.

¹²⁴ FOURNIER, P.: *Un tournant*, s. 167.

¹²⁵ MGH Ldl. II, s. 669–673.

¹²⁶ PL 189, 112–159, zvláště 119–120; 148.

¹²⁷ PL 182, 859–894, zvláště 861–865.

¹²⁸ KRETZSCHMAR, Robert: *Alger von Lüttichs Traktat De misericordia et iustitia*. Sigmaringen 1985.

potřeb. Myšlenka dispensace se tak celkem pochopitelně spojuje se spory, které se týkají rigorismu a kompromisu, a Ivonovo učení, které se rozšířilo díky jeho prologu, kde je podáno stručně, podepřeno solidní teorií a doloženo reprezentativním přehledem pasází ze starších autorit, které mají ostatně původ v obdobných situacích, se stalo součástí rétoriky těchto sporů.

Ivonovo učení o dispensaci přitom skýtá vhodné argumenty pro obě pozice, tedy i rigoristickou, ne vždy tedy slouží k nalezení kompromisu, ale také k zdůvodnění jeho odmítnutí. To je vidět na postoji Bernarda z Clairvaux ve sporu s clunijskými, či na postoji Algera z Lutychu k simonii a nikolajismu, a k autorům, kteří se vyjadřovali ke krizi z let 1111–1112, lze připojit ještě Placida z Nonantoly a Goffrida z Vendôme, kteří nesouhlasili s ústupky Paschala II., přičemž druhý z nich posléze napadal i wormský konkordát z roku 1122.

Tento problém přitom přesahuje rovinu kanonického práva a stopy Ivonova učení nalezneme nejen v polemické literatuře, která vychází ze sporů, jež přineslo prosazování gregoriánské reformy, počínaje obdobím pontifikátu Urbana II., ale rovněž v její pozdní fázi, kdy se zhruba od třetí dekády 12. století těžiště polemické produkce přesouvá do roviny sporů spojených se vznikem nových řeholních řádů. Sem patří již zmíněná výměna mezi Petrem Ctihodným a Bernardem z Clairvaux, ale nalezneme zde i řadu dalších textů.¹²⁹

Poměrně zajímavým fenoménem jsou v tomto kontextu řeholní kanovníci, tj. původně příslušníci světského kléru, kteří žili pospolitým životem v katedrálních kapitulách a kolegiálních chrámech a k uspořádání tohoto života přijali řeholi, nejčastěji jednu z verzí tzv. Augustinovy řehole,¹³⁰ zároveň ale, jak je vidět na příkladech premonstrátů, lze řeholní kanovníky počítat do procesu, který v první polovině 12. století přinesl zásadní proměnu monastici-

¹²⁹ CONSTABLE, Giles: *The Reformation of the twelfth Century*. Cambridge 1996, s. 131–135. Constable uvádí, že většina této literatury byla napsána v rozmezí let 1120–1160. Nehledě na stručné příspěvky a rozmanité aluze, jde o nějakých dvacet textů z per dvanácti známých autorů. Podle Constableova výčtu, černé mnichy, tj. většinou clunijské či novoclunijské, reprezentují Rupert z Deutzu, Petr Ctihodný, Hugo z Rouenu, Matyáš z Albana a Boto z Prüfeningu; tzv. světské kanovníky (*canonici saeculares*) Theobald z Etampes; řeholní kanovníky Gerhoh a Arno z Reichersbergu, Filip z Harvengu a Anselm z Havelbergu; cisterciáky Bernard z Clairvaux a Idung z Řezna.

¹³⁰ Ke vzniku a recepci tzv. Augustinovy řehole viz HERTLING, Ludwig: *Kanoniker, Augustinusregel und Augustinerorden*. In: *Zeitschrift für katholische Theologie*, 1930, s. 355–359; EGGER, Carlo: *Le regole seguite dai canonici regolari nei secoli XI e XII*. In: *La vita comune del clero nei secoli XI e XII* (Atti della settimana di studio, Mendola, settembre 1959), Milano 1962, s. 9–12, pro její výchozí texty a otázku autenticity viz LADNER, Gerhard: *The Idea of Reform*. Cambridge (Mass.) 1959, s. 319–424.

smu. Vzhledem k této dvojí povaze řeholních kanovníků, najdeme v jejich polemické produkci směsici rigorózních a „liberálních“ postojů. V prvním případě jde o jejich postoj k tzv. světským kanovníkům, tj. těm, kteří nepřijali myšlenku společného života – v tomto ohledu lze řeholní kanovníky chápat jako produkt gregoriánské reformy a oni sami považovali plošné prosazení své instituce jako cestu k nápravě světského kléru.¹³¹ V mnišském prostředí se však setkávali s výtkou, že jsou novým řádem a že narušují dosavadní jednotu mnišství pod Benediktovou řeholí. Nařčení z novosti vesměs vyvraceli tvrzením, že jejich instituce buď přímo navazuje na ideál prvotní církve ze čtvrté kapitoly Skutků apoštolských, nebo mu alespoň odpovídá.¹³² Někteří z nich ale vypracovali argumentaci, díky níž mohli svou novost a odlišnost legitimizovat a spolu s tím i rozmanitost v mnišství jako takovou.¹³³

Vliv Ivonovy nauky o dispensaci u pozdějších autorů lze doložit četnými textovými shodami s jeho prologem. To je ovšem pouze bezpečné poznávání znamení, že tito autoři Ivonův prolog znali, za významnější považují, že tato díla odrážejí samotný základ jeho učení, totiž odlišení neměnného základu doktríny a tradice a té její složky, která změnu připouští. Specifikem Ivonovy nauky je oproti jiným autorům, které lze, včetně Bernolda z Kostnice, řadit k teoretikům dispensace, zakotvení tohoto rozlišení v Evangelium, které svým významem značně překračuje nároky reformního papežství, neboť se týká věcí, jejichž dodržováním je dosahováno spásy a naopak jich nedbání vede k nepochybné smrti a těch, které byly obezřetností pozdějších vytvořeny kvůli užitku; ne principiálně k dosažení spásy, ale aby ji bezpečněji pojistily. Jednotliví autoři pak hranici mezi těmito oblastmi kladou podle toho, jak vyhovuje jejich přesvědčení.

Jak bylo řečeno, Alger z Lutychu vyloučil z dosahu *misericordia* simonii a nikolaismus, protože se nejedná o pouhá morální provinění, nýbrž o hereze. V době krize z let 1111–1112 se objevil názor, že laická investitura je rovněž herezí a Paschalis II., když ji postoupil německému panovníkovi, překročil meze své dispensační pravomoci. Proti tomuto chápání laické investitury se postavil sám Ivo ze Chartres v dopise Janovi, arcibiskupu lyonskému, kde naopak tvrdí, že laická investitura patří mezi měnitelná ustanovení, což dokládá

¹³¹ Srov. GERHOH z REICHERSBERGU: *Epistola ad Innocentium papam missa quid distet inter clericos seculares et regulares*. MGH Ldl II, s. 202–239.

¹³² Srov. Týž: *De aedificio Dei*. PL 194, 1187–1335; ARNO z REICHERSBERGU: *Scutum canonicorum*. PL 194, 1490–1517; ANSELM z HAVELBERGU: *Epistola apologetica ad Ecbertum abbatem Huysborgensem contra eos qui importune contendunt, monasticum ordinem digniorem esse in Ecclesia quam canonicum*. PL 188, 1119–1139.

¹³³ ANSELM z HAVELBERGU: *De una forma credendi et multiformitate vivendi*. PL 188, 1141–1162; ŠTĚPÁN z TOURNAI: *Epistola* 71. PL 211, 361–370.

tím, že v dřívějších dobách byla některým franckým a německým králům již povolena, „což by nejvyšší pontifikové zajisté neučinili, kdyby shledali, že se v takové investituře skrývá hereze a hřích proti Duchu svatému. Když tedy ty věci, které nejsou stanoveny věčným zákonem, ale kvůli cti a užitku církve byly zavedeny či zakázány, z týchž důvodů, pro které byly vytvořeny, jsou dočasně opuštěny, nejedná se o prokletíhodnou zpronevěru vůči ustanovením, nýbrž o chvalitebnou a hojivou dispensaci.“¹³⁴

Názor, že laická investitura herezí je, naopak zastává Goffridus z Vendôme, který tímto způsobem argumentuje ještě v době uzavření wormského konkordátu a vynakládá značné úsilí, aby vysvětlil, jakým způsobem laická investitura odporuje dogmatům o Boží Trojici.¹³⁵ K dispensační pravomoci papeže pak poznamenává: „Římské církvi po Petrovi zcela jistě není povoleno to, co nebylo povoleno Petrovi. Petrovi byla dána moc, aby svázal, co bylo ke svázání, a rozvázal, co bylo k rozvázání, nikoli moc rozvazovat, co bylo ke svázání, či svazovat, co bylo k rozvázání. ... Římská církev tedy zákon Božího Písma nemá porušovat, nýbrž zachovávat, a moc sobě udělenou Kristem nemá užívat po své vůli, ale podle smyslu Kristova udělení.“¹³⁶

Petr Ctihodný, ač byl opatem nejvýznamnějšího kláštera tehdejšího křesťanského světa, který měl za sebou staletou tradici, musel čelit nařčení cisterciáků, že jeho řád je nový, neboť se odchýlil od Benediktovy řehole. Petr oponoval, že to podstatné a neporušitelné obsahují první články řehole, totiž příkaz lásky k Bohu a bližnímu, a inovace clunyjských jsou pouze věci adaptace na okolnosti, a to v zájmu naplnění těchto příkázání.¹³⁷ Bernard z Clairvaux se proti tomu ohradil tím, že zdůraznil závažnost řeholního slibu, přičemž původ přizpůsobení Benediktovy řehole na straně clunyjských nevidí v naplňování jejího ducha, nýbrž v přílišné ohebnosti clunyjských opatů. Bernard píše: „Za prvé cokoli z duchovních věcí, co předává řehole, není ni-

¹³⁴ „Quod summi pontifices minime fecissent, si in tali investitura haeresim et peccatum in Spiritum sanctum latere cognovissent. Cum ergo ea quae aeterna lege sancita non sunt sed honestate et utilitate Ecclesiae instituta vel prohibita, pro eadem occasione ad tempus remittuntur pro qua inventa sunt, non est institutorum damnosa praevaricatio, sed laudabilis et saluberrima dispensatio.“ *Epistola* 236. PL 162, 242.

¹³⁵ *Tractatus domni Goffridi abbatis de ordinatione episcoporum et de investitura laicorum*. MGH Ldl II, s. 688–690. Srov. také *De simonia et investitura laicorum, quare utraque dicatur heresis*. MGH Ldl II, s. 690–693.

¹³⁶ „Nam Romanae ecclesiae post Petrum minime licet quod Petro non licuit. Petro quae liganda erant ligandi, et quae solvenda solvendi est a Christo data potestas, non quae liganda solvendi, vel quae erant solvenda ligandi concessa facultas. ... Romana itaque ecclesia divinarum scripturarum legem solvere non debet, sed conservare; et tradita sibi a Christo potestate non ad suam voluntatem uti, sed secundum Christi traditionem.“ MGH Ldl II, s. 688.

¹³⁷ *Epistola* 28. PL 189, 120, 148, 151, 155.

kteřak ponecháno v rukou opata. Dále zbývající část, která se týká tělesných pravidel, není dána do jeho vůle na ten způsob, aby byla podřízena jí, nýbrž lásce. Není totiž opat nad řeholí, jíž se jednou ze svobodné vůle slibem podřídil, byť Boží řehole, láska, je řeholi Benediktově právem nadřazena. Budiž tedy, aby litera řehole někdy ustoupila na čas lásce, pokud není zbytí, ne však, aby byla podřízena vůli kteréhokoli člověka.¹³⁸

Anselm z Havelbergu v díle známém pod názvem *De unitate fidei et multiformitate vivendi* ospravedlnil existenci nových řádů 12. století tím způsobem, že oddělil neměnný základ v podobě víry ve svatou Trojici od forem církevní disciplíny, jejichž rozmanitost je přípustná a inovace na tomto poli dokonce prospěšná, neboť opakovaně oživuje a připomíná původní ideál evangelia.¹³⁹

Konečně Štěpán z Tournai ospravedlnil pluralitu řeholí poukazem na to, že jsou všechny založeny na zaslíbení duše Bohu. Jeho postoj evokuje myšlenky Petra Ctihodného a jeho argumentace prozrazuje znalost Ivonova prologu: „Slíb, který nestrpí změnu, je jakoby substanciální a principiální, totiž zaslíbení vlastní duše Bohu. Ostatní věci jako místo, představený, habitus, způsob života jsou na způsob případků, které jsou ale od lidí zaslíbených připojeny nikoli proto, že by bez nich duše slibujícího nemohla být spase-na, nýbrž protože skrze ně je snazší cesta ke spáse. ... Viz tedy, že všechny tyto věci jsou případy a připouštějí změnu; pouze podstata slibu, totiž duše, změnu nepřipouští: zde nemá místo dispensace, protože se zde nenachází žádná kompenzace.“¹⁴⁰

Jak je vidět, Ivonovo učení se stalo součástí rétoriky postihující konflikty mezi ideálem a kompromisem, přičemž v dílech autorů, kteří se vyjadřovali

¹³⁸ „Primo quidem quidquid de spiritualibus in ipsa Regula traditum est, in manu abbatis nequaquam relinquitur. Deinde reliqua pars, quae in consporalibus constat observantiis, ne ipsa quidem in ejus ita voluntate posita est, ut ejusdem deserviat voluntati, sed magis charitati. Neque enim abbas supra Regulam est, cui semel et ipse spontanea se professione submisit, etsi Dei regula charitas Regulae sancti Benedicti jure praepositur. Esto proinde ut interdum Regulae littera cedat pro tempore charitati, cum ratio necessitatis exegerit: absit tamen ut hominis cuiuspiam subdatur voluntati.“ *De praecepto et dispensatione*. PL 182, 865.

¹³⁹ *De una forma credendi et multiformitate vivendi*. PL 188, 1149, 1152.

¹⁴⁰ „Votum quod commutationem non recipit, quasi substantiale est et principiale vovere animam suam Deo. Caetera, sicut est locus, praelatus, habitus, forma vivendi, tanquam accessoria sunt, sed ab hominibus voventibus apponuntur, non quia sine his salvari non possit anima quae vovetur, sed quia per hoc expeditior fit ad salutem via. ... Vides quoniam haec omnia accessoria sunt, et commutationem recipere possunt; sola voti substantia, scilicet anima, commutationem non recipit: hic non habet locum dispensatio, quia non invenitur recompensatio.“ *Epistola 71*. PL 211, 365–366.

k problému nových řádů ve 12. století, jsou tyto myšlenky rozvíjeny nikoli pouze k toleranci *pro necessitate*, nýbrž k uznání a akceptování plurality.

8 Závěr

Paul Fournier napsal, že rozlišení měnitelné a neměnitelné oblasti práva, které obsahuje Urbanův dopis Petrovi z Pistoie a Rusticovi z Vallombrosy, se ukázalo jako užitečné nejen k tomu, aby mohl Urban II. zacházet s platnými kánony podle potřeb své nové politiky, ale i k odstranění rozporů mezi jednotlivými normami dosavadní tradice.

Po Kuttnerově kritice je třeba rezignovat na přímý doklad inspirační role tohoto papeže, přece však lze poukázat na odraz smířlivé fáze politiky reformního papežství zahájené tímto pontifikem v díle Ivona ze Chartres a Bernolda z Kostnice, byť v případě prvního jmenovaného jde možná spíše o odraz místních podmínek sporů o investituru. Je však zjevně třeba rovněž rezignovat na představu, že konkordance práva je primárním účelem děl obou autorů; v krátkodobém horizontu je třeba zdůraznit právě potřebu dosáhnout pokud možno čestného kompromisu, tedy, tak trochu nadneseně řečeno, konkordance v církvi.

Jsou však tyto závěry s Fournierovou tezí neslučitelné? Určité světlo na tuto otázku vrhá problematika vývoje jurisprudence a jeho vlivu na vývoj v teologii, která je významnějším kontextem Fournierova uvažování, než jak se jeví v jeho článku z roku 1917. Fournier se v této věci mohl opřít o předchozí bádání, tj. o (doposud) základní práci Martina Grabmanna *Die Geschichte der Scholastischen Methode*,¹⁴¹ a přímým podnětem k upozornění na relevanci svého výkladu na tomto tematickém poli byla Fournierovi očiividně kniha Jeana de Ghellinck *Le mouvement théologique du XIIe siècle*,¹⁴² k níž napsal obsáhlou recenzi, či lépe řečeno de Ghellinckem inspirovanou studii, ve které k této práci doplnil mnoho vlastních poznatků.¹⁴³

Fournierův komentář k de Ghellinckovu dílu v části, kde se věnuje gregoriánské reformě, velmi připomíná argumentaci článku *Un tournant de l'histoire du droit (1060–1140)*, ovšem s tím rozdílem že inspirační roli dopisu Urbana II. vůči prologu Ivona ze Chartres zde Fournier ještě nepředkládá

¹⁴¹ GRABMAN, Martin: *Die Geschichte der scholastischen Methode I–II*. Berlin 1909–1911.

¹⁴² DE GHELLINCK, Jean: *Le mouvement théologique du XIIe siècle*. Paris 1914.

¹⁴³ FOURNIER, Paul: *Théologie et droit canon au moyen âge*. Journal des savants n.s., 13, 1915, s. 156–165, 260–274.

jako fakt, ale pouze jako možnou.¹⁴⁴ Dále upozorňuje na smírné vyznění Ivonova prologu, a tímto jeho charakterem, vedle přesnosti a intelektuální přesvědčivosti, vysvětluje jeho vliv, který dokumentuje stejným výčtem autorů jako v pozdějším článku.¹⁴⁵

K významu Ivona ze Chartres v dějinách kanonického práva se Fournier ovšem vyjádřil již roku 1898, tzn. ještě před vznikem Grabmannova a de Ghellinckova díla, a sice ve svém článku *Yves de Chartres et le droit canonique*.¹⁴⁶ Zde se ještě s teorií Urbanovy inspirace nesetkáme, namísto toho Fournier hovoří o tom, že Ivo během sporů o investituru dospěl k umírněné pozici, tlačen nikoli pouze svou povahou, ale rovněž touhou své doby po smíru, který by ukončil spory trvající již pětadvacet let.¹⁴⁷

V tomto článku Fournier navíc chápe Ivonovo dílo jako odraz velmi praktických potřeb – Ivo je především biskupem, který pečuje o svou diecési, má starost o veškerou církev a spásu duší. I když tedy již zde Fournier hovoří o tom, že Ivo měl specifickou teorii řešení rozporů v kanonickém právu, jejíž výklad odvíjí od shrnutí úvodní části Ivonova prologu, záhy je patrné, že s konceptem dispensace jakožto praktickým nástrojem v podstatě splývá.¹⁴⁸ A Ivonův prolog zde Fournier nepovažuje za nic jiného než za traktát o dispensaci: „n'est autre chose qu'un traité de la dispense,“ a jeho učení bylo právě v tomto smyslu přejato do Gratianova *Dekretu*.¹⁴⁹

Fournier tedy zjevně považoval na základě předchozího bádání za samozřejmou roli Ivona ze Chartres i Bernolda z Kostnice v dějinách kanonické jurisprudence a scholastické teologie, a stejně tak nepochyboval o tom, že myšlenky těchto autorů vycházejí z okolností, tedy ze smírlivé fáze církevní reformy. S jistým zjednodušením lze říci, že inovativnost jeho líčení druhé fáze z článku z roku 1917 se oproti předchozím studiím koncentruje do inspirativní role Urbanova dopisu, přičemž tento doklad zjevně považoval za natolik plausibilní, že se již znovu nevyjadřoval k širšímu kontextu. To, že však neztratil ze zřetele dobovou snahu po smíru, naznačuje jeho stručné shrnutí vlivu myšlenek Ivona ze Chartres a Bernolda z Kostnice ze závěru jeho článku.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 264.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 264–265.

¹⁴⁶ FOURNIER, Paul: *Yves de Chartres et le droit canonique*. *Revue des questions historiques*, 63, 1898, s. 51–98, 384–405.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 74.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 60.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 58–61.

Kuttnerova kritika tak sice míří na důležitý bod Fournierovy argumentace z článku z roku 1917, ten ovšem lze považovat vzhledem k předchozím Fournierovým úvahám za pouze příliš zkratkovitý. Fournier si byl vědom dobového významu Ivonova a Bernoldova učení, vzhledem k de Ghellinckově studii však posunul důraz na teoretickou rovinu problému. Učení obou autorů tak vlastně skutečně řeší problém nesouladu kanonické tradice a jak Bernold, tak Ivo jej překonávají: jeden zdůrazněním papežských pravomocí, druhý poukazem na možnost dispensace, oba zdůrazněním praxe oproti teorii.

RESUMÉ

GREGORIÁNSKÁ REFORMA A KANONICKÁ JURISPRUDENCE JAKO HISTORIOGRAFICKÝ PROBLÉM

Předkládaná studie se zabývá vztahem mezi reformním hnutím v západní církvi ve středověku, které obvykle označujeme jako gregoriánskou reformu, a formativními fázemi vývoje kanonické jurisprudence z perspektivy moderní historiografie. Východiskem je teze Paula Fourniera, již předložil v článku *Un tournant de l'histoire du droit (1060–1140)* publikovaném v roce 1917, a která reprezentuje nikoli pouze první vážný pokus zodpovědět tuto otázku ale zároveň etablování tematického pole pro další bádání. První polovina studie rekapituluje Fournierovu argumentaci, její vliv na historiografii a prameny, kterými je podložena. Druhá polovina se zabývá pozdější kritikou Fournierovy koncepce, která započala v sedmdesátých letech 20. století, a reinterpretaci pramenů z této perspektivy.

Klíčová slova: Gregoriánská reforma, kanonická jurisprudence, dispensace, historiografie, Ivo ze Chartres, Bernold z Kostnice

SUMMARY

THE GREGORIAN REFORM AND CANONICAL JURISPRUDENCE AS A PROBLEM OF HISTORIOGRAPHY

The present paper is concerned with a relation between reforming movement within the western church, usually referred to as the Gregorian reform, and formative stages of the development of the canonical jurisprudence from the perspective of modern historiography. The point of departure is Paul Fourniers' thesis presented in his article *Un tournant de l'histoire du droit (1060–1140)*, published in 1917, which represents not only the first serious attempt to answer the question, but also the establishment of the field of interest for the further research. The first half of this essay reiterates Fourniers' argumentation, its influence on historiography, and sources engaged in its support. The second half focuses on later criticism of Fourniers' thesis inaugurated in 1970's, and from this perspective resumes discussion of the sources.

Key words: Gregorian reform, canonical jurisprudence, dispensation, historiography, Ivo of Chartres, Bernold of Constance

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Hynek Votoček
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: hnkvt@centrum.cz

„SOUMRAK ČETNICTVA“ – LITERÁRNÍ PRAMEN K HISTORII BEZPEČNOSTNÍ SLUŽBY V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

Ondřej Kolář

Meziválečnému československému četnictvu byla v posledním desetiletí věnována značná badatelská pozornost, která se však soustředila převážně na významné osobnosti a kauzy, případně na působení bezpečnostního sboru v konkrétních regionech. Poněkud stranou dosavadního zájmu historiků zůstává spor o budoucí povahu četnictva, který se rozhořel poměrně záhy po vzniku ČSR.¹ Ten se točil především kolem vojenského charakteru četnictva – to bylo sice již na podzim 1918 podřízeno Ministerstvu vnitra, nadále však pro něj platily armádní kázeňské předpisy. Tuto koncepci, kterou formálně posvětil zákon o četnictvu č. 299/1920 Sb., podporovali zejména představitelé pravice (agrárníci a národní demokraté). Oproti tomu z levicových, především národně socialistických, kruhů, zaznívaly požadavky na „zcivilnění“ sboru a postavení četníků na roven ostatním státním zaměstnancům.

Uvedený požadavek podporovala též skupina kolem bývalého četnického strážmistra Bohumila Mladého, která začala vydávat časopis Četnický obzor. Podrobný rozbor této iniciativy je mimo možnosti předkládané studie. Zde se omezíme na analýzu publikace, kterou Bohumil Mladý sepsal a vydal v první polovině roku 1921. Maloformátová kniha o 123 stránkách textu nese název *Soumrak četnictva. Satirický román četnické budoucnosti*. Práci vydala Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba jako první svazek edice Knihovna Četnického obzoru. Navzdory podtitulu má text spíše charakter povídky. Publikace je věnována „P. T. četnické správě za rámeček“. Jak tato dedikace napovídá, je kniha zaměřena především proti četnickým správním důstojníkům.²

Hlavní postavou příběhu, který lze řadit do kategorie vědecko-fantastické literatury, je mladý četník Pepek Brousil, jenž po bujaré oslavě své „definiti-

¹ Dílčí výjimku představuje PLOSOVÁ, Jaroslava: *Spolkový život četnictva ve 20. letech 20. století*. In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků V. konference policejních historiků*. Praha 2010 (vydáno pouze elektronicky).

² Důstojníci četnictva se dělili na výkonné (okresní velitelé) a správní (vyšší velitelé). Zatímco výkonní důstojníci se podíleli na služebních zákrocích četnictva, úkoly správních důstojníků měly převážně administrativní charakter.

vy⁴³ upadne do jakéhosi záhadného spánku. Z toho se probere po padesáti letech, v červnu 1971. Za nových, jemu neznámých poměrů, se pak vrací na četnickou stanici do Uherské Skalice na Slovensku, kde pozoruje změny, jimiž prošel bezpečnostní sbor i celá společnost, a srovnává události se situací na počátku dvacátých let. Příběh tak umožňuje nahlédnout do skutečných poměrů u četnictva v době vzniku povídky, stejně tak lze prostřednictvím autorovy satirické vize budoucnosti rekonstruovat očekávání a obavy příznivců demokratizace četnictva. Pro pochopení kontextu a pro posouzení oprávněnosti autorových kritických poznámek budou jednotlivé fenomény naznačené v knize porovnány se skutečnými případy, dokumentovanými v archivních pramenech.

Brousil se po svém procitnutí ocitá ve výrazně odlišných společensko-politických poměrech: „Předně se dozvěděl o úplné rozluce Čechů a Slováků. Táž nastala již roku 1925, kdy autonomie Slovenska již od roku 1923 stávající prohlášena byla za nepostačitelnou. Malá zem, ale jen ztěží (sic!) hájila svoji samostatnost, jsouc ohrožována od Maďarska politicky a od Polska hospodářsky.“⁴⁴

Vyjma uvedené citace se autor v textu národnostních a politických otázek prakticky nedotýká, navzdory tomu však zřejmě cítil potřebu vyslovit v knize varování před možnými negativními dopady, které dle jeho názoru mohl přinést slovenský autonomismus. V tomto směru lze Mladého charakterizovat jako příznivce čechoslovakismu. Je možno spekulovat, zda si pisatel zasazením většiny děje na imaginární „samostatné“ Slovensko (jehož součástí je i Podkarpatská Rus) nevytvářel určité krytí, aby nemohl být viněn z explicitní kritiky poměrů v ČSR. Hlavní důvod pro autorovo „rozdělení Československa“ musíme ovšem spatřovat ve snaze o naznačení dvou kontrastních koncepcí vývoje četnictva, o nichž bude řeč níže.

Technickému pokroku se autor věnuje pouze okrajově – podle jeho představ bude dlažba v ulicích na počátku sedmdesátých let 20. století nahrazena betonem, stručně je zmíněn i předpokládaný rozvoj dopravní infrastruktury. Jinak se však Mladý technickými a společenskými novotami blíže nezabývá a soustředí se především na samotné otázky četnictva.

Jednou z prvních věcí, které Brouсила zaskočí po návratu na četnickou stanici, je nárůst byrokracie. Četníci musí mimo odsloužených hodin vykazovat například počet kroků učiněných během obchůzky či množství patníků v obvodu, před odchodem do terénu jsou nuceni odevzdávat klíče od staniční pokladny na vzdáleném nadřízeném úřadě apod. Brousil v této souvislosti

⁴³ Tedy definitivního převzetí do stavu sboru po odsloužení jednoho roku „na zkoušku“.

⁴⁴ MLADÝ, Bohumil: *Soumrak četnictva*. Praha 1921, s. 31.

podotýká, že již za jeho časů (tedy u skutečného československého četnictva) bylo nutno zaznamenávat délku trvání každé obchůzky, což četníci hodnotili jako zbytečné. Údaje bylo totiž možno vyčíst ze staniční knihy, do níž se zapisovaly veškeré provedené služební úkony.

V tomto bodě se autor dotýká jednoho z hlavních problémů bezpečnostní služby v první třetině 20. století, kdy docházelo k profesionalizaci – a tím pádem též byrokratizaci – policejní práce. Jednalo se o dobu formování moderní kriminalistiky, která s sebou přinášela zvýšené požadavky na odbornost strážců zákona.⁵ Navzdory tomu veřejnost (a někdy též nadřízené orgány civilní správy) na bezpečnostní pracovníky často stále pohlížela jako na nekvalifikované pracovní síly, konající v podstatě pouze pochůzkovou činnost.⁶

Ne všechny novoty, zejména ty spojené s administrativními úkony, byly řadovými četníky přijímány s pochopením. To se zjevně týkalo též výkazů pochůzek, které mnohým připadaly pouze jako zbytečná duplicita údajů ze staniční knihy, pro plánování a organizaci služby nadřízenými důstojníky však byly tyto statistické přehledy pochopitelně potřebné. Rozšiřující se administrativa přesto některé četníky patrně vedla k obavám, že byrokracie bude dále narůstat do obldných rozměrů, podobných, jaké Mladý s určitou nadsázkou popsal ve své knize.

S tímto procesem je v Mladého vizi spojeno přijetí sekretářek na četnické stanice. V uvedeném bodě se autorova představa skutečně naplnila. Ostatně již v meziválečném období působily u československé státní policie ženské úřednice a později po druhé světové válce se ženy začaly v bezpečnostní službě uplatňovat daleko výrazněji, nejprve při administrativních úkonech a později též při kriminalistické a pochůzkové činnosti.⁷ V Mladého pojetí sekretářky ovšem působily spíše jako konkubíny správních důstojníků během jejich inspekčních cest na četnické stanice.

Právě představitelům četnické správy autor věnuje značnou pozornost. Popisuje imaginární rozmach struktury administrativních orgánů četnictva, v jehož důsledku důstojníci a jejich pobočníci početně převyšují mužstvo. Není bez zajímavosti, že právě přidělování pobočníků správním důstojníkům Mladý hodnotí vysloveně negativně, zatímco v prvních letech 20. století časopis *Gendarmerie Zeitung*, který byl v mnohých ohledech předchůdcem

⁵ Srov. STRAUS, Jiří a kol.: *Dějiny československé kriminalistiky slovem a obrazem (do roku 1939)*. Praha 2003; THORWALD, Jürgen: *Století detektivů*. Praha 1965.

⁶ Srov. KLEIN, Joanne: *Blue-Collar Job, Blue-Collar Career: English Policemen's Perplexing Struggle for a Voice in the Early 20th Century*. *Crime, History and Societies*, Vol. 6, No. 12, 2002, s. 5–29. In: <http://chs.revues.org/index229.html>.

⁷ K počátkům působení žen v policejních složkách viz MACEK, Pavel – UHLÍŘ, Lubomír: *Policejní asistentky (z historie jejich činnosti)*. *Policista*, 5, 2001, č. 7, s. 35–37.

Četnického obzoru, naopak instituci pobočníků propagoval. Pobočníci měli zajistit chod příslušného velitelství v době, kdy byl velitel ze služebních či zdravotních důvodů nepřítomen.⁸

Mladý, stejně jako mnozí řadoví četníci, však pro rozšíření administrativního aparátu neměl valné pochopení. Autorova kritika dost možná souvisela se zřízením institutu exponovaných četnických štábních důstojníků k 1. lednu 1921. Tento stupeň služební hierarchie později zanikl roku 1929.

V souvislosti s údajnou přebujelostí četnické byrokracie Mladý uvádí kontrast se slovenskou armádou počátku sedmdesátých let, u níž je početní poměr mezi důstojníky a mužstvem daleko vyrovnanější. Zde se odráží značně rozšířený dobový názor, že proces přechodu k novému demokratickému zřízení probíhá u armády rychleji než u četnictva. Tato zjednodušující představa vycházela z několika faktorů – armáda se díky legionářům, kteří v jejích řadách získali rozhodující roli, těšila značné popularitě, zatímco role četnictva při státním převratu a následném zajištění hranic republiky byla medializována podstatně méně. Oproti vojsku zůstávalo mezi četnickými důstojníky i mužstvem výrazně vyšší množství osob nečeské národnosti, což bylo zapříčiněno nedostatkem kvalifikovaných sil. Četnictvo na rozdíl od armády postrádalo možnost rychlého doplnění početních stavů legionáři a odvedenci.⁹

Národnostní skladby velitelského sboru si povšiml i Mladý. Podle něho „téměř všichni naši správní důstojníci jsou přebráni z cizineckých služeb.“¹⁰ Jistý důstojník maďarského původu v Mladého vizi dokonce „znemožňuje dorozumění a reformy v četnictvu jen proto, že rozervanost sboru se dobře uplatní při nějakém převratu uvnitř neb zvenčí státu.“¹¹ Zmíněnou citaci lze vnímat jako narážku na některé důstojníky s rakousko-uherskou minulostí, jejichž loajalita k ČSR byla ve dvacátých letech příležitostně zpochybňována novinovými články i parlamentními interpelacemi, zejména z národně socialistického prostředí.

Většina podobných obvinění se při vyšetřování nepotvrdila, byť je mnohdy nebylo možno ani jednoznačně vyvrátit. Příkladem je obvinění důstojníka Otty Bláhy, že v době zajišťování státní hranice na Slovensku umožnil setkání maďarského důstojníka s vyzvědačkou na hraničním mostě, který střežili jeho podřízení. Šetřením bylo zjištěno, že se schůzka opravdu uskutečnila,

⁸ KOLÁŘ, Ondřej: *Počátky činnosti časopisu Gendarmerie Zeitung*. In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků VI. konference policejních historiků*. Praha 2011, s. 92–95.

⁹ KOLÁŘ, Ondřej: *Němci v řadách československého četnictva 1918–1939*. In: Češi a Němci v meziválečném Československu. Brno 2014 (v tisku).

¹⁰ MLADÝ, B.: *c. d.*, s. 46.

¹¹ Tamtéž.

údajně se však nejednalo o špionku, ale o snoubenku maďarského důstojníka. Bláhovi tedy nebylo prokázáno velezrádné jednání, místo toho jej ovšem nadřízení potrestali za zneužití pravomoci, jelikož dotýčný neměl oprávnění schůzku povolit.¹²

Mimo údajně problematické loajality se správní důstojníci v imaginární budoucnosti vyznačovali pompézními uniformami a především přezíravým chováním k mužstvu. Často navíc šlo o mladé a nezkušené jedince. Pozornost zasluhuje zmínka o důstojnících, kteří konají inspekční cesty primárně za účelem získání nároku na cestovní diety. Své podřízené prý důstojníci zneužívali k ryze soukromým účelům (asistence při stolování, sběr hub apod.) a nezřídka s nimi jednali urážlivě. Tato „vize“ měla nesporně určitý pravdivý základ. Podobné jevy jsou skutečně doloženy, v žádném případě se však nejednalo o obecný neduh četnické správy, ale pouze o osobní selhání některých jednotlivých důstojníků. Nadřízené orgány taková provinění poměrně podrobně prošetřovaly.

Kupříkladu v říjnu 1924 generální velitel četnictva Karel Vyčítal¹³ prověřoval zprávu, že jistý nadporučík Augustin Zháněl vyvíjí na své podřízené nátlak, aby nakupovali mazadla na obuv od firmy, kterou provozovala jeho manželka. Ačkoliv obvinění nebylo jednoznačně prokázáno, nechal Vyčítal Zháněla přeložit na jiné působiště, aby se předešlo šíření spekulací a případnému poškození dobré pověsti četnictva.¹⁴ Ještě detailněji se vyšetřovalo nařčení kapitána Alfreda Nowáka z Chebu, že při inspekčních cestách koncem roku 1920 použil několik nadávek na adresu podřízených, za což si vysloužil ostré pokárání.¹⁵

Právě na Nowákův případ zřejmě naráží následující úryvek z knihy: „Někteří naši představení, jako Nowakovski, Riedlovski a Stuchlej nadávají nám zcela sprostě a veřejně.“¹⁶ Zde jde jistě o generalizaci, když autor podobné nepřístojnosti přisuzuje pouze správním důstojníkům, obdobně se jistě cho-

¹² Národní archiv (dále jen NA), fond Generální velitel četnictva (dále jen GVČ), kart. 20. K osobnosti Otty Bláhy viz PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha 1999; PEJČOCH, Ivo: *Český svaz válečníků*. Historie a vojenství, 56, 2007, č. 1, s. 16–28.

¹³ Karel Vyčítal (1872–1952) zastával úřad generálního velitele četnictva v letech 1921–1930. Blíže viz BARTEČKOVÁ, Ivana: *Karel Vyčítal v čele Zemského četnického velitelství pro Slezsko*. In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků VIII. konference policejních historiků*. Praha 2013 (v tisku).

¹⁴ NA, fond GVČ, kart. 15, sign. 565dův./1924.

¹⁵ NA fond ZČV, kart. 90, sign. 111.

¹⁶ MLADÝ, B.: c. d., s. 37. Pod jménem Stuchlej se zřejmě skrývá Fridolín Stuchlík (1878–1939), v době vydání knihy velitel četnického oddělení ve Slezské Ostravě. Blíže k této osobě viz BARTEČKOVÁ, Ivana – KOLÁŘ, Ondřej: *Fridolín Stuchlík – hrabýrský rodák a podplukovník četnictva*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy, 39, 2013, č. 1, s. 21–23.

vali i někteří výkonní důstojníci a velitelé stanic. Románovi četníci si dále ztěžují, že oficiálními protesty proti přešlapům správních důstojníků nic nezможou. Tento názor můžeme označit za zjednodušující – jak vyplývá z výše uvedených i dalších dokumentovaných kauz,¹⁷ stížnosti četníků na nadřízené se vždy poměrně podrobně vyšetřovaly. Dá se však předpokládat, že některé excesy zůstaly nepotrestány kvůli obavě četníků svědčit proti velitelům nebo kvůli soudržnosti mezi některými důstojníky, kteří se snažili obvinění marginalizovat. V podobných kauzách lze spatřovat příčinu autorova kritického postoje.

Jak vyplývá z výše uvedeného, většina Mladého výtek ke správním důstojníkům byla formulována jen velmi obecně. Mnohá jména použitá v textu jsou zřejmě imaginární, některá ovšem patrně odkazují na skutečné postavy. Mimo výše zmíněného „Nowakovského“ se v textu objevuje například zemský četnický velitel na Podkarpatské Rusi plukovník Jirkovský. Jeho předobrazem se s vysokou pravděpodobností stal pozdější generál Alois Jirka, který od podzimu 1919 skutečně zastával uvedenou funkci. V Jirkově případě Mladý zřejmě měl určité důvody ke kritickému hodnocení – Jirka byl znám svým poněkud nevybíravým slovníkem, za který ho generální velitel četnictva na jaře 1921 důrazně pokáral.¹⁸ I později, roku 1937, bylo prověřováno udání ohledně údajných urážlivých výroků, které prý měl tehdy již penzionovaný generál Jirka pronést na adresu některých politických činitelů.¹⁹

V textu najdeme i další reálné postavy, např. zmínka o zemském veliteli Zmrzkovi snad může odkazovat na Jana Mrázka, generálního velitele četnictva v době vzniku knihy.²⁰ Pod označením „kapitán Igel“ se patrně skrývá pozdější protektorátní ministr vnitra Josef Ježek. Podobné narážky byly pochopitelně srozumitelné pouze příslušníkům četnictva, jimž byla kniha primárně určena. Zdaleka ne všechna jména použitá v povídce však lze jednoznačně identifikovat.

Bohumil Mladý mohl těžko znát všechny důstojníky, zmiňované v textu, osobně, mnohé informace jistě převzal od svých známých mezi četníky, z nichž někteří nejspíš příležitostně přispívali do Četnického obzoru nebo

¹⁷ Srov. BARTEČKOVÁ, Ivana – KOLÁŘ, Ondřej: *Kázeňské záležitosti četnických důstojníků v agendě Generálního velitelství četnictva ve 20. letech 20. století*. Historica Olomucensia, 45, Sborník prací historických, XXXIII, 2013, s. 141–154.

¹⁸ NA, fond GVC, kart. 6.

¹⁹ NA, fond GVC, kart. 35. Podle uvedeného zdroje existovalo podezření, že Jirka, který se od poloviny dvacátých let potýkal s vážnými zdravotními komplikacemi, trpí duševní poruchou.

²⁰ Naroděn 1864 v Třebíči, k četnictvu nastoupil roku 1894. Do funkce generálního velitele četnictva byl jmenován v září 1920, již v příštím roce však odešel do penze.

zasílali redakci zprávy o dění ve svých působistích. Zvláště zdatné informátory musel mít Mladý ve Slezsku, jelikož v knize zmiňuje detaily o údajných prohrěscích tamních důstojníků. Dozvídáme se tak, že „Bauerski“ (četnický přidělenec u plebiscitní komise na Těšínsku Adolf Bauer) a „Stuhlej“ (velitel oddělení ve Slezské Ostravě Fridolín Stuchlík) se prý více než službě věnují automobilovým vyjížděním, zatímco „Nowakovski“ (již zmíněný Alfred Nowák, který před přeložením do Chebu sloužil nějaký čas ve Slezsku) tráví mnoho času na záletech.²¹

Konkrétních osobností se autor výslovně dotýká v jediné části knihy. Jde o pasáž, kdy velitel stanice ukazuje Brousilovi jakousi „síní slávy“ s portréty trojice důstojníků, kteří se údajně zasloužili o státní převrat v říjnu 1918 – Josefa Ježka, Aloise Jirky a Josefa Langa, popřevratového velitele četnictva na Moravě. V Mladého vizi budoucnosti jsou zmíněni důstojníci glorifikováni, zatímco „skuteční“ četníci hrdinové říjnového převratu z řad mužstva byli zatraceni jako údajní zrádci. Danou pasáž je třeba chápat jako součást sporu o roli četnictva v převratu, kdy oficiální linie zdůrazňovala zejména význam důstojníků spolupracujících s domácím odbojem (především Václava Řezáče a Bohuslava Knoblocha), zatímco především národně socialistické kruhy poukazovaly na úlohu strážmistra Švojgra a dalších četníků, kteří v krizových dnech mezi prvními vstoupili do služeb Národního výboru.²² Pravda pochopitelně ležela někde mezi oběma poněkud jednostrannými interpretacemi.²³

Zatímco vazby Josefa Ježka na domácí protirakouský odboj se současným badatelům jeví jako vysoce pravděpodobné,²⁴ zůstává otázkou, proč k Ježkovi Mladý přiřadil právě Jirku s Langem. Zejména v případě Aloise Jirky se vnučuje jistá pochybnost, jelikož dotýčný se zřejmě vrátil ze služby na východní frontě první světové války až v druhé polovině listopadu 1918.²⁵ Poněkud

²¹ K působení četnictva ve Slezsku viz BARTEČKOVÁ, Ivana: *Činnost Zemského četnického velitelství ve Slezsku v letech 1918–1928*. Olomouc 2012 (nepublikovaná magisterská diplomová práce). Není bez zajímavosti, že působení Bauera i Stuchlíka během sporu o Těšínsko bylo nadřizováno četnickými i civilními orgány kladně hodnoceno a oba důstojníci obdrželi vyznamenání.

²² Srov. KLEČÁČKÝ, Martin: *Generálmajor Václav Řezáč – četnickým důstojníkem z monarchie do republiky*. In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků*. Praha 2012, s. 255–308.

²³ Vcelku kompromisně líčí činnost četnictva při převratu v Praze román Karla Picky *Vzpouza*, vydaný roku 1938 v Praze. Rozbor uvedeného literárního pramene by představoval zajímavý námět pro samostatnou studii. Pramen částečně využívá KLEČÁČKÝ, M.: *c. d.*

²⁴ Srov. GALAŠ, Radek: *Generál Josef Ježek – Seznamte se, prosím...* In: GALAŠ, Radek (ed.): *Almanach příspěvků III. konference policejních historiků*. Praha 2008, s. 297–320.

²⁵ NA, fond GVČ, kart. 46.

tedy zaráží, proč mezi tyto (údajně samozvané) aktéry převratu Mladý nezařadil spíše Řezáče s Knoblochem. Lze pouze domýšlet, že zde mohla sehrát roli autorova antipatie ke konkrétním důstojníkům.

V protikladu k „všemocným“ správním důstojníkům řadoví slovenští četníci podle autorovy představy žili ve značně náročných podmínkách. Byli přetěžováni povinnostmi a převelováni kvůli malicherným proviněním. Ženatí příslušníci sboru nesměli bydlet společně se svými manželkami. Ve zmíněném bodě autor narážel na praxi, podle níž se četník mohl ženit až po odsloužení čtyř let a pouze se souhlasem nadřízených. Krom toho bylo silně omezeno právo četníků na členství v různých organizacích, aby se předešlo pronikání politických vlivů do sboru.²⁶ Právě uvedená omezení patřila k častým předmětům kritiky ze strany odpůrců vojenské organizace četnictva.

Protikladem těžkopádného slovenského četnictva roku 1971 je v Mladého líčení četnictvo české, které hlavní hrdina poznává během návštěvy rodné obce na Tábořsku. V českých zemích byla instituce správních důstojníků zrušena a administrativa omezena na nezbytné minimum. Velitelské funkce zastávají odborníci, mnohdy s univerzitním vzděláním, někdy též se soudcovskou praxí. Četnické stanice disponují bicykly, motocykly a v neposlední řadě telefony.

Bylo by zajímavé zjistit, jak Mladý vnímal další vývoj během dvacátých a třicátých let, kdy se mnohé z těchto vizí naplnily. Po konsolidaci hektických popřevratových poměrů již během první poloviny dvacátých let začalo přidělování telefonů a jízdních kol na vybrané četnické stanice, zpočátku především na ty odlehlejší a izolovanější, kdy byly uvedené výdobytky nejnnutněji zapotřebí. Vysokoškolská specialista se u meziválečného četnictva (na rozdíl od policie, jejíž vyšší úředníci často disponovali právnickým vzděláním) sice neuplatnili, zřízení pátracích stanic a Ústředního četnického pátracího oddělení roku 1928 však významně přispělo k rozvoji četnické kriminalistiky.²⁷

Za paradox můžeme označit fakt, že tyto kroky vycházely především z iniciativy Mladým kritizovaných správních důstojníků, k předním osobnostem modernizačních reforem patřil právě Josef Ježek.

V závěru knihy hlavní hrdina při návratu z České republiky na Slovensko přemítá nad situací slovenského četnictva: „Je zde náprava vůbec možná? Rozhodně ano! (...) Hlavní cesta, toť informování veřejnosti odborným tiskem vůbec, zakročováním na vlivná místa z tohoto odborného ústředí a informování veřejnosti jednotlivými četníky.“ Citovanou pasáž lze označit

²⁶ Srov. PLOSOVÁ, J.: c. d.

²⁷ Srov. např. STRAUS, J.: c. d.

za jakési autorovo programové prohlášení, za popis metody, kterou si zvolil v boji s četnickou byrokracií.

Bohumil Mladý psal svou knihu v době, kdy se československé četnictvo v podstatě teprve etablovalo. Spolu s ostatními bezpečnostními složkami v tomto období postupně přecházelo do běžných mírových podmínek po éře nacionálních a sociálních nepokojů let 1918–1920.²⁸ Teprve toto zklidnění poměrů umožnilo rozsáhlejší reformy a modernizaci sboru.

Zákon o četnictvu z roku 1920 a rozšíření četnické administrativy o instituci exponovaných štábních důstojníků nejspíše patřily k faktorům, které mohly u Mladého a jeho spolupracovníků vyvolávat obavy o další osud sboru. Až pozdější vývoj ukázal, že mnohé z obav byly neopodstatněné a že činnost správních důstojníků nelze hodnotit tak jednostranně, jak to činil Mladý. Uvedené okolnosti však v době vzniku publikace nebylo možno předvídat.

Mladého vědecko-fantastický příběh představuje unikátní svědectví o své době. Ačkoliv mnohé kritické postřehy můžeme hodnotit jako přehnané a v některých případech zcela neoprávněné, kniha zůstává jedinečnou a cennou sondou do každodennosti meziválečných strážců zákona, byť jde o sondu často alegorickou, místy tendenční a nezasvěceným čtenářům mnohdy obtížně srozumitelnou.

RESUMÉ

„SOUMRAK ČETNICTVA“ – LITERÁRNÍ PRAMEN K HISTORII
BEZPEČNOSTNÍ SLUŽBY V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

Předmětem studie je satirická vědecko-fantastická povídka Bohumila Mladého *Soumrak četnictva* z roku 1921, ve které autor reaguje na hlavní problémy dobové bezpečnostní služby. Ty spatřuje zejména v byrokratizaci četnictva. Mladý v knize reaguje na některé skutečné události své doby a satirizuje konkrétní osobnosti. Autor se v textu zasazuje o redukci administrativy a o modernizaci a profesionalizaci bezpečnostního sboru, dále zdůrazňuje nutnost více medializovat problémy četnictva.

Knihu je třeba vnímat v kontextu sporu o vojenský či civilní charakter četnictva, který se rozhořel po vzniku Československa. Mladý byl k vojenské

²⁸ Z bezpečnostních hrozeb uvedené éry zmiňme kromě německé iredenty a maďarského revizionismu také polské územní nároky v oblasti Těšínska, Oravy a Spiše, stejně jako nepokoje v pohraničí v souvislosti s odvody Němců do armády roku 1920 nebo události tzv. generální stávky v prosinci téhož roku.

konceptu a jejím zastáncům značně kritický, v otázkách požadované technické modernizace a zvyšování odborné kvalifikace četnictva se však v zásadě shodoval s představiteli velitelského sboru.

Klíčová slova: Československo, bezpečnostní sbory, četnictvo, literatura, beletristické prameny, Bohumil Mladý

SUMMARY

"SOMRAK ČETNICTVA" – A LITERARY SOURCE FOR HISTORY OF SECURITY FORCES IN INTERWAR

The matter of this study is a satirical science fiction short story *Soumrak četnictva* written by Bohumil Mladý in 1921, in which the author reacts to main issues of the security service. They appear to be primarily in bureaucratization of gendarmerie. Mladý responds to some real events of that period and satirizes concrete personalities in his book. The author urges to reduce administration and to modernize and professionalize security forces, furthermore, he emphasizes the necessity to inform the public more about gendarmerie problems.

It is necessary to perceive the book in a context of a conflict dealing with a military or civil character of gendarmerie, which arose after the establishment of Czechoslovakia. Mladý was greatly critical to the military concept and its supporters; on the other hand, taking into consideration questions of the required technical modernization and improvement of professional qualification of gendarmerie, he agreed with the force command in essence.

Key words: Czechoslovakia, security forces, gendarmerie, literature, literary sources, Bohumil Mladý

PhDr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Slezské zemské museum – Památník II. světové války
746 63 Hrabyně 192
e-mail: kolar@szm.cz

ZMĚNY NA SVATOPETRSKÉM STOLCI V PŘEDVEČER DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY¹

Marek Šmíd

1 Úvod

Tématem studie *Změny na svatopetrském stolci v předvečer druhé světové války* je období posledních měsíců pontifikátu papeže Pia XI. a prvních měsíců pontifikátu papeže Pia XII., tedy období od ledna do dubna 1939, kdy kromě samotné změny na papežském stolci došlo i k značným proměnám v mezinárodních vztazích. Právě dynamika událostí v předvečer druhé světové války tvoří logický rámec předkládané vědecké stati.

Studie z českých církevních dějin zatím významné mezníky pontifikátů papežů 20. století spíše přehlížely. Jedním z takových zlomů byl bezpochyby skon a pohřeb papeže meziválečného období Pia XI. a následná volba jeho nástupce Pia XII., která vyvolávala emoce v celém světě a přinášela i jistá očekávání zúčastněných stran. Studie současně analyzuje, jak tuto klíčovou událost sledovali církevní hodnostáři, přední politici a evropské noviny, a jakým způsobem zasáhla do mezinárodních vztahů třicátých let 20. století.

Ze současných českých historiků se samotného závěru pontifikátu Pia XI. a nástupu Pia XII. dotýkají Miloš Trapl,² Jaroslav Šebek,³ Robert Kvaček⁴

¹ Tento text vznikl v rámci projektu OP VK Rozvoj postdoktorandských pozic na JU (CZ.1.07/2.3.00/30.0049), spolufinancovaného Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

² TRAPL, Miloš: *Český politický katolicismus a „Mnichov“*. In: HAZDRA, Zdeněk – VLČEK, Lukáš (eds.): *Mnichov 1938 a česká společnost. Sborník z mezinárodního symposia k 70. výročí mnichovské dohody*. Praha 2008, s. 97–113; TRAPL, Miloš: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938*. Praha 1990; Týž: *Církevní poměry v letech 1848–1938*. In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – POLC, Jaroslav V. (eds.): *Pražské arcibiskupství 1344–1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*. Praha 1994, s. 251–276.

³ NĚMEČEK, Jan – ŠEBEK, Jaroslav: *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*. Praha 2011; ŠEBEK, Jaroslav: *Pius XII. – legendy a skutečnost*. Universum, 3, 2003, s. 26–29; Týž: *Politický a duchovní profil Pia XI*. Universum, 2, 2003, s. 28–31; Týž: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno 2006; Týž: *Od konfliktu ke smíření. Česko-německé vztahy ve 20. století očima katolické církve*. Kostelní Vydří 2013.

⁴ HEYDUK, Miloš – KVAČEK, Robert: *Československý rok 1938*. Praha 2011; KVAČEK, Robert: *Lidová strana před Mnichovem*. In: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (ED.): *Traditio et cultus. Miscellanea*

a František X. Halas,⁵ přičemž změnu na nejvyšším církevním postu ve Vatikánu a její důsledky zmiňují jen okrajově. Proto bude její analýza, popis a interpretace, vycházející především z dokumentů Tajného vatikánského archivu, Národního archivu v Praze a Archivu Kanceláře prezidenta republiky a významných edic zahraniční politiky meziválečné Evropy, první podrobnou reflexí v českém prostředí.

2 Poslední roky papežova života a jeho skon

V pátek dne 10. února 1939 v 5.31 hodin ráno zemřel po dlouhé nemoci ve věku nedožitých osmdesáti dvou let papež Pius XI. (1922–1939).⁶ Ambrogio Damiano Achille Ratti,⁷ jak znělo jeho plné civilní jméno, se narodil v roce 1857 v Desiu nedaleko Monzy. Na kněze byl vysvěcen v roce 1879, o čtyři roky později se stal pracovníkem Ambroziánské knihovny v Miláně. Po první světové válce působil krátce jako apoštolský nuncius ve Varšavě a v Horním Slezsku. V roce 1921 se stal milánským arcibiskupem a kardinálem. O rok později jej sbor kardinálů zvolil papežem jako nástupce Benedikta XV. (1914–1922). Tento post zastával v letech 1922–1939. Za jeho pontifikátu byly v roce 1929 uzavřeny Lateránské dohody, na jejichž základě se etabloval Vatikánský městský stát. Mezi jeho nejbližší spolupracovníky patřili státní sekretáři Pietro Gasparri (1852–1934) a Eugenio Pacelli (1876–

historica Bohemica: Miloslaw Vlk, archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata. Praha 1993, s. 229–239.

⁵ HALAS, František X.: *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce. České země a Vatikán*. Brno 2004.

⁶ Podle některých historiků zněla jeho poslední slova údajně: „Mír, mír, mír.“ (KRLÍN, Josef: *Papežská politika v posledních dvou stoletích*. Praha 1946, s. 387), zatímco jiní se domnívají, že pronesl: „Mír, Itálie, Ježíš Kristus!“ (WALTER, Otto: *Pius XII. Život a osobnost*. Brno 1947, s. 203–205). Shodují se však v jeho apelu na mír i v posledních okamžicích života.

⁷ Zahraniční literatura k osobnosti a životu A. Rattiho, pozdějšího papeže Pia XI., je dnes značně rozsáhlá, proto vybíráme jen ty nejvýznamnější tituly. Podrobněji: DELL'ORTO, Umberto: *Pio XI. Un papa interessante*. Milano 2008; FATTORINI, Emma: *Pius XI, Hitler e Mussolini 1936–1939*. Torino 2007; GENTILE, Emilio: *Contro Cesare. Cristianesimo e totalitarismo nell'epoca dei fascismi*. Milano 2010; CHIRON, Yves: *Pio XI. Il papa dei patti lateranensi e dell'opposizione ai totalitarismi*. Milano 2006; RONZONI, Domenico Flavio: *Achille Ratti. Il prete alpinista che diventò papa*. Missaglia 2009; WOLF, Hubert: *Il Papa e il Diavolo. Il Vaticano e il Terzo Reich*. Roma 2008; ZAGHENI, Guido: *La Croce e il fascismo. I cattolici italiani e la dittatura*. Milano 2006.

1958). Církevní historici dnes řadí Pia XI. mezi nejschopnější a nejvýraznější církevní představitele moderní doby.⁸

Vleklá nemoc neopouštěla papeže Pia XI. od roku 1936. Ten však dokázal s vypětím sil dále pracovat, nerezignovat na aktuální problémy a čelit totalitním ideologiím své doby. Papežovy opakované výtky na adresu německého nacizmu, ale též sovětského komunizmu, vyvrcholily vydáním encykliky *Mit brennender Sorge* na jaře 1937, v níž upozornil na porušování konkordátu a odsoudil jeho ideologické prameny.⁹ Přibližování italského fašizmu rasistickým teoriím nacizmu odmítl Pius XI. při veřejné audienci dne 28. července 1938.¹⁰ Na 11. únor 1939 připadlo desetileté výročí podepsání Lateránských dohod a papež Pius XI. se při té příležitosti údajně chystal vystoupit proti domácí a zahraniční politice fašistické Itálie, zejména proti jejímu sblížování s nacizmem, jež zesílilo po Hitlerově návštěvě Říma v květnu 1938.¹¹ Od konce roku 1938 pak papež s odsouzením zločinecké nacistické ideologie kritizoval i její antisemitismus, po Křišťálové noci v listopadu 1938 aktivně vystupoval na obranu židů.¹² V lednu 1939 přijal již nemoc-

⁸ HENNESEY, James: *American Catholics. A History of the Roman Catholic Community in the United States*. Oxford – New York 1983, s. 243; FRANZEN, August: *Malé církevní dějiny*. Praha 1995, s. 269.

⁹ Acta Apostolicae Sedis. Commentarium Officiale, annus XXIX, series II, volume IV. Roma 1937, s. 145–188; MAYEUR, Jean-Marie: *Storia del Cristianesimo. Guerre mondiali e totalitarismi (1914–1958)*, volume 12. Roma 1997, s. 33.

¹⁰ BERTETO, Domenico (ed.): *Discorsi di Pio XI., III. (1934–1939)*. Vaticano 1985, s. 777–784.

¹¹ Podrobněji např.: KENT, Peter C.: *A Tale of Two Popes. Pius XI, Pius XII and the Rome-Berlin Axis* (dále jen *A Tale of Two Popes*). Journal of Contemporary History, 23, 1988, s. 593–594; BAXA, Paul: *Capturing the Fascist Moment. Hitler's Visit to Italy in 1938 and the Radicalization of Fascist Italy*. Journal of Contemporary History, 42, 2007, s. 227–242. Domníváme se, že dodnes není zcela jasné, jestli se mělo jednat o jednorázové slovní odsouzení italského fašizmu nebo o novou papežovu encykliku. O dokumentu píše ve svém deníku i G. Ciano, který tuto informaci získal od amerických kruhů. Archivio Segreto Vaticano, fondo Nunziatura Italia I. (1929–1939), busta 1, fascikl 7, Borgongini-Duca Santorovi 13. 2. 1939, f. 7–9; CIANO, Galeazzo: *Cianův deník. 1939–1943*. Praha 1948, zápis z 12. února 1939, s. 35; I Documenti Diplomatici Italiani, ottava serie: 1935–1939, volume XI (1 gennaio–22 maggio), Romano Ciano 28. 2. 1939, Roma 2007, s. 283. Podle poznámek sekretáře Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti Domenica Tardiniho je zřejmé, že existoval jistý koncept z přelomu ledna a února 1939 týkající se odsouzení fašizmu, který však nezískal za života papeže Pia XI. finální podobu, takže se jej rozhodli ostatní kardinálové, zejména však nastupující papež Pius XII., zničit. Údajně měl být přečten během mše svaté za účasti celého italského episkopátu dne 11. února 1939 ve svatopetrském chrámu, papež však zemřel den před plánovaným projevem.

¹² FATTORINI, E.: c. d., s. 239; DALIN, David G.: *La leggenda nera del Papa di Hitler*. Asti 2007, s. 73; MONTANELLI, Indro – CERVI, Mario: *Storia d'Italia 1936–1943*. VIII. Milano 2006, s. 182; CORNWELL, John: *Hitler's Pope. The Secret History of Pius XII*. New York 2002, s. 192 an; FATTORINI, E.: c. d., s. XIII.

ný papež Pius XI. britského ministerského předsedu Nevilla Chamberlaina (1869–1940) a ministra zahraničí Lorda Halifaxe (1881–1959), aby s nimi hovořil o nezbytnosti čelit hitlerovské rozpínavosti.¹³

Dalším papežovým aktivitám na záchranu světového míru však zabránila jeho smrt. Právě papežův odchod den před chystaným výročím Lateránských dohod se stal předmětem spekulací o způsobu jeho smrti, přičemž někteří obviňují italské fašisty, že papeže Pia XI. zavraždili. Dnešní historiografie však tuto spekulaci nepotvrzuje.¹⁴

3 Reakce světové veřejnosti

Druhý den po papežově skonu zaslal italský vůdce Benito Mussolini (1883–1945) soustrastný telegram státnímu sekretáři Eugeniu Pacellimu, v němž mj. uvedl: „Odchod ‚papeže usmíření‘ přináší smutek církvi i italskému národu...“¹⁵ současně jako projev úcty zrušil téhož dne zasedání Velké fašistické rady.¹⁶ Kromě četných vyjádření soustrasti od západoevropských politiků obdržel státní sekretář Eugenio Pacelli projevy smutku i od nacistického vůdce A. Hitlera (1889–1945).¹⁷

Za československou politickou reprezentaci zaslal Svatému stolci soustrastný telegram prezident republiky Emil Hácha (1872–1945), jenž byl o papežově úmrtí informován dne 10. února dopoledne prostřednictvím

¹³ BIFFI, Monica M.: *Mons. Cesare Orsenigo. Nunzio apostolico in Germania (1930–1946)*. Milano 1997, s. 116.

¹⁴ O'SHEA, Paul: *A Cross Too Heavy. Pope Pius XII and the Jews of Europe*. New York 2011, s. 137; BESIER, Gerhard – PIOMBO, Francesca: *Svatý stolec a Hitlerovo Německo*. Brno 2008, s. 242, 250; MARTINA, Giacomo: *Storia della Chiesa. Da Lutero ai nostri giorni*. IV. Brescia 2008, s. 180; CORNWELL, J.: c. d., s. 192; FATTORINI, E.: c. d., s. 223.

¹⁵ *Il Duce al Cardinale Pacelli*. *Il Lavoro Fascista*, 11. 2. 1939, s. 1. Ve skutečnosti byl tento kondolenční telegram úspěchem politiky ministra zahraničí G. Ciana, který sledoval poslední papežovy dny velmi podrobně. Zdá se, že o jeho zhoršujícím se zdravotním stavu informoval italského vůdce právě on. Když pak papež dne 10. února zemřel, G. Ciano si do svého deníku lakonicky poznamenal: „Papež zemřel. Tato zpráva nechává duceho zcela lhostejným. Při mém osobním raportu se zmínil o smrti pouze, aby mně sdělil, že dnes večer odročí schůzi Velké rady z respektu k papežově památce a také proto, že veřejnost je příliš zaujata smutkem, než aby měla zájem o školskou reformu, jež měla být na pořadu schůze.“ CIANO, Galeazzo: c. d., zápis z 2. ledna 1939, s. 16, zápis z 10. února 1939, s. 34. G. Ciano navštívil Vatikán ještě téhož dne, kdy papež zemřel – 10. února, aby nejvyšším církevním představitelům osobně vyslovil soustrast italské vlády a lidu. CIANO, G.: c. d., zápis z 10. února 1939, s. 35.

¹⁶ FATTORINI, E.: c. d., s. 221.

¹⁷ *I Documenti Diplomatici Italiani*, ottava serie: 1935–1939, volume XI (1 gennaio–22 maggio), Pignatti Cianovi 18. 2. 1939, Roma 2007, s. 243.

pražského arcibiskupa Karla Kašpara (1870–1941). Text Háchova listu zněl následovně: „Vaše Eminence! Smutná zpráva o úmrtí Svatého Otce Pia XI. mne dojala a cítím s Vámi její bolestný dosah pro celou katolickou obec. Není mně neznámo, jak živý zájem měl zvětčený o osud našeho národa a státu a jak ho v těžkých dobách zastával. Náš stát zachová ve vděčné paměti vše, čím mu bohatě projevil svou lásku a oddanou péči. S projevem upřímné úcty a oddanosti Dr. Hácha v. r.“¹⁸ Upřímnou soustrast vyslovil Svatému stolci i pařížský rabín Julien Weil (1873–1950) a další židovské osobnosti na celém světě.¹⁹

O papežově skonu současně informovaly všechny světové deníky. V českých zemích věnovaly Piu XI. největší prostor dne 11. února 1939 – den po papežově odchodu z tohoto světa – Lidové listy, které mu věnovaly celých šest stran textu.²⁰ Smuteční zprávy otevíral článek *Svatý Otec Pius XI. zemřel v pátek v 5.31 hod. ráno* na první straně.²¹ Důležitou informací pro české věřící byla též zpráva, že pražský arcibiskup-kardinál Karel Kašpar odjede do Říma v úterý 14. února, aby se zde účastnil plánovaného konkláve. Třetí strana Lidových listů přinášela přehledovou zprávu o Piově životě, která neopomněla připomenout jeho sedmnáctileté papežské působení, a vyzvednout význam uzavření Lateránských dohod v roce 1929.²²

Českým věřícím bylo jeho úmrtí oficiálně oznámeno v neděli 12. února při pravidelných bohoslužbách. Současně byly za něho ohlášeny zádušní mše

¹⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR, kart. 391, inv. č. 1974, Korespondence hlav států – Vatikán.

¹⁹ DALIN, D. G.: c. d., s. 74, 76.

²⁰ O papežově skonu informovala většina českých, slovenských a německých deníků v Česko-Slovensku, např. *Umřel velký papež*. Slovák, 11. 2. 1939, s. 1; *Papež Pius XI. zemřel*. Národní politika, 11. 2. 1939, s. 1; *Konklave-Beginn 1. März. Die letzten Worte Pius XI: Friede, Friede o Jesus*. Tagblatt, 11. 2. 1939, s. 1; *Účast českého národa na úmrtí papeže Pia XI. Rozhlasový projev poslance Msgra Bohumila Staška jménem strany Národní jednoty, Pohřeb Pia XI. dnes o půl 5. hod. odpoledne. Tělesná schránka papeže Pia XI. bude pohřbena dnes odpoledne ve vši tichosti*. Polední Lidové listy, 14. 2. 1939, s. 1; *Papež Pius XI. mrtev*. Orel, 15. 2. 1939, s. 1; *Zemřel nám otec*. Dorost, 19. 2. 1939, s. 1.

²¹ *Svatý Otec Pius XI. zemřel v pátek v 5.31 hod. ráno*. Polední Lidové listy, 11. 2. 1939, s. 1.

²² *Jeho Svatost papež Pius XI. zesnul v Pánu dne 10. února v 5hod. 31. min. Necht' odpočívá ve svatém pokoji* (dále jen *Jeho Svatost*). Tamtéž, s. 3. Lateránské dohody, též smlouvy, byly podepsány mezi Itálií a Svatým stolicí dne 11. února 1929. Samotná Lateránská dohoda se skládala ze tří částí: z politické smlouvy, finanční smlouvy a konkordátu. Politická smlouva zřizovala suverénní stát Stato della Città del Vaticano (česky Městský stát Vatikán). K uzavření Lateránských dohod podrobněji např. MAYEUR, Jean-Marie: c. d., s. 360–365; SALE, Giovanni: *Fascismo e Vaticano prima della conciliazione*. Milano 2007; ŠMÍD, Marek: *Kardinál Pietro Gasparri – přední muž vatikánské diplomacie*. Historica Olomucensia, 42, Sborník prací historických, XXX., 2012, s. 109–112.

a věřící byli vyzváni, aby se modlili za šťastnou volbu nové nejvyšší hlavy církve.²³ Celý věřící svět netrpělivě očekával, kdo se po Piově skonu stane novým Kristovým náměstkem...

4 Dění v Československu

Napětí v Česko-Slovensku se nelišilo od neklidné Evropy, dny druhé republiky se povážlivě krátily. Dne 12. února 1939 jednal slovenský politik Vojtech Tuka (1880–1946) s Adolfem Hitlerem v Berlíně, aby světil budoucnost své země do rukou führera. Německá vstřícnost vůči slovenské otázce postupně přerůstala do tlaku na vyhlášení slovenské samostatnosti, takže i umírnění slovenští politici pochopili, že budoucnost jejich země nepředstavuje autonomie, ale samostatnost, nikoliv tedy existence na půdě Česko-Slovenska, ale samostatného slovenského státu.²⁴ Slovenská strana se proto rozhodla, bez souhlasu Prahy, pokračovat v dalším jednání s německou stranou a poslala do Německa hospodářské experty, kteří společně s ministrem F. Ďurčanským (1906–1974) jednali na přelomu února a března 1939 s Hermannem Göringem (1893–1946) v Berlíně. Od této chvíle začala většina slovenských politických představitelů považovat setrvání na půdě česko-slovenského státu za nevýhodné. Čelícímu tlaku německého arbitra dosud vzdorovalo umírněné křídlo HSĽS, které v této době podporovalo slovensko-polsko-maďarský blok, avšak tento plán zhatil vojenský zákrok pražské vlády na Slovensku v noci ze dne 9. na 10. března 1939.²⁵

Předseda vlády Jozef Tiso (1887–1947) a další tři ministři (F. Ďurčanský, M. Pružinský, M. Vančo) byli prezidentem E. Háchou odvoláni a vedením nové autonomní vlády byl pověřen Jozef Sivák (1886–1959), který však odmítl z Říma, kde se právě účastnil pohřbu papeže a následné volby nového pontifika, úřad přijmout. Na Slovensku byl vyhlášen výjimečný stav, vojenské oddíly obsadily strategické objekty a pozatýkaly některé radikální politiky. Dne 11. března jmenoval prezident E. Hácha novou slovenskou vládu v čele s Karlolem Sidorem (1901–1953).²⁶

Sesazeného předsedu slovenské autonomní vlády J. Tisa pozval říšský vůdce A. Hitler na oficiální jednání dne 13. března 1939 do Berlína. Německý vůdce zde postavil slovenskou delegaci před kategorický požadavek: buď oka-

²³ *Jeho Svatost*, s. 3.

²⁴ LETZ, Róbert: *Slovenské dejiny*, V. (1938–1945). Bratislava 2012, s. 44–46.

²⁵ Tamtéž, s. 52.

²⁶ Tamtéž, s. 53–54.

mžitě vyhlásí samostatný slovenský stát s německými garancemi, nebo vůdce ponechá zemi vlastnímu osudu, což fakticky znamenalo její přenechání maďarským aspiracím. Ze dvou zel se J. Tiso rozhodl pro menší, avšak neučinil tak z Berlína, jak si německý vůdce přál. O den později, dne 15. března 1939, přistoupil A. Hitler k okupaci českých zemí.²⁷

Vraťme se však zpět do poloviny února 1939.

5 Papežův pohřeb a jeho průběh

Přípravou pohřbu a pozváním diplomatického sboru byl pověřen apoštolský nuncius v Římě při italské vládě Francesco Borgongini-Duca (1884–1954).²⁸ Pohřeb Pia XI. se konal v římské bazilice Sant'Andrea della Valle na náměstí Vidoni v pátek 17. února 1939 v 10.30 hodin, třebaže se původně uvažovalo o jeho konání o den později. Během pontifikální mše byl předčítán text z evangelia podle svatého Jana: „Vpravdě, vpravdě vám říkám, přichází hodina – a je to nyní –, kdy mrtví uslyší hlas Syna Božího a ti, kdo jej uslyší, budou žít. Jako totiž Otec má život sám v sobě, stejně tak dal Synovi, aby i on měl sám v sobě život, a dal mu moc konat soud, protože je Syn člověka. Nedivte se tomu, neboť přichází hodina, kdy všichni, kdo jsou v hrobech, uslyší jeho hlas a vyjdou: ti, kdo konali dobro, pro vzkříšení k životu, ti, kteří konali zlo, pro vzkříšení k soudu,“²⁹ jenž přibližuje Ježíšova slova k židům během druhého svátku v Jeruzalémě. Mělo se jednat o zdůraznění Piova boje proti antisemitizmu? Či snad o důraz na morálku v mezinárodních vztazích – lidé budou při Poslední soudu souzeni za skutky, které sami spáchali?

Zprávu o pohřbu přinesly druhý den všechny evropské deníky, z nichž byly pochopitelně nejaktivnější ty italské, jež stály v centru dění: *L'Avvenire*, *Il Popolo di Roma*, *Il Messaggero*, *Il Tevere*, *Il Piccolo*, *Il Lavoro Fascista*, *L'Italia*, *Il Popolo d'Italia*, *La Tribuna* a mnohé další.³⁰ Na svých stránkách

²⁷ Tamtéž, s. 56–62; HEYDUK, M. – KVAČEK, R.: c. d., s. 174 an; NĚMEČEK, Jan: *Soumrak a úsvit československé diplomacie. 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*. Praha 2008 atd.

²⁸ Archivio Segreto Vaticano (dále jen ASV), fondo Nunziatura Italia I. (1929–1939), busta 1, fascikl 7, Borgongini-Duca Santorovi 10. 2. 1939, f. 3–4.

²⁹ Evangelium podle svatého Jana, 5, 25–29. Český překlad vychází z Jeruzalémské Bible.

³⁰ *È morto SS. Pio XI.* *L'Avvenire*, 10. 2. 1939, s. 1; *Il Papa è morto stamane alle ore 5.31.* *Il Popolo di Roma*, 10. 2. 1939, s. 1; *La Cristianità in Lutto. Pio XI è morto.* *Il Messaggero*, 10. 2. 1939, s. 1; *Il lutto dell'Italia e della Cristianità per la morte di Pio XI.* *Il Tevere*, 10. 2.–11. 2. 1939, s. 1; *Lutto della Cristianità. Il Papa è morto.* *Il Piccolo*, 10. 2.–11. 2. 1939, s. 1; *La Cristianità in lutto. Pio XI sul letto di morte.* *Il Lavoro Fascista*, 11. 2. 1939, s. 1; *Il mondo in lutto per la morte di Pio XI.* *L'Italia*, 11. 2. 1939, s. 1; *La morte di Sua Santità Pio XI.* „*La scomparsa del Papa della*

otiskly desítky fotografií zesnulého papeže, přibližovaly a shrnovaly jeho nelehký životní příběh, zmiňovaly jeho četné encykliky a Lateránské dohody a jeho duchovní cesty. Z diplomatických důvodů se však vyhnuly jakékoliv zmínce o italském fašismu.

Mussoliniho vláda uzavřela v tento den všechny školy a divadla v zemi, aby tak vyjádřila soustrast zesnulému pontifikovi, a 17. únor se stal dnem národního smutku.³¹ Dlouho se však nevědělo, zdali se posledního rozloučení zúčastní i Benito Mussolini, který byl s činností papeže Pia XI. dlouhodobě nespokojen a vůči církvi nepřátelsky naladěný.³² Výtky k římskému pontifikovi choval i tajemník fašistické strany Achille Starace (1889–1945), ministr zahraničí Galeazzo Ciano (1903–1944) se však chtěl vyhnout případnému konfliktu s Vatikánem s ohledem na zahraničí, neboť střet by zbytečně fašismus poškozoval. Ve vysoké fašistické hierarchii to byl právě ministr zahraničí, kdo nejvíce usiloval o zlepšení diplomatických styků se Svatým stolicí.³³

Ceremoniál posledního rozloučení se zemřelým papežem Piem XI. byl připraven pečlivě a nic nenarušilo jeho důstojný průběh. Účastnilo se jej více než 350 členů diplomatického sboru včetně zástupců Německa a Sovětského svazu.³⁴ S ještě větším očekáváním než v Itálii sledovaly přípravy k nové volbě papeže nejvyšší politické kruhy v Německu, kde byla jeho osobnost – zejména pro vztah, který zaujme k nacizmu – spojována i s budoucností církve v zemi.³⁵ Proto se již den po Piově pohřbu, dne 18. února, setkali italský vyslanec u Svatého stolce Bonifacio Pignatti (1877–1957) s německým protějškem Diegem von Bergenem (1872–1944), aby spolu rokovali o významnosti nadcházející volby, zejména o postojích německého episkopátu v nadcházejícím konkláve. Italský zástupce apeloval na německého vyslance, aby nacistický tisk upustil od ostrých útoků na zesnulého pontifika a církev-

Conciliazione è un lutto per la Chiesa e per la Nazione“ Mussolini. Il Popolo d'Italia, 11. 2. 1939, s. 1; *L'Italia e il mondo in lutto per la morte di Pio XI.* La Tribuna, 11. 2. 1939, s. 1; *Unanime cordoglio per la morte di Pio XI.* Il Giornale d'Italia, 11. 2. 1939, s. 1.

³¹ ASV, fondo Nunziatura Italia I. (1929–1939), busta 1, fascikl 7, Borgongini-Duca Santorovi 10. 2. 1939, f. 3.

³² CIANO, G.: c. d., zápis z 2. ledna 1939, s. 16 a zápis z 11. února 1939, s. 35. B. Mussolini se k účasti na pietní akci rozhodl teprve 12. února 1939. Ministr zahraničí G. Ciano to považoval za dobrý krok, neboť jej mohlo být využito pro ovlivnění následného konkláve.

³³ CIANO, G.: c. d., zápis z 2. ledna 1939, s. 16, zápis z 9. února 1939, s. 34.

³⁴ ASV, fondo Nunziatura Italia I. (1929–1939), busta 1, fascikl 7, Borgongini-Duca Santorovi 20. 2. 1939, f. 28–34.

³⁵ BESIER, G. – PIOMBO, F.: c. d., s. 250.

ní hodnostáře, a naopak přispěl ke zklidnění napjatých poměrů v předvečer volby nového Kristova náměstka.³⁶

6 Čtvrté konkláve 20. století

Shromáždění kardinálů volící papeže se sešlo v Sixtinské kapli dne 1. března 1939, dvanáct dní po pohřbu Pia XI. Sboru nejvyšších hodnostářů katolické církve kreovaných papežem předsedal děkan posvátného kolegia kardinálů Gennaro Granito Pignatelli di Belmonte (1851–1948) a organizace konkláve byla svěřena kardinálu-komořímu (camerlengo³⁷) a státnímu sekretáři Svatého stolce Eugeniu Pacellimu. Této významné události se účastnilo šedesát dva kardinálů,³⁸ jejichž průměrný věk činil 67 let. Mezi nejvýznamnější účastníky patřili ze středoevropského pohledu vratislavský arcibiskup Adolf Bertram (1859–1945), mnichovský arcibiskup Michael von Faulhaber (1869–1952), hnězdenský arcibiskup August Hlond (1881–1948), pařížský arcibiskup Jean Verdier (1864–1940), vídeňský arcibiskup Theodor Innitzer (1875–1955), bývalý apoštolský nuncius v Praze Francesco Marmaggi³⁹ (1876–1949) a pozdější státní sekretář Luigi Maglione (1877–1944). Československo zastupoval šedesáti osmiletý pražský arcibiskup a kardinál Karel Kašpar.⁴⁰

³⁶ Útoky německého tisku na mrtvého Pia XI. byly primitivní a lživé, útočily zejména na Piovy kritiky nacizmu. BESIER, G. – PIOMBO, F.: *c. d.*, s. 251–252; I Documenti Diplomatici Italiani, ottava serie: 1935–1939, volume XI (1 gennaio–22 maggio), Pignatti Cianovi 27. 2. 1939, Roma 2007, s. 275–276.

³⁷ Funkce kardinála-komořího patří mezi nejvyšší úřady papežské kurie. Po smrti papeže, zatímco ostatní členové kurie pozbývají svých funkcí, se kardinál-komoří formálně stává hlavou katolické církve a přebírá celou řadu úkolů, mj. informuje kardinála-státního sekretáře o papežově skonu, zapečetuje papežovu pracovnu, organizuje jeho pohřeb a připravuje konkláve ke zvolení nového papeže. Úřad kardinála-komořího byl ustanoven v 11. století ke správě církevního majetku.

³⁸ Z toho bylo 35 Italů a 27 kardinálů jiných národností, z nichž čtyři přicestovali ze Severní Ameriky, dva z Jižní Ameriky a jeden z Asie.

³⁹ V jistých kruzích se o něm dokonce uvažovalo jako vhodném kandidátovi na post budoucího papeže, neměl však podporu širšího kardinálského sboru v konkláve. SPINOSA, Antonio: *Pio XII. Un papa nelle tenebre*. Milano 1992, s. 136.

⁴⁰ Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus XXXI, series II, volume VI, Romae 1939, s. 142–145. Po teologických studiích studoval Karel Kašpar na české papežské koleji Bohemicum v Římě, kde byl v roce 1893 vysvěcen na kněze. Od roku 1899 působil jako spirituál Strakovy akademie v Praze, od roku 1907 zastával post kanovníka svatovítské kapituly. V roce 1920 byl jmenován světcím královéhradeckým biskupem, v letech 1921–1931 královéhradec-

Rozhodnuto bylo již druhý den ve třetím kole volby kolem páté hodiny odpolední, kdy většinu hlasů získal Eugenio Pacelli.⁴¹ Ve funkci státního sekretáře jej dne 2. března 1939 nahradil Luigi Maglione, kterého krátce po nástupu do nové funkce navštívil italský ministr zahraničí G. Ciano.

S rostoucím napětím v Evropě usilovaly vatikánské kruhy o volbu muže, jenž bude seznámen s problémy střední Evropy, otevřenější k řešení komplikované mezinárodně-politické situace a bude se těšit respektu u evropských států. Všechny tyto nároky bezpochyby splňoval Eugenio Pacelli – prožil dvacátá léta jako apoštolský nuncius v Německu,⁴² kde se stal upřímným a hlubokým obdivovatelem německého lidu, nikoli však nekritickým germanofilem.⁴³ Jeho dokonalá znalost německého prostředí a němčiny, diplomatické zkušenosti, výborný vztah k papeži Piu XI.,⁴⁴ jeho významný podíl na papežské politice ve střední Evropě a důležitý post, jenž ve Vatikánu v letech 1930–1939 zastával, z něj činily nejvhodnějšího pretendenta o svatopetrský trůn. Rychlost konkláve, ostatně nejkratší v dějinách 20. století, svědčí o skutečnosti, že E. Pacelli byl jasným favoritem volby, podporovaly jej zejména Velká Británie, Francie či Spojené státy americké, které v jeho osobě viděly jasného protivníka autoritativních a totalitních režimů

kým sídelním biskupem, v letech 1931–1941 pražským arcibiskupem. V roce 1935 jej papež Pius XI. kreoval kardinálem. Zemřel v Praze v roce 1941.

⁴¹ Tamtéž, s. 122. Průběh konkláve je tajný a na jakékoliv prozrazení detailů ze strany kardinálů je uvalena exkomunikace. Přesto se J. Cornwell domnívá, že známe výsledky jednotlivých kol: v prvním kole vedl E. Pacelli, který získal 28 hlasů a předstihl tak E. Dalla Costu a L. Maglioneho (pro vítězství však potřeboval minimálně 2/3 hlasů přítomných), ve druhém kole zvítězil florentský arcibiskup E. Dalla Costa s 35 hlasy a ve třetím kolem získal E. Pacelli 48 hlasů. CORNWELL, J.: c. d., s. 207.

⁴² Od května 1917 do léta 1925 v Mnichově, od té doby do skončení své mise v roce 1929 v Berlíně. Byl to právě on, kdo přispěl k uzavření významných konkordátů s Bavorskem (1925) a Pruskem (1929).

⁴³ Pro Pacelliho pobyt v Německu podrobněji WOLF, Hubert (ed.): *Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich*. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2012; WOLF, Hubert – UNTERBURGER, Klaus (eds.): *Eugenio Pacelli. Die Lage der Kirche in Deutschland 1929*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2006.

⁴⁴ Blízcí spolupracovníci obou mužů dobře věděli, že si papež Pius XI. přál za svého nástupce státního sekretáře Eugenia Pacelliho. Na jeho adresu údajně jednou pronesl: „Bude skvělým papežem.“ Podrobněji: GARIBOLDI, Giorgio Angelozzi: *Pio XII, Hitler e Mussolini. Il Vaticano fra le due dittature*. Milano 1988, s. 62 an; BLET, Pierre: *Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů*. Olomouc 2001, s. 19; I Documenti Diplomatici Italiani, ottava serie: 1935–1939, volume XI (1 gennaio–22 maggio), Pignatti Cianovi 10. 3. 1939, Roma 2007, s. 328.

a zároveň pokračovatele kurzu nastoupeného Piem XI.⁴⁵ Na druhé straně byl s jeho volbou srozuměn i italský vůdce B. Mussolini, poněvadž by se podle italského vidění skutečnosti římským pontifikem stal méně konfliktní muž, než byl Pius XI.

O Pacelliho vysoké prestiži byl v nadcházející volbě např. přesvědčen i Pietro Ciriaci (1885–1966), apoštolský nuncius v Lisabonu, v letech 1928–1933 apoštolský nuncius v Praze, který dne 23. února 1939 prohlásil, že „se zcela jasně rýsuje jen jedna kandidatura, a to kardinála Pacelliho, ať už je to kvůli jeho minulosti, kvůli jeho vlivu nebo proto, že jej podporuje skupina takzvaných demokratických kardinálů, v jejímž čele stojí kardinál Jean Verdier.“⁴⁶

7 Habemus Papam

Nástupcem Pia XI. a 262. papežem se v pozdním odpoledni dne 2. března 1939 stal rodilý Říman Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli,⁴⁷ jak znělo jeho plné civilní jméno, muž podobných povahových rysů a věrný stoupenec direktiv předchozího papeže, ale zcela jiného temperamentu. Na památku papeže Pia X. a k počtě papeže Pia XI. přijal jméno Pius (XII.).⁴⁸ Eugenio Pacelli byl jasným favoritem volby; strávil téměř celý svůj život ve službách apoštolského stolce a v posledních deseti letech zastával post kardinála-státního sekretáře, což z něj v této neklidné době činilo jednoho z nejpovolnějších mužů katolické církve.

Pacelliho zvolení bylo s povděkem přijato jak většinou křesťanského světa, tak i samotným B. Mussolinim či A. Hitlerem,⁴⁹ třebaže zejména v Německu existovaly reálné obavy, že bude Pius XII. pokračovat v podpoře židů

⁴⁵ KENT, P. C.: *A Tale of two Popes*, s. 603; CORNWELL, J.: c. d., s. 206.

⁴⁶ BESIER, G. – PIOMBO, F.: c. d., s. 326.

⁴⁷ Zahraniční literatura k osobnosti a životu E. Pacelliho, pozdějšího papeže Pia XII., je dnes značně rozsáhlá, proto vybíráme jen ty nejvýznamnější tituly. Podrobněji: CORNWELL, J.: c. d.; HESEMANN, Michael: *Pio XII. Il papa che si oppose a Hitler*. Milano 2009; TEUFFENBACH, Alexandra von: *Eugenio Pacelli. Pio XII. tra storia, politica e fede*. Roma 2008; TORNIELLI, Andrea: *Pio XII. Eugenio Pacelli – un uomo sul trono di Pietro*. Milano 2009; WOLF, H.: c. d.

⁴⁸ Když se jej kardinál-děkan po zvolení zeptal, jaké nové jméno si jako papež vybral, odpověděl: Pius XII., protože „celý můj duchovní život i moji kariéru jsem prožil za pontifikátu papežů těchto jmen, zejména za Pia XI., který mi vždy prokazoval náklonnost.“ GARIBOLDI, G. A.: c. d., s. 62; WALTER, O.: c. d., s. 221.

⁴⁹ DELZELL, Charles F.: *Pius XII, Italy, and the Outbreak of War*. Journal of Contemporary History, 2, 1967, No 4, s. 140; O'SHEA, Paul: c. d., s. 170. Právý opak však tvrdí J. Krlín. Srovnej: KRLÍN, J.: c. d., s. 394.

jako jeho předchůdce Pius XI.⁵⁰ S volbou nového papeže vyjádřil souhlas i italský vůdce Benito Mussolini, který by jej nejraději sám instruoval o dalším vedení katolické církve.⁵¹ Pacelliho zvolení s radostí přijalo i katolické obyvatelstvo v Německu. Americký deník *The New York Times* dne 3. března 1939 kvitoval, že se katolická církev volbou Pia XII. jednoznačně postavila na stranu demokratických národů, francouzský komunistický list *L'Humanité* o den později poukázal na ideovou a osobní spřízněnost obou mužů – Pia XI. a Pia XII.⁵²

S prvním projevem předstoupil Pius XII. před katolickou veřejnost den po své volbě. Poděkoval kardinálům a požehnal všem, kteří se podílejí na Katolické akci, slovy: „K tomuto svému otcovskému poselství připojujeme vroucí přání za mír ve světě a výzvu k míru. Míru, pravíme, který Náš Předchůdce blahé paměti doporučoval tak důrazně lidstvu, a který vyprošoval svými vroucími modlitbami, a pro který na konec obětoval Bohu svůj život. Myslíme onen mír, který jest nejnádhernějším darem Božím, a který převyšuje všechno pomýšlení. Mír, po němž touží všichni lidé dobré vůle...“⁵³ O dalším směřování papežových aktivit tak nemohlo být pochyb.

Přesto se někteří historici domnívají, že papež Pius XII. byl, na rozdíl od svého předchůdce Pia XI., spíše usmířovatelem znepřátelených stran než stoupencem přímé konfrontační linie se zločinnými politickými ideologiemi doby. Byla to odlišná politika, která však sledovala stejný cíl, zničit totalitní režimy. Vůli k usmířování potvrzuje i jeho postoj k chystanému Piovu vystoupení proti italskému fašismu a jeho antisemitizmu a výzvy ke světovému míru téměř za každou cenu. Pokud jeho předchůdce tento bojový pamflet

⁵⁰ DALIN, D. G.: c. d., s. 116; TORNIELLI, A.: c. d., s. 307; MARCHIONE, Margherita: *Papa Pio XII. Tra cronaca e agiografia*. Vaticano 2010, s. 57–64. Pro židy byla osobnost papeže Pia XII. zárukou, že vatikánská politika bude nadále antinacistickou a antifašistickou, přičemž bude současně odmítat totalitarismus, rasismus a antisemitismus. O pozitivním přijetí nového papeže Pia XII. v německých kruzích informoval ve svém deníku G. Ciano na začátku března 1939: „V Tarvisiu jsem dostal zprávu o zvolení kardinála Pacelliho papežem. Nepřekvapila mne. Vzpomínám si na rozmluvu, kterou jsem s ním měl 10. února. Byl velmi smílivý a zdá se též, že mezitím značně zlepšil styky s Německem, takže Pignatti mně včera sdělil, že jest to kardinál, jemuž Němci dávají přednost.“ CIANO, G.: c. d., zápis z 2. března 1939, s. 43, resp. zápis z 23. května 1939, s. 88.

⁵¹ Ministr zahraničí G. Ciano si do svého deníku na začátku března 1939 poznamenal: Mussolini „je spokojen s volbou Pacelliho. Hodlá mu poslat radu, jak může užitečně spravovat církev...“ CIANO, G.: c. d., zápis z 3. března 1939, s. 43.

⁵² BESIER, G. – PIOMBO, F.: c. d., s. 252–253.

⁵³ *Acta Apostolicae Sedis XXXI* (1939). *Commentarium officiale*, annus XXXI, series II, volume VI, Roma 1939, s. 86–87; *Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, ed. Pierre Blet, Vaticano 1970, s. 97–98; KRLÍN, J.: c. d., s. 403; HESEMANN, Michael: *Pio XII. Il papa che si oppone a Hitler*. Augsburg 2008, s. 181.

připravoval, papež Pius XII. jeho existenci před veřejností nikdy nepřiznal, naopak zaslal A. Hitlerovi po svém nástupu vřelý list a obsazení českých zemí německou armádou v březnu 1939 přešel bez komentáře. Výměnou za tento postoj naopak získal dočasnou pacifikaci německého tisku. Zřejmě si tak papež připravoval půdu pro chystanou konferenci pěti mocností (Velké Británie, Itálie, Francie, Polska a Německo) k vyřešení tzv. polské otázky v květnu 1939. Z této konference následně sešlo zejména pro odpor Velké Británie.⁵⁴

Slavnostní přijetí odznaku nejvyšší moci pastýřské a učitelské, Pia XII. se konalo v neděli 12. března 1939 za obrovského zájmu světové veřejnosti, slavnosti se účastnili zástupci více než čtyřiceti zemí světa.⁵⁵ Mezi nejprominentnější osoby patřili bezpochyby členové italské královské rodiny v čele s princem Umbertem (1904–1983), italský ministr zahraničí Galeazzo Ciano,⁵⁶ americký vyslanec v Londýně Joseph P. Kennedy (1888–1969), zástupce britského krále Jiřího VI. a vlády vévoda z Norfolku či francouzský vyslanec ve Spojených státech amerických Paul Claudel (1868–1955).⁵⁷ Pro pozdější německo-vatikánské vztahy bylo špatným signálem, že nacistickou Třetí říši při tomto slavnostním aktu nereprezentoval nikdo.⁵⁸

Papežské korunovace nového pontifika Pia XII. se z Česko-Slovenska účastnili ministr zemědělství Ladislav Feierabend (1891–1969), který zde zastupoval prezidenta republiky Emila Háchu a česko-slovenskou vládu, a jemuž bylo během významného ceremoniálu přiznáno postavení velvy-

⁵⁴ Srovnej například: KENT, P. C.: *A Tale of Two Popes*, s. 603–604; Týž: *Pope Pius XII and Germany. Some Aspects of German-Vatican Relations 1933–1943*. The American Historical Review, 70, 1964, s. 65.

⁵⁵ GARIBOLDI, G. A.: c. d., s. 63; WALTER, O.: c. d., s. 239 an; CORNWELL, J.: c. d., s. 210 an; MARCHIONE, M.: c. d., s. 23–24.

⁵⁶ Ten si o korunovaci nového papeže do svého deníku poznamenal: „Korunovace sv. Otce. Účastnil jsem se obřadu v čele italské delegace. Bylo velmi chladno a v organizaci pontifikálního protokolu byl značný zmatek. Papež byl slavnostní jako socha; před měsícem byl ještě kardinálem a pouhým člověkem jako ostatní. Dnes se zdál skutečně dotčen božským dechem, jenž jej zduchovnil a povzněl.“ CIANO, G.: c. d., zápis z 12. března 1939, s. 48.

⁵⁷ KRLÍN, J.: c. d., s. 394–395.

⁵⁸ BESIER, G. – PIOMBO, F.: c. d., s. 253; GARIBOLDI, G. A.: c. d., s. 63. Blahopřání říšského kancléře A. Hitlera předal papeži Piu XII. apoštolský nuncius v Berlíně Diego von Bergen během audience dne 5. března 1939. Pius XII. na jeho projev odpověděl listem A. Hitlerovi v němčině, v němž vyjádřil svoji náklonost k německému národu a vyjádřil naději ve spolupráci obou stran, zejména ku prospěchu Němců. Ve formální odpovědi vyjádřil sice A. Hitler přání rozvíjet vzájemné vztahy se Svatým stolicem, avšak k žádné změně ve vnitřních poměrech v Německu či Rakousku se nezavázal. BLET, P.: c. d., s. 68–69; MARTINA, Giacomo: *Storia della Chiesa. Da Lutero ai nostri giorni*, IV. Brescia 2008, s. 221; I Documenti Diplomatici Italiani, ottava serie: 1935–1939, volume XI (1 gennaio–22 maggio), Pignatti Ciano 17. 5. 1939, Roma 2007, s. 835.

slance u Svatého stolce v mimořádném poslání. Společně s ním reprezentoval Česko-Slovensko vyslanec u Vatikánu Vladimír Radimský (1880–1977). Slovenskou vládu zde zastupoval pozdější ministr školství Jozef Sivák, jehož doprovázel odborový přednosta slovenského ministerstva školství Ján Kaššovic (1902–1990).⁵⁹

Papežovým prvním politickým a náboženským činem na postu římské-ho pontifika byl upřímný mírový apel k urovnání napjatých mezinárodních sporů, jenž vznesl na světové mocnosti. Upřímně věřil, že „rozumná diplomacie, pokud je provázena trpělivostí, vírou a opatrným postupem, ochrání katolickou církev a evropské křesťanské dědictví před nástrahami nacizmu a komunizmu.“⁶⁰

Ministra zahraničí Galeazza Ciana přijal nový papež Pius XII. na půlhodinové setkání dne 18. března, tři dny poté, co A. Hitler využil mezinárodního napětí, „roztrhal Mnichovskou dohodu a obsadil zbytek Československa.“⁶¹ Nový papež neskryval před italským ministrem zahraničí značné obavy o budoucím světovém vývoji, zejména jej zneklidňovala agresivní německá politika a jeho vnitřní vývoj. S radostí přijal Ciana slova, že Itálie bude působit na německého spojence a zadrží jeho rozpínavost v limitech. Pius XII., který byl jednoznačně přesvědčen, že jeho slova určená G. Cianovi doputují až k uchu samotného nacistického vůdce, zde vyslovil přání provádět politiku smířlivější než jeho předchůdce za předpokladu, že tato vstřícnost bude opětována i německou stranou. Na italského ministra zahraničí však římský

⁵⁹ *Ministři Feierabend, Sivák a Radimský oficiálními zástupci ČSR na korunovací Pia XII.* Národní Politika, 11. 3. 1939. Dne 14. března 1939 o 11. hodině přijal československou delegaci papež Pius XII. na audienci. S ostatními italskými představiteli tito politici v Římě nejednali. Podrobněji: KUBÍK, Petr: *Slovensko-italské vztahy 1939–1945*. Bratislava 2010, s. 18 an; LETZ, Róbert: *Pius XII. a Slováci v letech 1939–1945* (dále jen *Pius XII. a Slováci*). In: DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.): *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava 2008, s. 275–277. O průběhu audience u Svatého otce uvádí R. Letz následující: „V rámci audience věnované československé delegaci Pius XII. nejprve přijal L. Feierabenda, který vyjádřil svoji obavu, že stát, který zastupuje, už přestal existovat. Papež se vyjádřil chápavě s tím, že slyšel znepokojující zprávy o Československu a požádal L. Feierabenda, aby ho blíže informoval. Feierabend se před papežem vyjádřil o situaci na Slovensku v tom smyslu, že „... slovenská vláda vedená katolickým knězem Tisem zavedla totalitu podle nacistického vzoru.“ Papež projevil velký zájem o situaci na Slovensku, proto kladl Feierabendovi další otázky, chtěl se dozvědět víc. Feierabend však tehdejší situaci posuzoval výlučně z pozice tehdejší české vládní politiky. Patřil mezi ty české politiky, kteří od února 1939 byli zasvěceni do příprav vojenského zákroku na Slovensku...” LETZ, R.: *Pius XII. a Slováci*, s. 277.

⁶⁰ O'SHEA, P.: c. d., s. 137.

⁶¹ DELZELL, Charles F.: *Pius XII, Italy, and the Outbreak of War*. Journal of Contemporary History, 2, 1967, No 4, s. 140.

pontifik učinil velmi dobrý dojem.⁶² Mnozí italští fašisté tak věřili, že jeho aktivita bude směřovat především do pastorační činnosti, nikoliv do mezinárodní politiky, takže E. Pacelli zůstane spíše divákem než hercem ve světovém dění.⁶³

8 „Mírem není ztraceno nic, zato vše může být ztraceno válkou.“

Není zcela pravda, že Svatý stolec neprojevoval v těžké hodině, tj. během března 1939, o situaci v Česko-Slovensku žádný zájem, neboť se zabýval významnějšími událostmi. Apoštolský nuncius v Praze Saverio Ritter byl sice po Mnichovu donucen zemi opustit a uchýlit se do Itálie, nicméně napjaté poměry v zemi pozorně sledoval apoštolský nuncius v Berlíně Cesare Orsenigo (1873–1946), jenž o nich informoval nejvyšší vatikánské kruhy. Cenné jsou jeho informace obsažené ve dvou zprávách ze dne 15. a 18. března 1939. V první zprávě zpravil státního sekretáře Luigi Maglioneho o skutečnosti, že německé jednotky již obsadily Prahu a během dne zřejmě obsadí i zbytek území a dodal, že A. Hitler a jeho ministr zahraničí J. von Ribbentrop (1893–1946) již odcestovali na okupované území.⁶⁴ Ve své zprávě z Berlína datované o tři později jej informoval o způsobech okupace, nočním jednání E. Háchy s A. Hitlerem v Berlíně, postoji Itálie k obsazení českých zemí, reakcích Francie, poměrech na Slovensku, reakcích německého obyvatelstva atd.⁶⁵

Dne 28. února 1939 padl vzdorující Madrid do rukou Francových oddílů a o měsíc později skončila španělská občanská válka.⁶⁶ Dramatickým událostem, jež přicházely, mohl nový římský biskup jen přihlížet, ne jim zabránit, i když se několikrát pokusil změnit chod dějin a zabránit tak vypuknutí války.

⁶² CIANO, G.: *c. d.*, zápis z 18. března 1939, s. 53; I Documenti Diplomatici Italiani, ottava serie: 1935–1939, volume XI (1 gennaio–22 maggio), Pignatti Cianovi 2. 3. 1939, Roma 2007, s. 288.

⁶³ I Documenti Diplomatici Italiani, ottava serie: 1935–1939, volume XI (1 gennaio–22 maggio), Pignatti Cianovi 2. 3. 1939, Roma 2007, s. 288, resp. Attolico Cianovi 3. 3. 1939, s. 293.

⁶⁴ Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale. Ed. Pierre Blet. Orsenigo Maglionemu, Berlín 15. března 1939, Vaticano 1970, s. 98.

⁶⁵ Nunciovo hodnocení situace je věcné a přesné, což potvrzuje závěr, že Svatý stolec byl o našich poměrech dobře informován. K noční schůzce E. Hácha – A. Hitler C. Orsenigo dodává, že musela být jistě krátká, přičemž vycházela z tragického dilematu, před nějž byl prezident E. Hácha A. Hitlerem postaven: „Buď se český národ dá úplně pod ochranu Německa, nebo vtrhnu do Prahy!“ Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale. Ed. Pierre Blet. Orsenigo Maglionemu, Berlín 18. března 1939, Vaticano 1970, s. 99–101; MACHULA, Jaromír: *Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti*. Praha 1998, s. 36.

⁶⁶ MONTANELLI, I. – CERVI, M.: *c. d.*, s. 214.

V dubnu 1939 zaútočila italská armáda na Albánii. O měsíc později se obě země, Německo a Itálie, spojily v Ocelovém paktu, což překazilo papežovy vstřícné kroky vůči oběma zemím pro udržení míru. Apoštolský nuncius v Berlíně Cesare Orsenigo navštívil dne 6. května Adolfa Hitlera v Berchtesgadenu, aby zde sondoval vůdcovu možnou podporu papežovu plánu svolání mírové konference, ale Berlín byl již odhodlán bojovat – ostatně napadení Polska plánoval od dubna 1939.⁶⁷ Dne 24. srpna 1939 v sedm hodin večer přednesl papež Pius XII. v umírněné řeči ve vatikánském rozhlasu toto pokorné poselství: „Mírem není ztraceno nic, zato vše může být ztraceno válkou.“⁶⁸

V pátek 1. září 1939, přesně týden po radiovém poselství papeže Pia XII. o světovém míru, napadla německá armáda Polsko.⁶⁹ Evropa se ocitla ve válce...

RESUMÉ

ZMĚNY NA SVATOPETRSKÉM STOLCI V PŘEDVEČER DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Studie *Změny na svatopetrském stolci v předvečer druhé světové války* se zabývá posledními měsíci pontifikátu Pia XI. a prvními měsíci pontifikátu Pia XII. v souvislosti s dynamickým vývojem v předválečné Evropě. Autor přibližuje osobnosti obou pontifiků, jejich duchovní a politické působení. Vlastním jádrem práce je období od poloviny února do poloviny března 1939, kdy zemřel Pius XI., konal se pohřeb a sešlo se nové shromáždění kardinálů, jež ze svého středu vybralo jeho nástupce, papeže Pia XII. Pius XII. byl do značné míry pokračovatelem politiky svého předchůdce, odmítal však její přímočarou konfrontaci s totalitními režimy. Jeho zvolení bylo proto s potěšením přijato jak v západních zemích, tak i v autoritativních a totalitních státech, zejména v Itálii a v Německu. Papežovy první kroky, jež směřovaly k apelu na světový mír a snažily se burcovat evropské politiky k dohodě, však narazily na odpor především Berlína a Říma, ale též na pasivitu Londýna či Paříže, případně i jiných mocností v předvečer druhé světové války.

Klíčová slova: konkláve, Československo, Svatý stolec, Pius XI., Pius XII.

⁶⁷ MACHULA, J.: c. d., s. 38.

⁶⁸ CHENAUX, Philippe: *Pius XII. a druhá světová válka*. Salve, 3, 2008, s. 41; HESEMANN, M.: c. d., s. 193; MARCHIONE, M.: c. d., s. 172.

⁶⁹ GARIBOLDI, G. A.: c. d., s. 342; KENT, Peter C.: *A Tale of Two Popes*, s. 605.

SUMMARY

*THE CHANGES IN THE HOLY SEE OF SAINT PETER
ON THE EVE OF THE SECOND WORLD WAR*

The paper *The Changes in the Holy See of Saint Peter on the Eve of the Second World War* deals with last months of the pontificate of Pius XI (1922–1939) and first months of the pontificate of Pius XII (1939–1958) in connection with the dynamic development in pre-war Europe. The author outlines personalities of both pontiffs, their spiritual and political activities. The core of the work is a period between mid-January and mid-March in 1939, when Pius XI died, the funeral took place and a new convocation of Cardinals met and selected his successor from their midst, the pope Pius XII. Pius XII followed politics of his predecessor to a certain extent, however he rejected its straightforward confrontation with totalitarian regimes. That is why his election has been accepted with pleasure both in western countries and authoritative and totalitarian states, primarily in Italy and Germany. Unfortunately, pope's first steps, which aimed to the appeal for the world peace and attempted to provoke European politicians to make an agreement, met with resistance of primarily Berlin and Rome but also with the passivity of London and Paris, or possibly another world powers on the eve of the Second World War.

Key words: conclave, 1939, Czechoslovakia, Holy See, Pius XI, Pius XII

Translated by Mgr. Hana Ferencová

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita
Branišovská 31a
370 05 České Budějovice
e-mail: smidma@seznam.cz

INFORMOVANOST KOMUNISTICKÉ VLÁDY V ČESKOSLOVENSKU O EMIGRANTECH A EXULANTECH V AUSTRÁLII V PADESÁTÝCH A ŠEDESÁTÝCH LETECH 20. STOLETÍ

Jana Burešová

1 Úvod

Československá vláda vždy vykazovala jistou podobu zájmu o osudy svých obyvatel, kteří z nejrůznějších podnětů odešli do zahraničí. Důvody, vedoucí k rozhodnutí opustit svou vlast, bývaly různé. V době první Československé republiky se k emigraci odvažovali Češi a daleko více Slováci především ze sociálně ekonomických důvodů. Po nástupu komunistické diktatury v únoru 1948 odcházeli do exilu lidé nesouhlasící se společenskopolitickými poměry či přímo komunistickou vládou pronásledovaní a postihovaní.

V první polovině 20. století v Československu velmi aktivně pracoval státní spolek Československý ústav zahraniční (dále jen ČÚZ), jehož úkolem bylo starat se o zahraniční krajany, poskytovat potřebné informace, zprostředkovávat kontakty s bývalou vlastí, případně pomáhat s repatriací, což se dělo hlavně po skončení druhé světové války.¹ ČÚZ pracoval i v období komunistického režimu v Československu, byl ale přímo začleněn pod ministerstvo zahraničních věcí. V těchto podmínkách ovšem měla činnost ČÚZ prioritně ideologicko-politický podtext. Emigranty z doby první poloviny 20. století, kteří zůstali loajální i ke komunistické vládě v Československu, využívala tato vláda prostřednictvím ČÚZ jako apologety a propagátory komunistického režimu. Exulanty se snažil mít ČÚZ pod kontrolou, sbírat o nich různými cestami informace, což nebylo snadné vzhledem k tomu, že exulanti s československými orgány pokud možno vůbec nekomunikovali.

Do vzdálené Austrálie odešlo do druhé světové války postupně kolem jednoho tisíce Čechů a Slováků, do roku 1948 až 2 000, ovšem údaje o přesných číslech se v jednotlivých informačních zdrojích různí.² Relativně nízký

¹ Československý ústav zahraniční (dále jen ČÚZ) vznikl v roce 1928. Písemnosti z jeho rozsáhlé práce jsou uloženy v Národním archivu (dále jen NA) v Praze jako fond ČÚZ I. pro období do roku 1948, pro období druhé poloviny 20. století existuje fond ČÚZ II.

² Už v 19. století odcházeli jednotlivci z českých zemí do Austrálie jako cestovatelé, misionáři, zlatokopové, apod., ale až do poloviny dvacátých let 20. století se počítali jen na desítky osob. V době první ČSR jsou v materiálech ČÚZ uváděny odhady počtu Čechoslováků (termín

počet emigrantů souvisí nejen se značnou geografickou vzdáleností a s tím spojenými vysokými náklady na cestu, ale také s postupným omezováním přistěhovalectví australskou vládou na přelomu dvacátých a třicátých let, až bylo zastaveno v důsledku světové hospodářské krize úplně. Ke konci třicátých let s narůstající potřebou nových, především manuálních pracovních sil australská vláda opět povolila přistěhovalectví do země.³ V důsledku únoroového státního převratu v Československu odešlo na přelomu čtyřicátých a padesátých let do australského exilu 11 000–12 000 Čechů a Slováků.⁴

Tato studie se zaměřuje na vztah československých státních orgánů s prvorepublikovými emigranty, tzv. starousedlíky či krajany, a s první exilovou vlnou v Austrálii.⁵

užívám podle státního útvaru Československo) usazených v Austrálii ve výši 400, dále pak 600 osob. Na konci třicátých let po nástupu nacismu odešlo několik stovek židů z Československa i do Austrálie. NA, fond ČÚZ I., kart. 76, materiály pod názvem Korespondence ČÚZ pro domácí tisk. Viz např. článek SOBOTKA, F.: *Naši krajané v Austrálii*. Korespondence ČÚZ pro domácí tisk, č. 36, 14. 11. 1932. Situační zpráva o krajanech v Austrálii ze dne 28. 1. 1952 (NA, fond ČÚZ II., kart. 72) uvádí počet Čechoslováků v Austrálii v letech 1900–1939 asi 2000. Asi 1200 žilo v Sydney, o něco méně v Melbourne, zbytek byl roztroušen po celé zemi. Převážná většina byli dělníci, skoro z 80 % Slováci. Pracovali za plat a v podmínkách horších než Australané. Po druhé světové válce se situace zlepšila, mnozí si zakoupili vlastní malé pozemky k obdělávání či k provozování živnosti. Na návrat do vlasti už nepomýšleli. Pracovníci ČÚZ odhadli jejich poměr ke komunistickému režimu v Československu takto: 30 % kladný vztah, 30 % loajální, 40 % protikomunistický. Michael CIGLER ve své sociologické práci *Czechs in Australia*, Melbourne 1983, s. 48, uvádí k roku 1948 počet zhruba 1400 československých emigrantů. Pro exulanty udává pak přesná čísla získaná od australského statistického úřadu v Canberře: v roce 1949 se v Austrálii usadilo 4167 Čechoslováků, v roce 1950 pak dalších 5020. Z dalšího zdroje, Archivu Ministerstva zahraničních věcí (dále jen MZV) ČR Praha, fond Teritoriální odbory 1945–1968, Austrálie, kart. 1, materiál *Mimoriadna politická zpráva o československej emigrácii* ze dne 9. 6. 1955, zasláná z generálního konzulátu v Sydney na ministerstvo zahraničí do Prahy, známe tato čísla: v roce 1925 se přistěhovalo z Československa do Austrálie 37 osob, 1927 146 osob, 1928 316 osob, 1939 286 osob, 1940 108 osob, 1947 119 osob, 1948 668 osob. V neuvedených letech se jednalo o desítky osob.

³ K československé emigraci v Austrálii v době první Československé republiky viz BUREŠOVÁ, Jana: *Zdroje informací o Austrálii v období první Československé republiky*. *Historica Olomucensia*, 44, Sborník prací historických, XXXII., 2013, s. 115–132; Táž: *K problematice československého vystěhovalectví do Austrálie v podmínkách světové hospodářské krize na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století*. Moderní dějiny, 2013, č. 2, v tisku.

⁴ Po srpnu 1968 odešla z Československa do Austrálie druhá vlna exulantů v počtu přes 6000 lidí. Na začátku osmdesátých let bylo v materiálech ministerstva zahraničí uváděno číslo zhruba 18 000 Čechů a Slováků žijících v Austrálii. Archiv MZV ČR Praha, fond Austrálie, TO–T 1980–1989, kart. 1, inv. č. 1, Informace o Australském společenství ze dne 7. 11. 1980.

⁵ Studie je součástí vědeckovýzkumného projektu *Český exil v Austrálii a jeho kultura 1948–1989*, podpořeného GA ČR na léta 2012–2016 pod číslem P410/12/1294.

2 Způsoby a okolnosti příchodu poúnorových exulantů do Austrálie

Až na nepatrné výjimky připulili první exulanti⁶ do Austrálie v největším počtu v letech 1949 a 1950 díky akci organizace pro uprchlíky (dále jen IRO), převážně z utečeneckých táborů v Německu, Rakousku, případně Itálii.⁷ Už zde museli podepsat závazek, že dva roky budou v Austrálii vykonávat jakékoliv potřebné práce na kterémkoliv místě, kam budou určení úřadem práce. Šlo většinou o stavby silnic, hydroelektrárny, regulační práce, zemědělství. Ženy byly posílány do nemocnic jako posluhovačky, výjimečně jako ošetrovatelky, pokojské do hotelů atd. Jen nepatrná část Čechů uplatnila své odborné vzdělání. Do uvedených zaměstnání byli posíláni po krátké době, kdy byli po příjezdu drženi v australských táborech.⁸ Australské úřady při zařazování do pracovních skupin dbaly na vytváření pestrých národnostních skupin, aby se docílilo co nejrychlejší asimilace nových přistěhovalců. Povolení vycestovat do Austrálie platilo do 31. března 1951. Pak bylo možné vycestovat jen na tzv. Landing permit. Znamenalo to, že imigrant musel mít ručitele, který se písemně zavázal k péči o daného přistěhovalce po dobu nejméně jednoho roku. V závazku bylo zejména uvedeno ubytování, až pak byla formální zmínka o zaměstnání. Podle zpráv z tisku v USA byli exulanti nespokojeni s pracovními závazky, někdy odmítali pracovat na přikázaných místech, dostávali se do konfliktu s australskými úřady, klesala morálka, rostla opilost a zločinnost.⁹

⁶ V materiálech ČÚZ se pro exulanty po únoru 1948 užíval výraz vystěhovalci, často také s hanlivým nádechem utečenci, uprchlíci. Termín je ovšem výstižný, neboť tito lidé opravdu prchali před nepříznivými politickými poměry ve své rodné zemi.

⁷ Podle statistiky uveřejněné v chicagském listu *Svornost* v srpnu 1950 se z celkového počtu 35 000–40 000 uprchlíků z Československa zdržovalo v dané době ve střední a západní Evropě asi 20 000 osob. Prostřednictvím IRO se do Austrálie do poloviny roku 1950 vystěhovalo 4259 osob. Z utečeneckých táborů v západním Německu odcházelo nejvíce lidí právě do Austrálie. Viz NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Situační zprávy, Austrálie, 1951–1967, zpráva pro předsednictvo o situaci v Austrálii ze dne 20. 2. 1951. Podle jiného zdroje viz tyto počty československých exulantů do Austrálie: roku 1949 odešlo 4104 osob, 1950 5034 osob, 1951 odešlo jen 1063 osob. Do roku 1955 odešlo celkem z Československa, včetně období první poloviny 20. století, do Austrálie 12 957 osob (z toho v průběhu uvedeného času se asi 500 vystěhovalo a asi 300 zemřelo). Archiv MZV ČR Praha, fond Teritoriální odbory 1945–1968, Austrálie, kart. 1, materiál Mimoriadna politická zpráva o československej emigrácii ze dne 9. 6. 1955, zasláná z generálního konzulátu v Sydney na ministerstvo zahraničí do Prahy.

⁸ Např. ve městech Bathhurst, Cooma, Bonegillo. Archiv MZV ČR Praha, fond Teritoriální odbory 1945–1968, Austrálie, kart. 1, Počet uprchlíků v Austrálii a jejich zařazování, zápis ze dne 1. 7. 1950.

⁹ NA, fond ČÚZ II., kart. 72, Situační zpráva o krajanech v Austrálii ze dne 28. 1. 1952.

Základ organizování exulantů byl dán v Melbourne, ve spolku původně prvorepublikových emigrantů s názvem „Československý klub ve Victorii“.¹⁰ Exulanty v tomto spolku začali přijímat za členy, dostali se brzy i do vedení spolku, ovšem někteří z původních členů na protest vystoupili. Vedoucím této organizace se stal dr. Josef Rýpar, který dal podnět k vydávání bulletinu Hlas domova (Zprávy pro Čechy a Slováky v Austrálii a na Novém Zélandě), ve spolupráci s Informační službou Rady svobodného Československa. Tato skupina exulantů byla napojena na kontakty s exulanty v Londýně. Exulanti v dalších australských městech poté začali zakládat také své organizace.

O osudy exulantů v Austrálii se hned od konce čtyřicátých let zajímala se snahou o aspoň morální podporu, když už jiná nebyla v dané chvíli a daných podmínkách možná, Rada svobodného Československa (dále jen RSČ). Především na základě zpráv z její sociální komise je patrný zájem o podporu exulantů i v Austrálii. Dne 17. září 1949 se předsednictvo RSČ usneslo, aby sociální komise připravila materiál a návrhy na ustanovení politických a sociálních důvěrníků v jednotlivých státech, kam odešli českoslovenští občané do exilu. RSČ podala návrh australské vládě, aby zplnomocněncem pro Austrálii ve věci československých uprchlíků byl dosavadní generální konzul Sakh v pozici politického a sociálního důvěrníka RSČ.¹¹ Ten se pak opravdu stal organizátorem českých exulantů v Sydney, organizování Slováků se ujal Tököly.

Předseda sociální komise RSČ Juraj Slávik posílal představitelům postupně vznikajících spolků československých exulantů povzbuzující dopisy a žádal je o pomoc s podchycováním všech exulantů. Komunikoval např. s Josefem Rýparem z Melbourne a ocenil vysoce jeho práci kolem vydávání Hlasu domova. Vyjádřil morální podporu, ale otevřeně přiznal, že pro australský exil nemá peníze, neboť považoval za potřebné v prvé řadě podpořit exulanty v Evropě.¹² Dále např. zaslal Slávik dopis s uznáním pro exilovou

¹⁰ Byl založen v roce 1939, je známo jméno místopředsedy, kterým byl J. M. Steiner. Tento spolek, na rozdíl od spolku v Sydney, byl tvořen především emigranty ze středostavovského prostředí a intelektuály, často židovského původu. Převažovali v něm Češi. Slováci, i když také byli usazeni v okolí Melbourne, se z důvodu vzájemně rozdílných národnostních pozic činnosti tohoto spolku neúčastnili.

¹¹ Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie FF UP v Olomouci (dále jen Centrum pro Československá exilová studia), fond Rada svobodného Československa (dále jen fond RSČ), kart. 4, inv. č. 1–300, sociální komise, Zpráva předsednictva RSČ, Washington 13. 1. 1950.

¹² Centrum pro československá exilová studia, fond RSČ, kart. 4, inv. č. 300–799, sociální komise, dopis J. Slávika J. Rýparovi ze dne 20. 2. 1950.

práci Květoslavu Eliášovi, který pracoval jako jednatel Československého klubu v Adelaide v Jižní Austrálii.¹³

O tom, že exulantský proud z Československa byl velmi silný, svědčilo i to, že ve dnech 17. a 18. listopadu 1950 se v Melbourne konal sjezd zástupců tzv. Československých organizací na půdě Austrálie a Nového Zélandu. Každá organizace měla tři delegáty. Bylo vytvořeno Ústředí československých demokratických organizací v Austrálii a na Novém Zélandě se sekretariátem v Canberře. Tento orgán měl mít funkci mluvčího demokratických krajanů před úřady a koordinovat jejich činnost. Dalším úkolem měla být koordinovaná spolupráce s Radou Svobodného Československa. Ústředí samo sebe prezentovalo jako nadstranickou organizaci. Předsedou byl zvolen bývalý poslanec Jindřich Nermut, který v dané době pobýval v Tasmánii.

Československá vláda měla prostřednictvím ČÚZ informace o těchto aktivitách exulantů a dané ústředí vyhodnocovala jako velmi aktivní.¹⁴ Toto sdružení vyvíjelo významnou práci na poli sociálním, především poskytovalo překladatelskou službu, poskytovalo pomoc při odchodu z utečeneckých táborů, organizovalo sbírky ve prospěch dětí v uprchlických táborech Valka, Iba a Babenhausen. Pomáhalo i v dalších pro život exulantů zásadně důležitých záležitostech jako bylo obstarávání ručitelů pro emigraci na tzv. Landing permit, pomoc při emigraci rodinných příslušníků, pomoc při získávání licencí pro živnosti, obstarávání zaměstnání, různé druhy sociální pomoci, import nejrůznějšího zboží apod. Z organizačního hlediska v Ústředí československých demokratických organizací byl pracovníkům ČÚZ znám sociální referent Antonín Zelenka, jedna ze tří jednatelů Marta Lišková, jeden z dvou tiskových referentů J. Friedmann a předseda smírčího soudu K. Zika.

Hned v prvním roce pobytu v Austrálii začali exulanti prostřednictvím Ústředí vyvíjet i činnost kulturně informační. Pořádaly se oslavy vzniku ČSR ve spolupráci s tělovýchovnou jednotou Sokol v Canberře, zástupci se účastnili výstavy 50 let Commonwealth of Australia. Ústředí se podílelo na organizaci kurzů angličtiny a založení hudebního tělesa československých studentů v Canberře. Dále pracovníci Ústředí usilovali o potvrzení uznání platnosti československých studijních dokumentů v Austrálii. M. Lišková jednala přímo se státním tajemníkem předsednictva australské vlády. V neposlední řadě exulanti organizovali akci dárců krve pro australskou armádu bojující v Koreji.

¹³ Centrum pro československá exilová studia, fond RSČ, kart. 4., inv. č. 800–1499, sociální komise, dopis J. Slávika K. Eliášovi ze dne 10. 5. 1950.

¹⁴ NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Situační zpráva, Austrálie, 1951–1967, zpráva pro předsednictvo o situaci v Austrálii ze dne 20. 2. 1951.

ČÚZ měl na samém počátku padesátých let i jisté informace o tělovýchovných jednotách Sokol, ve vlasti v první polovině 20. století oblíbených a společensky aktivních spolicích. Dalo se čekat, že i tuto podobu života, jako mnohé ostatní zvyklosti, spolky a akce, si budou chtít exulanti přinést s sebou do zahraničí.¹⁵ Z počtu asi 2000 členů sokolských jednot v uprchlických táborech odešlo do Austrálie asi 1 000 sokolů. První tělovýchovnou jednotu založili dne 20. ledna 1950 v Canberře. Cvičit měli umožněno v tělocvičně YMCA. Druhá sokolská jednota byla založena v červnu 1950 v Port Darwin, kde žilo asi 30 Čechoslováků. Třetí jednota byla založena s počtem asi 50 členů v Sydney a brzy získali asi 15 nových členů. V září 1950 byla založena sokolská jednota v Západní Austrálii v Perthu s počtem 50 členů. Exulanti zde ihned vytvořili i vlastní hokejové mužstvo, které v prvním roce své existence porazilo mistrovské družstvo státu Západní Austrálie. Sokol v Perthu měl i vlastní hudební odbor. Ještě na konci roku 1950, v listopadu, vznikla sokolská jednota v Melbourne. ČÚZ měl informace o přípravných pracích na ustavení sokolských jednot ve městech Adelaide, Brisbane, Newcastle a Bonnegilla.

3 Zdroje a druhy vládních informací o emigrantech a exulantech

Relativně obsáhlými písemnými prameny z provenience československého státu, jeho vlády a orgánů jsou materiály vzešlé z činnosti Československého ústavu zahraničního, generálního konzulátu v Sydney a emigrantského Československého kroužku v Sydney. Představitelé těchto institucí spolu oficiálně komunikovali, vzájemně se informovali a v zájmu společného cíle spolupracovali. Československá komunistická vláda získávala rovněž informace o exulantech od své tajné policie, která využívala i zdrojů tajných spolupracovníků z řad civilních obyvatel (tzv. „donašečů“).¹⁶

¹⁵ Tamtéž. Dá se zobecnit pro exil ve všech zemích, že lidé po svém odchodu z vlasti se dělili do dvou nejzákladnějších skupin: ta daleko početnější se snažila co nejdříve naučit jazyk a sžít se s místní společností, asimilovat se. Ta druhá skupina exulantů se snažila jakoby přenést si svou vlast do ciziny. Proto se snažili pěstovat národní kulturu, zakládali si spolky, vydávali časopisy, hráli divadlo, četli české knihy, sledovali české filmy apod. Organizovali oslavy známé z domova. Zůstávaly mezi nimi ovšem i názorové (náboženské, filozoficko-ideologické či politické) rozpory, které se brzy ukázaly být velkou překážkou pro širší sjednocování a spolupráci. Obecně platí, že mezi exulanty byla naopak typická nejednotnost, malá ochota ke vzájemné komunikaci mezi různými názorovými proudy, někdy až nevraživost.

¹⁶ Prameny tohoto charakteru viz NA, fond ČÚZ II., Archiv MZV ČR Praha, fond Teritoriální odbory, Austrálie, Archiv bezpečnostních složek Praha, fond I. správa ministerstva vnitra,

Československý ústav zahraniční,¹⁷ po únoru 1948 už přímo součást ministerstva zahraničních věcí, získával informace o emigrantech (částečně i exulantech), mj. komunikaci s konzuláty. Byl vlastně nástrojem komunistické vlády ke sledování bývalých čs. občanů v zahraničí. Např. každý rok vypracovával ČÚZ pracovní plán pro krajanské hnutí (pro všechny státy, kde žili Češi a Slováci). Své návrhy pracovníci ČÚZ konzultovali s pracovníky konzulátu v příslušné zemi. V případě Austrálie z pramenů zjišťujeme, že na samém počátku padesátých let ČÚZ v souvislosti s vysokým počtem přicházejících exulantů považoval Austrálii za důležité místo pro svou práci ve smyslu sledování exulantů a také k hledání vhodné strategie pro svou politickou propagační práci. V prvních poúnorových letech se komunistická vláda domnívala, že exulanti budou chtít strhnout na svou stranu i prvorepublikové emigranty, což, jak známo, se jim v jistém počtu případů podařilo.¹⁸ Starousedlíci většinou zůstávali loajální k československé vládě bez ohledu na společensko-politický režim. Proto ČÚZ zvolil taktiku zaměření se na emigrantský Československý kroužek v Sydney a zahájil s jeho představiteli aktivní komunikaci a průběžně mu poskytoval různé formy podpory, především materiál pro kulturní práci.¹⁹ ČÚZ si nechal od zastupitelského úřadu v Sydney zaslat adresy členů spolku. Také se snažil zjistit, jak si stojí Československý kroužek finančně, zda bude stačit plnit úkoly, které se mu chystal ČÚZ uložit. Pracovníci ČÚZ došli na samém počátku padesátých let k sebevědomému závěru, že emigrantský spolek v Sydney je schopný úspěšné propagační prokomunistické činnosti, že má dobré pracovníky. Usuzoval tak mj. i z té informace, že členové kroužku, J. Tríska a V. Klobušák se zúčastnili jako delegáti mírového kongresu v australském svazovém státě Nový Jižní Wales.²⁰ Ovšem následující vývoj ukázal, že Československý kroužek v Sydney přes svou loajalitu ke komunistické vládě v Československu nebyl schopen výraznější či akčnější práce. Postupem času, výrazně v šedesátých letech, se vyjadřoval konzulát v Sydney k představám ČÚZ o roli Československého

materiál Svazek č. 80439, období let 1957, 1961, 1985, 1987, typ objektu 132, 151, název objektu: československá rezidentura a ZÚ ČSSR v Austrálii.

¹⁷ Podrobně o jeho vzniku v roce 1928 a původní funkci viz NA, inventář ČÚZ.

¹⁸ Příkladem spojení emigrantského spolku s exulanty a převzetí jeho vedení exilem je spolek v Melbourne. Ke spolupráci s exulanty se ihned připojili i bývalí pracovníci generálního konzulátu v Sydney Sakh, Tököly a Halla.

¹⁹ Viz podrobně BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Obráz československého emigrantského prokomunistického spolku ve druhé polovině 20. století – Československý kroužek v Sydney v Austrálii*. Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis, 6, 2013, v tisku.

²⁰ NA, fond ČÚZ II., kart. 72, Situační zpráva, Austrálie, 1951–1967, zpráva pro předsednictvo o situaci v Austrálii ze dne 20. 2. 1951.

kroužku v propagaci komunistické politiky či k její apologetice skepticky. Konzulát považoval některé z plánů práce ČÚZ za málo reálné a těžko realizovatelné, např. už samotné vypracování plánu práce krajanského kroužku v Sydney.²¹

ČÚZ měl jen velmi omezenou možnost, po získání prvních informací na samém začátku padesátých let po příchodu hlavní exilové vlny, podrobněji sledovat činnost exulantských spolků Čechů a Slováků v Austrálii. Svě tiskoviny tyto spolky do ČÚZ posílaly nepravidelně, s velkým zpožděním a sporadicky. Zpravodaj vydávaný Československým národním sdružením v Sydney a Věstník Sokola v Sydney²² docházely do ČÚZ opožděně a časopis Sdružení Slováků Štít docházel jen výjimečně. I z malého vzorku tiskovin a zde uveřejněných článků pracovníci ČÚZ vyvodili závěr odpovídající realitě, že činnost spolků byla provozována velmi obtížně, oslavy, podniky a schůze např. Sokola byly málo navštěvovány, těžko se získávali noví funkcionáři.

Ale i přes obtíže se získáváním informací o politických exulantech se pokoušeli pracovníci ministerstva zahraničí (v ČÚZ či na konzulátu) vyhodnotit aspoň některé exilové časopisy. Za významnější považovali jen Hlas domova, který byl jediným tištěným časopisem, vycházejícím jako čtrnáctideník. Těžiště jeho obsahu se v šedesátých letech přesouvalo na zajímavé informace z Československa, především z oblasti sportu, kultury a umění. Ke komunistické vládě v Československu zaujímal negativní stanovisko, ale přestal publikovat útočné protikomunistické články. Z Hlasu domova ČÚZ získával některé informace o exilu v Austrálii vůbec. Ostatní exilové časopisy byly vydávány jen cyklostylem v nákladech pouze několika set výtisků. ČÚZ jevil viditelnější zájem o informace kolem sokolské organizace v Sydney a jejího Věstníku.²³ Její akce byly rovněž slabě navštěvované, zpravidla

²¹ NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Návrh pracovního plánu pro krajanské hnutí v roce 1965 – vyjádření.

²² Redaktorem byl Fridolín Entečka, místostarosta Sokola v padesátých letech A. Nypl a B. Mikl, pokladník Roman Hosák. Tyto údaje poskytl pracovníkům ČÚZ v roce 1965 funkcionář Československého kroužku v Sydney Karel Kolský. ČÚZ se na tyto adresy rozhodl zasílat časopis Československý svět. NA, fond ČÚZ II., kart. 31.

²³ Sokolský Věstník byl založen v květnu 1957 a byl pravidelně vydáván. Působil, jak uváděl v záhlaví, „v duchu demokracie, národa, pravdy a nesobectví“. Dne 14. července 1967 vedení Sokola uspořádalo oslavy 10. výročí založení Věstníku. Spolu s Československým národním sdružením a Československou obcí legionářskou v exilu (místopředsedou byl K. Šulák) se konaly oslavy 50. výročí bitvy u Zborova. Proběhla veřejná cvičební hodina vedená bratrem Maříkem. Jsou známa i jména hlavních funkcionářů Sokola v Sydney v roce 1967: náčelník Bohdan Gabriel, starosta V. Haramul, vzdělavatelé Dr. Mikl a L. Kučera, první vzdělavatelkou a současně redaktorkou Věstníku byla J. Scottová-Čermáková, jednatel L. Prokop, pokladník R. Hosák. Sokol v Sydney měl na začátku šedesátých let asi 180 členů a snažil se hlavně získávat mládež. Cvičení se provádělo jednou za týden v tělocvičně na Fort Street, Girl and

kolem padesáti lidí, jen na plese se scházelo zhruba 200 lidí. Ve druhé polovině šedesátých let sokolské aktivity ožily.²⁴ Přispělo k tomu i to, že mnozí z exulantů se dostali do své soukromé (rodinné) dobré hospodářské situace. ČÚZ ještě registroval silně protikomunistický časopis Sdružení Čechoslováků v Sydney.²⁵ V Adelaide byl registrován exulantský Československý klub, na počátku roku 1965 se tam ustavila ještě Organizace demokratických Čechoslováků. Ta vystupovala k Československu zdrženlivě a zaměřovala se na pořádání kulturních večerů s ukázkami československé hudby, literatury apod. Bylo zjištěno, že při jejich zábavách nebyl podáván alkohol.²⁶ V Brisbane existovalo Sdružení Čechoslováků, jehož představitel Pokorný se vydával za představitele všech Čechoslováků v Austrálii a na Novém Zélandě. Proti tomuto samozvanému vůdcovství se ostatní exilové spolky postavily. Podle dojmů a poznatků pracovníků ČÚZ vyvíjela největší aktivitu exilová skupina v Melbourne. Měla své ochotnické divadlo a tzv. sobotní školu pro děti. Působil zde slovenský farář Strnisko a český kněz Mika.

Ministerstvo zahraničí považovalo za nejvíce antikomunistickou organizaci (v jeho písemných materiálech byl používán termín „reakční organizace“) spolek katolických slovenských exulantů, kteří se sdružovali kolem časopisu Štít.²⁷ Šlo o osoby spojené s profašistickým slovenským štátem za druhé světové války. Jejich akce byly také slabě navštěvovány, zpravidla 30–50 lidí. O faráři Strniskovi bylo známo, že se zaměřoval na podchycení co největšího počtu Slováků katolického vyznání. I když spolupracoval s před-

High School u Harbour Bridge. Na začátku šedesátých let byla nově založena sokolská organizace v Geelongu, pravidelně organizovala cvičení, srazy a zábavy. ČÚZ měl informace o činnosti sportovního klubu Slavia v Melbourne (prezidentem byl J. Vilímek, předsedou A. Pavlas, místopředsedou F. Kašťánek, pokladníkem A. Pieška, čestným členem byl v roce 1962 zvolen J. Dickson, pracující s dorostem). Viz NA, fond ČÚZ II., kart. 70, materiál Krajské spolky. Na počátku padesátých let bylo v Austrálii založeno šest sokolských jednot. Viz NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Situační zpráva o krajanech v Austrálii ze dne 28. 1. 1952.

²⁴ NA, fond ČÚZ II., materiál Situační zpráva o krajanském hnutí v Austrálii za rok 1967.

²⁵ ČÚZ měl informaci, že zde působilo jen několik členů. Vydávali Zpravodaj, který měl být náhradou za Pacifik, kterému se před tím léta věnoval redaktor Borin – Ležák a představitel sokolské organizace Bejček. NA, fond ČÚZ II., kart. 31, dopis ČÚZ na ministerstvo zahraničních věcí ze dne 7. 8. 1963.

²⁶ Generální konzulát neměl bližší informace. Pracovníci uvažovali o možnosti spolek prozkoumat prostřednictvím vědců a umělců, kteří byli vysláni z Československa a působili v Adelaide. Uvažovali i o využití informačních zdrojů v podobě levicově orientovaných australských osobností, uváděli např. jméno prof. French. NA, fond ČÚZ II., mat. 35038/66 Československá emigrace v Austrálii.

²⁷ Stál za ním Ivan Dubravec, redaktorem byl N. G. Čobanov. Štít vycházel od září 1951. Přinášel články ze Slovenska, o slovenském protifašistickém odboji, zprávy ze světa. Viz NA, fond ČÚZ II., kart. 72, Situační zpráva o krajanech v Austrálii ze dne 28. 1. 1952.

staviteli časopisu Štít, nebyl tam vůdčí osobností a nespojoval svou církevní činnost výslovně s akcemi Štítu.

Určitý význam pracovníci ministerstva zahraničí přikládali sportovním klubům Praha v Sydney a Slavia v Melbourne. Oba byly původně založeny jako čistě československé emigrantské organizace, ale postupem času do nich vstoupili i Australané, kteří se v šedesátých letech dostali i do vedení klubů. Sportovní kluby se prakticky vůbec nezabývaly politickými aktivitami. Vedení klubu Praha mělo v šedesátých letech zájem na kontaktu s československým generálním konzulátem. Pozitivní postoj v tomto směru projevoval zejména předseda klubu Praha Jan Domabyl,²⁸ který několikrát navštívil Československo v rámci svých obchodních cest do Evropy. Na jeho doporučení se odvážili navštívit Československo i další lidé z řad středních vrstev československého exilu v Austrálii. V polovině šedesátých let působil jako trenér v klubu Praha Sydney (Prague Sydney) Štefan Gambal a také dva hráči Moravčík a Kvaček, kteří byli vysláni z Československa. Pracovníci ministerstva zahraničí si pochvalovali situaci v tomto sportovním klubu, neboť z exilové organizace se v jejich očích stal základnou komunistického působení mezi sportovci v Sydney. Klub Praha také organizoval zájezd Slovanu Bratislava do Austrálie a na Nový Zéland. Gambal příležitostně navštěvoval Československý kroužek.

Ministerstvo zahraničí vnímalo z počátku padesátých let celkem pozitivně práci prokomunistického Československého kroužku v Sydney.²⁹ Oceňovalo pravidelné měsíční podniky s promítáním československých filmů a taneční zábavy. Přestože měl v polovině šedesátých let jen 37 členů, na některých akcích, což bylo ovšem výjimečné, dosáhl počtu až 200 účastníků. Základ kroužku tvořili prvorepublikoví emigranti, kteří v Sydney pracovali hlavně jako přístavní dělníci či řemeslníci v námezdním pracovním poměru. Podle ČÚZ neměl však kroužek další výraznější perspektivu rozvoje. Věkový průměr členů totiž přesahoval šedesát let. Děti členů kroužku nemluvili až na výjimky česky a neměli o práci v kroužku zájem. Ovšem dál ČÚZ počítal s možným využíváním tohoto spolku pro své cíle v Austrálii.

Ze zjištěné skutečnosti o stavu exilu v Austrálii pracovníci ČÚZ pak postupně, až v šedesátých letech, vyvodili pro sebe závěr, že by případně bylo

²⁸ Domabyl byl do jisté míry rozporuplnou osobností. Komunikoval s orgány komunistického Československa, v řadě případů ovšem pomohl, i finančně, politickým exulantům. V Sydney mj. provozoval obchody s pornografií a vydával pornografické publikace. Viz Archiv bezpečnostních složek, fond I. správa ministerstva vnitra, materiál: Svazek č. 80439, typ objektu 132, 151, název objektu československá rezidentura a ZÚ ČSSR v Austrálii, zázilka č. 4, Sydney, 18. 4. 1977.

²⁹ Viz podrobně BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: *c. d.*

možné značnou část exulantů ovlivnit svým materiálem za předpokladu, že by prokomunistický Československý kroužek v Sydney byl schopen opatřit adresář loajálních členů exulantských spolků, kterým by bylo možno zasílat oficiální časopis pro krajany na celém světě Československý svět. ČÚZ dostal od ministerstva zahraničí úkol působit na Československý kroužek v Sydney tak, aby vydával, i jen velmi skromně, svůj tisk a posílal ho i exulantům.³⁰ Při tomto záměru cítili, že by byla potřebná spolupráce i zastupitelského úřadu. Ministerstvo zahraničí se snažilo působit na stále širší okruh bývalých československých občanů, hlavně také na tu část poúnorové emigrace, která se nejevila být v příkrém odporu vůči komunistickému režimu v Československu. Ovšem výsledný efekt byl slabý. Československý kroužek kromě čtyř čísel svého informačního bulletinu Krajan na přelomu padesátých a šedesátých let nic dalšího už nevydával, i když se občas v průběhu šedesátých let toto téma v diskusích otevíralo.³¹

Vzhledem k jasné vnímaným, slabým a omezeným možnostem Československého kroužku ovlivnit, natož získat ke spolupráci poúnorové exulanty, byla v šedesátých letech vkládána ze strany československé komunistické vlády naděje do již existujících organizací neutrálního charakteru, především v oblasti kultury, vědy a sportu, které umožňovaly svou jistou neutrálností působit na poměrně široký okruh lidí. Československé vládě bylo jasné, že přímé politické působení na exulanty by mělo negativní důsledky. Tyto kulturní aktivity měly také působit proti relativně tvrdé podobě australského antikomunismu a vyhoceným československým politickým exulantům.

Ministerstvo zahraničí v polovině šedesátých let (tedy nedlouho před příchodem další velké vlny exulantů) vnímalo, že postupem času došlo k jisté diferenciaci uvnitř československé emigrace a ke změně charakteru značné části československých vystěhovalců. Výsledkem tohoto procesu bylo jednak organizační oslabování a zužování základny vyložené antikomunistických exulantů, dále s výraznou asimilací v australských poměrech se mnozí emigranti začali ke komunistickému Československu stavět neutrálně. Současně byla u mnohých vystěhovalců pociťována národní sounáležitost, potřeba

³⁰ ČÚZ dostával od vedení ministerstva zahraničí na každý rok úkoly pro svou práci ve věci působení na krajany v zahraničí, rozpracované vždy do několika bodů. Např. NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Situační zprávy o krajanech, Úkoly ČÚZ směrem k Austrálii (v pěti bodech, datováno 29. 9. 1965), Hlavní zásady práce mezi krajany v roce 1965 (v osmi bodech, datováno 20. 9. 1965).

³¹ Náprstkovo muzeum Praha, knihovna, časopis Krajan Sydney, Informační bulletin Československého kroužku v Sydney, č. 1, január 1958, č. 2, júl 1958, č. 3, február 1960, č. 1, január 1962. Hlavička časopisu byla psána slovensky, články česky a slovensky. Časopis redigoval Vlado Klobušiak.

vztahů s rodnou zemí apod. Tento proces nebyl vnímán jako přímočarý, byl ovlivňován úspěchy i neúspěchy Československa, vývojem mezinárodní situace i vývojem situace v samotné Austrálii. Ministerstvo zahraničí si ke konci šedesátých let dávalo naději na další vývoj ve svůj prospěch, tedy ve smyslu zvyšování sympatií u všech typů emigrantů ke komunistickému Československu.

Jako svůj úkol vnímalo ministerstvo úsilí podporovat diferenciacní proces mezi emigranty a získávat sympatizanty. Za nápomocné považovalo generální konzulát v Sydney. Měl možnost působit na emigranty v souvislosti s návštěvami československých občanů u emigrantů v Austrálii, při vyřizování žádostí o povolení návštěvy do Československa, žádostí o různé doklady a při jednáních konzulárního charakteru. Ministerstvo zahraničí vkládalo naději do využívání besed emigrantů o poznatcích života v Československu při svých návštěvách v rodné vlasti jako nástroje pro získávání krajanů, kteří byli členy exulantských spolků. Rovněž se snažilo získat touto cestou mladší generaci, která se rekrutovala už z rodin poúnorové emigrace. ČÚZ organizoval i v ostatních státech pro loajální československé emigranty tzv. studijní pobyty v ČSSR pro krajské pracovníky. Tento deseti až dvanáctidenní pobyt v Československu byl vyplněn ukázkami, v dobrém světle a úspěšném podání, ze života v komunistickém Československu. Organizovaly se návštěvy továren, jednotných zemědělských družstev, kulturních památek, besedy na pracovišti ČÚZ v Praze o problémech krajského života. Na takto organizovaných zájezdech se potkávali v Československu krajané z různých zemí a tím byla zprostředkována příležitost navázat osobní kontakty mezi krajany navzájem, dávala se tím možnost k výměně názorů o krajské práci vůbec. ČÚZ pro vybraného účastníka z Austrálie zaplatil pobyt v Československu včetně stravování a ubytování, dopravu po republice, ale v žádném případě, jak bylo při přípravě těchto akcí oznamováno na konzulát, neměl prostředky k zaplacení cesty z Austrálie do Československa. Bylo navrženo, že delegát může před studijním zájezdem či po něm navštívit své příbuzné či pobýt v zemi jako turista. Delegát musel být v Praze v nejpozdějším určeném čase.³² Generální konzulát v Sydney měl být nápomocen vybrat delegáta, který by byl po návratu zpět do Austrálie schopen pracovat v krajském hnutí a uspořádat několik přednášek či besed o životě v Československu v apologetickém duchu. Konzulátu bylo z ministerstva zahraničí zdůrazňováno, že

³² Např. v roce 1966 nejpozději k datu 18. 7. a toho dne se přihlásit na ČÚZ v Praze k podrobným informacím o studijním pobytu v ČSSR. K zájezdu nebylo možno se připojit později, argumentovalo se potřebou zajistit předem ubytování, povolení k návštěvě továren, průvodce apod. NA, fond ČÚZ II., kart. 72, Situační zprávy – Austrálie, materiál ČÚZ určený pro generální konzulát v Sydney z roku 1966.

má „dobře“ vybrat delegáta, neboť ČÚZ chce velmi účelně využít vynaložené prostředky. Kdyby se nepodařilo konzulátu najít vhodnou osobu, měl do určeného data podat do ČÚZ zprávu, aby se volné místo mohlo nabídnout dalšímu krajanskému spolku v jiné zemi. Výběr delegáta byl prováděn ve spolupráci a po dohodě s předsedou krajanského spolku, tedy s Československým kroužkem v Sydney, který byl o akci rovněž informován. Takto připravované besedy se v jistém počtu v Sydney uskutečnily, či se o nich psalo v časopisech, jak je zmiňováno na jiném místě, ale přílišný efekt pro československou vládu nepřinesly. Samozřejmostí pro postup komunistických režimů bylo prověřování zahraničních delegátů s politickým aspektem a to při všech příležitostech jejich návštěv.³³

Jako setrvalý a dlouhodobý úkol bylo v materiálech ČÚZ připomínáno systematické působení na členy zvláště slovenských tzv. reakčních kroužků. Pozornost měla být věnována přípravě Sletu amerického sokola v roce 1965 v USA. Byla v této souvislosti vyslovována těžko splnitelná, až směšná snaha „paralyzovat vliv amerického sokola na členy sokolských jednot v Sydney“.³⁴ Ministerstvo uvažovalo o více typech možností působení na emigranty s cílem je získat. Např. u vystěhovalců působících na vysokých školách přicházelo v úvahu zprostředkování výměny vědeckých a kulturních publikací, literatury apod. Jako další vhodnou formu považovali na ministerstvu udržování styku s původně exilovými organizacemi, které se přeorientovaly časem např. na sportovní či kulturní sdružení. Komunistické Československo chtělo ministerstvo zahraničí propagovat i prostřednictvím sportu a kultury. Jako dílčí úspěch byl vnímán kontakt Československého svazu tělesné výchovy se sportovním klubem Praha v Sydney. Cílem bylo mít podobný vztah i se Slávií v Melbourne a se Sokolem v Sydney, což se ale nepodařilo. I zde, zvláště v Sokole, byli jednotlivci, kteří zastávali názor, že tělovýchovné organizace by se měly oprostít od politických, tj. protikomunistických akcí.

³³ Např. NA, fond ČÚZ II., kart. 76, materiál Účast krajanů na celostátních spartakiádách, II. celostátní spartakiáda ve dnech 30. 6.–4. 7. 1960, hodnocení Kolského (byli s manželkou jedinými účastníky z Austrálie, je zmiňován i na jiném místě textu, aktivní funkcionář Československého kroužku v Sydney): „O politické vyspělosti Kolského a manželky netřeba zvláště hovořit, je beze sporu, že svým vystupováním vždy usměřoval diskusi, jejich vystoupení byla vždy kladná a hodnotná. Je správné, že Kolský, i když nebyl jmenován oficiálním delegátem (tou byla manželka Kolská, pozn. autorky) byl do skupiny zařazen, neboť získané zkušenosti plně využije při návratu do Austrálie. Jeho využití pro naše občany v diskusích bylo vždy velkým přínosem. Své poznatky využívá pro psaní článků v Československém světě a pro rozhlasové reportáže.“

³⁴ NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Situační zprávy – Austrálie, Hlavní zásady pro práci mezi krajaný v roce 1965.

V úkolech ČÚZ pro práci s krajany v Austrálii najdeme i úvahu o přezkoumání perspektivních možností návratu některých starousedlíků zpět do Československa. Podle názoru pracovníků konzulátu by mohli mít někteří emigranti zájem strávit zbytek života v rodné zemi a žít tam z finančních úspor našetřených v Austrálii. Tyto vládní úvahy měly i širší rozměr. Byl vysloven názor, že toto řešení by přineslo do Československa devizy a reemigranti by měli i obecnější pozitivní efekt pro stát.³⁵

Československá komunistická vláda uvažovala v polovině šedesátých let o založení organizace pro rozvoj kulturních styků ČSR a Austrálie s cílem většího propagačního působení na australskou veřejnost.³⁶ Představovala si, že do její činnosti by se vedle australských veřejných činitelů mohli zapojit i neutrálně smýšlející českoslovenští exulanti. Realnost nápadu hodlala konzultovat s pracovníky konzulátu v Sydney a také s představiteli Komunistické strany Austrálie. V písemnostech se objevoval zamýšlený název např. Společnost australsko-československého přátelství.³⁷

I pro širší československou veřejnost přinášely jistý druh informací o aktivitách Čechoslováků v Austrálii rovněž časopisy vydávané ČÚZ, např. Československý svět (vycházel v letech 1946–1949)³⁸ a Krajanský kalendář (1955–1973). V Austrálii už ve třicátých letech 20. století byla patrná snaha o vzájemnou komunikaci mezi příslušníky zde žijících slovanských národů. Realizována byla za druhé světové války v podobě Australského všeslovanského výboru, který vydával slovanský časopis v angličtině *The Australian Slavonic Review*. Jeho obsah byl rozdělen podle jednotlivých slovanských států a o každém z nich byl přinášěn bohatý informační materiál. Těsně po druhé světové válce, v roce 1946, byl předsedou Australského všeslovanského výboru předseda Československého kroužku v Sydney Ladislav Plný, současně vydavatel časopisu *Český kraj*.³⁹ Informace o australských krajanech přinášel *Krajanský kalendář*, ale jeho prioritním úkolem bylo spíše sloužit československé emigraci k relativně podrobnému informování o životě v bývalé vlasti. Byly v něm publikovány podrobné informace ze živo-

³⁵ NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Situační zprávy o krajanech – Austrálie, Úkoly ČÚZ směrem k Austrálii.

³⁶ NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Situační zprávy – Austrálie, Hlavní zásady pro práci mezi krajany v roce 1965.

³⁷ Ovšem k realizaci došlo až později, v polovině sedmdesátých let, v podobě Společnosti přátel Austrálie – ČSSR se sídlem v Melbourne. Archiv MZV Praha, fond Teritoriální odbory – T – 1975–1979, Austrálie, Nový Zéland, kart. 1, inv. č. 8.

³⁸ NA, fond ČÚZ II., kart. 83, evidenční kniha o zasilání časopisu Československý svět krajanům (podle států, počet výtisků, do Austrálie byla zasilána vždy 1–2 čísla).

³⁹ NA, fond ČÚZ II., kart. 161, Československý svět, rok 1946, č. 4, 25. 12. 1946, s. 3.

ta v Československu v oblasti kultury, historie, přinášel ukázky z literární tvorby, anekdoty, fotografie památek, informoval o nových stavbách, obytných domech, možnostech rekreace apod. Cíl a smysl tohoto periodika tkvěl v pozitivním zobrazování nové, tj. komunistické Československé republiky a její apologetice.⁴⁰ Do Krajského kalendáře několikrát přispěli funkcionáři prokomunistického spolku Československý kroužek v Sydney. Autoři zde vyjmenovávali organizované krajské akce a pozitivně se vyjadřovali ke komunistickému Československu. Z jiných zpráv, např. z dopisů emigrantů zasílaných přímo představitelům ČÚZ v Praze, víme, že spolková práce tohoto spolku byla slabá, zájem o akce velmi malý a návštěvnost značně vážla s výjimkou tanečních zábav s občerstvením. Redakce Krajského kalendáře autorské podklady upravovala do pozitivně-budovatelského ducha.⁴¹ Autoři příspěvků v Krajském kalendáři vzpomínali ve velmi příznivém duchu rovněž na své návštěvy v Československu, které byly prostřednictvím ČÚZ organizovány. Zvláště byly vyzdvihovány akce pořádané československou vládou, při nichž se v Československu setkávali krajané z celého světa. Akcí tohoto druhu byly především spartakiády.⁴² Především byly vzpomínány II. spartakiáda v roce 1960 a III. spartakiáda v roce 1965, na niž se do Prahy sjelo přes 6000 krajanů. Vždy se připomínalo i výročí osvobození Československa od fašismu. Redakční zásahy do zpráv vidíme hlavně ve frázovitých formulacích o tom, že „...vše toto setkávání pomůže míru ve světě.“⁴³ Vůbec obecné fráze komunistických vlád o „získávání krajanů pro aktivní účast v pokrokovém a mírovém hnutí na základě vysvětlování současné zahraniční politiky ČSSR“ se prolínají všemi propagačními materiály.

Cestou generálního konzulátu v Sydney⁴⁴ a ministerstva zahraničních věcí se vláda informovala o politické spolehlivosti československých emi-

⁴⁰ NA, fond ČÚZ II., kart. 161, Krajský kalendář 1955–1973.

⁴¹ NA, fond ČÚZ II., kart. 161, Krajský kalendář 1964, s. 17. Zde článek Jima Kolského *Něco o krajském hnutí v Austrálii*. Jim Kolský je znám jako častý dopisovatel do ČÚZ vedle hlavních dopisovatelek Anny Baumrukové. K činnosti Československého kroužku v Sydney viz samostatný článek BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: c. d.

⁴² Např. při příležitosti II. spartakiády se v červnu 1960 v Náprstkově muzeu v Praze konala výstava *Naši krajané, z dějin českého a slovenského vystěhovalectví*. NA, fond ČÚZ II., kart. 76, materiál Účast krajanů na celostátních spartakiádách.

⁴³ NA, fond ČÚZ II., kart. 161, Krajský kalendář 1966, s. 88–90, článek *Emigrantské vzpomínky*, autor J. Kolský. Zde nalezneme i fotografie účastníků večere k 20. výročí Slovenského národního povstání v Sydney a fotografii členů Československého kroužku v Sydney na výletě v roce 1964.

⁴⁴ Funkci konzula zastávali: do roku 1954 Kavka, od roku 1954 Jandík. Tohoto konzula jednatelek a častá dopisovatelka do ČÚZ Anna Baumruková chválila za to, že navštěvuje akce Československého kroužku a podporuje jej. Např. NA, fond ČÚZ II., kart. 31, dopis Baumru-

grantů i v případě obchodních zájmů. Např. v roce 1951 se touto cestou snažila informovat obchodní společnost Darex, která usilovala o založení agentury v Austrálii. Byla v písemném styku s Ernestem Svatošem z Melbourne. Ministerstvo zahraničí žádalo konzulát o prověření loajality Svatoše a také o případné vytipování někoho z prokomunisticky orientovaných členů Československého kroužku v Sydney. Ministerstvo zahraničí upozorňovalo konzulát i na praktickou stránku věci ve prospěch krajanů: jednak by si několik lidí prací jako zastupitelé Darexu v Austrálii vydělalo peníze a jednak by získali touto cestou i prostředky na spolkovou práci.⁴⁵

Prostřednictvím generálního konzulátu byla pro potřeby např. i ministerstva zahraničního obchodu prověřována politická spolehlivost rodinných příslušníků některých představitelů průmyslových či obchodních firem v Austrálii. Jako příklad se jednalo o manželku zástupce firmy Koh-i-noor Vostrého v Austrálii. Vostrá zastávala funkci předsedkyně Československého klubu v Melbourne, kde s manželem žili. Dávala v klubu prostor čs. exulantům po roce 1948 a nechala je na členských schůzích projevoval protikomunistické názory. Situace se vyvinula tak, že původní členové, nesouhlasící s protikomunistickými názory exulantů, nakonec z klubu odešli, a ten postupně přebírali exulanti. Na základě daného vývoje čs. konzulát v Melbourne přerušil s klubem kontakty. Paní Vostrá v zájmu pracovní pozice manžela zmírnila podporu příslušníkům exilu.⁴⁶

Brzy po únoru 1948 mohl generální konzulát posílat střípky informací na Ministerstvo zahraničí v Praze o formování spolkové činnosti prvních exulantů. Už na počátku roku 1950 zaregistroval organizování exulantského spolku v čele s bývalými pracovníky konzulátu Sakhem, Tökölym a Hallou.⁴⁷

Generální konzulát poslal v roce 1952 do Československa zprávu, že exulanti v Austrálii a na Novém Zélandě vydávají česky psaný časopis *Pacifik*. Z ministerstva zahraničí dostali pracovníci konzulátu pokyn zjistit vydavatelství a redakci a zaslat do ČSR jedno číslo pro informaci. Dále měli zjistit, zda kromě zasílaného slovenského *Štitu* vycházejí nějaké další časopisy.⁴⁸ Ministerstvo zahraničních věcí si příležitostně prostřednictvím ČÚZ z ge-

kové do ČÚZ ze dne 17. 7. 1954. V šedesátých letech byli generálními konzuly v Sydney Karel Franc a Vlastimil Kraus.

⁴⁵ Archiv MZV ČR, fond Teritoriální odbory 1945–1968, kart. 1, Věc Darex v Austrálii.

⁴⁶ Ke spolku v Melbourne viz také výše v textu. Archiv MZV ČR, fond Teritoriální odbory 1945–1968, kart. 1, Zástupce Koh-i-nooru p. Vostrý v Austrálii.

⁴⁷ Archiv MZV ČR, fond Teritoriální odbory 1945–1968, kart. 1, Sdružení krajanů v Sydney.

⁴⁸ Archiv MZV ČR, fond Teritoriální odbory 1945–1968, kart. 1, Časopis československých uprchlíků v Austrálii.

nerálního konzulátu v Sydney vyžádalo zprávu s informacemi o činnosti poúnorového exilu v Austrálii.⁴⁹

ČÚZ zasílal krajanům do jednotlivých zemí různé tiskoviny, hlavně knihy a upomínkové předměty.⁵⁰ Podle informací ČÚZ na rozdíl od jiných států v Austrálii nebyly pro děti české a slovenské školy.

4 Protesty exulantů v Austrálii proti komunistické vládě v Československu

V průběhu druhé poloviny 20. století se situace v československém exilu proměňovala. Především byla situace jiná v padesátých letech, měnila se v šedesátých letech, a naprosto nová situace pak nastala s druhou vlnou exulantů s počátkem sedmdesátých let.

Poúnoroví exulanti přišli do Austrálie hlavně v období let 1950–1953 v počtu téměř 12 000 osob. V počátečním období tito Češi a Slováci považovali svůj pobyt v Austrálii za dočasný a věřili ve zvrat politického vývoje v Československu a v návrat demokracie. Tehdy počítali s návratem do Československa jako významné osoby „zahraničního odboje“. Z těchto pozic pak vyvíjeli po řadu let, zvláště v padesátých letech, aktivní spolkovou protikomunistickou činnost. Poúnoroví exulanti založili řadu spolků a organizací, ale v této činnosti postupovali roztříštěně. Tak jako mezi exulanty jinde ve světě, i v Austrálii byla patrná v různé míře a podobě projevovaná nevraživost mezi příslušníky různých spolků, i když bychom očekávali naopak jednotu a spolupráci v úsilí o společnou věc – boj proti komunismu a návrat demokracie do vlasti. Zvláště výrazná byla nevraživost mezi Čechy a Slováky

⁴⁹ NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál Situační zprávy – Austrálie, Informace o činnosti poúnorové emigrace v Austrálii. Např. zpráva z roku 1967 byla formulována takto: „Pro lepší využití možnosti propagace ČSSR mezi krajany v Austrálii potřebuje ČÚZ znát poměry, rozpory a hlavně diferenciaci na skupiny v řadách poúnorové emigrace z ČSSR žijící v Austrálii. V souvislosti s tím vás žádáme o sdělení vašeho názoru na možnosti propagačního pronikání do jednotlivých skupin, případně označení jednotlivých osob, které by bylo možno získat pro jistou spolupráci. Hodně by naší práci prospělo, kdybychom obdrželi seznam krajanů, kteří v roce 1967 navštíví Československo s označením, které by bylo možno v Praze i jinde kontaktovat. Věříme, že tuto vyžádanou informaci sdělíte co nejdříve.“

⁵⁰ NA, fond ČÚZ II., kart. 81, materiál Tisková propagace, Seznam vyexpedovaných knih a jiných předmětů do zahraničí za rok 1961. Do Austrálie bylo odesláno 37 knih, 55 gramofonových desek, 66 knižních a 30 nástěnných kalendářů, 94 brožur, fotografie, magnetofonové pásky, 3 hedvábné šátky, váza, panenka a výstavka o Československu v celkové sumě 4332 korun v dobové měně. Z materiálu plyne srovnání, že daleko více propagačního materiálu odešlo do Argentiny, Francie, Belgie. Méně propagačního materiálu než do Austrálie odešlo do Brazílie, Bulharska a Rumunska.

v australském exilu. Slováci se snažili spolu národnostně výrazněji spojovat, než by po národnostní linii usilovali o totéž Češi, což je logickým pokračováním některých národně politických tendencí už z dob první Československé republiky. Pokusy o vytvoření centrálního vedení všech exilových organizací v Austrálii, po nadějně vyhlížejícím začátku na přelomu čtyřicátých a padesátých let, se nikdy nesetkaly s úspěchem.⁵¹

S odstupem času pomalu mizely v exilu iluze o možnosti zvratu politického vývoje v komunistickém Československu a v důsledku toho ochabovala i aktivita exilových spolků. K určitému oživení došlo v roce 1956 zejména v souvislosti s výraznými projevy lidového odporu proti komunistickému režimu v Maďarsku. Mezi krajany v Austrálii vzbudily pochopitelný zájem olympijské hry v Melbourne v prosinci 1956, které se konaly nedlouho po potlačení lidového protikomunistického povstání v Maďarsku. Někteří českoslovenští exulanti se přidali k protikomunistickým akcím Maďarů. Všichni krajané v Austrálii měli tendenci se s československými olympioniky setkat. Obavy komunistické vlády z vlivu exulantů jistě přispěly k tomu, že olympionici, i přes připravované slavnostní setkání s krajany, byli z Austrálie předčasně odvezeni sovětskou lodí.

Na přelomu padesátých a šedesátých let protikomunistická aktivita ve spolcích utichla a naprostá většina exulantů začala považovat Austrálii za svůj nový definitivní domov. Začali se starat především o své životní zájmy, především o zajištění své existence, o práci a bydlení. V této souvislosti s počátkem šedesátých let dále poklesl, u mnohých i zmizel, zájem o členství a práci v exilových spolcích. Překážkou bylo pro mnohé exulanty i to, že funkcionáři soustavně vyžadovali od členů finanční i jinou materiální podporu na spolkovou práci.⁵²

V šedesátých letech vyhodnocovali pracovníci ČÚZ situaci v australském exilu jako klidnou. Přes 80 % exulantů do 10–15 let splynulo s australským prostředím, zajímali se jen o své existenční problémy a distancovali se od nepřátelských aktivit vůči československé komunistické vládě. Ač neradi, považovali komunistický režim v Československu za stabilizovaný a smířili se s tím, že se situace nedá změnit. Při setkání s pracovníky konzulátu či s Čechoslováky, kteří služebně či soukromě navštívili Austrálii, komuniko-

⁵¹ Československé vládní úřady prostřednictvím konzulátu v Sydney a spolku Československý ústav zahraniční a s využitím výzvědných služeb získávaly postupně informace o situaci a aktivitách exilových organizací. Viz NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál 35038/66 Československá emigrace v Austrálii.

⁵² NA, fond ČÚZ II., kart. 72, materiál 35038/66 Československá emigrace v Austrálii. Uvedený materiál z proveniencie ČÚZ píše i o „nevalných morálních kvalitách řady samozvaných představitelů jednotlivých spolků a organizací“.

vali slušně a přes rozdílnost politických názorů byli ochotni o situaci v Československu věcně diskutovat. Pracovníci ČÚZ tyto exulanty v dané době hodnotili tak, že nemají nepřátelský postoj k Československu, ovšem nejsou ani přáteli komunistického režimu. Poúnoroví exulanti v období šedesátých let se ve své většině distancovali od akcí s vyloženě protikomunistickým aspektem, ale distancovali se i od politických akcí na podporu komunistického Československa, ovšem v souladu se svými osobními zájmy byli ochotni k návštěvě či účasti na různých nepolitických akcích, jako byla např. vystoupení československých hudebníků, divadel, sportovců. Měli o tyto akce zájem, protože přicházely z jejich bývalého domova.

Otevřeně nepřátelský postoj vůči Československu zaujímal podle odhadu ČÚZ asi 10 % exulantů v Austrálii a z nich jen menší část zůstávala vytrvale v protikomunistické aktivitě. Československý ústav zahraniční se s přímými projevy odporu vůči komunistickému režimu v Československu setkával např. i formou korespondence.⁵³ Ovšem ani tito exulanti nejevili příliš velkou ochotu podporovat exulantské spolky.

Dále ČÚZ vyhodnotil, že asi 3–4 % poúnorové emigrace zachovávaly více méně pozitivní postoj k Československu. Byli to především lidé pracující v odborovém hnutí, někteří vstoupili i do Komunistické strany Austrálie. Sociálně ekonomicky šlo o manuálně pracující osoby, které námezdně pracovaly i v Československu.

Protikomunistická aktivita se v Austrálii rozhořela pak na přelomu šedesátých a sedmdesátých let s příchodem druhé velké exilové vlny v důsledku srpnových událostí v Československu v roce 1968. Proti vpádu sovětských vojsk do Československa vystoupila tehdy i Komunistická strana Austrálie.

⁵³ Např. Ján Viola z Melbourne napsal redakci Československého světa (dopis 7. novembra 1965), že si nepřeje, aby mu byl zasílán daný časopis kvůli nepravdivým informacím o dění v Československu a vůbec o stavu života a politického vývoje s tím, že má svůj pravdivý zdroj informací o vlasti, kterou má rád, ovšem komunistickou vládu ne. Předseda ČÚZ zaslání časopisu zastavil a odpověděl mu, samozřejmě apologeticky ve vztahu k československé vládě, dopisem ze dne 16. 1. 1966, což vyvolalo obsáhlý třístránkový další Violův kritický dopis (12. júna 1966). Viz NA, fond ČÚZ II., kart. 72, Korespondence, materiál korespondence Viola – ČÚZ.

5 Zájem československé vlády o radikálně levicové a komunistické aktivisty v Austrálii

V samotné Austrálii se našli i levicově orientovaní intelektuálové, kteří se dali do služeb tajné politické policie zemí sovětského bloku. Na konci čtyřicátých let 20. století přišla do Prahy skupina mladých australských komunistů a socialistických nadšenců, kterým imponovala „mladá revoluce“, jak se vyjádřil jeden z nich Stephen Murray-Smith. Vytvořili jakousi australskou kolonii v Praze. Snili o získání informací a zkušeností k případné aplikaci v Austrálii. V tom jim horlivě pomáhali čeští a také v Československu přítomní sověští specialisté na výzvědnou a propagační činnost. Spisovatel a exulant Petr Hrubý je nazýval nebezpečnými snílky z Austrálie. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století pobývali v Praze: Dave Berlin, Robert Noel Ebbels, Helen Ginty, Ken a Beth Gott, Jack Hutson, Stephen a Nita Murray-Smith, Arthur a Kath Pike, Jack Redrop, Ken a Moira Tolhurst, Ian Turner a Bert Williams.⁵⁴ Byli hlavně zaměstnání v Mezinárodním svazu studentstva, v jeho sekretariátu a tiskové a informační službě. Většinou přišli z univerzit v Melbourne a Sydney a byli členy Australské unie studentů. Praha byla sídlem mnoha světových organizací se sovětským vlivem a hrála významnou roli ve Stalinových plánech na rozšíření sféry sovětského vlivu. Prahou také projížděly četné australské delegace na kongresy nebo školení v Moskvě, Varšavě, Budapešti, Bukurešti a Pekingu. Často se zdržely týdny i měsíce. V roce 1950 se k nim přidal Yan Milner.⁵⁵ V roce 1940 dostal místo profesora politologie na univerzitě v Melbourne. Byl známý svými radikálními názory. S manželkou Margot se stali členy Komunistické strany Austrálie a pracovali ve výboru Ligy australsko-sovětského přátelství. Na univerzitě získával nové členy pro komunistickou stranu. Sovětský svaz byl těsně po skončení druhé světové války do značné míry populární pro svůj výrazný podíl na porážce fašismu. V roce 1945 se Milner stal sekretářem na Ministerstvu zahraničních věcí v Austrálii. Stýkal se s členy sovětského velvyslanectví, což ovšem moh-

⁵⁴ Podrobně viz HRUBÝ, Petr: *Agent Jánský – Australan ve službách StB a KGB* (dále jen *Agent Jánský*). *Securitas Imperii*. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, 8, 2001, s. 70–94; Týž: *Nebezpeční snílci. Australská levice a Československo*. Brno 2007.

⁵⁵ Yan Milner se narodil 6. 6. 1911 na Novém Zélandě, zde studoval, dále studoval do roku 1937 v Oxfordu, získal stipendium i v USA. V té době byli mnozí britští studenti v opozici k vládním kruhům, u nichž byly patrné i jisté sympatie k fašismu a nacismu. Sověští agenti získali skupinu mladých univerzitních studentů a ti se brzy dostali na důležitá místa britských a amerických tajných služeb. Zajeli i do Sovětského svazu – s obdivem k sovětské kultuře. Tito mladí vzdělaní lidé, levicovní intelektuálové v západním světě, se po čase vrátili domů, na Nový Zéland a jinde, a účastnili se tam levicových studentských hnutí. Podrobně viz HRUBÝ, P.: *Agent Jánský*.

lo být součástí jeho práce nebo jen společenskou nezbytností. Brzy Milner rezignoval na práci na ministerstvu i na univerzitě a od roku 1947 se stal členem sekretariátu OSN v New Yorku. Jednal na mnoha místech po světě a při tom pracoval pro sovětskou špionáž. Pro spolupráci s rozvědkou byl získán v roce 1949. V roce 1950 Milner odjel do Prahy, poté, co bylo v sovětských výzvědných kruzích rozhodnuto dát ho do některé země v sovětské sféře vlivu v Evropě. V Praze pracoval jako lektor na Univerzitě Karlově. Měl pozici politického emigranta.⁵⁶

Jako obecný zdroj informací o Austrálii sloužily československým státním orgánům vypracovávané přehledy světového tisku ČTK.⁵⁷ Zprávy jsou zaměřeny prioritně na sociálně ekonomické záležitosti, dělnické a komunistické akce.⁵⁸ Pro ilustraci uvádím příklad sociálně ekonomické situace ve druhé polovině čtyřicátých let. V bezprostředním období po druhé světové válce docházelo v Austrálii ke stávkám horníků. Vliv na ně měla i Komunistická strana Austrálie. Komunistický tajemník australského odborového svazu námořníků konstatoval: „Komunisté kontrolují polovinu zemí světa a tak tomu bude i v Austrálii.“⁵⁹ Odborový svaz námořníků vydal zákaz práce na všech lodích, přivážejících uhlí. 4000 dokařských dělníků v Melbourne odmítlo návrh své odborové organizace jednou týdně nepracovat na protest proti zatčení odborářských vůdců. Byla hlášena nespokojenost přístavních dělníků.⁶⁰

6 Závěr

Československá komunistická vláda se snažila mít přehled o exilu v Austrálii a usilovala o úspěšné působení na krajany včetně exulantů. Československý kroužek v Sydney, jako jedinou loajální krajanskou organizaci v Austrálii, se snažila využívat k propagaci komunistického režimu v Česko-

⁵⁶ Detaily o Milnerovi zjistil Petr Hrubý ve výše zmíněné studii. Na Ministerstvu vnitra ČSR byl dne 29. 11. 1960 na něj zaveden svazek. Jako agent dostal krycí jméno Jánský. Byl označen za nelegálního člena KS Austrálie. Spolupracoval s československou a sovětskou rozvědkou. Ve svazku je popsána jeho činnost. Zemřel v Praze v roce 1991.

⁵⁷ NA, fond Přehled světového tisku ČTK.

⁵⁸ NA, fond Přehled světového tisku ČTK, kart. 172, materiál Monitor československého rozhlasu – Zpravodajský přehled, roč. III., v Praze 26. 7. 1949, č. 203, zpráva Stávky horníků.

⁵⁹ NA, fond Přehled světového tisku ČTK, kart. 172, materiál Monitor československého rozhlasu – Zpravodajský přehled, roč. III., v Praze 26. 7. 1949, č. 203, zpráva Stávky horníků. Přepsáno ČTK z anglického Radia Austrálie.

⁶⁰ NA, fond Přehled světového tisku ČTK, kart. 172, materiál Monitor československého rozhlasu – Zpravodajský přehled, roč. III., v Praze 26. 7. 1949, č. 203, zpráva Stávky horníků.

slovensku. Informace o exulantech a jejich kulturních a společenských aktivitách v Austrálii přicházely k vládnoucím silám v Československu postupně, často útržkovitě a byly získávány zprostředkovanými cestami a zdroji.

RESUMÉ

INFORMOVANOST KOMUNISTICKÉ VLÁDY V ČESKOSLOVENSKU O EMIGRANTECH A EXULANTECH V AUSTRÁLII V PADESÁTÝCH A ŠEDESÁTÝCH LETECH 20. STOLETÍ

Relativně obsáhlými písemnými prameny z provenience československého státu, jeho vlády a orgánů jsou materiály vzešlé z činnosti Československého ústavu zahraničního, generálního konzulátu v Sydney a emigrantského Československého kroužku v Sydney. Představitelé těchto institucí spolu oficiálně komunikovali, vzájemně se informovali a v zájmu společného cíle spolupracovali. Československá komunistická vláda získávala rovněž informace o exulantech od své tajné policie, která využívala i zdrojů tajných spolupracovníků z řad civilních obyvatel.

Československá komunistická vláda se snažila mít přehled o exilu v Austrálii a usilovala o úspěšné působení na krajany včetně exulantů. Československý kroužek v Sydney, jako jedinou loajální krajanskou organizaci v Austrálii, se snažila využívat k propagaci komunistického režimu v Československu. Informace o exulantech a jejich kulturních a společenských aktivitách v Austrálii přicházely k vládnoucím silám v Československu postupně, často útržkovitě a byly získávány zprostředkovanými cestami a zdroji.

Klíčová slova: exil, Austrálie, Československo, 20. století

SUMMARY

AWARENESS OF THE COMMUNIST GOVERNMENT IN CZECHOSLOVAKIA ABOUT EMIGRANTS AND EXILES IN AUSTRALIA IN 1950S AND 1960S

A relatively large collection of written sources of the Czechoslovak provenience, its government and institutes, are materials coming from activities of the Czechoslovak Foreign Institute, the Consulate General in Sydney and the emigrant Czechoslovak Club in Sydney. Representatives

of these institutes officially communicated together, informed each other and cooperated because of their mutual goals. Czechoslovak Communist government also received information about exiles from its secret policy, which utilized sources of secret collaborators from ranks of civil inhabitants as well.

Czechoslovak Communist government attempted to have an overview of the exile in Australia and strived for a successful influence on compatriots, exiles included. The Czechoslovak Club in Sydney, as the only loyal organisation in Australia, struggled for the propagation of the Communist regime in Czechoslovakia. Information about exiles and their cultural and social activities in Australia gradually and often sketchily came to leading forces in Czechoslovakia and were acquired through intermediated ways and sources.

Key words: exile, Australia, Czechoslovakia, the 20th century

Translated by Mgr. Hana Ferencová

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: buresovaja@seznam.cz

ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI V AKADEMICKÉM ROCE 2012/2013

Jaroslav Miller

V roce 2012 zastával funkci vedoucího katedry prof. Jaroslav Miller, zástupkyní vedoucího byla prof. Jana Burešová a činnost tajemnice katedry vykonávala dr. Pavlína Kalábková. V průběhu roku 2013 katedra historie uspěla v grantové soutěži vyhlášené MŠMT a jako jediné pracoviště na Filozofické fakultě UP v Olomouci získala tři postdoktorandská výzkumná místa, která budou mít ve střednědobé budoucnosti vysoce pozitivní vliv na kvalitu výzkumu středověkých a raně novověkých dějin a na celkový vědecký výkon katedry. Postdoktorandské pozice obsadili dr. Károly Goda (Maďarsko), který působil několik let v Institutu pro komparativní urbánní dějiny v německém Münsteru (mentor prof. Jaroslav Miller), dr. Michaela Antonín Malaníková (mentor doc. Jan Stejskal), která obhájila dizertační práci na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, a dr. Jan Dvořák (mentorka doc. Radmila Pavlíčková), který dokončil doktorské studium na stejné fakultě.

V akademickém roce 2012/2013 nastoupil do prvního ročníku bakalářského studia opět velmi vysoký počet studentů, a to ve všech otevíraných oborech a kombinacích včetně mezifakultních. V současné době studuje v prvním ročníku ve všech oborech okolo 180 studentů. Katedra historie, spolu s katedrami anglistiky a amerikanistiky, bohemistiky a romanistiky, tak patřila k největším pracovištím na FF UP v Olomouci.

Vynikajícího úspěchu dosáhla katedra historie na poli vědeckého výkonu. V každoročním hodnocení vědeckých výsledků, stejně jako v předcházejících letech, obsadilo pracoviště první místo v kontextu celé filozofické fakulty a podílelo se na celofakultním počtu RIV bodů přibližně jednou sedminou. V individuálním hodnocení se jednotliví členové katedry prof. Pavel Marek, prof. Jaroslav Miller a doc. David Papajík umístili na předních místech v celofakultním srovnání.

V roce 2013 absolvoval doc. David Papajík úspěšné profesorské řízení na univerzitě v Hradci Králové a na jaře roku 2014 převzal jmenovací dekret. V roce 2013 byly úspěšně obhájeny tři dizertační práce, a to Mgr. Lenky Doové, Mgr. Moniky Mandelíčkové a Mgr. Zdeňka Hazdry. Titul PhDr. získal Mgr. Jaromír Marek.

V uplynulém akademickém roce pokračovalo řešení projektu ESF *Inovace studia historických věd na Univerzitě Palackého* v rámci Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost (reg. č. CZ 1.07/2.2.00/28.0025), který bude ukončen v červnu 2014. Zároveň však byl v lednu 2013 zahájen nový projekt OP VK *Konfesijní kultura raného novověku*, na němž se podílí řada členů katedry a doktorandů zabývajících se obdobím starších dějin. Katedra historie se rovněž, prostřednictvím své archeologické sekce, podílí jako partner na ESF projektu *Partnerství ve výzkumu a prezentaci archeologického kulturního dědictví* (CZ 1.07/2.4.00/17.0056), jehož nositelem je Katedra archeologie FF Západočeské univerzity v Plzni. Tento projekt probíhá od 1. 4. 2011 do 31. 3. 2014.

V roce 2013 pokračoval druhým rokem pětiletý projekt GA ČR *Český exil v Austrálii a jeho kultura 1948–1989* (2012–2016), jehož vedením byla pověřena prof. Jana Burešová spolu s prof. Jaroslavem Millerem a prof. Milošem Traplem. Za účelem získání pramenů a literatury absolvovali v březnu a dubnu prof. Burešová a prof. Miller třítydenní badatelskou cestu do Sydney, Canberra a Adelaide. Další projekty financované Grantovou agenturou ČR byly v roce 2013 zahájeny, pokračovaly či vstoupily do své závěrečné fáze. Ukončen byl projekt *Soupis narativních pramenů městské historiografie na Moravě do roku 1800*, jehož řešitelem je prof. Jaroslav Miller. Jeden z hlavních výstupů projektu, databáze pramenů městského dějepisectví, je volně přístupný na webové stránce www.urbanhistoriography.cz. Naopak zahájen byl čtyřletý projekt doc. Antonína Kalouse a doc. Jana Stejskala *Preláti na cestách: Kulturní a sociální kontakty pozdně středověké Evropy*.

Vytrvale se zvyšující vědecký výkon katedry přináší bohaté publikační výstupy jak ve formě studií v mezinárodních i tuzemských odborných časopisech, tak ve formě monografických zpracování dílčích historiografických témat. Několik členů katedry historie (doc. K. Konečný, prof. J. Burešová, prof. M. Trapl, dr. M. Viktorčík, dr. P. Kalábková) se podílelo na dokončení rukopisu a vydání objemné monografie *Dějiny Uničova*. Prof. Trapl, prof. Marek a doc. Konečný vydali také odbornou životopisnou knihu *Politik dobré vůle: Život a dílo msgr. Jana Šrámka* jako výstup z grantu GA ČR.

Jako každý rok bylo uspořádáno katederní kolo Studentské vědecké konference, ze kterého byli vysláni do celostátního kola dva studenti – Aleš Zapletal a Monika Turynová. Celostátní kolo proběhlo ve dnech 11.–12. 4. 2013 v Plzni, kde uspěla Monika Turynová, jejíž příspěvek bude publikován v konferenčním sborníku.

Katedra také pokračovala v tradici pořádání exkurzí. V květnu 2013 sekce archeologie uspořádala pro studenty archeologie a historie zahraniční od-

bornou exkurzi do Turecka. Od 12. do 24. května projeli západní turecké pobřeží a navštívili Istanbul, Gallipoli, Tróju, Pergamon, Efes, Izmir, Milétos, Didymu, Afrodisias, Pamukkale, Hieropolis a Nicaïu. Exkurze se účastnilo 22 studentů archeologie a historie a vedli ji dr. P. Kalábková a dr. J. Peška. Na její přípravě a programu se podíleli Mgr. M. Plaštiaková a Mgr. P. Zajíček. Na přelomu července a srpna 2013 proběhla tradiční vodácká exkurze katedry historie vedená doc. J. Stejskalem. Tentokrát se po letech vrátila na Vltavu, jejíž povodí se rychle vyrovnalo s největšími potížemi, které způsobily červnové povodně. Součástí exkurze, mimo tradičních cest po památkách horního Povltaví, byla i návštěva vysebrodské části přeshraniční Zemské výstavy, jíž se účastnila vedle rakouských i čtyři česká města.

prof. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: rektor@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHEOLOGIE NA KATEDŘE HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI ZA AKADEMICKÝ ROK 2012/2013

Pavčina Kalábková

V roce 2013 pokračovala archeologická sekce ve stabilizaci své pozice na Univerzitě Palackého v Olomouci. Jednak byla obhájena stávající akreditace studijního oboru archeologie – dvouoborová v bakalářském stupni v rámci studijního programu Humanitní studia, jednak byla nově získána akreditace studijního oboru archeologie – jednooborová v bakalářském stupni, v prezenční i kombinované formě, a to v rámci samotného studijního programu Archeologie.

Důležitým počinem sekce byl získání Pověření k provádění archeologických výzkumů pro Univerzitu Palackého v Olomouci od Ministerstva kultury ČR a uzavření Dohody o provádění archeologických výzkumů s Akademií věd ČR. Pověření a Dohodu prozatím získala na dobu tří let, s možností provádění badatelských výzkumů na území střední Moravy a tzv. Malé Hané. Odbornými garanty dohody se stali pracovníci sekce – doc. E. Droberjar a dr. P. Kalábková.

Odborné praxe byly v roce 2013 opět rozděleny do dvou skupin. První probíhala celoročně a byla realizována v archeologických laboratořích katedry historie a Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště Olomouc (dále jen NPÚ Olomouc). Studenti se zde podíleli na dokončení zpracování materiálu z tzv. Uničovské sbírky Vlastivědného muzea v Olomouci. Konzervovali, inventovali a dokumentovali archeologický materiál získaný při různých archeologických výzkumech Městského muzea v Uničově ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století. Tento materiál byl pak následně použit v monografii o dějinách města (*Uničov. Historie moravského města*, Uničov 2013) a ve dvou stálých muzejních expozicích v Uničově – Vodní brance a Radniční věži (viz dále). Studenti také laboratorně zpracovávali materiál z výzkumů Dolního náměstí v Olomouci pro NPÚ Olomouc. Mimo konzervace a evidence jednotlivých artefaktů v laboratoři NPÚ Olomouc se podíleli i na zpracování získaného archeobotanického materiálu, který pro NPÚ Olomouc analyzuje Mgr. Z. Vaněček z Přírodovědecké fa-

kultury UP v Olomouci. Další materiál k laboratornímu zpracování poskytl Archeologické centrum Olomouc – jednalo se o artefakty získané při povrchových sběrech na trase plynovodu Přerov – Kroměříž, materiál z výzkumu v Olomouci – Slavoníně, Arbesově ulici atd.

Letní terénní odborné archeologické praxe probíhaly formou exkavací ploch na již dlouhodoběji zkoumaných lokalitách Jevíčko – Předměstí, Bezuchov – Dřevohostický les a Dolní Věstonice – Pavlov. Výzkum v Jevíčku byl realizován pod vedením doc. E. Droberjara ve spolupráci s Katedrou archeologie Filozofické fakulty Univerzity v Hradci Králové a odkryl další část pohřebiště a sídliště z doby římské. Výzkum v Bezuchově vedl dr. J. Peška a byl realizován společně s Archeologickým centrem Olomouc a Katedrou archeologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Byl dokončen výzkum mohyly č. 2 ze závěru eneolitu a zkoumán prostor mezi jednotlivými mohylovými náspy.

Výzkum v Pavlově – Dolních Věstonicích byl realizován společně s Archeologickým ústavem České akademie věd v Brně a Ústavem antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně pod vedením prof. J. Svobody a dr. M. Nováka. V letošním roce byl zkoumán prostor pod plánovanou budovou nově vznikajícího muzea a bylo objeveno další osídlení ze střední fáze mladého paleolitu (gravettien). V rámci doplňkových praxí se studenti archeologie účastnili i dalších archeologických výzkumů na střední Moravě – například výzkumu lokality Moravičany – hřbitov nebo Šternberk – hrad pod vedením NPÚ Olomouc či povrchových sběrů na trase plynovodu Přerov – Kroměříž pod vedením Archeologického centra v Olomouci a na dalších menších výzkumech.

Sekce archeologie se podílela také na několika grantových projektech. Druhým rokem byl realizován projekt ESF OPVK *Partnerství ve výzkumu a prezentaci archeologického kulturního dědictví* (CZ 1.07/2.4.00/17.0056). Kromě realizovaných odborných praxí studentů a několika výměnných stáží odborných pracovníků jednotlivých partnerských organizací (Archeologického centra Olomouc, Katedry archeologie FF ZČU v Plzni a Západočeského muzea v Plzni), uspořádala sekce i dva workshopy: 14.–15. 3. 2013 Užívané metody kresebné dokumentace movitých archeologických nálezů II. – Kamenná industrie; 7.–8. 11. 2013 Užívané postupy konzervace artefaktů z kovových a organických materiálů. Na realizaci projektu se podíleli dr. P. Kalábková, Mgr. M. Plaštiaková, Mgr. I. Vostrovská a doc. E. Droberjar.

Druhým realizovaným projektem je projekt ESF OPVK *Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého* (CZ.1.07/2.2.00/28.0025). Byly připraveny a realizovány v nové podobě předměty doplňkových odborných

praxí studentů archeologie, historie a archivnictví (Dokumentace a evidence archeologických nálezů 1–4 a Odborná praxe 2). Na projektu se podílely dr. P. Kalábková, Mgr. M. Plaštiaková, Mgr. I. Vostrovská a do realizace se zapojili i různí odborní pracovníci z olomouckých či jiných tuzemských odborných archeologických pracovišť.

Dalším projektem byly *Dějiny Uničova*. Projekt byl financován městem Uničov a sekce mu věnovala první polovinu roku. V jeho rámci byl dokončen rukopis archeologické části monografie *Uničov. Historie moravského města*, dokončena konzervace, evidence a dokumentace uničovské muzejní sbírky, připraveny stálé archeologické expozice ve Vodní brance a v Radniční věži v Uničově a v termínu 5.–7. června 2013 realizována ve spolupráci sekce, města a společnosti Archaia Brno odborná archeologicko-historická konference *FUMA 2013 – Počátky měst*. Projekt za archeologickou sekci zabezpečovaly dr. P. Kalábková, Mgr. M. Plaštiaková, Mgr. I. Vostrovská.

Další, tentokrát institucionální projekty řešili jednotlivě členové sekce – dr. P. Kalábková: Fond pro podporu vědecké činnosti FF UP – *Pozdněneolitická sídelní strategie na území střední Moravy*; doc. E. Droberjar: IGA – *Malá Haná. Paměť krajiny*; dr. J. Peška: publikační grant FF UP – *Mladší a pozdní eneolit na Moravě*. Sekce pod vedením doc. E. Droberjara také v termínu 30. 5. 2013 uspořádala konferenci *Úsměvy archeologie*.

Pracovníci sekce realizovali i několik zahraničních pracovních stáží. V rámci Erasmus přednášeli na archeologických pracovištích univerzit doc. E. Droberjar v polském Rzeszówě a Mgr. I. Vostrovská v německém Tübingenu. V rámci institucionálního projektu FF UP byl v německém Halle na měsíční pracovní stáži dr. J. Peška. Účastnili se i různých odborných tuzemských i zahraničních konferencí a připravili rukopisy článků do odborných periodik a příspěvků do monografií a sborníků z konferencí. Dr. J. Peška navíc připravil a vydal odbornou monografii a studijní text jako součást svého připravovaného habilitačního řízení. Sekce se rovněž podílela na vydání dvou čísel odborného časopisu IANSA.

Díky finančním příspěvkům z projektů ESF a z výdělečné činnosti archeologické laboratoře získala sekce lepší technické vybavení. Nově byly pořízeny detektory kovů, nářadí na archeologické výzkumy, dovybavena fotolaboratoř (nová pozadí a pomůcky k fotografování), ke konzervaci kovů bylo pořízeno pískovací zařízení s příslušenstvím a nakoupeno větší množství pomůcek a spotřebního materiálu pro archeologickou laboratoř. Bylo zakoupeno také větší množství knih do odborné knihovny sekce archeologie.

Mgr. Pavína Kalábková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: pavlina.kalabkova@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI SEKCE ARCHIVNICTVÍ NA KATEDŘE HISTORIE FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI V AKADEMICKÉM ROCE 2012/2013

Věra Slavíková¹

Podzim 2012 přinesl dlouho připravovanou změnu – vedle jednooborového bakalářského studia archivnictví, zahájeného v září 1994, se poprvé se otevřela možnost studovat archivnictví také v kombinaci s jinými obory vyučovanými na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Do prvního ročníku v akademickém roce 2012/2013 nastoupilo 19 studentů archivnictví (13 jednooborových, šest dvouoborových). Ve druhém ročníku studovalo devět posluchačů, ve třetím pak čtyři studentky, z nichž tři složily státní závěrečnou zkoušku a obhájily své bakalářské diplomové práce.

Garantem studia obou forem archivnictví je doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. Výuku pomocných věd historických, archivnictví, dějin správy a dalších předmětů studia zajišťovali zejména kmenoví členové sekce PhDr. Karel Chobot, Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D. a Mgr. Miroslav Myšák, zastupující Mgr. Kateřinu Lerchovou, která byla na mateřské dovolené. Z členů katedry, zaštiťujících základní předměty oboru, je dále třeba připomenout PhDr. Karla Podolského a PhDr. Michaela Viktoríka, Ph.D. a externisty PhDr. Bohdana Kaňáka, Ph.D. a PhDr. Jana Šmerdu. Sekci archivnictví personálně posílila interní doktorantka Mgr. Hana Pilařová a Mgr. Věra Slavíková, která byla přijata již v lednu 2012 na odborné místo vzniklé díky projektu ESF Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého (2012–2014, CZ1.07/2.2.00/28.0025).

V rámci tohoto projektu zajišťovali pracovníci sekce jednu z klíčových aktivit, nazvanou Historie v terénu a podíleli se také na zajištění praxe, a to konkrétně v Arcibiskupské knihovně, kde se dva či čtyři posluchači podíleli na katalogizaci starých tisků.

Část projektu nazvaná Historie v terénu nabídla zájemcům během obou semestrů deset kurzů (24, 48, 96 či 120 vyučovacích hodin za 2–5 kreditů).

¹ Za spolupráci při zjišťování informací děkuji Mgr. Janě Oppeltové, Ph.D., PhDr. Karlu Chobotovi, Mgr. Lence Pavlíkové a Martinu Žižlavskému.

Ve většině těchto seminářů se jejich účastníci z řad studentů archivnictví či historie věnovali pořádání, evidenci a dokumentaci písemných či hmotných pramenů uložených mimo paměťové instituce. Studenti se tak mohli seznámit s dokumenty uloženými povětšinou v institucích římskokatolické církve (farní knihovny, soubory not a archiválií, liturgické textilie, drobné sakrální památky, litinové kříže)² a svou prací tak přispět k záchraně a lepšímu poznání těchto dosud neznámých pramenů.

Výsledkem úsilí studentů ale nebyly jen soupisy či katalogy předmětů určené pro potřeby vlastníka, ale například účastníci kurzu zaměřeného na evidenci liturgických předmětů a popis heraldických památek³ svou práci představili odborné i laické veřejnosti. Stalo se tak prostřednictvím výstav Krása důstojnosti a Důstojnost krásy, které byly instalovány v Arcibiskupském paláci a v kryptě katedrály sv. Václava v Olomouci ve dnech 8. května – 28. září 2013, a k nimž pro zájem pořadatele vyšly i dvě drobné brožurky. Zajímavé byly i výsledky výzkumu pamětníků (tzv. orální historie) zaměřeného na opravy sakrálních památek před rokem 1989.⁴ Ze seminářů a praxí specializovaných na práci s konkrétním materiálem v rámci této aktivity se vymyká týdenní studijní pobyt v klášteře premonstrátů v Teplé, kde jsou účastníci seznamováni s touto památkou ze tří různých úhlů pohledu – památkáře, historika a historika dějin umění.⁵

Na podzim roku 2012 byly vyhlášeny výsledky studentské vědecké soutěže České archivní společnosti (dále jen ČAS) o cenu univ. prof. PhDr. Sáši Duškové, DrSc., zaměřené na pomocné vědy historické, kde byla 3. místem oceněna práce absolventky Jaroslavy Hatákové.⁶ V akademickém roce 2012/2013 se konal jubilejní 10. ročník této soutěže. Z rozhodnutí odborné komise, vyhlášené 27. listopadu 2013, se původní bakalářské práce Michala

² Jedná se o následující předměty: Ošetření pořádání a katalogizace sbírek notového materiálu (šest absolventů), Katalogizace starých tisků diecézní knihovny Litoměřice (10 absolventů), Pořádání a zpracování farní knihovny Jiřikov (šest absolventů), Revize historického fondu děkanské knihovny Hořice (devět absolventů), Dokumentace a popis funerálních památek (osm absolventů), Katalogizace knih v programu Clavius (10 absolventů), Fyzická ochrana historických knižních fondů na příkladu Kláštera premonstrátů Teplá (18 absolventů).

³ Evidence bohoslužebných předmětů, soupis a dokumentace historických nápisů a heraldických památek (devět absolventů).

⁴ Praktický výzkum metodami orální historie (18 absolventů).

⁵ Stavební památka – porozumění a dokumentace kulturně-historického fenoménu (na příkladu premonstrátské kanonie v Teplé, 13 absolventů).

⁶ HATÁKOVÁ, Jaroslava: *Dějiny a katalog historického fondu arciděkanské knihovny v Kutné Hoře*. Olomouc 2011 (bakalářská práce obhájená na Katedře historie FF UP v Olomouci).

Jároše a Aděly Skoumalové umístily v oboru archivní teorie a praxe na prvních dvou místech.⁷

Vedle studijních povinností se jednotlivé ročníky posluchačů archivnictví zúčastnily exkurzí do různých typů archivů,⁸ na nichž se podílela i olomoucká studentská sekce ČASu, založená v roce 2010. Organizovala i neformální setkání archivářů, a to zejména tradiční pasování archivářů, které se konalo poslední říjnový víkend. V pátek 26. října 2012 se setkali studenti 2. a 3. ročníku spolu s absolventy a připravili úkoly pro adepty z prvního ročníku. V sobotu si nejprve všichni účastníci prohlédli expozici na zámku v Kuníně a následně přijali pozvání na návštěvu Státního okresního archivu v Novém Jičíně, kde se jim věnoval ředitel PhDr. Karel Chobot. Večer se i přes nepřízeň počasí konalo slavnostní uvedení tří zástupců prvního ročníku do stavu archivářského. Ještě do konce roku 2012 se studentská obec archivářská sešla při mikulášském večírku a plese katedry historie. Na ně v letním semestru navázaly již zmíněné exkurze do archivů různých typů či výprava do Tovačova, stejně tak jako účast posluchačů archivnictví na dalších akcích organizovaných katedrou historie.

Mgr. Věra Slavíková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: vera_slavikova@centrum.cz

⁷ Na prvním místě se umístil JÁROŠ, Michal: *Rímskokatolický farský úřad v Hybiach* (1675–1968). Olomouc 2012–2013 (bakalářská práce obhájená na Katedře historie FF UP v Olomouci). Na druhém pak SKOUMALOVÁ, Adéla: *Archiv obce Skalička 1831–1945* (1950). Olomouc 2013 (bakalářská práce obhájená na Katedře historie FF UP v Olomouci).

⁸ Národní archiv v Praze (ZS 2012), Moravský zemský archiv v Brně, Archiv města Brna, Archiv Masarykovy univerzity v Brně (květen 2013) a Státní okresní archiv Nový Jičín (říjen 2012).

ZPRÁVA O ČINNOSTI CENTRA PRO ČESKOSLOVENSKÁ EXILOVÁ STUDIA (CČES) PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLMOUCI ZA LÉTA 2011–2013

Jana Burešová – Karel Konečný

Prioritní náplň činnosti CČES na období let 2012–2016 je definována vědeckovýzkumným projektem přijatým Grantovou agenturou České republiky s názvem Český exil v Austrálii a jeho kultura (1948–1989). Řešiteli projektu jsou Jaroslav Miller, Miloš Trapl a Jana Burešová. Emigrace a exil z Československa do Austrálie stál dosud na okraji hlubšího výzkumného zájmu historiků i dalších společenskovědních pracovníků. V tomto směru jde o práci na zcela novém poli. Pramenný materiál k tématu se nachází jednak v České republice (Národní archiv v Praze, především fondy Československý ústav zahraniční I. a II., Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze, fond Austrálie, Náprstkovo muzeum v Praze, zde je k dispozici několik málo písemností z pozůstalostí exulantů, cenná je především knihovna Libri prohibiti, Centrum pro československá exilová studia při katedře historie FF UP v Olomouci, fond Petr Hrubý a fond Rada svobodného Československa), jednak v Austrálii. Velmi cennou prvotně průzkumnou a přípravnou práci v samotné Austrálii provedl v letech 2010–2011 Jaroslav Miller při svém dlouhodobém pracovním pobytu v Perthu. Získal přímé kontakty na řadu osobností českého exilu, jejich spolky, sdružení a redakce v Perthu, Sydney, Canberře, Adelaide a Melbourne. Při pracovních cestách do Austrálie jsou studovány jednak materiály v oficiálních institucích (Národní knihovny v Canberře, Sydney a Perthu, Národní archiv v Canberře), hlavně pak archivy spolků (např. Sokol Sydney) a různé písemnosti z kulturní a osvětové práce představitelů českého exilu, nacházející se často v jejich osobních archivech. Pracovníci projektu pořizují fotodokumentaci pramenného materiálu s cílem (který je jedním z vytýčených úkolů na projektu) vytvořit v rámci olomouckého exilového centra fond Český exil v Austrálii.

Do projektu jsou zapojeni zainteresovaní studenti historických oborů, kteří v širším kontextu na dané téma zpracovávají své kvalifikační práce, od bakalářských až po doktorské dizertace.

V návaznosti na uplynulé období let 2009–2010 pokračovala a intenzivně se rozvíjela participace CČES (prostřednictvím doc. PhDr. K. Koneč-

ného, CSc.) na interním grantovém projektu Univerzity obrany v Brně s názvem Možnosti využití vojenské historie k přípravě studentů Univerzity obrany k formování požadovaných osobních vlastností na příkladech významných osobností a třetího odboje (vedeném hlavním řešitelem prof. PhDr. F. Hanzlíkem, CSc.). Oba výše zmínění historikové podnikli v květnu 2013 týdenní cestu do Londýna, kde spolu s Dr. I. Polley studovali v britském Národním archivu některé materiály vztahující se k činnosti československého vojenského exilu ve Spojeném království po druhé světové válce. V Londýně rovněž navštívili gen. F. Schwarze, od kterého převzali soukromou sbírku dokumentů a dobových fotografií (poté uloženo v archivu ČČES). Výsledkem několikaletého výzkumu dané problematiky jsou dvě kolektivní monografie (uvedené v souhrnné bibliografii na závěr této zprávy). V další etapě výzkumu tematicky soustředěného na vojenský exil je na rok 2014 plánována cesta do některých archivů a institucí v USA, kde byly lokalizovány další zajímavé zdroje, českým historikům doposud neznámé či nepřístupné. V této souvislosti je rovněž plánováno doplnění fondů a sbírek v archivu ČČES o tiskovinu vydávanou Československou Národní radou v Americe, jejíž fotoreprodukce budou pořízeny v USA. Vojenský exil z Československa po roce 1939 je rovněž tematizován v magisterských diplomových a dizertačních pracích studentů magisterského studia a doktorského studijního programu na Katedře historie FF UP v Olomouci. Jejich obhájení je plánováno na léta 2014–2015.

Souhrnná bibliografie ČČES za léta 2011–2013:

BUREŠOVÁ, Jana: *Zdroje informací o Austrálii v období první Československé republiky*. In: *Historica Olomucensia*, 44, Sborník prací historických, XXXII, 2013, s. 115–132.

BUREŠOVÁ, Jana: *Vystěhovalectví z Československa do Austrálie v podmínkách světové hospodářské krize (1929–1932)*. *Moderní dějiny*, 2013, č. 2, v tisku.

BUREŠOVÁ, Jana: *Informovanost komunistické vlády v Československu o emigrantech a exulantech v Austrálii v padesátých a šedesátých letech 20. století*. In: *Historica Olomucensia*, 46, Sborník prací historických, XXXV, 2014, s. 197–219.

BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Obraz československého emigrantského prokomunistického spolku ve druhé polovině 20. století – Československý kroužek v Sydney v Austrálii*. *Acta Historica Universitatis Silesianae Opatoviensis*, 6, 2013, v tisku.

- MILLER, Jaroslav: *Neznámý příběh českého exilu I.: Josef Kučík a Sdružení Lidé dobré vůle v Západní Austrálii, 1950–1969*. Moderní dějiny, 2012, č. 2, s. 211–233.
- MILLER, Jaroslav: *Neznámý příběh českého exilu II.: Československé sdružení v Západní Austrálii 1968–1989*. Moderní dějiny, 2013, č. 1, s. 207–222.
- MILLER, Jaroslav: *České exilové divadlo v Austrálii 1948–1989*. Moderní dějiny, 2013, č. 2, v tisku.
- HANZLÍK, František – KONEČNÝ, Karel – POLLEY, Ivana: *Československá obec legionářská v exilu 1949–1989*. Praha 2013.
- HANZLÍK, František – KONEČNÝ, Karel – POLLEY, Ivana: *Czechoslovak Association of Legionnaires in Exile 1949–1989*. Prague 2013.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: buresovaja@seznam.cz
kone.k@centrum.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI KABINETU REGIONÁLNÍCH DĚJIN PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLMOUCI ZA OBDOBÍ LET 2011–2013

David Papajík

Ve sledovaném období rozvíjel Kabinet regionálních dějin při Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci aktivity z předešlého období.

Nejdříve se podíváme na personální zabezpečení Kabinetu, následně se zaměříme na publikační, přednáškové a další aktivity Kabinetu.

V letech 2011–2013 působili v Kabinetu dva kmenoví pracovníci, a to doc. PhDr. David Papajík, Ph.D. a PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. S nimi udržovali pracovní kontakt emeritní členové Kabinetu prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. a doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc. Svěží vítr do činnosti Kabinetu přinesli doktoranti přidělení do Kabinetu – Mgr. Pavla Dubská, Mgr. Zuza-na Haraštová a Mgr. Petr Zajíček. Intenzivní pracovní kontakty (vzhledem k některým projektům) pojily s Kabinetem i další olomouckou doktorantku Mgr. Michaelu Kollerovou. Výuku regionálních dějin pro jednooborové i dvouoborové historiky a archiváře (případně archelogy) vedl doc. D. Papajík. Pokud bych měl shrnout úroveň zájmu studentů o regionální dějiny, tak lze konstatovat, že pořád trvá, ovšem často není založen na odborném základě. Bohužel musím přiznat, že ve výuce úroveň referátů k regionálním dějinám (až na světlé výjimky) klesá. Jedná se spíše o průměrná vystoupení, v některých případech pak o vystoupení zcela katastrofální, kdy studenti nejsou schopni pro přípravu referátu nastudovat adekvátní literaturu či vycházejí z jediného zdroje a dokonce v některých případech nedokáží text referátu v hodině ani přečíst. Ve zvláště „těžkých“ případech jsem musel sáhnout k nepopulárnímu zákroku, kdy studenti byli nuceni referát přednést znovu a lépe na další hodině.

Pasáže o publikační aktivitě členů Kabinetu nemůžeme začít ničím jiným než skvělou zprávou. V roce 2011 se konečně podařilo dokončit realizaci projektu *Historického místopisu Moravy a Slezska v letech 1848–1960* vydáním posledního XVI. svazku (ve skutečnosti při započítání úvodního nečí-

slovaného svazku se jedná o sedmnáctisvazkové dílo).¹ Vzhledem k tomu, že s realizací celého projektu se začalo počátkem šedesátých let 20. století, jedná se o ukončení díla, které bylo vytvářeno téměř 50 let.² Připomeňme si některé základní údaje o *Historickém místopise*. První myšlenky na vznik díla se objevily v roce 1961 (doc. Josef Bieberle). Následně v letech 1962–1963 bylo postupně budováno při Katedře historie na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci pracoviště, Kabinet regionálních dějin, které mělo vydávání *Historického místopisu* autorsky a redakčně zaštitovat. I když byl vznik díla zajišťován mnoha spolupracovníky a spoluautory, rozhodující roli v něm hráli tři hlavní autoři: prof. M. Trapl, doc. J. Bartoš a doc. J. Schulz.

Po úvodních třech svazcích *Historického místopisu*, které se svým charakterem lišily od ostatních, přišly na řadu i „klasické“ svazky *Historického místopisu*, kterých vyšlo v letech 1972–2011 celkem 14 (jedná se o svazky III.–XVI.). Co v nich můžeme nalézt? Jedná se především o určitý typ naučného slovníku, příručky či pomůcky pro uživatele. V těchto svazcích jsou shromážděny údaje o hospodářském, politickém a kulturním vývoji v jednotlivých obcích a oblastech (okresech). Historický místopis je zpracováván jako topograficko-historický slovník, který obsahuje základní údaje o topografickém, demografickém, správním, hospodářském, politickém a kulturním vývoji pro jednotlivé obce a okresy. Historický místopis si neklade nárok na úplnost nejdůležitějších údajů. V rámci těchto 14 svazků je kladen největší důraz na období let 1848–1948, přesah do roku 1960 není sledován tak podrobně, jak si původně autoři projektu mysleli. Základním časovým mezníkem v *Historickém místopise* je rok 1948 (tj. ještě před územní reorganizací z roku 1949). Každý politický či správní okres z roku 1948 tvoří samostatnou jednotku. Rozsah jednotlivých hesel byl určen velikostí a významem sídla, tedy o větším sídle je i více údajů v *Historickém místopise*. Důležitou zásadou ve všech svazcích byla srovnatelnost záznamů pro všechny jednotky na Moravě a ve Slezsku. Tím byla určena rozhodující role tištěných pramenů, jenom z nich bylo možno získat srovnatelné údaje pro všechny sledované lokality. Cílem textu byla maximální přehlednost a minimální nároky na rozsah hesel.

V každém díle nalezneme popis správního vývoje okresů a obcí, demografické údaje (o počtu obyvatel, jejich národnosti, náboženství podle sčítání lidu v příslušných letech), ekonomická data o průmyslových podnicích, zemědělství, dopravě, zdravotnictví a finančnictví. Jsou zde výsledky parla-

¹ BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1948–1960*. Svazek XVI. (okresy Ostrava, Fryštát, Hlučín). Olomouc 2011.

² Nejstarší svazek vyšel v roce 1966. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Územně správní vývoj státních a společenských institucí a organizací na Moravě a ve Slezsku v letech 1848–1960*. Ostrava 1966.

mentních voleb, přehled spolků, škol, náboženských a kulturních organizací, časopisů, uvedeny jsou i významné osobnosti a nejdůležitější literatura, která k vývoji regionů vyšla. Důležité přehledy jsou uváděny i v tabulkách. Přílohou jsou mapy okresů i jejich umístění v rámci Moravy.

Trojice hlavních autorů by nikdy nebyla schopna takto rozsáhlé dílo vytvořit bez pomoci desítek spolupracovníků z moravských a slezských archivů, muzeí a dalších historických pracovišť, kteří zpracovávali podklady pro jednotlivé svazky. Byl vytvořen rozsáhlý aparát údajů o každém okrese a obci (lístkový katalog), ze kterého se do tištěné podoby jednotlivých svazků dostaly pouze nejdůležitější údaje.³

Při příležitosti zakončení tohoto projektu se konalo v roce 2012 několik akcí, z nichž můžeme připomenout křest XVI. svazku v Ostravě (účast prof. M. Trapl, doc. J. Schulz, dr. M. Viktořík), televizní diskuzi v pořadu Události v regionech na ČT1 (účast doc. D. Papajík) a vystoupení v televizní diskusi na olomoucké regionální televizi ZZIP (účast prof. M. Trapl, doc. J. Schulz, doc. D. Papajík, dr. M. Viktořík, v záběrech se mihli i někteří doktoranti).

Po skončení projektu *Historického místopisu* má Kabinet jediný dlouhodobý projekt (od roku 2003), kterým je projekt Knihnice Locus, jehož cílem je odborně zpracovávat dějiny obcí. Ve sledovaném období se podařilo vydat v roce 2011 osmý svazek Knihnice Locus (*Dějiny obce Stará Ves*. Stará Ves 2011), další svazky se připravují.

Kromě tohoto dlouhodobého výzkumného záměru bylo v Kabinetu realizováno několik dílčích badatelských projektů. Nadále pokračoval výzkum pevnostního města Olomouce a modernizace Olomouce ve druhé polovině 19. století. Kabinet na těchto badatelských tématech spolupracoval s Centrem urbánních dějin při Katedře historie FF UP. V rámci Kabinetu se realizoval výzkum židovské komunity v novodobých dějinách Olomouce. Slibné náběhy zaznamenal výzkum dějin olomoucké univerzity. Členové Kabinetu a někteří vybraní doktoranti se podíleli na významném grantovém úkolu primárně realizovaném Centrem urbánních dějin pod názvem Soupis písemných památek městského dějepisectví Čech, Moravy a Slezska do roku 1800 (etapa I. Morava), který má úzkou vazbu na problematiku regionálních dějin. V roce 2013 byly vydány obsáhlé dějiny města Uničova, na nichž se autorsky spolupodíleli prof. M. Trapl a dr. M. Viktořík.

³ K vývoji celého projektu a jeho realizaci PAPAJÍK, David: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 – přípravy, problémy, realizace, dokončení*. Jižní Morava, 48, 2012, sv. 51, s. 124–133.

Za velký úspěch členů Kabinetu je možno považovat skutečnost, že se v roce 2012 podařilo prosadit se studií o regionálních dějinách v České republice do prestižního britského časopisu zařazeném do databáze Erih, kategorie INT2 nazvaného *The Local Historian* (PAPAJÍK, David: *The past, present and future of regional history in the Czech Republic*).

V roce 2013 obdržel prof. M. Trapl čestné občanství města Hustopečí u Brna za spolupráci na vydání odborné monografie o zmíněném městě.

Členové Kabinetu realizovali mimo jiné přednášky s regionální tematikou pro veřejnost (Muzeum vězeňství v Uničově, Sociální odbor Magistrátu města Olomouce, základní a střední školy v regionu, další muzea a vlastivědné společnosti).

Na závěr přinášíme přehled (výběr) nejdůležitějších prací kmenových pracovníků Kabinetu s vazbou na problematiku regionálních dějin:

PAPAJÍK, David: *Dějiny obce Stará Ves*. Stará Ves 2011.

PAPAJÍK, David: *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století*. České Budějovice 2011.

PAPAJÍK, David: *The Research Library in Olomouc: Its Beginnings, Development, and Book Collections*. Slavic & East European Information Resources (USA, Stanford), 12, 2011, č. 2–3, s. 145–155.

PAPAJÍK, David: *The past, present and future of regional history in the Czech Republic*. *The Local Historian* (Velká Británie), 42, 2012, č. 1, s. 69–72.

PAPAJÍK, David: *Několik problémů z dějin města Ostravy v 15. století a pokus o jejich řešení*. Slezský sborník, 110, 2012, č. 1–2, s. 91–104.

PAPAJÍK, David: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 – přípravy, problémy, realizace, dokončení*. Jižní Morava, 48, 2012, sv. 51, s. 124–133.

VIKTOŘÍK, Michael: *Táborová pevnost Olomouc. Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*. České Budějovice 2011.

VIKTOŘÍK, Michael: *Litovelský cukrovar – příspěvek k dějinám významného moravského podniku*. Prameny a studie, 47, 2012, s. 303–317.

VIKTOŘÍK, Michael a kol.: *Moravská města na prahu moderní doby (každodennost obyvatel moravských metropolí 19. a počátku 20. století)*. Brno 2013.

VIKTOŘÍK, Michael a kol.: *Uničov, historie moravského města*. Uničov 2013.

VIKTOŘÍK, Michael (spolu s Libuší Hrabovou): *Vila Gisely Krickové a Pavlíny Neumannové v Olomouci, na třídě Spojenců 10*. Vlastivědný věstník moravský, 65, 2013, s. 261–268.

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: david.papajik@upol.cz

Katedra historie
Filozofická fakulta
Katolícká univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok

ZPRÁVA O ČINNOSTI CENTRA DĚJIN KŘESŤANSKÉ POLITIKY PŘI KATEDŘE HISTORIE FF UP V OLOMOUCI ZA OBDOBÍ LET 2011–2013

Pavel Marek

Centrum dějin Křesťanské politiky ve své činnosti v letech 2011–2013 navazovalo na aktivity rozvíjené v předchozím období let 2009–2010. Hlavní pozornost byla soustředěna na dokončení dvou grantů GAČR řešených na jeho půdě: Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938 (č. 409/08/0009, hl. řešitel prof. PhDr. Pavel Marek, Ph.D., na léta 2008–2011) a Monsignore ThDr. h. c. Jan Šrámek – život a dílo (č. 409/09/0218, hl. řešitel prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc., na léta 2009–2012). Tištěné výstupy z obou grantů jsou prezentovány v přehledu publikační činnosti členů Centra a jako svazky v jeho ediční řadě (viz níže). V roce 2012 jsme grantové agentuře předložili návrh nového grantu sledujícího syntetizaci českého křesťansko-sociálního a lidoveckého hnutí v 19. a 20. století, jenž však přes nepochybnou nosnost záměru a precizní zpracování nebyl bohužel přijat. Tato skutečnost se negativně promítla do redukce aktivit Centra v roce 2013.

Vlastní konference Centrum v tomto období neuspořádalo, ale jeho členové přednesli příspěvky vzniklé na jeho půdě na domácích a zahraničních konferenčních jednáních. Uvádíme jejich přehled:

- březen 2011: Mořkov u Valašského Meziříčí, pořadatel Ústředí Orla – konference k výročí zdejší TJ Orel – přednáška Jan Šrámek a Orel – prof. Dr. Miloš Trapl, CSc.
- duben 2011: Ostrava, pořadatel Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě – konference o dělnictvu v 19. a 20. století – diskusní příspěvek o křesťansko-sociálním hnutí – prof. Dr. Miloš Trapl, CSc.
- květen 2011: Olomouc, pořadatel Vlastivědná společnost muzejní – přednáška Spolupráce Jana Šrámkova s Antonínem Cyrilem Stojanem – prof. Dr. Miloš Trapl, CSc.
- listopad 2011: Praha, pořadatel Historický ústav AV ČR – Teorie a praxe sociálního státu v Evropě ve 20. století – přednáška Koncept sociálního státu v pojetí českých křesťanských sociálů – prof. Dr. Pavel Marek, Ph.D.
- březen 2012: Olomouc, pořadatel Vlastivědná společnost muzejní – přednáška P. František Hála – prof. Dr. Miloš Trapl, CSc.

- květen 2012: Praha, pořadatel Masarykův ústav a Archiv AV ČR Praha, Centrum střeoevropských studií Praha – přednáška Katolické ženské spolky v období první Československé republiky a jejich role ve veřejné práci – prof. Dr. Jana Burešová, CSc.
- listopad 2012: Uherský Brod, pořadatel Sdružení Jana Šrámka – přednáška o Janu Šrámkovi – prof. Dr. Miloš Trapl, CSc.
- prosinec 2012: Praha, pořadatel Národní muzeum – Společnost a kultura v českých zemích 1939–1949 – přednáška Pravoslavná komunita v českých zemích 1939–1949 – prof. Dr. Pavel Marek, Ph.D.
- duben 2013: Olomouc, pořadatel Vlastivědná společnost muzejní – přednáška Antonín Cyril Stojan (k výročí úmrtí) – prof. Dr. Miloš Trapl, CSc.
- duben 2013: Prešov, pořadatel Gréckokatolícka teologická fakulta PU v Prešove – Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí – přednáška Moravská cyrilometodská tradícia a jej transformácia na prelome 19. a 20. storočia – prof. Dr. Pavel Marek, Ph.D.
- říjen 2013: Praha, pořadatel Historický ústav AV ČR, v. v. i. – Přesídlování národů – cílevědomý proces řešení politických a hospodářských problémů a mocenských zájmů Evropy 20. století – přednáška Násilné vystěhování řeckokatolického duchovenstva do českých zemí a jeho návrat na Slovensko (padesátá léta 20. století) – prof. Dr. Pavel Marek, Ph.D. ve spolupráci s ThDr. Peterem Borzou, PhD.

Na půdě Centra průběžně vznikaly dílčí pohledy na problematiku českého politického katolicismu a na církevní dějiny a jejich místo v české společnosti. Našly publikační uplatnění na stránkách časopisů, knih a sborníků. Uvádíme jejich přehled:

- MAREK, Pavel a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011. V kolektivní monografii jsou otištěny tyto příspěvky členů CDKP:
- BUREŠOVÁ, Jana: *Jan Šrámek a Svaz katolických žen a dívek Moravy, Slezska a Hlučínska*, s. 283–287.
- KONEČNÝ, Karel – MACHALA, Jan: *Proměny šrámkovské tradice v době polednové*, s. 448–460.
- MAREK, Pavel: *Šrámkův vztah k ideám politického stranictví*, s. 41–48.
- MAREK, Pavel: *Katolický modernismus v českých zemích a jeho vyústění*, s. 81–133.
- MAREK, Pavel: *Jan Šrámek a český katolický modernismus*, s. 139–150.
- TRAPL, Miloš: *Vztah Jana Šrámka ke spolupracovníkům*, s. 171–184.
- TRAPL, Miloš: *Jan Šrámek a Tomáš G. Masaryk v roce 1918*, s. 189–193.
- TRAPL, Miloš: *František Hála – schopný či špatný politik?*, s. 247–255.

- TRAPL, Miloš: *Český politický katolicismus a Mnichov*, s. 405–414.
- KONEČNÝ, Karel: *Sdružení křesťanských pedagogů, případ V. Lepil a spol.* Časopis Matice moravské, 130, 2011, s. 317–334.
- MAREK, Pavel: *Jednoty katolických tovaryšů. Příspěvek k historii formování českého křesťansko-sociálního hnutí*. Historica Olomucensia, 40, Sborník prací historických, XXVIII, 2011, s. 109–124.
- MAREK, Pavel: *Antimodernista František Kordač*. Historica Olomucensia, 39, Sborník prací historických XXVII, 2011, s. 97–111.
- MAREK, Pavel: *Catholics and the Issue of Working-Class Secularisation*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Secularization and the Working Class. The Czech Lands and Central Europe in the 19th Century*. Eugene (Oregon) 2011, s. 116–126.
- MAREK, Pavel: *The Prague Archbishop František Kordač Affair from 1931: A Confrontation between Franciscan Poverty and the World of High Diplomacy?* Historia Ecclesiastica, 2, 2011, č. 2, s. 322–352.
- TRAPL, Miloš – PEHR, Michal: *František Drobný*. In: Biografický slovník českých zemí, 14. Praha 2011, s. 383.
- MAREK, Pavel: *The Attitude of T. G. Masaryk and the Czech Realists toward Catholic Modernism*. Kosmas, vol. 25, 2012, č. 2, s. 17–42.
- MAREK, Pavel: *Příspěvek k životopisu Msgre. Jana Šrámka*. Historica Olomucensia, 42, Sborník prací historických, XXX, 2012, s. 79–98.
- MAREK, Pavel: *Pomoc ruské pravoslavné církve východnímu Slovensku v l. 1955–1968*. Historica Olomucensia, 43, Sborník prací historických, XXXI, 2012, s. 197–219.
- MAREK, Pavel: *Xaver Dvořák*. In: Biografický slovník českých zemí, 15. Praha 2012, s. 495.
- MAREK, Pavel: *K (sebe)reflexi života a díla Sigismunda Ludvíka Boušky*. Krkonoše-Podkrkonoší, 20, 2012, s. 309–315.
- MAREK, Pavel: *Sigismund Bouška v reformním hnutí katolického duchovenstva (1919–1920)*. Kladský sborník, 9. Trutnov 2012, s. 75–96.
- MAREK, Pavel: *Kohn versus Dostál*. In: MILÁČKOVÁ, Martina: *Arcibiskup Theodor Kohn (1893–1904). Neklidný osud talentovaného muže*. Olomouc 2012, s. 34–40.

Pokračovalo vydávání monografií zařazených do ediční řady Centra dějin křesťanské politiky. Za významné považujeme vydání rozsáhlé monografie věnované zakladatelské osobnosti českého politického katolicismu Janu Šrámkovi v pražském nakladatelství Vyšehrad. Jedná se o knihu, která na základě dostupných, resp. existujících pramenů shrnuje a hodnotí životní

dílo významné postavy státníka a politika, který ovlivnil nejen směřování Československé strany lidové zejména v meziválečném období k obhajobě demokracie, ale jako předseda vlády v emigraci v letech 2. světové války a mnohonásobný ministr vlád první Československé republiky se podílel na formování státnosti Čechů a Slováků v první polovině 20. století.

Č. 7 – MAREK, Pavel a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011.

Č. 8 – MAREK, Pavel: *Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938*. Praha 2011.

Č. 9 – KOHOUT, Štěpán – MAREK, Pavel – SVOZIL, Oldřich (eds.): *Korespondence Katolické moderny – Dopisy Jindřicha Šimona Baara a Karla Dostála-Lutinova z let 1896–1917*. Olomouc 2011.

Č. 10 – MAREK, Pavel: *Čeští křesťanští sociálové. Příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938*. Olomouc 2011.

Č. 11 – MAREK, Pavel – LUPČO, Martin: *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslaví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992*. Brno 2012.

Č. 12 – MAREK, Pavel – ŠMÍD, Marek: *Arcibiskup František Kordač. Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika*. Olomouc 2013.

Č. 13 – TRAPL, Miloš – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel: *Politik dobré vůle. Život a dílo msgr. Jana Šrámk. Praha 2013*.

Vedle těchto aktivit směřujících na veřejnost si Centrum dalo úkol vytvářet dokumentaci k dějinám české křesťanské politiky a zveřejňovat ji na vlastních webových stránkách, jež tvoří integrální součást webu Katedry historie FF UP. Tuto práci negativně poznamenal odchod tajemníka, doktoranda Mgr. Jana Machaly, na jiné pracoviště a skutečnost, že se nepodařilo najít za něj odpovídající náhradu.

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: pavel.marek@upol.cz

ZPRÁVA O ČINNOSTI CECHU INVALIDŮ STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFIE MEZI LETY 2011–2013

Filip Harviš – Monika Suková

Cech invalidů středoevropské historiografie (dále jen Cech) je studentský spolek působící od roku 2007. Jak již název napovídá, jeho domovskou katedrou je katedra historie. Cech slouží k zaštiťování společenského života na katedře historie. V říjnu tradičně pořádá „pasování prváků“, v březnu tematický historický večírek a v květnu garden party. Další akcí, na které se Cech podílí, je ples katedry historie.

V září 2013 proběhl také historicky první seznamovací večírek pro první ročník na dvorku katedry historie. Při sportovním dni Cech zaštiťuje fotbalový a florbalový tým katedry. Cech také tradičně pořádá turnaje pro veřejnost. Největší tradici má kulečnickový turnaj a také turnaj v šipkách. Během působení Cechu se však soutěžilo i ve stolním tenise, pétanque a karetní hře poker. V těchto soutěžích je absolutním rekordmanem Pavel Langer, který svých dosavadních devět účastí proměnil v osm umístění mezi nejlepšími třemi. K aktivitám Cechu také neodmyslitelně patří publikační činnost. Mezi lety 2007–2013 vyšly již tři cechovní publikace pod názvem Studentské historické sešity. Zatím poslední byl vydán v roce 2012. Členové Cechu jsou rozděleni do tří skupin – stálí, externí a čestní. Na samotný chod organizace mají podíl pouze stálí členové. Každý rok v říjnu je volen pětičlenný výbor, který řídí spolek. Aktuální složení výboru je (k listopadu 2013): Eva Katolická, Monika Suková, Kateřina Kadlecová, Jan Tichý a Ondřej Strmiska. Nejvyšší funkci starostky zastává již druhé volební období Eva Katolická.

Během akademického roku 2011/2012 prošel Cech velkou generační obměnou. Mnoho dříve aktivních členů ukončilo studium a přešlo do externího členství. V říjnu 2011 byl z důvodu slabé personální základny zvolen poprvé v historii pouze dvoučlenný výbor ve složení: Lenka Chobotová a Beata Kempná. Naštěstí se podařilo hned během podzimu získat do Cechu studenty mladších ročníků. Jmenovitě šlo o Filipa Harviše, Ondřeje Strmisku a Jana Tichého. V listopadu 2011 se uskutečnilo v olomouckém U-Klubu pasování prvních ročníků. Šlo o vydařenou akci. Studenti prvního ročníku přišli v opravdu velkém počtu a celková návštěvnost byla podle neoficiálních odhadů dokonce rekordní. Během listopadu také proběhl tradiční turnaj v kulečnicku v pivnici Doga.

Od poloviny listopadu 2011 se začal tvořit výbor pro ples katedry historie 2011. Do výboru se zapojili i nečlenové Cechu, a to ve velkém počtu. Tématem plesu 2011 byla zvolena „filmová premiéra“, což se nakonec ukázalo jako velmi nosné téma, které se dá při přípravě programu hezky rozvinout. I díky tématu byl ples nakonec velmi úspěšný. Navíc se podařilo všechny cechovní nečleny plesového výboru zlákat do struktury Cechu. V březnu 2012 proběhl historický večírek. Tato akce byla bohužel slabší než ty předchozí, a to hlavně kvůli nízké účasti studentů. Duben přinesl dvě události. Tou první byl křest dalšího dílu Studentských historických sešitů. Kmotrem sborníku byl vedoucí katedry prof. Jaroslav Miller. Další akcí, která se uskutečnila v dubnu, byl tradiční turnaj v šipkách. V květnu proběhla garden party na téma western. Díky přízni počasí se toho večera zaplnil katederní dvorek skoro do posledního místa. Bohatý byl také program. Účastníci například mohli shlédnout film *Limonádový Joe* či si na půdě katedry zahrát dobrodružnou hru. Občerstvení mohli nalézt v improvizovaném baru na dvorku katedry nebo si opět vlastní maso na grilu.

Akademický rok 2012/2013 ukončil z pohledu fungování Cechu sportovní den, na kterém soutěžilo katederní fotbalové a florbalové družstvo. Zatímco fotbalisté obsadili na každoročním Poháru děkana čtvrté místo, florbalisté překvapili a dosáhli na třetí místo.

Akademický rok 2012/2013 začalo tradičním pasováním prvních ročníků, které v říjnu proběhlo opět v prostorách U-klubu. Přesto, že počet studentů prvního ročníku byl pravděpodobně rekordní, akce bohužel nedosáhla kvality předchozího roku, jelikož mnoho studentů prvního ročníku opustilo akci hned po pasování. Na druhou stranu do Cechu vstoupili již druhý den po pasování dva studenti prvních ročníků (Monika Suková, Tomáš Arnold). V listopadu se konal tradiční turnaj v kulečnicku. Ples katedry historie se v roce 2012 opět odehrával v kulturním domě Lola a jako téma byla zvolena „Benátská noc“. Lolu tedy v jeden chladný prosincový večer zaplavil velký počet historiků v nejrůznější pojatých maskách. Nutno říci, že alespoň škrabošku měl skoro každý. V březnu zahájil letní semestr tradičně historický večírek. Jako téma byly zvoleny „osmdesátky“ a i přes slabou účast bylo zajímavých kostýmů opravdu hodně. Na večírek navazoval dubnový turnaj v šipkách a tradiční květnová garden party. Ta byla na téma „Z pohádky do pohádky“, což se setkalo s pozitivními ohlasy mezi účastníky a opět nápaditými maskami. Ten samý den se Cech také aktivně podílel na probíhajícím Majálesu.

Na sportovním dni fotbalisté i přes malý počet vybojovali skvělé třetí místo. Florbalisté bohužel nedokázali navázat na předešlý rok a museli se

spokojit se sedmým místem, o němž se dělili ještě s jedním týmem. Je nutné ještě dodat, že Cech byl od října 2012 řízen výborem ve složení Eva Katolická, Markéta Janušková, Kateřina Kadlecová, Jan Tichý a Ondřej Strniska.

V roce 2013/2014 byl zatím uspořádán výše zmíněný seznamovací večírek, v říjnu na něj navázalo pasování, odehrávající se tentokrát v S-Cubu. Na pasování ovšem bohužel nepřišel, ve srovnání s předchozími ročníky, tak velký počet studentů prvního ročníku. V současné době je v plném proudu organizování plesu katedry historie, který se uskuteční nově v prostorách Café Fontána. Tématem pro tento rok budou dvacátá a třicátá léta. Do budoucna Cech připravuje mimo tradičních i zcela nové projekty, kterými se bude snažit obohatit společenský život katedry.

Filip Harviš
Monika Suková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: FHarvis@seznam.cz
Moka.S@seznam.cz

LEŽET V KNIHÁCH A HROBECH

PROJEKT INOVACE STUDIA

HISTORICKÝCH VĚD

NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

PO DVOU LETECH

Radmila Pavlíčková – Hana Jadrná Matějková

Střípky ze studentských evaluací:

„Zkoumání čehokoliv na hřbitově je detektivka s otevřeným koncem. Velké dobrodružství. Je to velká zkušenost pobíhat s metrem a foťákem, fotit fotky mrtvých lidí a ležet v hrobech. To se jen tak nepoštěstí.“ (Dokumentace a popis funerálních památek)

„Z kurzu jsem odjížděla unavená, ale byla to taková ta dobrá, správná únava. A myslím, že mě to opět nakoplo ve snaze dozvídat se stále něco nového.“ (Stavební památka – porozumění a dokumentace kulturně historického fenoménu)

„Seminář se mi moc líbil a nabyl jsem díky němu dalších nových zkušeností. Obnášel práci, se kterou jsem předtím neměl co do činění, a proto byl seminář pro mě velkým pozitivem.“ (Revize historického fondu děkanské knihovny Hořice)

„Přínos a využitelnost je velká, neboť jsme se více než na teorii zaměřovali na praxi – vedení hodin jednotlivými žáky a následná debata nad způsobem vedení výuky. Spousta aktivizačních metod, nápadů jak strukturovat hodinu, podnětů k debatě a podobně.“ (Didaktika dějepisu)

Projekt Katedry historie Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého, reg. číslo CZ.1.07/2.2.00/28.0025, který je v rámci Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost, prioritní osa 2.2 Vysokoškolské vzdělávání, spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, vstoupil v lednu 2014 do třetího a posledního roku svého trvání. Cílem projektu je inovovat studium historických věd na všech úrovních, od bakalářského stupně po doktorské studium.

Za dobu trvání projektu jsme vytvořili a inovovali 62 kurzů, naši studenti vyslechli hostovské přednášky 46 předních odborníků z celé republiky i za-

hraničí, 13 doktorantům jsme umožnili vyjet na měsíční badatelskou stáž do zahraničních oborových institucí, zahraniční výzkumné a jazykové stáže absolvovalo devět akademických pracovníků, uspořádali jsme čtyři doktorské workshopy a spustili tři výukové softwarové aplikace.

Cílem inovace bakalářského stupně bylo umožnit studentům rozsáhlou praxi v oborových institucích a při práci v terénu. Dosud velmi teoreticky orientované studium jsme doplnili o nové předměty úzce provázané s praxí a mnohdy realizované přímo v oborových institucích (Státní vědecká knihovna v Olomouci, Vlastivědné muzeum v Olomouci, Státní okresní archiv v Olomouci, Národní památkový ústav, pracoviště Olomouc a Arcibiskupství Olomouc). Vznikla řada kurzů terénního výzkumu, které se zaměřují na práci s méně obvyklými historickými prameny, ať už se jedná o záchranu starých litinových křížů na ohrožených hřbitovech, katalogizaci a záchranu farních knihoven nebo práci s barokním notovým materiálem. Naši studenti absolvují archeologické terénní výzkumy a učí se následně materiál zpracovávat v archeologické laboratoři mimo jiné pod vedením pracovníků regionálních oborových pracovišť (Archeologické centrum v Olomouci, Národní památkový ústav, pracoviště Olomouc či Archaia Olomouc).

V magisterském stupni jsme se zaměřili na podporu specializace studentů a prohloubení jejich znalostí v rámci oboru, přičemž důraz v nabízené škále kurzů byl kladen na orientaci v soudobých historiografických trendech a na interdisciplinaritu, která neodmyslitelně patří k hlavním charakteristikám moderního výzkumu historie. Chtěli jsme našim studentům umožnit, aby rozvíjeli nejen své profesní znalosti, ale také obecnější manažerské, komunikační, učitelské a jazykové dovednosti, tedy kompetence, které v budoucnu mohou využít v široké škále profesí i mimo vlastní obor. Kromě didaktiky dějepisu navštěvovali naši studenti kurzy akademického psaní, prezentačních dovedností, projektový management a kurzy v angličtině a němčině. Přednášky odborníků z praxe umožnily studentům poznat obsahovou náplň práce v řadě oborových institucí a seznámily je s aktuálními trendy.

Projekt umožnil našim doktorantům absolvovat v prestižních zahraničních institucích měsíční badatelské stáže, které souvisejí s tématem jejich výzkumu a umožní jim kvalitní zpracování jejich disertační práce. Na podporu excelence našich doktorantů byly ostatně zaměřeny i další aktivity jako pravidelné přednášky předních domácích i zahraničních odborníků a pořádání doktorských, tematicky zaměřených workshopů. Na nich se olomoučtí doktorandi setkávali se svými kolegy z Univerzity Pardubice, Masarykovy univerzity v Brně, Ostravské univerzity v Ostravě a Slezské univerzity v Opa-

vě a společně s přítomnými odborníky na dané téma diskutovali o tezích a výsledcích svého výzkumu.

Nesporným dlouhodobým benefitem je také systematické proškolení pedagogů. Díky podpoře projektu mohli realizovat zahraniční výzkumné a jazykové stáže a celou řadu dílčích specializovaných kurzů (školení Čtením a psaním ke kritickému myšlení, školení v práci s interaktivní tabulí, různá školení IT kompetencí).

Webový portál, který je v průběhu celého projektu systematicky vyvíjen a doplňován, zvyšuje komfort výuky pro všechny zainteresované cílové skupiny. Umožňuje zpřístupňovat výukové materiály a studijní texty, obsahuje výukové softwarové aplikace, zároveň ovšem slouží i jako platforma pro on-line testování studentů v době zkouškového období.

Učebny katedry historie se nám podařilo vybavit moderní technikou umožňující realizovat výuku v souladu s aktuálními trendy, vedle dnes již standardního vybavení dataprojektory a počítači je to především počítačová učebna a učebna didaktiky dějepisu, obě vybavené interaktivním dataprojektorem. Pro potřeby studentů i pedagogů vznikla rozsáhlá projektová knihovna obsahující řadu klíčových textů moderní domácí i zahraniční historiografie.

Těší nás, že díky prostředkům ESF a MŠMT jsme umožnili studentům katedry historie „zažívat velká dobrodružství“ v terénu, unavovat se prací, „zažívat“ věci, které se jen tak nepoštěstí zažít, dozvídat se stále něco nového. Jejich evaluace naznačují, že kurzy nového střihu v modernějším prostředí nebo terénu považují za přínosné, využitelné v praxi a do budoucna užitečné. A to bylo naším hlavním cílem – udělat studium historie praktickým, smysluplným oborem, který bude lépe připravovat naše absolventy na obtížné a nevyzpytatelně se měnící podmínky trhu práce.

Přílohy:**Obr. 1–4**

Střípky ze studentských praxí

doc. Mgr. Radmila Pavlíčková, Ph.D.

Mgr. Hana Jadrná Matějková

Katedra historie

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Na Hradě 5

771 80 Olomouc

e-mail: radkapav@post.cz

Matejkova.Hanka@seznam.cz

KONFESIJNÍ KULTURA MEZI STŘEDOVĚKEM A MODERNÍ DOBOU

Veronika Chmelařová

V květnu roku 2013 byl na Katedře historie FF UP v Olomouci zahájen nový ESF projekt s názvem Konfesijní kultura mezi středověkem a moderní dobou – Posílení mezinárodního výzkumu na Katedře historie FF UP (CZ.1.07/2.3.00/20.0192). Jak napovídá již samotný název, náleží k jeho stěžejním cílům především intenzivnější zapojení olomouckého výzkumu do mezinárodního bádání jak v rovině metodologické a pedagogické, tak v kontextu prezentace badatelských výsledků na mezinárodním výzkumném poli. Prostředníkem navázání cenných internacionálních kontaktů se stalo mnohovrstevnaté téma konfesijní kultury, které se v současné době dostává na výsluní české historiografie. Konfesijní problematika, jež patří již více jak půl století k nosným tématům evropské, zejména německé historiografie a pro niž se stal stěžejním metodologickým rámcem koncept konfesionalizace a související kritické proudy, se přitom dlouhou dobu nacházela spíše na okraji českého badatelského zájmu. Prezentovaný projekt má ambici využít výzkumný potenciál konfesijní tematiky v nábožensky zjitřeném a badatelsky zajímavém prostoru českých zemí v období středověku a raného novověku, se zvláštním přihlédnutím k historickému vývoji města Olomouce, a přispět tím k zaplnění dosud bílého místa české historiografie, k jejímu pevnějšímu propojení s historiografií mezinárodní a tedy k zefektivnění mezinárodní spolupráce v oblasti výzkumu konfesijní kultury a k jeho přenesení do pedagogické praxe.

Realizace projektu a naplnění jeho ambiciózních cílů leží v rukou pracovního týmu, který je tvořen akademiky a předními odborníky na období dějin středověku a raného novověku a studenty olomouckého doktorského studijního programu. Stěžejním rysem týmu je přitom vedle jeho odbornosti a mezinárodní zkušenosti především jeho interdisciplinárnost přesahující z oblasti historie do oblasti dějin umění, filozofie, klasické filologie i teologie, což odpovídá složitosti studované problematiky a umožňuje oslovovat ve více sférách mezinárodní odbornou veřejnost. V této souvislosti byla navázána úzká spolupráce s renomovanou skotskou univerzitou v Aberdeenu (University of Aberdeen) a se zdejšími Centre for Early Modern Studies, což spolu se zapojením dalších zahraničních odborníků přispěje k rozvinutí dlouhodobé mezinárodní spolupráce, jež umožní adekvátně reflektovat rostoucí interna-

cionalizaci výzkumu a vzdělání jako jedné z hlavních výzev současného akademického světa a pomůže k metodologické a pedagogické inovaci výzkumu na olomoucké katedře historie.

Zmíněná internacionalizace se dotýká odborného bádání i vzdělávání olomouckých studentů, čemuž odpovídají jednotlivé aktivity spjaté s projektem. Ty jsou na jedné straně určeny k podpoře výzkumu a tedy primárně akademickým pracovníkům a doktorským studentům. Zastřešující platformou, jež vzniká v rámci projektu a jež významně přispívá k užší profilaci katedry historie, stejně jako k užší mezioborové a mezinárodní spolupráci, je výzkumné centrum Centre for Religious History, mezi jehož členy se řadí jak členové projektového týmu, tak přední zahraniční odborníci. K prohloubení a rozvoji odborných schopností a znalostí odborníků a doktorandů je v rámci projektu realizována série odborných workshopů zaměřených na mezinárodní publikační a ediční činnost, členové týmu se aktivně účastní předních zahraničních konferencí, na nichž prezentují výsledky svého výzkumu a absolvují měsíční stáž na renomovaných zahraničních odborných institucích, jejichž informační zdroje podporují jejich bádání, přičemž získané poznatky prezentují formou přednášek na olomoucké katedře historie. Užší okruh členů týmu také spolupracuje pod vedením zkušené editorky Karin Fridrich na kolektivní monografii, jež je jedním z hlavních výstupů projektu a jejímž publikováním u předního zahraničního nakladatelství bude představena specifická a konfesijně komplikovaná situace města Olomouce zahraniční odborné veřejnosti.

Na straně druhé směřují aktivity projektu k obohacení výuky a jsou tak cíleny především na bakalářské, magisterské a rovněž doktorské studenty. Této skupině je určen především cyklus odborných přednášek a seminářů, které na katedře historie přednesou přední zahraniční odborníci z oblasti historie, dějin umění, filologie a dalších humanitních oborů spjatých s projektovým profilačním tématem konfesijní kultury. Významnou bude v této souvislosti také realizace letní školy, jež spojí obě skupiny, na něž se projekt orientuje, tedy jak odborníky a akademiky, tak studenty, kteří budou společně v průběhu dvou týdnů diskutovat nad tématy reflektujícími konfesijní problematiku.

Z nastíněného souboru aktivit byla v průběhu prvního pololetí fungování projektu realizována první část z nich. V říjnu (2.–6. říjen) roku 2013 úspěšně proběhl první z plánovaných několikadenních workshopů, jenž byl pod záštitou Centre for Religious History realizován ve spolupráci s Centre for Early Modern Studies v Aberdeenu. V rámci tohoto odborného setkání, kterého se účastnili členové realizačního týmu spolu s předními anglosaskými historiky a odborníky na raně novověké konfesijní období, byla prezen-

tována a diskutována plánovaná podoba olomoucké monografie, výzkumy olomouckých doktorandů a aktuální výzkum pozvaných zahraničních historiků. Několik členů realizačního týmu dále vystoupilo se svými příspěvky na zahraničních konferencích v Belgii a Slovinsku a uskutečnili rovněž své odborné stáže v zahraničí, především v německém prostředí, na což navázala prezentace výsledků jejich bádání formou přednášek určených studentům magisterského a doktorského studia. Pro ty byla určena rovněž první z cyklu odborných přednášek zahraničních hostů, jež se uskutečnila na konci listopadu roku 2013. Proslovil ji Simon Ditchfield, jeden z předních současných znalců raně novověkých dějin katolické církve v Evropě i ve světě, na téma *Translating Christianity: the making of Roman Catholicism as a world Religion, ca. 1500–ca. 1700*. Vedl následně rovněž studentský workshop *How to write a history of Catholic Reformation for the 21st century*.

Mnohé z plánovaných aktivit na svou realizaci ještě čekají. Vedle plánovaných účastí dalších členů týmu na konferencích a odborných stážích bude nadále probíhat mezinárodní přednáškový cyklus, který po krátké přestávce zahájí na počátku letního semestru akademického roku 2013/2014 svou přednáškou a workshopem Graeme Murdock, jehož práce zabývající se (multi)konfesijními otázkami v městském prostředí raně novověké Transylvánie se v současné době řadí mezi přední pokrokové studie evropské historiografie. V průběhu semestru na něj naváží další hosté v čele s Liudmylou Sharipovou, Gáborem Klaniczayem či Karin Fridriechem. Právě Karin Fridrieche bude také hostem druhého z plánovaných několikadenních workshopů, jež bude na katedře historie realizován v průběhu měsíce dubna a jenž se zaměří na ediční možnosti a publikační strategie ve vztahu k zahraničním vydavatelstvím.

Jedním z vrcholů nadcházejícího období však bude především realizace výše zmíněné dvoutýdenní letní školy, jež se uskuteční v Olomouci v termínu od 23. června–4. července roku 2014. V roli pedagogů na ní vystoupí členové realizačního týmu, jejichž příspěvky zabývající se různorodými aspekty konfesijní kultury budou tvořit první část programu. Druhou část aktivity vyplní vystoupení přímých účastníků letní školy, kterými bude skupina 25 magisterských a doktorských studentů z předních českých univerzit. Jejich příspěvky, které budou v rámci konání letní školy podrobeny odborné kritice a diskusi, budou následně upraveny a v elektronické podobě publikovány ve formě CD-ROMu. K hlubšímu pochopení problematiky konfesijní kultury přispěje vedle odborných vystoupení také doprovodný kulturní program, který budou tvořit četné exkurze a komentované prohlídky místních kulturních institucí.

Výčet plánovaných aktivit a očekávaných výsledků projektu *Konfesijní kultury* uzavírá pokračující budování výzkumného centra *Centre for Religious History*, jež se stává jednou z hlavních výzkumných platforem katedry historie. Vytváří rozsáhlé badatelské zázemí, které bude zpřístupňovat nejaktuálnější výsledky historiografické tvorby zabývající se dobovými náboženskými dějinami, přičemž svými aktivitami zaštití a intenzivně podpoří výzkum na samotné olomoucké katedře historie. Rozšiřováním mezinárodních kontaktů a prohlubováním mezinárodní spolupráce přispěje k jeho ukotvení v mezinárodních badatelských strukturách a zprostředkuje tak prezentaci nejen výsledků projektu, v jehož rámci centrum vzniká, ale také veškerý další výzkum členů olomoucké katedry historie na poli evropských náboženských dějin.

Mgr. Veronika Chmelařová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: veronika.chmelarova01@upol.cz

CYKLUS PŘEDNÁŠEK ODBORNÍKŮ A WORKSHOP PRO STUDENTY DOKTORSKÉHO STUDIJNÍHO PROGRAMU V ZIMNÍM SEMESTRU 2013

Petr Zajíček

V průběhu zimního semestru roku 2013 pokračovala na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci realizace projektu Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého (CZ.1.07/2.2.00/28.0025). V rámci ní byl pro studenty doktorského studia uspořádán již tradiční cyklus tří přednášek zakončený specializovaným workshopem.

Pozvanými hosty byl PhDr. Jiří Rak (Katedra západoevropských studií, Institut mezinárodních studií, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze) s přednáškou *Česká černá a bílá legenda o Habsburcích* (od Františka I. po Karla I.); dále Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc. (Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze) s tématem *František Palacký jako biografie* a PhDr. Jiří Suk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR) se svým proslavem nazvaným *Morálka a moc. Politické myšlení a politická praxe Václava Havla (1977–1992)*. Workshop se pak zabíral tématem *Šlechta a její každodennost mezi středověkem a moderní dobou* a v jeho rámci promluvili PhDr. Pavel Marek, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Univerzita Pardubice) a Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě). Společným jmenovatelem všech tří přednášek tedy byla otázka pohledu historika na osobnost v dějinách – to ještě vhodně doplnil workshop, jehož účastníci se zamýšleli nad rolí a životem aristokracie coby společenské elity a nad významem termínu *elita* vůbec.

Přednáška doktora Raka se konala dne 1. listopadu 2013 a, jak bylo řečeno výše, zabývala se pozitivní a negativní reflexí osobností panovníků habsbursko-lotrinské dynastie v českém prostředí. Pozornost byla věnována těm členům rodu, kteří seděli na trůnu od začátku 19. století do rozpadu monarchie. Jiří Rak přednáškou představil posluchačům téma, jímž se zabírá ve své knize *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804–1918* (Praha 2013), která vyšla několik týdnů po konání přednášky. Doktor Rak shromáždil – a analyzoval – s velkou pečlivostí množství pramenů, které se týkají právě vztahu Čechů a české společnosti ke svým dědičným králům. Samozřejmě největší míra pozornosti byla věnována osobnosti Františka Jo-

sefa I., což je dáno nejen dlouhou dobou jeho vlády, ale také tím, že se de facto stal jednoznačným symbolem habsburské monarchie 19. století. Přednášející průřezově seznámil publikum s nejzajímavějšími zjištěními svého výzkumu, přičemž je třeba říct, že díky pestrosti výše řečených pramenů byla jeho promluva doprovázená ilustrační projekcí nejen nesmírně zajímavá, ale také zábavná. Hovoříme-li o pramenech, nemáme totiž na mysli jen dobovou literární produkci a písemné záznamy, ale také rozličné upomínkové předměty, kresby a produkty lidové tvořivosti. Některé z nich sice často představují učebnicový příklad kýče, ale zároveň skvěle vypovídají o upřímném, pozitivním vztahu mnoha Čechů k jejich „císařpánovi.“

V tom osobně vidím největší přínos celé přednášky – ve zpochybnění do dnes živého negativního obrazu habsburského rodu v 19. století. Třebaže se přednášející vyjádřil i k dobovým negativním postojům k osobě císaře (a nepopírá je), přesvědčivě dokázal, že pozitivní nálady ve většinové společnosti převažovaly a že Češi byli, navzdory často skloňovanému vnímání císaře coby směšné figurky „starého Procházky“, svému císaři vesměs velmi loajální.

Další realizovanou přednáškou bylo vystoupení profesora Jiřího Štaifa, které se uskutečnilo o týden později, 8. listopadu 2013. Téma znělo František Palacký jako biografie, což napovídá, jakým směrem se ubíral výklad přednášejícího. Osobnosti Františka Palackého se již věnoval coby autor monografie *František Palacký. Život, dílo, mýtus* (Praha 2009), která byla završením jeho dvacetiletého badatelského úsilí. Řeč byla nejprve o Palackém jako o tématu, respektive škále témat, ke kterým může historik přistupovat – at už jde o jeho dílo, život či roli a postavení ve společnosti. Stejně zajímavá byla i část o vzniku knihy jako takové, o tom, na co se zaměřují recenzenti a podobně. Velkou část přednášky a následné diskuze pak vyplnilo téma teorie elit, které je profesoru Štaifovi také blízké, jak o tom vypovídá i jeho ostatní publikační činnost (např. *Obezřetná elita*. Praha 2005). Právě toto téma inspirovalo jak posluchače, tak přednášejícího k delší diskuzi, neboť se obecně jedná o polemiku živou a pokračující. Co jsou to vlastně elity, jaká je jejich role ve společnosti a jak se mění, existují k nim alternativy a jsou si vždy vědomi své elitní role a zodpovědnosti – to jsou jen některé z otázek, které padly a které podle zájmu publika budou i v budoucnu rezonovat v některých odvětvích historiografie. Největší síla přednášky profesora Štaifa pak leží, opět subjektivně posouzeno, právě v příkladu osobnosti Františka Palackého coby nejen historika, ale také společenské veličiny disponující postavením elity.

Název třetí přednášky přednesené v podzimním cyklu, 22. listopadu 2013, zněl Morálka a moc. Politické myšlení a politická praxe Václava Havla (1977–1992) a jejím autorem byl doktor Jiří Suk. Ten téma zevrubně

rozebral ve své monografii *Politika jako absurdní drama. Václav Havel v letech 1975–1989* (Praha 2013). Doktor Suk promluvil nejen o samotném obsahu knihy, ale také o tom, jakým způsobem tato publikace vznikala. Stejná doba jako jeho samostatnému proslovu byla pak věnována diskuzi, kterou osobně shledávám na celé přednášce nejpřínosnější. Ukázalo se, že se jedná o vskutku inspirativní téma a že probudilo celou řadu otázek, kterých se autor s chutí zhostil. Diskutovaných problémů bylo široké spektrum a musím říci, že bylo nesmírně poučné vyslechnout si autorovy odpovědi. Ať už šlo o otázky „věcné“, tedy týkající se samotného působení Václava Havla za normalizace, vztahu tehdejší státní moci k němu či Havlova díla samotného; nebo o otázky, řekněme, metodické – tedy takové, které rozproudily diskuzi směrem k metodice vzniku knihy, k úskalím objektivního přístupu historika a nakonec i k reflexi historikovy práce recenzenty. Možná, že právě v této zmínce o recenzích knihy Jiřího Suka se objevuje motiv, který se celým autorovým vyprávěním prolínal. Václav Havel, ať už jej hodnotíme jakkoliv, byl jednoznačně osobností. Dovolím si konstatovat, že jako absurdní dramatik by byl možná pobaven tím, jaké vášně probouzí jeho osoba ještě několik let po smrti. Zmiňované recenze prý lavírují od odsouzení knihy jako „legendistické tvorby“ Havla nekriticky adorující na jedné straně a z druhé strany zase zaznívají výtky autorovi, že byl možná v některých směrech až příliš kritický.

Mám-li výše uvedené shrnout, tak za sebe si na realizované přednášce doktora Suka nejvíce cením právě tohoto pohledu „za oponu“ (abychom použili jazyku dramatika) tvorby knihy věnované jedné z nejvýraznější českých osobností 20. století. Jsem v tomto směru samozřejmě subjektivní a také ovlivněný tím, že jsem diskutovanou monografii četl – možná tedy, že někteří kolegové by více uvítali fakta a informace o tématu samotného Václava Havla za normalizace. Kniha Jiřího Suka je ale téměř vyčerpávající sondou do studované problematiky, a právě proto jsem více než doplňující informace, které už se třeba do knihy nevešly, ale jen dokreslovaly známý obraz, ocenil možnost rozebrat jednotlivé stránky práce, metodiky, reflexe a sebereflexe historika písařího v zásadě na dosti kontroverzní téma.

Podzimní cyklus přednášek pak již tradičně doplnil a završil doktorantský workshop konaný 6. prosince 2013. Jeho název zněl Šlechta a její každodennost mezi středověkem a moderní dobou a jak již bylo zmíněno, toto téma vhodně doplnilo teoretické otázky, které zaznívaly napříč předchozími přednáškami, byť ty se v jádru zabývaly jinou dobou a osobnostmi. Je to už výše skloňovaná polemika ohledně osobností a role a postavení elit ve společnosti. V rámci workshopu zazněla vystoupení hostů PhDr. Pavla Marka, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Univerzita Pardubice) Habsbur-

ská monarchie a Španělsko v 16. a 17. století. Šlechtické vazby mezi oběma habsburskými impérii a Mgr. Jiřího Brňovjána, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě) Stavovství z moci úřední – formalizace přístupu do stavovské korporace v pobělohorském období na příkladu Moravského markrabství. V druhé části pak proběhly prezentace doktorantů připravujících dizertační práce týkající se tématu workshopu. Konkrétně šlo o Mgr. Lenku Maršálkovou (Univerzita Pardubice v Pardubicích): Nemoc v životě barokního aristokrata: Zdravotní stav Waltera Xavera z Dietrichsteina (1664–1738) ve 20. letech 18. století; Mgr. Janu Knapíkovou (Ostravská univerzita v Ostravě): Prameny ke studiu šlechtické každodennosti první poloviny 20. století a Mgr. Kateřinu Šulákovou (Ostravská univerzita v Ostravě): O čem se ve společnosti nehovoří aneb rodinný život moravského šlechtice v polovině 19. století.

Byť mně osobně téma workshopu nebylo příliš blízké, přesto jsem účast uvítal. Kromě možnosti poznat současné názory a interpretace směrem k roli šlechty v měnící se společnosti raného novověku a moderních dějin si také cením sondy do metodiky práce mých kolegů doktorantů. Právě v tom leží největší přínos workshopu jako takového – poznat metody práce ostatních aspirujících absolventů-historiků a inspirovat se jimi pro svou vlastní odbornou činnost.

Na závěr tohoto zhodnocení mi nezbývá než poděkovat realizačnímu týmu projektu Inovace studia Historických věd na Univerzitě Palackého a popřát mu (a také nám), aby se i další cykly přednášek a workshopů pro studenty doktorského studia povedly stejně tak dobře, jako ten konaný v zimním semestru roku 2013, a aby i nadále přinášely inspirující poznatky od zajímavých hostů.

Mgr. Petr Zajíček
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: zajipet@gmail.com

ODBORNÝ SEMINÁŘ K HISTORII PRŮMYSLU A TECHNIKY NA MORAVĚ A VE SLEZSKU II.

Pavla Dubská

Ve dnech 29.–30. října 2013 uspořádalo ve svých prostorách Technické muzeum v Brně ve spolupráci s Pedagogickou fakultou Masarykovy univerzity v Brně a Společností pro dějiny věd a techniky dvoudenní odborný seminář s názvem K historii průmyslu a techniky na Moravě a ve Slezsku II. Od konce 18. století do roku 1918. Setkání si především kladlo za cíl přiblížit a objasnit kořeny základních změn ve struktuře moravské a slezské ekonomiky ve vymezeném časovém období, nastínit koncepty vývoje v jednotlivých výrobních strukturách a regionech s jejich odlišnostmi, a v neposlední řadě také iniciovat odborný zájem jak historické obce, tak i adeptů historického bádání o tuto problematiku.

Seminář tematicky navázal na loňské setkání hospodářských a sociálních historiků pod názvem K historii průmyslu, exaktních věd a techniky na Moravě a ve Slezsku I. Od konce 18. století do roku 1918, které se uskutečnilo v budově Technického muzea v Brně téměř v totožném termínu. Se shodně vytyčenými cíli jako letos bylo loňské setkání rozděleno do tří tematických bloků, a sice Muzeum, historie a veřejnost; Průmysl, technika a jejich historie; Historie exaktních věd, v jejichž rámci zaznělo více jak dvacet příspěvků a v předsálí přednáškového sálu byly prezentovány dva postery. Účastníci konference reprezentovali řadu moravských i českých muzeí, archivů, univerzit a dalších odborných pracovišť. Své příspěvky zde přednesli také zástupci olomoucké katedry historie PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Olomouc – centrum sladovnického exportního průmyslu a průmyslu cukrovinek a čokolády) a Mgr. Pavla Dubská (Vývoj šumperského textilnictví na příkladu podnikatelské rodiny Seidlů). O úvodní přednášky se postarali doc. PhDr. František Čapka, CSc. a Mgr. Helena Durnová, Ph.D. z Masarykovy univerzity v Brně, kteří vytvořili tematický a faktografický rámec celého semináře. Tematickému vymezení konference odpovídala i pestrá skladba přednesených referátů. Největší pozornost byla věnována regionálně vytyčeným tématům z oblasti dějin podnikání, dopravy, techniky a technologií, architektury, nechyběly však také příspěvky zabývající se obecně finančnictvím, historiografií, metodologickými problémy či poukazující na možnosti využití specifických pramenů, např. firemních vedut. Některé příspěvky

svým obsahem přesahovaly vytyčený časový rámec, avšak pouze proto, aby byla zachována kontinuita a celistvost příběhu. Po skončení každého bloku následovala živá diskuze, která přinesla celou řadu podnětných připomínek. Publikačním výstupem z konference se stala stejnojmenná kolektivní monografie, do níž byly zařazeny vybrané příspěvky.

Taktéž letošní ročník odborného semináře nabídl celou řadu přínosných referátů. Oproti loňskému roku však došlo k úpravám v rozdělení příspěvků do jednotlivých tematických bloků, které také byly více specifikovány. Zachován byl blok Muzeum, historie a veřejnost; změn doznal blok věnovaný vývoji průmyslu a techniky, který byl úžeji zaměřen na strojírenský, textilní a zpracovatelský průmysl, a zcela nově byl zařazen blok s názvem Dějiny každodennosti a všedního života, jehož hlavní náplň měla tvořit témata zaměřená na sociální a dělnickou otázku, bydlení a bytové poměry, vzdělanost a lékařskou péči. V rámci dvoudenního programu zaznělo dvacet čtyři příspěvků, v nichž byla velká pozornost věnována dějinám textilu, ať již formou analýzy vývoje konkrétního podniku, regionálně vymezené oblasti či zmapováním historie podnikatelského rodu. Stranou však nezůstala ani problematika dějin vědy, zpracovatelského průmyslu, muzejnictví, industriální architektury a pozornost byla věnována také otázkám metodologickým. Nově vytvořený tematický blok Dějiny každodennosti a všedního života byl reprezentován pouze čtyřmi příspěvky, z nichž dva se zaměřily na problematiku dělnického bydlení ve městě Brně, zbylé na vývoj školství a spolkové činnosti. Tak jako v loňském roce i letos následovala po skončení každého bloku diskuze, v rámci níž byla zejména v závěru konference akcentována potřeba hlubšího zájmu o problematiku každodennosti a všedního života, mj. i domácího průmyslu. Také z letošního ročníku se připravuje vydání kolektivní monografie, která by měla být vytištěna v roce 2014.

Mgr. Pavla Dubská
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: pavla.dubska@gmail.com

ČESKO-POLSKÉ SETKÁNÍ MLADÝCH HISTORIKŮ V OSTRAVĚ

Zdeňka Žáčková

Dne 4. listopadu 2013 se ze společné iniciativy ostravských a brněnských historiků a ve spolupráci s polskými kolegy odehrál na půdě Filozofické fakulty Ostravské univerzity první ročník česko-polského (nejen) doktorantského workshopu s názvem Dějiny výchovy a vzdělávání v moderní éře v pracích mladých historiků, kterého se kromě badatelů z českých, či přesněji řečeno moravských univerzit zúčastnily i dvě doktorandky z Polska. Konferenčními jazyky byly čeština a polština, protože, řečeno slovy pořadatelů, cílem workshopu měla být nejen diskuse nad odbornými tématy, ale také navazání bližších kontaktů českých a polských mladých historiků a prolomení případných jazykových bariér. Nutno podotknout, že především poslední jmenovaný bod se nepodařilo úplně splnit, byť komunikaci usnadnil mimo jiné i fakt, že příspěvky byly doprovázeny počítačovými prezentacemi.

Tematicky i časově širokému vymezení workshopu odpovídala i pestrá skladba přednesených příspěvků, které z větší části vycházely z témat diplomových či dizertačních prací mladých badatelů. Dopolední část workshopu zahájil svým vystoupením Mgr. Petr Kadlec, Ph.D. z Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě (dále jen FF OU) s příspěvkem na téma Vzdělání a společnost „dlouhého“ 19. století, v němž velmi fundovaně nastínil základní tematická a historiografická východiska bádání. Ostravskou univerzitu reprezentovala i Mgr. Kateřina Šuláková s příspěvkem věnovaným Ústavu šlechticů v Brně jako alternativnímu způsobu výchovy urozených dam, v němž představila dosavadní stav bádání a základní archivní prameny, které je možno k danému tématu využít.

V období „dlouhého“ 19. století a první poloviny století dvacátého se svými příspěvky převážně pohybovala i většina ostatních přednášejících. Mgr. Zdeňka Žáčková z Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (dále jen FF UP) přiblížila počátky vysokoškolského vzdělávání žen v českých zemích a jejich reflexi v tisku, Mgr. Martin Vašíček z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (dále jen FF MU) na základě detailního porovnání dat ze školních matrik pohovořil o sociokulturním původu studentů Slovanského gymnázia v Brně mezi lety 1870–1938. Především statistickou metodu využila pro své bádání Mgr. Anna Kowalczyk-Sitak z Akademii im. Jana Długosza w Czenstochowe, která závěry, k nimž dospěla, představila

v příspěvku nazvaném *Szkoła biedna i bogata*. Statystyczne porównanie warunków działania szkół ludowych w monarchii austro-węgierskiej na przykładzie Galicji oraz Czech i Moraw. Tématu školství za první světové války se věnovala druhá zástupkyně z Polska, Mgr. Joanna Popanda z WNS US Katowice, která se na základě studia školních kronik z oblasti Katowic pokusila rekonstruovat každodenní život a problémy, s nimiž se museli potýkat žáci i učitelé v letech 1914–1918.

Až do prvních poválečných let sahal příspěvek Mgr. Věry Bystrianské z FF MU v Brně, která se věnovala vzniku, funkcím a fungování dělnických vzdělávacích spolků na Těšínsku, přičemž značnou pozornost věnovala i osobě dělnického vůdce, redaktora a politika Petra Cingra. Na významnou osobnost a její pedagogické působení se zaměřil i Mgr. Petr Husák z FF MU v Brně v poutavém příspěvku o pedagogickém a církevním působení kněze Dominika Pecky (1895–1981).

Výhradně druhé polovině 20. století se ve svých vystoupeních věnovali poslední dva přednášející. Mgr. Michaela Kollerová z FF UP v Olomouci představila činnost akčních výborů Národní fronty a její dopady na situaci na středních a odborných školách severní Moravy a Mgr. Petr Kašing z FF OU vystoupil s příspěvkem zaměřeným na problematiku reformy studia na Vysoké škole báňské v Ostravě na konci padesátých let 20. století.

Jak je patrné z výše uvedeného, workshop se věnoval dějinám výchovy a vzdělávání skutečně ze všech různých úhlů pohledu a pro všechny zúčastněné představoval velmi přínosnou platformu pro představení jejich badatelských záměrů. Po každém příspěvku následovala neméně přínosná a mnohdy velmi živá diskuse, z níž vzešlo mnoho cenných poznámek a připomínek pro další směry bádání. Netřeba snad dodávat, že celá akce probíhala v komorním a velmi přátelském duchu a zahájila tak tradici podobných setkávání mladých historiků středoevropského regionu.

Mgr. Zdeňka Žáčková
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: zdenka.zackova@email.cz

PLODNÁ PĚTILETKA.

ŽIVOTNÍ JUBILEUM

DOC. PHDR. JOSEFA BIEBERLA, CSc.

Miloš Trapl

Pět let od naší upomínky na jubileum docenta PhDr. Josefa Bieberla, CSc.,¹ uplynulo jako voda a současný pětáosmdesátník chrлил na svém obstarožním psacím stroji jednu stránku za druhou. Oproti současnému trendu elektronického rozesílání příspěvků si redaktoři či vydavatelé musejí rukopisy přepisovat sami, což přispívá k jejich správnému pochopení Bieberlova textu. Jiné strojopisy opisují jeho přátelé na počítačích. Z pera Josefa Bieberla tak vznikla celá řada knižních publikací i vědeckých studií v odborných časopisech. Vedle toho vytvořil desítky drobnějších zajímavostí, týkajících se jak historie, tak i současné politiky, které nepublikoval, ale nechal okopírovat a rozdával svým přátelům. Mnohé z nich se ovšem dostaly na stránky médií formou úvahy nebo rozhovoru. V druhém případě to však byly obvykle jen více či méně zdařilé výtahy, typické pro dnešní žurnalistiku.

Tematika Bieberlových vydaných prací je žánrově značně rozmanitá, i když značná část z nich souvisí s jeho životními osudy či s odbornou problematikou, jíž věnoval velkou část svého života.

Základní okruh posledních Bieberlových prací souvisí s Univerzitou Palackého v Olomouci. S ní spojil větší část svého života a její vývoj i v době svého vyřazení z univerzitního lůna v době normalizace a i potom po odchodu do důchodu neustále registroval a kriticky hodnotil. V posledních letech univerzitě věnoval řadu publikací, včetně řady těch, jež se sice týkají i jiných problémů, ale v pozadí je alma mater stále patrná. Knižní publikace vydané v tomto období jsou jí věnovány buď přímo (*Univerzita Palackého vážně i s úsměvem*) nebo v rámci širších témat (*Cestou necestou mou krajinou historie, Veselé příběhy z neveselé doby*). Výklad o UP pochopitelně nemohl chybět ani v Bieberlových pamětech (*Letopisy intelektuála ze zatracené generace*), které vydalo Vydavatelství UP v roce 2010. Také kniha s největším čtenářským ohlasem (*Hospoda = Podpalubí společnosti*), jež vyšla již ve dvou vydáních, se univerzity výrazně dotýká, protože značné procento lidí, s nimiž Josef v hospodách prováděl své výzkumy, pracovalo na olomoucké univerzitě. I v jeho nových rukopisech vědeckých statí určených k tisku je tato vysou-

¹ TRAPL, Miloš – ORDELT, Svatopluk: *Doc. PhDr. Josef Bieberle, CSc., osmdesátiletý*. Historica Olomucensia, 30, Sborník prací historických, XXVII., Olomouc 2009, s. 119–124.

ká škola výrazně zastoupena. Z knižních publikací není UP zmiňována jen ve vědecké studii o meziválečné levici na Olomoucku, kterou sepsal se svou manželkou Šárkou Bartošovou na základě jejich starších archivních výzkumů. Mimo knižní publikace uveřejnil v časopise Střední Morava vzpomínkovou stať o rodných Lošticích v době jeho dětství a mládí.

Vedle knižních publikací věnoval Josef Bieberle řadu vědeckých sdělení svým zesnulým přátelům, někdejšími politikům a exulantům Jiřímu Pelikánovi, Zdeňku Hejzlarovi a také mimořádné osobnosti levicového tábora Karlu Goliathovi, pronásledovanému jak v Sovětském svazu (vězněn v gulagu), tak i v Československu za normalizace. Tato vědecká sdělení publikoval v časopise Listy, jejichž zakladatelem byl Jiří Pelikán v exilu a dnes vycházejí v České republice v Olomouci.

Velká většina Bieberlových knižních publikací (až na paměti) byla vydána péčí Olomouckého vydavatelského sdružení, zásluhou jednoho z jeho členů představitelů Radka Augustina.

Politicky Josef Bieberle přilnul ke Straně práv občanů – Zemanovci (odešel ze sociální demokracie) díky svému přátelství s prezidentem Milošem Zemanem, s nímž se seznámil a udržuje občasné kontakty. Zeman také pokřtil dvě z jeho knižních publikací při svých návštěvách v Olomouci. Bieberle za SPOZ kandidoval v posledních dvou volbách, vždy na posledním místě její kandidátky. I když byl mnohými voliči zakroužkován, psal v tisku, že i kdyby byl zvolen, tak do parlamentu nepůjde, že svou účastí na kandidátce (v nedávných parlamentních volbách byl nejstarším občanem ČR navrženým do volby na poslance), mu jde jen o zastoupení různých generací. V několika novinových článcích podpořil Zemanovu kandidaturu na prezidenta, i když k němu a hlavně vůči SPOZ má i kritické výhrady. Jeho politické názory jsou k současnému dění vůbec značně kritické, zdůrazňuje svou sociálně demokratickou minulost, ale kritizuje pražské vedení ČSSD, je pro úzkou spolupráci levicových stran.

Bieberlova manželka Šárka Bartošová² oslavila v roce 2012 své devadesáté narozeniny, jejich jediná dcera Helena však nedávno zemřela, takže osaměli. Josef se snaží překonat svoje i manželčiny zdravotní i jiné problémy, dané vysokým věkem, i byrokracií, kvůli níž musí vyřizovat různé úřední záležitosti. Kromě toho a neustálého psaní (při každém setkání má pro mne nějaký strojopis) chodívá občas do hospody, aby si tam pohovořil s přáteli.

² Ponechala si po svatbě dívčí jméno jako dcera významného malíře Břetislava Bartoše.

Výběrová bibliografie Josefa Bieberla (bez recenzí) za léta 2009–2013:

Knižní publikace:

Hospody = Podpalubí společnosti. Olomouc 2009.

Univerzita Palackého vážně i s úsměvem. Olomouc 2010.

Cestou necestou mou krajinou historie. Olomouc 2010.

Letopis intelektuála ze ztracené generace. Olomouc 2010.

Veselé příběhy z neveselé doby – olomoucké humoresky. Olomouc 2011.

Meziválečná levice na Olomoucku (s Šárkou Bartošovou). Olomouc 2012.

Vědecká sdělení v odborných časopisech:

Olomoučan Jirka Pelikán. Listy, 2011, č. 4, s. 35–37.

Jeden ze spoluzakladatelů (Zdeněk Hejzlar). Listy, 2011, č. 5, s. 37–38.

Karel Goliath (2001–1985). Nástin politického biogramu. Listy, 2012, č. 2, s. 16–18.

K „obrácení“ Jaroslava Haška. Listy, 2013, č. 5, s. 92–93.

Loštice mého dětství a mládí. Střední Morava, 35, 2013, s. 141–151.

Rukopisy v tisku:

Reminiscence regionálního historika.

Olomoucké „jaro“ 1968 (v komparaci a v historických souvislostech).

prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: milos.trapl@seznam.cz

NÁVRATY, ZVLÁŠTĚ K JIHOSLOVANŮM. K JUBILEU PHDr. ARNOŠTA SKOUPÉHO, CSc.

Miloš Trapl

Před deseti lety vyšel k sedmdesátinám člena katedry historie FF UP v Olomouci sborník *O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby*.¹ Od té doby se mnohé změnilo, neboť PhDr. Arnošt Skoupý, CSc. roku 2009 odešel po 47 letech působení na olomoucké univerzitě do penze. V následujícím roce se ještě vrátil, aby jeden semestr zastupoval nemocnou kolegyni ve své tradiční výuce didaktiky dějepisu. Do odchodu do důchodu učil především dějiny 19. století, vedl četné seminární, bakalářské a magisterské diplomové práce. Je možno konstatovat, že byl asi jediný odborný asistent, který působil na fakultě do svých 75 let. Bylo to proto, že ho katedra potřebovala.

Ještě za své aktivní služby dokončoval svá několikaletá exilová bádání o českých a slovenských krajanech ve Švýcarsku, která zpracoval jako spoluautor samostatné publikace o činnosti Svazu československých spolků v letech 1945–1968 a pak i v řadě dílčích příspěvků o prvním období po příchodu posrpnových emigrantů do krajiny helvetského kříže.

Arnošt Skoupý se též (v duchu svých předchozích prací) zapojil do kolektivního bádání katedry o historii Olomouce. Zpracovával dějiny města v moderní době, od zahájení bourání hradeb v poslední čtvrtině 19. století do vzniku Československa v roce 1918. Tato období zpracoval jak v publikaci *Olomouc, Malé dějiny města* z roku 2004, tak i ve velkých dějinách Olomouce, které vyšly roku 2009. Poznatky z tohoto výzkumu pak využil i v některých drobnějších příspěvcích, např. o významných českých (Jan Žáček) i německých (Josef Engel) olomouckých politicích 19. století. Navíc se zajímal i o osudy v olomoucké pevnosti internovaných Poláků (po polském povstání roku 1863) a popsal je ve studii uveřejněné ve sborníku univerzity v Lublinu roku 2010. S tamější univerzitou Marie Curie-Sklodowské udržoval dlouhodobé kontakty, především s historikem Henrykem Gmitemkem a dalšími přáteli.

Ve spolupráci s katedrou pracoval na dějinách obcí i v pozdějším období, především se podílel na výzkumu historie města Uničova, které oslavovalo v roce 2013 výročí 800 let od založení města. A. Skoupý v rámci pracovního týmu nejvíce přispěl svým podrobným studiem německého regionálního tis-

¹ SLABÁKOVÁ, Radmila (ed.): *O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby*. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého. Olomouc 2004.

ku v knihovnách v Olomouci a v Opavě. Pomáhal mi také při výzkumu o historii Hustopečí u Brna v mikulovském okresním archivu.² Vypisoval dále informace z materiálů v arcibiskupském archivu v Olomouci pro můj grant o Msgre Janu Šrámkovi. Jednu ze zajímavostí z tohoto archivu z období hospodářské krize třicátých let uveřejnil pod názvem *Kdo se z minulosti nepoučí, musí si ji zopakovat*.³

Učebnice dějepisu pro osmou třídu a tercii nižšího gymnázia, která vyšla mj. z pera A. Skoupého již roku 1999 na základě katedrového projektu v olomouckém pedagogickém nakladatelství Prodos, byla pro druhé vydání o deset let později mírně přepracována brněnským středoškolským profesorem Ondřejem Hýskem.⁴

Nelze opomenout ani Skoupého badatelský návrat k období svého vysokoškolského studia, kdy existoval na filozofické fakultě ojedinělý Soubor písní Španělska a Latinské Ameriky. Členové souboru se po roce 1989 několikrát sešli a v roce 1996 vystupovali i v rámci oslav 50. výročí obnovení olomoucké univerzity. Výsledky svého bádání uveřejnil Arnošt Skoupý v časopise Střední Morava, dodal i text o souboru do J. Vičarem připravovaných dějin hudby v Olomouci. Upozornil i na počátky fakultních folkloristických souborů, o nichž pak napsal pojednání Josef Bieberle.

Největší badatelskou láskou Arnošta Skoupého však stále zůstávala (a zůstává) bývalá Jugoslávie, o jejichž vztazích k meziválečnému Československu psal svá první vědecká díla. Tento zájem obnovil jednak svým zapojením do výzkumu exilu při dvou cestách do Slovinska s M. Traplem (z jeho bádání vznikl mj. článek o slovinském Orlu) a zvláště pak, když se na katedře historie objevili dva studenti z Bosny, kteří zde studovali magisterský stupeň studia. Byli to Željka Poloni a Milan Balabán, kterým se A. Skoupý mimořádně věnoval a přispěl výrazně ke kvalitě jejich diplomových prací. První psala o Čechách v Sarajevu v letech 1878–1918, druhý o Čechách v Bosně v letech 1918–1941. Obě práce byly úspěšně obhájeny v květnu 2009 a oba absolventi uspěli i v dalším období v historických povoláních.

Další kontakt s jihoslovanským prostředím navázal A. Skoupý na služební cestě po stopách Bohumila Laušmana za krajany v chorvatském Daruvaru

² Jeho pomoc je zmíněna v publikaci *Hustopeče. Město uprostřed jihomoravských vinic*. Hustopeče 2010.

³ Šlo o příspěv organizace lidové strany v Kelči ministru Janu Šrámkovi, v níž je kritizován tehdejší stav ve vedoucích složkách společnosti, který byl velmi podobný současnosti.

⁴ O. Hýsek navíc rozšířil rozsah učebnice i o část původní učebnice pro 9. třídu z pera Jany Burešové, takže vzhledem k tomu, že uvedl i původní trojici autorů, je zde velké množství jmen.

v rámci grantu Jany Burešové a Miloše Trapla.⁵ I v tomto případě se na výzkumu podílel. Olomoučtí historici se zde seznámili se zřejmě tehdejšími nejplodnějšími regionálními historiky české menšiny v Chorvatsku Vjenceslavem Heroutem. A. Skoupý měl velkou zásluhu na tom, že Herout obhájil v Olomouci rigorózní práci (PhDr.). Korespondenci udržují dodnes.

Jednu z prvních historických prací o Jihoslovanech napsal Arnošt Skoupý již v roce 1970. Týkala se vzniku jihoslovanského mauzolea v Olomouci v Bezručových sadech v roce 1926. Tam jsou pochovány stovky Jihoslovánů, kteří zahynuli za první světové války. Památník – mauzoleum, který byl majetkem jugoslávského státu, ve Výpadu chátral a je dnes v kritickém stavu. V posledních letech však město Olomouc připravuje jeho generální opravu.⁶ Arnošt Skoupý objevil v pražském Vojenském historickém archivu soupis stovek mrtvých, kteří byli v mauzoleu pohřbeni. Byl pověřen olomouckým magistrátem, aby jej připravil k tisku. Při této práci se setkával s problémy při určování místa původu vojáků z celé bývalé Jugoslávie. Mnoho obcí, které jsou uváděny jako jejich předválečné bydliště, bylo přejmenováno, mnohé sloučeny s jinými, liší se názvy v maďarštině, v němčině, v italštině a v jihoslovanských jazycích. Jsem však informován, že tato práce se již chýlí ke konci a soupis bude brzy připraven. Přejeme autorovi, aby se jeho práce stala přínosem pro obnovení mauzolea.

Bibliografie PhDr. Arnošta Skoupého, CSC., za období let 2003–2013:

TRAPL, Miloš – SKOUPÝ, Arnošt: *Snahy komunistického režimu o získání krajanů ve Švýcarsku ke spolupráci*. Slezský sborník, 101, 2003, č. 3, s. 361–370.

TRAPL, Miloš – SKOUPÝ, Arnošt – KOUŘIL, Miloš: *Československý exil a krajaňské hnutí ve Švýcarsku v letech 194–1989*. Olomouc 2004.

SKOUPÝ, Arnošt: *Jan Šrámek a slovinský Orel*. In: MAREK, Pavel a kol.: Jan Šrámek. Kněz, státník a politik. Olomouc 2004, s. 295–303.

SKOUPÝ, Arnošt: *Bourání hradeb*. In: BARTOŠ, Josef a kol.: Olomouc. Malé dějiny města. Olomouc 2004, s. 181–216.

SKOUPÝ, Arnošt: *Zrušení olomoucké pevnosti a první období rozšiřování města*. In: KUBEŠOVÁ, Irena Marie (ed.): Olomoucká pevnost. Olomouc 2004, s. 66–80.

⁵ V rámci tohoto grantu vyšla později publikace BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Bohumil Laušman. Proměny života sociálně demokratického politika s nástupem komunistické moci v Československu*. Olomouc 2009.

⁶ Před krátkým časem se podařilo mauzoleum získat do vlastnictví města Olomouce, nástupnické státy po Jugoslávii se ho zřekly a souhlasily s jeho předáním Olomouci.

- SKOUPÝ, Arnošt: *Možnosti využití dokumentárních textů ve výuce dějepisu*. In: JULÍNEK, Stanislav a kol.: *Základy oborové didaktiky dějepisu*. Brno 2004, s. 196–201.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Příspěvek olomouckého centra exilových studií k poznání historie československé emigrace a exilu ve Švýcarsku*. In: *Moravia from World Perspective – Morava viděna z vnějšku*. Olomouc 2004, s. 142–143.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Českoslovenští exulanti po srpnu 1968 v prvním období integrace do prostředí Švýcarska*. In: *Andros probabilis*. Sborník přátel a spolupracovníků prof. dr. M. Trapla, CSc. k jeho 70. narozeninám. Olomouc 2005, s. 391–399.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Svaz československých spolků ve Švýcarsku v prvním roce příchodu naší posrpnové emigrace*. In: *Emigrace*. Sborník historických prací Centra pro československá exilová studia v Olomouci. Olomouc 2006, s. 23–36.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Počátky přeměny Svazu československých spolků ve Švýcarsku v exilovou organizaci*. In: *Emigrace*. Sborník Centra pro československá exilová studia II. Olomouc 2008, s. 43–55.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Josef von Engel*. In: *Osobnosti Olomouckého kraje 1850–2008*. Olomouc 2008, s. 26–27.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Jan Žáček*. In: *Osobnosti Olomouckého kraje*. Olomouc 2008, s. 150–151.
- TRAPL, Miloš – TRAPLOVÁ, Jaroslava – HÝSEK, Ondřej – SKOUPÝ, Arnošt – BUREŠOVÁ, Jana – HODAŇOVÁ, D.: *Dějepis 8. Novověk. Člověk a společnost*. Olomouc 2009.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Otevírání města a jeho modernizace*. In: *Dějiny Olomouce*. Sv. 2. Olomouc 2009, s. 41–71.
- SKOUPÝ, Arnošt: *V letech velké války*. In: *Dějiny Olomouce*. Sv. 2. Olomouc 2009, s. 74–79.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Internace účastníků polského lednového povstání na Moravě v letech 1863–1865*. In: *Res historica*, sv. 30, 2010. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, Lublin 2010, s. 61–70.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Kdo se z minulosti nepoučí, musí si ji zopakovat*. In: *ZVUK Zlínského kraje. Časopis pro kulturu a společenské dění*. Podzim/zima 2012, s. 78–79.
- SKOUPÝ, Arnošt: *Soubor písní Španělska a Latinské Ameriky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (1954–1957)*. *Střední Morava*, 35, 2013, s. 133–140.

- TRAPL, Miloš – BUREŠOVÁ, Jana – SKOUPÝ, Arnošt: *Období první Československé republiky*. In: Uničov. Historie moravského města. Uničov 2013, s. 331–379.
- FIALA, Jiří – BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš – HORÁK, Dalibor – SKOUPÝ, Arnošt: *Muzejnictví a historiografie*. In: Uničov. Historie moravského města. Uničov 2013, s. 539–542.

prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: milos.trapl@seznam.cz

ŽIVOTNÍ JUBILEUM

PROF. PHDr. IVA BARTEČKA, CSc.

Jana Burešová

Člen Katedry historie FF UP v Olomouci, prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc., oslavil v roce 2013 své 60. narozeniny (18. 9. 1953). Ivo Barteček je absolventem olomoucké filozofické fakulty. Vystudoval zde v letech 1972–1978 historii a německou filologii, v době studií v Olomouci absolvoval také stáž na Humboldtově univerzitě v Berlíně. Po ukončení univerzitního studia působil jako vědecký pracovník v oddělení Latinské Ameriky Orientálního ústavu Československé akademie věd v Praze, v Ústavu československých a světových dějin a pak v Historickém ústavu ČSAV v Praze a v Brně. Od počátku devadesátých let 20. století působí jako vysokoškolský učitel. Habilitační (1997) a profesorské řízení (2004) absolvoval na Univerzitě Palackého v Olomouci v oboru obecné dějiny. Od roku 1998 do roku 2003 vykonával funkci vedoucího Katedry historie FF UP, od roku 2003 do roku 2010 funkci děkana Filozofické fakulty Univerzity Palackého, a to ve dvou volebních obdobích. Na Filozofickou fakultu UP uvedl tři nové studijní obory – judaistiku, archeologii a kulturní antropologii. Inicioval ustavení stálé komise děkanů filozofických fakult České republiky.

Ve své vědecké a odborné práci se věnuje především dějinám raného novověku. V průběhu interní aspirantury v Orientálním ústavu ČSAV a v postgraduálních seminářích u profesora Josefa Polišenského na FF UK Praha se specializoval na dějiny iberoamerického světa. V oblasti latinskoamerických studií se věnuje středoevropsko-latinskoamerickým vztahům, vystěhovalectví a exilu, dějinám středoevropského a českého cestopisu jako prameni k dějinám Latinské Ameriky, historii a historiografii Latinské Ameriky a latinoamerikanistiky. Ve vztahu k dějinám zemí Koruny české a českým dějinám zaměřuje pozornost na historiografii a na osobnosti české dějepisné práce, především se věnuje tvorbě Josefa Šusty, Bedřicha Mendla, Vlastimila Kybala, Otakara Odložilíka a Josefa Polišenského.

Ivo Barteček se dále specializuje na vybraná témata z historického místopisu, historické kartografie a historické geografie. Svůj zájem především aplikuje na prostor Latinské Ameriky na příkladu topografie planiny jezera Titicaca v Peru a Bolívii. Dlouhodobě preferované místopisné téma v prostoru České republiky, především kulturně zaměřené, je v současnosti (na léta 2012–2014) předmětem autorova zájmu spoluúčastí na dvou projektech

v rámci interní grantové agentury FF Univerzity Palackého pod názvem *Malá Haná: Paměť kulturní krajiny a Pamětní kniha evropské malířské avantgardy*.

Ivo Barteček je znám rovněž svým velkým zahraničním rozhledem. Absolvoval několik desítek zahraničních studijních a konferenčních pobytů v Evropě (Španělsko, Portugalsko, Německo, Rusko, Ukrajina, Polsko, Maďarsko, Itálie, Rakousko, Chorvatsko, Slovensko), v Izraeli, USA a Jižní Americe (Venezuela, Kolumbie, Ekvádor, Peru, Bolívie, Argentina, Paraguay, Uruguay, Brazílie). V průběhu pedagogické praxe organizoval studentské studijní exkurze do Středomoří, přednostně za odkazem antického světa (Řecko, Turecko, Sicílie), španělského a portugalského impéria (Iberský poloostrov) a do USA. Cestou tohoto poznávání prošly s I. Bartečkem více než dvě stovky studentů.

Přiblížíme poněkud více aktivity I. Bartečka v oblasti jeho nejvýraznějšího a časově nejdélšího zájmu – historii a kultuře latinskoamerického subkontinentu. V letech 1997–1998 organizoval projekt *Lidé a země na konci 20. století – Latinská Amerika* s cílem aktualizovat informace týkající se české a slovenské krajanské komunity v Latinské Americe. V letech 2000–2003 následovaly studijní cesty do Venezuely a Brazílie. V letech 2004 a 2005 organizoval expedici Titicaca I a II. Pobyt v Peru a Bolívii v roce 2006 byl soustředěn k dokumentaci aktuálního stavu světového kulturního dědictví, pobyt v Brazílii roku 2007 byl zaměřen mimo jiné k dokumentaci podílu Čechů při budování nového hlavního města Brasilia. V roce 2007 se zúčastnil bienále argentinsko-české/česko-argentinské vědecké spolupráce Golems v Buenos Aires. V letech 2008 až 2013 byl jeho zájem směřován k přítomnosti české a slovenské krajanské komunity v Argentině a v Chile. Dlouhodobě spolupracuje s krajanskou obcí ve Venezuele.

Ve vztahu k Čechům v cizině byl Ivo Barteček v roce 2004 garantem a spoluorganizátorem 22. světového kongresu československé Společnosti pro vědu a umění (SVU) na Univerzitě Palackého v Olomouci pod názvem *Morava viděna z vnějšku*, včetně publikování konferenčních výstupů pod tímtož názvem. V následujících dvouletých intervalech se spolupodílel na světových kongresech v Českých Budějovicích (Jihočeská univerzita, 2006), ve slovenském Ružomberoku (Katolická univerzita, 2008) a na 26. světovém kongresu československé Společnosti pro vědu a umění na Žilinské univerzitě v Žilině v roce 2012. V postavení člena správní rady Československého ústavu zahraničního se sídlem v Praze se angažuje ve spolupráci s krajanskou komunitou v Daruvaru v Chorvatsku a ve Vídni v Rakousku. Ivo Barteček je členem Centra pro československá exilová studia při Katedře historie FF UP v Olomouci.

Ivo Barteček pracuje v řadě odborných hodnotících grémií na několika univerzitách. Je např. členem oborových rad doktorských studijních programů na FF UP v Olomouci v oboru historie a německá literatura, na FF UK v Praze v oborech iberoamerikanistika a obecné dějiny, na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity v Ostravě v oborech politická a kulturní geografie. Pracoval v dílčí pracovní komisi pro historické vědy v rámci Akreditační komise při Ministerstvu školství ČR, v Českém národním komitétu historiků, ve Vědecké archivní radě Ministerstva vnitra ČR. V současnosti je členem Vědecké rady Univerzity Palackého v Olomouci a Vědecké rady Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Spolupracuje se Střediskem iberoamerických studií Univerzity Karlovy v Praze.

Ivo Barteček je zapojen do redakční práce v řadě odborných historických časopisů. Je členem redakčních rad Časopisu Matice moravské v Brně, Folia Historica Bohemica vydávaném Historickým ústavem AV ČR v Praze, Prague Papers on History of International Relations a Ibero-Americana Pragensia, obojí vydávané na Univerzitě Karlově v Praze, a Vlastivědného sborníku Novojičínska. Pracuje v redakci popularizačního historického časopisu Historický obzor. Je dále členem venezuelsko-české asociace/Asociación Venezolano-Checa se sídlem v Caracasu a Společnosti pro vědu a umění (SVU/USA).

Z publikovaných monografií uvádíme na tomto místě jen výběr:¹ *Československý antifašistický exil německého jazyka v Mexiku* (Olomouc 1999), *Dějiny Iberského poloostrova do přelomu 19. a 20. století* (ve spolupráci s J. Polišenským, Olomouc 2002), *Dobytí a osvobození Latinské Ameriky* (ve spolupráci s J. Kuncem, Olomouc 2008), *České umění v exilu/Tschechische Kunst im Exil/Wien* (ve spolupráci s J. Hastíkem, Olomouc 2010), *Češi a Slováci v Chile ve 20. století* (ve spolupráci s J. Jiránkem, Olomouc 2012, druhé doplněné vydání Olomouc 2013). V současnosti se přednostně věnuje počátkům přítomnosti obyvatel zemí Koruny české v Novém světě (Juan Aleman – Johann Berger z Osoblahy/Hotzenploz) a cestě Bedřicha Všemira Berchtolda po Brazílii ve čtyřicátých letech 19. století. Ivo Barteček je autorem stovky časopiseckých studií uveřejněných v České republice i v zahraničí.

Rozsáhlá je práce Iva Bartečka na poli editorském, především uvádíme díla: Vlastimil Kybal: *Po československých stopách v Latinské Americe* (Olomouc 2003), F. C. Štěřba: *Češi a Slováci v Latinské Americe* (Olomouc 2008). Je editorem/výkonným redaktorem a spoluautorem více než pěti desítek samostatných knižních či sborníkových titulů, především *Historiografie Moravy a Slezska I.* (Olomouc 2001) a *II.* (Olomouc 2006), *Ad honorem Josef*

¹ Bibliografie Iva Bartečka viz Střední Morava, 36/2013, s. 124–134, sestavil Tomáš Onderka.

Polišenský (Olomouc 2007). Založil a řídil Knihnici Verbum (FF UP v Olomouci, 19 svazků, 2001–2009).

Ivo Barteček se výrazně angažuje v oblasti popularizace vědy. Výsledkem pobytů v Latinské Americe jsou jeho autorské fotografické výstavy (*Cestovatelé z českých zemí v Latinské Americe, Jižní Amerikou, Jezero Titicaca*). Jako příklad dalších popularizujících projektů uvádíme: *Dalimilova kronika v Olomouci* (spoluautor, 2006), *Portolánový atlas 1563 v Olomouci* (2008), výstavní projekt *České umění v exilu – Vídeň* (ve spolupráci s J. Hastíkem, Olomouc 2010). Pravidelně vystupuje v pořadech Českého rozhlasu Praha *Jak to vidí* (2007–2011) a příležitostně komentuje společenské dění v Latinské Americe pro Českou televizi.

Ivo Barteček inicioval několik profesně a společensky významných činů. V roce 2009 byly na návrh I. Bartečka uskutečněny mimo jiné udělení zlaté medaile Univerzity Palackého cestovateli Miroslavu Zikmundovi, udělení doktorátu honoris causa velvyslanci Argentinské republiky v České republice Juanu Eduardu Flemingovi, převzetí pozůstalosti Josefa Jostena, přední osobnosti českého a československého exilu ve Velké Británii, Centrem pro československá exilová studia Filozofické fakulty UP v Olomouci (ve spolupráci s Anglo-americkou vysokou školou v Praze). Ve spolupráci s vydavatelstvím Academia Praha a Vydavatelstvím Univerzity Palackého v Olomouci je garantem vydávání filozofického díla J. L. Fischera, prvního rektora obnovené olomoucké univerzity pod názvy *Výbor z díla I* (Praha–Olomouc 2006), *Výbor z díla II* (Olomouc 2009), *Výbor z díla III* (Olomouc 2013).

Ivo Barteček se dlouhodobě věnuje různým oblastem výtvarného umění, především fotografii, kresbě a koláži. Je známým a osvědčeným organizátorem a kurátorem výstav s výtvarnou tematikou. Dlouhotrvající zájem o výtvarné dění vedl Ivo Bartečka ke zprostředkování předání kresebného odkazu malíře Jana Zrzavého Národní galerii v Praze (2008). V roce 2010 se účastnil ve spolupráci s realizačním týmem vedeným ing. Jiřinou Menšíkovou z FF UP mimořádně ceněného projektu *Revitalizace parku a veřejných ploch Univerzity Palackého* (parkánové zahrady na hradbách, ulice Křížkovského).

Redakce časopisu *Historica Olomucensia* přeje svému milému kolegovi vše dobré do dalších tvůrčích let.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: buresovaja@seznam.cz

RECENZE

**LUDMILA KUBÁTOVÁ – VÁCLAV VOK FILIP –
VÁCLAV BOK (EDS.):**

**STATUTA HORNÍHO MĚSTA JÁCHYMOVA
Z ROKU 1526.**

**ODBOR ARCHIVNÍ SPRÁVY A SPISOVÉ SLUŽBY
MINISTERSTVA VNITRA ČESKÉ REPUBLIKY,
PRAHA 2012.**

Martin Barus

Edice pramene si vždy zaslouží naši pozornost, neboť mívá zpravidla větší trvalost, než mnohé módní studie, a to zvláště pokud se jedná o kvalitní vydání středověkého pramene. Nelze sice tvrdit, že by editorství mediévalních urbánních pramenů bylo u nás popelkou, ovšem pozornost je logicky věnována zejména nejstarším písemným památkám či nejvyspělejšími městským sídlům (nepřehlédnutelné jsou v poslední době brněnské ediční počiny Miroslava Flodra, vydání pražské *Liber vetustissimus* či díla manželů Spáčilových z olomouckého prostředí). Edice *Statut horního města Jáchymova z roku 1526* se uvedenému vymyká, přičemž ještě zaujme skutečností, že původní text je jak transliterován ve svém německém originále, tak i přeložen do češtiny.

Pod tímto edičním počinem jsou podepsáni Ludmila Kubátová, autorka úvodní studie o počátcích města Jáchymova i o rukopisu Statut, Václav Vok Filip, který transliteroval původní německý text, a překladatel pramene do češtiny Václav Bok. Vydání publikace se pak ujal Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra České republiky.

Jak už bylo uvedeno, samotné edici předchází úvodní studie, rozčleněná na dvě základní kapitoly. První se věnuje dějinám Jáchymova od jeho založení na počátku 16. století až do povstání proti Šlikům v roce 1525. Tato zlomová událost v dějinách města je popsána velmi podrobně, neboť právě po potlačení této vzpoury vznikl editovaný pramen jako symbol nového začátku v dějinách městské obce. Na základě Statut je pak popsán běžný život v tomto prudce se rozvíjejícím sídle. Ve druhé části textu Ludmily Kubátové je čtenář seznámen s pramenem samotným, a to především s jeho diplomatickými vnějšími i vnitřními znaky, prostor je rovněž věnován i obdobným pramenům střeoevropské provenience. Závěr studie je tvořen obligátním seznamem použitých pramenů a literatury. Další více jak dvě třetiny knihy

představuje edice a překlad pramene, jimž předchází ještě stručná německá i česká předmluva a především obsah rukopisu s příslušnými odkazy na jednotlivé kapitoly Statut. Publikace je pak zakončena obrazovými reprodukcemi z rukopisu a německým resumé.

Pokud jde o obsah editovaného rukopisu, takto kompletně dochovaná a velice podrobná městská statuta, u nichž navíc známe i přesné příčiny a důvody jejich vzniku, jsou v prostředí českých zemí v podstatě unikátní. Za pozornost stojí zejména výčet funkcí a oblastí, jejichž fungování Statuta upravují. Představovala totiž normu pro purkmistra, radní, soudce, městského fojta (rychtáře), městského komořího, městského písaře, čtvrtmistry, lékárníka, mistra vážného, dozorce tržiště, vězníka, mistra stavitele, mistra rouraře, tesaře, zedníky, pekaře, kováře i příslušníky mnoha dalších řemesel. Dále Statuta zasahovala i do oblasti pohřbívání, špitálů, almužen, hostinců, pivovarů, zahrad a zahrnovala i přesný požární řád. Postihovala tedy takřka celý život města Jáchymova na přelomu středověku a novověku, s výjimkou speciálních horních norem a nařízení.

Je zřejmé, že zpracování edice tohoto pramene je již svou existencí nesporným přínosem pro historiografii. Zvláště překlad do češtiny umožňuje seznámit se s pramenem a užívat edici i daleko širší badatelské veřejnosti, než jen úzké skupině znalců rané nové horní němčiny. Hodnocení transliterace, zde – jak bývá pro německé texty tohoto období obvyklé – užité mj. i z lingvistických důvodů, bych si dovolil ponechat povolanějším. Překlad je devizou publikace již sám o sobě a dle mého soudu je zdařilý. Hledání vhodných překladatelských ekvivalentů pro dobové označení různých méně známých funkcí v městské správě je vždy problematické, zvláště kvůli výrazným regionálním specifikům. Jasnou oporou pro další diskuze však může být originální německý text. Velmi atypicky a v podstatě nepřehledně na mne však působí typografická úprava edice. Nejedná se o obvyklou a praxí prověřenou zrcadlovou formu (kdy je např. na sudé straně originál a na liché, tj. protilehlé, překlad), ale o poněkud netradiční způsob edičního zpracování – text každého původního folia je umístěn na novou stránku, na níž je otištěn v němčině, a níže následně přeložen do češtiny. V mnoha případech se ale stává, že zejména český překlad přesáhne na následující stranu, přičemž další folio začíná až na té další. Celkově se jedná o dosti nepraktickou záležitost, která nutí čtenáře k častému listování a při důkladnějším studiu i k neustálému otáčení stran ve snaze sledovat originál.

Velkým kladem úvodní studie je delší exkurz do počátků dějin Jáchymova, jasně ukazující vývoj směřující k neúspěšnému povstání v roce 1525, které bylo zásadní pro vznik editovaného pramene. Autorka je bezpochyby

fundovaná v horní problematice (její přiblížení fungování horního města na sklonku středověku opravdu stojí za pozornost), dle mého soudu si však některé termíny městské správy nedokáže přesně vyložit, což dojem z jinak poctivě zpracovaného textu poněkud ruší. Z nepřesností bych si zde dovolil uvést označení tehdejších obyvatel města za občany (užíváno velmi hojně), užití pojmu pečeť místo pečetidlo (s. 83) či objasnění skutečnosti, že Jáchymov dostal v roce 1518 právo zřídit si „regiment“ ve smyslu vzniku strážného oddílu, přičemž se dle mého soudu jednalo spíše o udělení práva jisté samosprávy. Za nepřilíš věrohodné považuji rovněž tvrzení, že do vydání Statut „se v Jáchymově pohrbívalo kdekoliv na nejrůznějších místech“ (s. 113). Tím se dostávám k obecné rovině značné části úvodní studie, kde se autorka snaží na základě rozboru Statut popsat, jak v té době Jáchymov fungoval. Editovaný pramen však nebyl podroben ani té nejzákladnější kritice, tj. akceptování faktu, že se jedná o pramen normativní. Na s. 86–124 se však poměry uvedené ve Statutech líčí jako naprosto realistické bez uvedení jakékoliv podmíněnosti.

Na u nás nepřilíš dobře zmapované území se autorka pouští v oddíle věnovaném obdobným pramenům městské provenience. Zde se však, i přes nepřilíš úspěšnou snahu (čemuž se vzhledem k obecnějšímu povědomí o těchto pramenech u nás ani nelze divit) dohledat příbuzné právní předpisy, z nichž mohl editovaný text vycházet, nesnaží řešit velmi důležitou otázku, a sice jak přesně tuto jáchymovskou právní normu, v originále nazvanou „reformacion“ (s. 157), pojmenovat. Za statuta se totiž obvykle označují vlastní, samosprávné normy městské rady. Vydaný text sice po potlačení povstání několik měsíců sepisovali (alespoň jak se tvrdí v prameni samotném) „purkmistr, soudce, městská rada a výbor celého knapšaftu a městské obce“ (s. 159), ale následně jej schválili (a třeba i upravili?) vrchnostenští úředníci hraběte Štěpána Šlika. Celou tuto problematiku stěžuje fakt, že originál Statut se nedochoval. Každopádně by si zařazení těchto „statut“ do skupiny obdobných normativních pramenů v širší souvislosti zasloužilo daleko větší pozornost. Je jisté, že ediční zpřístupnění této snaze jedině prospěje. Za naopak velmi cenné poznatky považuji informace o mladších vpisích do rukopisu, ukazující na skutečně živé používání této normy, nahrazené již roku 1541 dalšími a ještě obsáhlejšími statuty. Zaměření textu logicky nedovolovalo další komparaci s tímto mladším pramenem, ani s dalšími písemnostmi z fondu Archiv města Jáchymov (jehož využití ostatně nanejvýš komplikuje jeho – pro mne překvapivá – archivní nezpracovanost), avšak ukázalo další cesty možného a s jistě s pozoruhodnými výsledky spojeného bádání.

Na výše zmíněné typografické zvláštnosti v edici samé navazují obdobné redakční nepřesnosti i v textu studie, jedná se např. o absentující text poznámky č. 291, který byl nahrazen textem poznámky následující, čímž vznikl zmatek v poznámkách na s. 87–98, či místy chybějící či nepřesně vložená interpunkční znaménka.

Snesených výtek je snad až příliš mnoho, čímž bych v žádném případě nechtěl zájemce odradit od studia tohoto ojedinělého pramene. Naopak, ediční práce byla odvedena kvalitně a některé nepřesnosti v úvodu jsou spíše motivací k dalšímu poznávání obdobných pramenů, než důvodem k tomu, abychom knihu po několika stránkách odložili.

Statuta nás v jedinečné míře a velmi podrobně, byť stále s vědomím toho, že se jedná pouze o normu, informují o „běžném životě“ pozdně středověké městské společnosti, a to nejen v obvyklých správních a právních záležitostech, ale i v jedinečných detailech týkajících se tehdejší hygieny či různých zdravotních a sociálních opatření. Název knihy obsahující přívlastek „horní“ může mnohé zájemce odradit s poukazem na to, že se jedná o úzkou právní normu spojenou s těžbou drahých kovů. Každý přečtený odstavec nás však přímo vtahuje do Jáchymova v době jeho největšího rozvoje.

Jak již bylo uvedeno, přínos edice pro další mediévistické bádání je nesporný. Zpřístupnění Statut nám však zároveň ukazuje na obecně nepříliš sdílenou skutečnost, že i pro dějiny středověku je možné narazit na velmi významný a dosud nevydaný pramen a že stále platí nestárnoucí deviza *ad fontes!*

Mgr. Martin Barus
Biskupství litoměřické
Dómské náměstí 1/1
412 01 Litoměřice
e-mail: Barus.Martin@seznam.cz

JIŘÍ MALÍŘ A KOL.:

**BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK POSLANCŮ MORAVSKÉHO
ZEMSKÉHO SNĚMU V LETECH 1861–1918.**

**CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY,
BRNO 2012.**

Lukáš F. Peluněk

Brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury vydalo před nedávnem významnou pomůcku pro orientaci ve společensko-politickém vývoji Moravy ve druhé polovině 19. století. Touto pomůckou je obsáhlý *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, který vznikl péčí pracovníků Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Výzkumného střediska pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura. Slovník vypracoval kolektiv osmi historiků za vedení prof. PhDr. Jiřího Malíře, CSc., který se tématem politického života na Moravě v 19. století dlouhodobě zabývá. Kolektiv autorů dále tvoří Mgr. Petr Bělík, Mgr. Jan Dvořák, doc. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D., Mgr. et Mgr. Markéta Malá, Mgr. Martin Markel, Ph.D., Mgr. Martin Rája, Ph.D. a PhDr. Zdeňka Stoklásková, Ph.D. V předmluvě také autoři děkují spolupracovníkům z muzeí, archivů a akademických pracovišť, kteří pomáhali s vyhledáváním pramenného materiálu k jednotlivým biografickým heslům.

Biografický slovník moravských zemských poslanců, nemající v našem prostředí dosud obdoby, vznikl dle vyjádření autorů z několika příčin. Přestože u nás v posledním čtvrtstoletí vyšlo množství biografických slovníků, které reflektují i některé osobnosti politického života v Rakousku-Uhersku,¹ nevyšel dosud žádný komplexní přehled politiků tohoto období. Výjimkou je pouze práce představující poslance Slezského zemského sněmu v Opavě od Hany Šústkové.² Absence zpracování poslanců moravského zemského sněmu tak byla dle vyjádření autorů očividná. K dispozici se sice nabízejí

¹ V tomto ohledu jmenujme *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Sv. I–XXIV. Ostrava 1993–2009; *Biografický slovník českých zemí*. Sv. I–XVI. Praha 2004–dosud. Zajímavé je, že v době konečných příprav na recenzovaném slovníku vyšel biografický slovník mapující stejné období, viz VYSKOČIL, Aleš: *Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850–1918*. Praha 2011. Tento slovník však přibližuje státní správu na Moravě ve druhé polovině 19. století – i přesto jsou některé osobnosti zmíněny v obou slovnících.

² ŠÚSTKOVÁ, Hana: *Biografický slovník poslanců Slezského zemského sněmu v Opavě (1861–1918)*. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy, nová řada*. Sv. 8. Supplementum. Ostrava 2006.

zastaralé dobové almanachy a soupisy poslanců (s. 5), jedná se však o výběrové seznamy poslanců – němečtí poslanci v těchto publikacích zcela chybějí a nenalézáme zde ani některé poslance druhé národnosti.

Po nahlédnutí do obsahu slovníku zjistíme, že publikaci tvoří krátká předmluva, obsáhlá úvodní studie k tématu, dále je zařazena cenná příloha obsahující šest přehledných tabulek a dva grafy. Největší část publikace pak tvoří jednotlivá životopisná hesla.

Úvodní studie od Jiřího Malíře představuje na 35 stranách konstituování a vývoj zemského sněmu na Moravě od počátků moravského parlamentarismu v roce 1848 až po rok 1914, respektive 1918. Zdůrazněn je zde rozdíl mezi politickým vývojem Markrabství moravského a Českého království, kde kupříkladu roku 1848 zemský sněm ani nebyl svolán (s. 11). Autor konstatuje, že moravská zemská ústava ze září 1848 byla demokratičtější než zemské zřízení z roku 1851, taktéž je výstižně zmíněn neobvyklý konsens mezi tehdejšími zemskými poslanci v otázce rovnoprávnosti obou zemských jazyků a národností. Na s. 13 autor upozorňuje na skutečnost, že selský sněm přijal 9. června 1848 zákon o zrušení roboty a desátků na Moravě, jenž byl 26. června 1848 schválen panovníkem. Tím tedy předběhl zákon říšského sněmu o zrušení poddanství ze 7. září 1848. Morava také, jako jediná ze zemí Koruny české, vyřešila v dané době národnostní problematiku volební reformou z roku 1905, známou pod názvem „Moravský pakt“ či „Moravské vyrovnání“ (s. 16). Moravský pakt byl podle autora uskutečněn zvláště z potřeby německé strany udržet „status quo“ – po dlouhou dobu byla totiž národnostní rovnováha výhodou, protože „poslancům ani jedné z obou národností nedávala šanci dosáhnout dvoutřetinové většiny potřebné ke změně zemské ústavy“ (s. 17). Němečtí zemští poslanci také byli proti státoprávnímu svazku Moravy s Čechami, i proto se mohla uskutečnit dohoda obou národností na úrovni zemské (s. 31). Autor dále představuje vývoj zemského sněmu po rok 1914. Vypuknutí první světové války pak de facto znamenalo konec moravského zemského sněmu v dosavadní podobě (s. 45), o vývoji v prvních letech Československé republiky autor již nepíše. Je však zřejmé, že se mnozí zemští poslanci posléze angažovali taktéž v politickém prostoru nově vzniklé republiky.

Každé životopisné heslo slovníku je uvedeno příjmením a jménem, životními daty, povoláním, funkčními obdobími, zařazením do kurie a volebního okresu, za který byl poslanec zvolen. Následuje životopis poslance, přičemž významnějším osobnostem je věnováno více prostoru. Za textem jsou uvedeny prameny a literatura. Případná písemná díla jednotlivých poslanců jsou uvedena ve vlastním textu. U mnohých osobností jsou uvedena jména a pří-

jmění v obou jazykových variantách, což je v případě osobností 19. století téměř nezbytné. Slovník obsahuje více než 600 biogramů. Z nejvýznamnějších zemských poslanců zmiňme právníka Aloise Pražáka (1820–1901), předsedu druhé československé vlády Vlastimila Tusara (1880–1824), zakladatele Lidových novin Adolfa Stránského (1855–1931), lidoveckého politika a předsedu československé exilové vlády v Londýně msgr. Jana Šrámka (1870–1956), o němž také v minulém roce vyšla rozsáhlá monografie.³ Mezi životopisnými hesly také můžeme nalézt dvě významná jména dobové moravské historiografie – Vincence Brandla (1834–1901) a Christiana d'Elverta (1803–1896). Z regionálních osobností střední Moravy pak byli v moravském zemském sněmu zastoupeni například známý inovátor v zemědělství a iniciátor rolnického vzdělávání Jan Rudolf Demel (1833–1905), dlouholetý starosta Olomouce Richard Fischer (1872–1954), Jan Helcelet (1812–1876) – profesor polního hospodářství a přírodních věd na olomoucké stavovské akademii a redaktor prvních česky psaných novin v Olomouci, olomoucký advokát Mořic Hruban (1862–1945), sedmý arcibiskup olomoucký Theodor Kohn (1845–1915), členové rodu Primavesi sídlícího v Olomouci, dále mezi lidem oblíbený desátý arcibiskup olomoucký Antonín Cyril Stojan (1851–1923), moravští představitelé agrární strany Kuneš Sonntag (1878–1931) a Jan Vaca (1871–1931) či vikář katedrály sv. Václava v Olomouci a národopisec Ignát Wurm (1825–1911). Vysoce významnou součástí publikace je také bibliografie archivních a tištěných pramenů a literatury, z níž lze čerpat k další práci.

Pokud bychom ve slovníku hledali nějaké nedostatky, našli bychom jich minimum. Slovníku však nejvíce chybí jmenný a místní rejstřík. Je však otázkou, zda by tak obsáhlá publikace o bezmála 900 stranách pojmul i rejstřík, autoři snad museli v tomto případě ušetřit místo na úkor přehlednosti. Ovšem v případě, že by chtěl badatel vyhledat jednotlivé poslance podle místa narození, úmrtí, působení či volebního okresu, je nucen prohlédnout slovník stránku po stránce. Pochopit se však dá pouze absence rejstříku jmenného, neboť medailony poslanců jsou řazeny abecedně. Otázkou do budoucna zůstává, zda by nebylo vhodné dodatečné vydání doplňku ke slovníku v podobě uceleného rejstříku.

Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918 je dílem chvályhodným, zvláště poukážeme-li na nesnadný způsob vyhledávání informací o životě tak vysokého počtu osobností rozdílného původu. Odborná práce tohoto zaměření dosud chyběla, slovník tedy může

³ TRAPL, Miloš – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel: *Politik dobré vůle. Život a dílo msgr. Jana Šrámka*. Praha 2013.

být významnou součástí každé větší knihovny i osobních knihoven badatelů, kteří se zabývají moravskými dějinami 19. století.

Lukáš F. Peluněk
Žerotínovo náměstí 11
779 00 Olomouc
e-mail: Lukas.F.Pelunek@email.cz

ZMÁTLO, PETER:

KATOLÍCI A EVANJELICI NA SLOVENSKU

(1929–1932).

ĽUDÁCI A NÁRODNIARI NA CESTE K SPOLUPRÁCI.

VERBUM, RUŽOMBEROK 2011.

Michael Viktořík

Recenzovaná monografie je věnována slovenské politické scéně první Československé republiky se zaměřením na slovenské katolíky v Hlinkově slovenské ľudové straně (HSLS) a slovenské evangelíky ve Slovenské národní straně (SNS). Autor se zaměřil na první polovinu třetího volebního období let 1929 až 1932, přičemž podrobně rozebírá politické aktivity obou zmíněných politických subjektů na pozadí tehdejšího společenského dění na Slovensku. Práce je rozdělena do 20 kapitol, které však nejsou vždy vyvážené z hlediska rozsahu. Najdeme zde totiž kapitoly v rozsahu několika stran (např. kapitoly č. 5 až 7 mají rozsah pouze tři strany: Druhý neúspěšný návrh na autonómiu Slovenska, s. 106–108, Rozhovor denníka *Neue Freie Presse* s prezidentom Masarykom a reakcia slovenských ľudákov, s. 109–111, a Návrat Milana Hodžu do vysokej politiky očami *Slováka* a personálne zmeny u agrárnikov na Slovensku, s. 112–114), ale i rozsáhlé části v počtu několika desítek stran (např. kapitola č. 2 Konsolidačný rok 1930 v radoch slovenských ľudákov a snahy o vytvorenie katolíckeho bloku opozičných strán má až 52 stran, s. 35–86).

Autor sleduje tehdejší společensko-politické dění na Slovensku jakoby skrze politiku slovenských ľudáků a národnarů a všímá si všech důležitých událostí a kauz, které hýbaly slovenskou společností, ale vždy v souvislosti s HSLS či SNS. Proto P. Zmátlo zařadil do monografie témata jako pokusy o vytvoření katolíckého bloku opozičních stran v roce 1930, odvolací projednávání případu Prof. Vojtěcha Tukey, aktivity Dr. Ludovíta Bazovského v letech 1930 až 1932, boj za slovenskou vysokou školu technickou, slovenský regionalismus a zakládání Národohospodářského ústavu Slovenska a Podkarpatské Rusi, kauzu nových Pravidel slovenského pravopisu, zářijové obecní volby v roce 1931, převratné valné shromáždění Matice slovenské v květnu 1932, sjezd mladé slovenské generace v Trenčianských Teplicích v červnu 1932 a Zvolenský manifest z roku 1932, kterým se začala úzká spolupráce HSLS a SNS. Přínosné jsou i kapitoly přibližující a analyzující společensko-

-politickou situaci na Slovensku po parlamentních volbách v říjnu 1929, či témata v poslední části vhodně doplňující danou problematiku, která se věnují vztahu HSLS k Československé straně lidové. Poslední kapitola analyzuje věcně a výstižně vůdce slovenských katolíků a evangelíků, tj. Andreje Hlinku a Martina Rázuse. Autor neopomenul ani činnost slovenské emigrace v zahraničí ve vztahu k autonomii Slovenska a vznik zahraničního Světového svazu Slováků.

Autor při psaní a tvorbě práce využil archivy v České republice, zejména v Praze, a to především Národní archiv a jeho rozsáhlý fond Presidium Ministerstva vnitra – Archiv Ministerstva vnitra 225, který byl dosud z velké části neznámý pro slovenské historiky. Vzhledem k centrálnímu postavení Národního archivu v Praze a s přihlédnutím k tématu první republiky autor nečerpal ze Slovenského národního archivu v Bratislavě, opomenutí slovenských archivů však bylo patřičně vysvětleno v úvodu práce. Využity byly i další pražské archivy (Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd). Autor čerpal údaje též z Archivu literatury a umění Slovenské národní knihovny v Martině, ale zapomněl ho uvést mezi použitými prameny v závěrečném seznamu použitých pramenů a literatury. Využil též dobový tisk a stenografické záznamy z jednání v poslanecké sněmovně a senátu zpřístupněné v digitální česko-slovenské parlamentní knihovně na internetu. Použitá literatura je rozsáhlá, některé práce však absentují, např. Ušiakova práce o snahách vytvořit katolický blok v první ČSR (Příspěvky k dějinám KSČ, 1969, 4), studie Marka Junka o vývoji na Slovensku po roce 1918 (Acta UPO, Filozofická fakulta, Historica 18, Olomouc 2001) či některé práce vydané v Mnichově Collegiem Carolinem. Práce obsahuje i anglické resumé a několikastránkovou přílohu, kterou tvoří převážně archivní dokumenty z Národního archivu v Praze a Archivu literatury a umění Slovenské národní knihovny v Martině. Na závěr monografie je připojen jmenný rejstřík.

Přínos práce vidím v zesumarizování a syntetizování faktografie a v analytickém shrnutí událostí sledovaného období let 1929 až 1932 se zaměřením na slovenskou politickou scénu, na které hráli podstatnou roli slovenští ľudáci a národníari (politické strany HSLS a SNS). V monografii autor pozorně a někdy až velice podrobně sleduje významné politické tendence v linii chronologické, ale i tematické. Přiblížit společenské dějiny skrze prisma volebních období dosud ve slovenské historiografii nikdo neudělal. P. Zmátlo v doposud největší míře ze slovenských historiků využil rozsáhlý fond Presidia Ministerstva vnitra (PMV) – Archiv Ministerstva vnitra 225 v Národním archivu v Praze, a to je též podstatným přínosem této posuzované mono-

grafie. Celkový přínos práce vidím v doplnění doposud neznámých faktů z dějin první ČSR, zejména ve vztahu ke slovenským politickým subjektům křesťanského zaměření HSES a SNS. Vhodné by bylo pokračovat v této práci a dotáhnout do konce celé třetí volební období, tedy léta 1932 až 1935. Autor ve svém textu naznačil, že o pokračování výzkumu dané problematiky má i nadále zájem.

PhDr. Michael Viktorík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: michael.viktorik@upol.cz

**TRAPL, MILOŠ – KONEČNÝ, KAREL –
MAREK, PAVEL:
*POLITIK DOBRÉ VŮLE. ŽIVOT A DÍLO
MSGRE JANA ŠRÁMKA.*
VYŠEHRAĐ, PRAHA 2013.**

Jan Fryčka

Tato kolektivní monografie představuje první zcela komplexní zpracování životních osudů Jana Šrámka, významné osobnosti politického katolicismu a zkušeného politika několika státních útvarů. Vychází jako výstup z grantového projektu GA ČR č. 409/09/0218 s názvem Monsignore ThDr. h. c. Jan Šrámek – život a dílo.

Autoři publikace jsou tři renomovaní olomoučtí historikové, kteří se politické činnosti Jana Šrámka věnují dlouhodobě, přičemž každý z nich zde zpracoval jiné období jeho života. Prof. Pavel Marek tak cílí pozornost především na Šrámkovy průkopnické aktivity v oblasti křesťansko-sociální politiky před první světovou válkou. Prof. Miloš Trapl následně podrobně zpracoval dobu meziválečnou a období londýnského exilu s důrazem na Šrámkovu roli v prvorеспублиkových vládách a zákulisních politických jednáních. Doc. Karel Konečný pak uzavírá chronologické líčení kapitolami popisujícími Šrámkův život v politickém prostředí třetí republiky a následně v komunistické inter-naci. Text monografie na několika místech doplňuje vložená černobílá fotografická příloha, obsahující mnohé málo známé fotografie dokumentující Šrámkovu politickou činnost.

První dvě kapitoly živě líčí dětství a studia této významné osobnosti, a to až do vysvěcení na kněze. Jan Šrámek přichází na svět 11. 8. 1880 v Grygově do nuzných poměrů, které ještě prohloubilo brzké úmrtí jeho otce. Zabezpečení rodiny tak zůstalo pouze na matce a studium tohoto nadaného žáka na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži a poté na teologické fakultě v Olomouci by nebylo možné bez stipendijní podpory hodnostářů olomouckého arcibiskupství. Tato část poněkud vybočuje z celkového pojetí knihy, protože vychází z rukopisu Šrámkových nepublikovaných vzpomínek.

Líčení Šrámkova života po ukončení teologických studií dále pokračuje jeho činností v Novém Jičíně, který se stal jeho prvním působištěm jakožto kaplana a také místem jeho zrodu jakožto křesťansko-sociálního politika. V závěru 19. století procházelo toto město dynamickým rozvojem nejen

průmyslu, slovy prof. Marka šlo o „laboratoř národních a sociálních problémů.“ V takto komplikovaném prostředí se mladý kaplan angažoval například v zakládání spolků v hospodářské oblasti (zakládal zde spolek Budoucnost), v oblasti vzdělávání (především ženský dělnický spolek) či v oblasti ochotnického divadla. Jeho působení v Novém Jičíně ukončil až incident, kdy na něj na nádraží čekal dav radikálních Němců, který ho chtěl fyzicky inzultovat. Jan Šrámek se však o chystané akci dozvěděl již ve vlaku, musel vystoupit o stanici dříve a dojít v zimě náročným terénem domů značnou oklikou, čímž si uhnal zápal plic. Poté byl přeložen do blízkých Životic a následně do špatně dostupných Všechovic (u Hranic na Moravě). Prof. Marek zde pak nastiňuje hypotézu, že Šrámkův následný odchod do Brna nebyl zapříčiněn jen snahou vést křesťansko-sociální hnutí, ale že šlo částečně i o projev protestu a nespokojenosti s konzervativní politikou tehdejšího olomouckého arcibiskupa Kohna.

Následná Šrámkova politická činnost je charakterizována především položením základů křesťanskosociální strany na Moravě a její přeměnou v masovou organizaci. Velký předěl v jeho politické práci pak představuje rok 1906, kdy byl zvolen poslancem Moravského zemského sněmu, kde působil až do roku 1918. V letech 1907–1911 také působil jako poslanec říšské rady ve Vídni, roku 1912 obdržel titul monsignora. Během první světové války následoval k monarchii loajální směr politiky katolických stran, kdy až do léta 1917 prováděl tzv. politiku „dvou železek v ohni“ ve snaze zmírnit protičeský tlak z vídeňských kruhů. Poměrně neznámým faktem pak zůstává, že Jan Šrámek byl de facto „šestým mužem 28. října“ – jakožto člen Národního výboru ovšem nemohl pro odpor socialistů vůči jeho kněžství podepsat jím zčásti navrženou proklamaci o samostatnosti Československa. Navíc také přesvědčil velitele pražských Josefských kasáren, aby armáda nezasahovala do probíhajících událostí vyhlášení nezávislosti.

První část knihy je následně završena velmi obsáhlým a důkladným rozbořením ideových základů Šrámkovy křesťanské politiky a jeho průkopnické role při vývoji křesťansko-sociálního hnutí, která byla završena vznikem Československé lidové strany roku 1919.

Následující část knihy se zaměřuje na Šrámkovo působení ve vládách první republiky. V roce 1920 o něm sice papežská kurie uvažovala jako o kandidátovi na uvolněné místo olomouckého arcibiskupa, avšak Vatikán dospěl ke (správnému) závěru, že tak důležitá osoba je v čele katolického hnutí nepostradatelná. V meziválečných československých vládách pak Jan Šrámek postupně spravoval různé rezorty: železnic, zdravotnictví a tělesné výchovy, pošt a telegrafů a nejdéle rezort unifikací. Jeho hlavní úloha však spočívala

ve vedení lidové strany a tvrdých politických bojích za prosazení zájmů katolíků. V politice se proslavil uměním kompromisu, představovaným známým a často kritizovaným heslem „dohodli jsme se, že se dohodneme“, které však mělo v období složitých zákulisních vyjednávání i své pozitivní výsledky. V oblasti Šrámkových zásluh je zde řešena i otázka jeho druhé cesty do Říma roku 1925, kdy prof. Trapl na základě dostupných materiálů dochází k závěru, že tato cesta do Říma zůstala neoficiální a utajena, především kvůli dojednávání Modu vivendi. Jako vrchol Šrámkovy meziválečné politické kariéry jsou pak prezentovány celostátní oslavy svatováclavského milénia roku 1929, které byly jeho obrovským diplomatickým úspěchem, hlavně v kontextu s vyhocenými vztahy církve a státu za Marmaggiho aféry o čtyři roky dříve. K úspěšné organizaci těchto oslav jistě přispěl i fakt, že je Jan Šrámek připravoval z velmi vlivné pozice – déle než rok tehdy zastupoval nemocného Antonína Švehlu ve funkci předsedy vlády. Cenným příspěvkem zůstává i analýza dobové „protišrámkovské“ opozice v lidové straně i mimo ni. Šrámkova zásada nemluvit o tajných politických jednáních totiž značně iritovala nejen jeho spolustraníky, ale i tisk. Přesto se mu podařilo za první republiky ustát několik pokusů o secesi ve straně a udržet kontinuální směr politiky.

Zlom pro politiku Československé lidové strany nastal po parlamentních volbách roku 1935 (obdržela při nich nejméně hlasů za celé meziválečné období). Prof. Trapl zde zastává názor, že pokles vlivu lidovců na venkově způsobilo i přenechání správy obilního monopolu republikánské straně – slabší lidovecké zemědělské družstevnictví nemohlo silnějšímu soupeři konkurovat. V souvislosti s výsledky voleb a snahami republikánské strany o hegemonii v koalici byl Jan Šrámek nucen ve vládě více spolupracovat se socialistickými stranami a přenést se v zájmu spolupráce přes jejich dosavadní antiklerikální postoje. Nelze také pominout jeho klíčovou roli v zabezpečení volby Edvarda Beneše prezidentem republiky, kdy dle dostupných materiálů celý předchozí den strávil telefonickým jednáním o podpoře váhajících politiků.

Jistý přelom nastal pro Jana Šrámka na počátku roku 1938, kdy se začíná podrobněji zabývat zahraniční politikou, kdy ve svých referátech správně předpověděl anšlus Rakouska. Svými postoji představoval zapřisáhlého odpůrce politiky appeasementu, doufajícího ve francouzsko-sovětskou pomoc, která bohužel nepřišla. V této souvislosti je také připomínán jeho postoj k odstoupení pohraničí, kdy byl jako jeden ze tří ministrů proti přijetí anglo-francouzského ultimáta z 22. září 1938. Neúspěšně požadoval, aby o dané otázce rozhodl parlament. Zde je na místě zamyslet se, zda by takové schválení změn státních hranic stále prvorepublikovým Národním shromážděním

nebylo spíše kontraproduktivní, protože případná poválečná revokace takového rozhodnutí by byla velmi problematická.

Kniha dále přechází plynule do své třetí části, která mapuje Šrámkovy životní osudy od začátku okupace, přes období III. republiky a jeho osudů po komunistickém převratu. I ve svém vysokém věku se po začátku německé okupace napojil na činnost Politického ústředí a brzy byl přemluven Huberem Ripkou k útěku do exilu. Jeho odchod do zahraničí si vyžádal Edvard Beneš, který byl dle autorů v té době považován v západní Evropě za velmi levicového politika a potřeboval do zahraniční akce někoho zkušeného z katolické strany. Protektorátní hranici do Polska překonal Jan Šrámek spolu s dlouholetým spolupracovníkem Františkem Hálou v prostoru Michálkovic nákladním vlakem v přestrojení za železničáře. Po přijetí v Anglii byl vyslán jednat s francouzskými katolickými činiteli a po vytvoření Národního výboru se Šrámek stává de facto vedoucí osobou druhého odboje ve Francii.

Po německém útoku prchá spolu s ostatními členy výboru přes přístav Bordeaux zpět do Anglie. Po vzniku československé exilové vlády v Londýně je prezidentem jmenován jejím předsedou, kterým zůstává až do návratu vlády do vlasti. Rozbor jeho politických aktivit doplňují různé zajímavosti politického i osobního rázu. Autoři např. zmiňují, že Jan Šrámek si potrpěl na kvalitní červená vína, která ovšem požadoval servírovat zásadně chlazená a přinášena v ledu, čímž přiváděl do rozpaků francouzské i anglické číšníky. Z politických zajímavostí jistě stojí za zmínku datum 8. 4. 1944, kdy Jan Šrámek obdržel mnoho písemných gratulací, protože Rudá armáda tehdy poprvé vstoupila na československé území u podkarpatskoruské obce Jasiňa. Toto datum však z politických důvodů nebylo nikdy oslavováno a upadlo v zapomnění.

Z událostí konce války Jan Šrámek pravděpodobně nejvíce podcenil moskevská jednání o vládním programu z března 1945, kterých se pro nemoc neúčastnil. Jakožto politický matador první republiky byl zvyklý na to, že vládní programy jsou vyhlašovány jen pro veřejnost a pro strany nejsou závazné, což ve změněné situaci již bohužel nebylo aktuální. Zde jsou spatřovány první signály toho, že ve svém pokročilém věku již přestává držet krok s politickým vývojem nastávajícího období III. republiky. Přesto v tomto období přichází vrchol Šrámkovy oblíbenosti, který je nejlépe demonstrován velkou oslavou kampaní k jeho 75. narozeninám v srpnu 1945. V lidové straně nemá Jan Šrámek po dlouhé době opozici, a jak poukazuje doc. Konečný, žádná jiná strana Národní fronty nesvěřila do rukou svého předsedy tolik pravomocí, což bylo značně problematické v případech dvou dlouhodobých Šrámkových zdravotních absencí v prvních polovinách let 1946 a 1947. Jeho zdravotní

stav tak následně ovlivnil celostátní politiku ČSL, kdy se vedení strany místy propadá do naprosté nečinnosti v souvislosti s hájením demokratických hodnot. Historikové dodnes zůstávají nejednotní v interpretaci Šrámkových postojů k únorové demisi demokratických ministrů. Podle jednoho názoru varoval před unáhlenými rozhodnutími a poukazoval na rizika, zatímco podle druhé verze šel svým rozhodným stanoviskem pro demisi příkladem nerozhodnutým ministrům.

Směr posledních let Šrámkova života neodvratně ovlivnil neúspěšný pokus o letecký útěk na Západ. Případ pilota vyslaného francouzskou tajnou službou, který dorazil s denním zpožděním a následně nepřistál, protože si spletl brigádníky s příslušníky bezpečnostních složek, ukazuje skutečnou „profesionalitu“ organizátorů tohoto útěku, na kterou Jan Šrámek doplatil internací. Nejprve to bylo pouze krátce v klášteře v Nové Říši na Vysočině, pak dva roky v uvolněnějším režimu brněnského kláštera, následně rok ve valdické věznici a od roku 1951 v záměčku v Roželově pod Třemšínem. Kapitoly o životních osudech Jana Šrámkova autoři uzavírají jeho tajným pohřbem 25. 4. 1956 ve Velkém Týnci a převezením ostatků na Velehrad v roce 1991.

Knihu pak uzavírá část, ve které jsou sledovány proměny „šrámkovské“ historiografie především v období normalizace. Dlouholetá práce autorů je v závěru knihy završena také vyčerpávajícím přehledem dostupných pramenů a literatury, ze kterého může čerpat případný zájemce další podrobnější informace o této významné osobnosti českých dějin. Celkově lze říci, že se jedná o vysoce reprezentativní publikaci, kterou si donedávna opomíjená Šrámkova osobnost zcela jistě zaslouží.

Mgr. Jan Fryčka
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
e-mail: FryckaJan@seznam.cz

**NOVÁ SYNTÉZA DĚJIN AUSTRÁLIE
V ČESKÉM PŘEKladU
MACINTYRE, STUART: *DĚJINY AUSTRÁLIE*.
NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY, PRAHA 2013.**

Pavel Kreisinger

Ve známé a oblíbené ediční řadě „Dějiny států“ z produkce Nakladatelství Lidové noviny již vyšly desítky titulů. Syntézy z této řady jsou velmi populární, a proto je řada prací po vyprodání nákladu pravidelně dotiskována. Podobně tomu bylo i s prvním vydáním českého překladu souhrnných Dějin Austrálie,¹ jejichž autorem byl australský profesor historie Geoffrey Blainey.² Po dvou letech vyšel dotisk, který byl posléze rovněž rozebrán. Jelikož původní Blaineyho Dějiny Austrálie byly napsány již v roce 1994,³ rozhodlo se české nakladatelství tuto práci dále nedotiskovat a namísto toho vydat nový český překlad nejnovější jednosvazkové syntézy dějin Austrálie,⁴ jejímž autorem je o generaci mladší australský historik Stuart Macintyre.⁵ Český překlad této práce z pera Antonína Hradilky⁶ vyšel na konci března 2013.

Blainey i Macintyre patří oba k velkým australským historikům a jejich jednosvazkové syntézy dějin Austrálie zachycují především jejich vlastní pojetí australských dějin, které je v některých dílčích otázkách odlišné. Macintyre neváhal ve své syntéze polemizovat s některými názory svého staršího

¹ BLAINAY, Geoffrey: *Dějiny Austrálie* (dále jen *Dějiny Austrálie*). Praha 1999.

² Geoffrey Blainey (nar. 1930), emeritní profesor historie na univerzitě v Melbourne. Český čtenář může znát jeho jednosvazkovou syntézu dějin světa, která byla přeložena do řady jazyků. (BLAINAY, Geoffrey: *Velmi stručné dějiny světa*. Praha 2005). Základní údaje k jeho osobě a publikační činnosti viz například <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/68731/Geoffrey-Blainey> [cit. 30. 10. 2013].

³ BLAINAY, Geoffrey: *A Shorter History of Australia*. Melbourne 1994.

⁴ MACINTYRE, Stuart: *A concise history of Australia*. Third edition. Port Melbourne 2009. (První vydání vyšlo v roce 1999, druhé roku 2004).

⁵ Stuart Macintyre (nar. 1947), profesor historie na univerzitě v Melbourne. V letech 1999–2006 působil jako děkan tamější filozofické fakulty. Macintyre se mimo jiné podílel na vícesvazkových „oxfordských“ dějinách Austrálie (MACINTYRE, Stuart: *The Oxford History of Australia* Volume 4. 1901–1942. *The Succeeding Age* (dále jen *The Oxford History*). Melbourne 1986). Základní údaje k jeho osobě a publikační činnosti viz například <http://shaps.unimelb.edu.au/about/history/macintyre.html> [cit. 30. 10. 2013].

⁶ V tiráži knihy bohužel zařadil tiskařský šotek a překladatel tam není vůbec uveden. Nakladatelství ho alespoň dodatečně uvedlo na svých webových stránkách, viz <https://www.nln.cz/knihy/dejiny-australie/> [cit. 30. 10. 2013].

kolegy; i proto se tato recenzní stať pokusí obsahy obou knih navzájem porovnat.

Dějiny šestého největšího státu světa (rozloha 7 682 300 km²) jsou nepochybně spjaty s britským osídlením kontinentu na konci 18. století. Mezi klíčová „počáteční“ data australských dějin patří rok 1770, kdy kapitán James Cook (1728–1779) připlul na palubě lodi Endeavour do Botanického zálivu a pod názvem Nový Jižní Wales vyhlásil nárok britské koruny na celé východní pobřeží australského kontinentu.⁷ Zatímco Blainey zmiňuje Cooka jako Angličana, který se zasloužil o objevení Austrálie,⁸ Macintyre upozorňuje na „falešnost“ této představy, když pokládá otázku: „Jak můžete objevit něco, co je už známé?“ Upozorňuje přitom čtenáře na to, že Cookově mořeplavecké cestě do oblasti „předcházely cesty polynéských mořeplavců asi o tisíc let dříve.“ Nemluvě o tom, že Cook přistál v Austrálii přibližně „40 000 let poté, co se tam objevili první lidé.“⁹

V druhé polovině 18. století žilo na kontinentě zhruba 750 000 domorodých obyvatel. Britové je pojmenovali Aborigines nebo také Aborigines (od slova aborigine – původní). Čeština používá hned několik vlastních termínů: Aborigini, Aboriginálové, Aboriginci nebo nejvíce počestlý název Austrálci.¹⁰

Právě v pohledu na domorodé obyvatelstvo se oba historici značně rozcházejí, byť jsou si oba vědomi, že bez líčení této problematiky nelze dějiny Austrálie postihnout, a dokonce tomuto tématu věnují ve svých syntézách přibližně stejný prostor. Blainey již přímo v úvodu upozorňuje čtenáře na to, že „jedním z problémů při psaní této knihy bylo, jak vyvážit a sladit protichůdné dějiny původních obyvatel Austrálie – Austrálců a Evropanů. Narozdíl od mnoha historiků a komentátorů nemíním nikterak zatracovat bílé dějiny Austrálie, a vyzdvihovat tím černé dějiny a současné nároky domorodých obyvatel. Stejně tak nevidím žádnou zásluhu v opačném extrému, který prohlašuje černou historii za barbarskou.“¹¹ Macintyre pak ve své syntéze upozorňuje na to, že to byl právě „bílý tradicionalista“ G. Blainey,

⁷ Britští mořeplavci se však do oblasti Tichého oceánu dostali poměrně pozdě, předběhli je Španělé, Portugalci a Nizozemci. Roku 1642 objevil Abel Tasman Van Diemenovu zemi (dnešní Tasmánie) a Nový Zéland. Prvním Evropanem, který spatřil pobřeží Austrálie, byl nizozemský mořeplavec Will Janszoon, když roku 1606 proplul Torresovým průlivem. Nizozemcům patří rovněž prvenství v mapování kontinentu, který nazvali Nové Holandsko.

⁸ BLAINÉY, G.: *Dějiny Austrálie*, s. 30.

⁹ MACINTYRE, Stuart: *Dějiny Austrálie* (dále jen *Dějiny Austrálie*). Praha 2013, s. 26.

¹⁰ Překladatel Macintyrových dějin Antonín Hradílek používá termín Aboriginci, zatímco překladatelka starších Blaineyho dějin Zora Wolfová se přiklonila k termínu Austrálci.

¹¹ BLAINÉY, G.: *Dějiny Austrálie*, s. 5.

kdo vymyslel odsuzující výraz pro mladší historiky, kteří se za každou cenu zabývali nepříjemnými otázkami souvisejícími s domorodým obyvatelstvem a okolnostmi britského záboru. Blainey totiž tyto historiky označil za nositele „černé pásky na rukávě“¹² a odsoudil je za to, že se věnují „nekonečnému mučivému rozjímání a historii Austrálie proměnili ve zdroj neodbytné a ničivé provinilosti a studu národa.“¹³

Pro psané dějiny Austrálie je pak důležité datum 26. ledna 1788,¹⁴ kdy první guvernér nové evropské kolonie¹⁵ na australském kontinentu Arthur Phillip (1738–1814) vztýčil v přirozeném přístavu – zátocě Port Jackson (Sydney Cove) – britskou vlajku. Britové tak formálně převzali moc na základě zásady „terra nullius“ (země nikomu nepatřící). Tehdy začala éra Austrálie jakožto britské trestanecké kolonie, neboť v rámci první flotily připlulo do Austrálie na 11 lodích přes 700 trestanců a trestankyň.¹⁶ S nadsázkou britského historika Nialla Fergusona tak můžeme tvrdit, že dnešní nejlidnatější město Austrálie vybudoval „trestanecký gang“.¹⁷ Deportace trestanců z Británie ustaly až v roce 1853, kdy do britské kolonie na ostrově Tasmánie dorazila poslední trestanecká loď.¹⁸

Kromě názvů jednotlivých kolonií se pro celý kontinent dlouho používal starý nizozemský název Nové Holandsko. Zároveň mořeplavci používali i latinský název Terra Australis Incognita (neznámá země na jihu). Dnešní název pro celý kontinent, Austrálie (angl. Australia), vymyslel až britský mořeplavec Matthew Flinders, který pro britskou admiraltu mapoval pobřeží kontinentu a ve svém písemném líčení nazvaném „Cesta do Terra Australis“ uvedl: „Kdybych si dovolil nějaké vylepšení jejího původního jména, změnil

¹² MACINTYRE, S.: *Dějiny Austrálie*, s. 50.

¹³ Tamtéž, s. 196.

¹⁴ Toto datum bylo později vyhlášeno Dnem Austrálie.

¹⁵ Jednalo se o Nový Jižní Wales. Van Diemenovu zemi (dnešní Tasmánie) osídlili Britové až v roce 1804.

¹⁶ Deportace britských trestanců do kolonií probíhaly neoficiálně již od 17. století. Od 18. století pak byly deportace zakotveny v trestním zákoníku. Poté, co Británie přišla o své kolonie v Americe a hledala za ně náhradu, byla osídlena právě Austrálie, respektive Cookem objevená kolonie Nový Jižní Wales. „Nová kolonie byla výsledkem námořních objevů, obchodu a vězeňství“ (MACINTYRE, S.: *Dějiny Austrálie*, s. 28).

¹⁷ FERGUSON, Niall: *Britské impérium. Cesta k modernímu světu*. Praha 2007, s. 133.

¹⁸ Deportace do kolonie Nový Jižní Wales ustaly již v roce 1840 a pokus o jejich obnovení v roce 1849 skončil neúspěšně. V letech 1787–1853 bylo na kontinent a přilehlé ostrovy deportováno přes 100 000 mužů a žen. Později deportace pokračovaly ještě do nové kolonie Západní Austrálie.

bych je na Australia, protože je libozvučnější...¹⁹ Tohoto označení si povšiml i tehdejší britský guvernér Nového Jižního Walesu Lachlan Macquaire (1762–1824) a v roce 1817 byl název Austrálie přijat jako nové oficiální označení pro celý kontinent.

V souvislosti s britským osídlením Austrálie upozorňuje Macintyre na zcela odlišný postup Britů oproti jiným částem světa, které si rovněž podmanili. Zatímco kolonizace Severní Ameriky proběhla cestou smluv s domorodým obyvatelstvem (severoameričtí domorodci se stali signatáři přinejmenším 30 smluv), východní Austrálie (Nový Jižní Wales) a později celý kontinent a přilehlé ostrovy byly získány velmi jednoduše, a to pouhým vyhlášením suverenity. Přijatou doktrínou „terra nullius“ a jejím následným uplatněním se Austrálie výrazně odlišila od „ostatních osadnických společností“.²⁰

Zásada „terra nullius“ byla v rámci australského státu popřena až v roce 1992. Tehdy Nejvyšší australský soud projednával případ „Mabo“. Většina soudců dospěla k rozhodnutí, že značná část půdy náleží původním obyvatelům a že na nich byla spáchána těžká křivda. Dva soudci tehdy prohlásili, že „vyvlastnění je nejtemnější stránkou dějin tohoto národa“ a že „národ jako celek zůstane nutně ponížený, dokud nebudou tyto dřívější křivdy přiznány a odmítnuty.“ Stuart Macintyre tato citovaná slova uvozuje vlastním tvrzením, že soudní spor „znovu ukázal, že se nároky Aboriginců dotýkají samé podstaty australské státnosti.“ Samotné rozhodnutí v případě „Mabo“ sice „slibovalo nový morální základ celého národa, místo toho [však] prohloubilo jeho rozdělení.“²¹ Oproti tomu Geoffrey Blainey komentuje ve svých australských dějinách rozsudek těmito slovy: „S rozhodnutím soudu lze stejně s dobrými důvody souhlasit, jako proti němu vznést pádné námitky, ale jeden závěr je zcela jasný. I kdyby byla v minulosti všem skupinám Australců vyplacena náhrada za půdu, o kterou přišli, byly by tehdy peníze předány bílým pověřencům, aby je podle svého úsudku v zájmu té které skupiny vynaložili. Pověřenci by je obvykle vydali na opatření, jimiž by se pokusili přimět Australce, aby upustili od kočovného života a náboženských a kulturních zvyků, které jim byly tak drahé. Náhrada by tedy znamenala jen další způsob, jak připravit domorodce o jejich půdu, ale i kulturu.“²²

Devatenácté století dějin australských kolonií však nebylo pouze stletím, kdy docházelo ke konfrontacím mezi bílými kolonizátory a domorodým

¹⁹ MACINTYRE, S.: *Dějiny Austrálie*, s. 42–43.

²⁰ Tamtéž, s. 30.

²¹ Tamtéž, s. 31, 211.

²² BLAINY, G.: *Dějiny Austrálie*, s. 49.

obyvatelstvem.²³ Bylo to rovněž století zlaté horečky, podobně jako ve Spojených státech amerických. Kontinent byl nejen soustavně osidlován, ale též industrializován a modernizován. V roce 1877 přesáhl počet australských obyvatel dva miliony. Roku 1883 spojil první parní vlak dvě největší města, Melbourne a Sydney. Obdivuhodný byl také rozvoj zemědělství a pastevectví; v roce 1891 přesáhl počet australských ovcí 100 milionů. V kolonii Queensland se pěstovala cukrová třtina. V zemi se kromě zlata těžilo také stříbro a olovo. V Indickém oceánu u Západní Austrálie se lovily perly. Pro tehdejší dobu bylo rovněž důležité objevování australského vnitrozemí. Macintyre uvádí, že objevitelé „byli celebritymi již za svého života,“ přičemž „děti ve školách dodnes zakreslují trasy jejich výprav do slepých map kontinentu.“ Objevitelé „sloužili jako příkladní hrdinové imperialismu: [...] odolávali útokům krutých a proradných domorodců.“ Zatímco Blainey vyzvedává především odvalu těchto průzkumníků,²⁴ Macintyre upozorňuje na to, že objevitele často předešli lovci tuleňů, honáci dobytky a psanci, kteří se ale do klasické verze historie průzkumů již nedostali. Zlehčována bývá také úloha domorodých průvodců. Objevitelskou pasáž své syntézy pak Macintyre uzavírá konstatováním, že dnešním školním žákům, kteří se musí o jejich objevech učit, „všichni objevitelé splývají v jednu vousatou nudu.“²⁵

Devatenácté století australských dějin bylo zakončeno federalizačním hnutím. Zástupci koloniálních parlamentů se sešli na první federální konferenci již v roce 1891. Tehdy se na návrhu společné ústavy ještě podílel i Nový Zéland. V následujících letech následovaly další federální konference a referenda, až bylo dne 1. ledna 1901 v Sydney vyhlášeno Australské společenství (angl. Commonwealth of Australia, česky též Australský svaz). Šest australských kolonií (nyní států) se sjednotilo ve společné federaci. Británie australské federalizační snahy podporovala, zároveň však Australanům nedovolila vymanit se z imperiální nadvlády; nová ústava Australského společenství vstoupila v platnost zákonem britského parlamentu a „spojovala britský systém vlády politicky a právně odpovědné parlamentu s federalismem podle

²³ Britský historik Niall Ferguson uvádí, že jedna z nejděsivějších kapitol Britského impéria proběhla právě v australské Tasmanii, kde byli domorodci „štváni jako zvěř, věznění a posláni do posledního vyhubení: nic jiného nemůže být tak výstižně popsáno výrazem „genocida“ dnes až nadměrně používaným. Poslední z Tasmánců, žena jménem Truganini, zemřela v roce 1876.“ FERGUSON, N.: c. d., s. 137). Macintyre v souvislosti se střety upozorňuje na to, že australští domorodci, narození od novozélandských Maorů (ti po léta zaměstnávali na 20 000 britských vojáků), nedokázali vést pravidelnou válku a spíše se soustředili na „partyzánský“ způsob boje a zabíjení dobytky. MACINTYRE, S.: *Dějiny Austrálie*, s. 51.

²⁴ BLAINEY, G.: *Dějiny Austrálie*, s. 69–71.

²⁵ MACINTYRE, S.: *Dějiny Austrálie*, s. 48. Jedná se o narážku na to, že většina objevitelů tehdy nosila plnovous.

amerického vzoru.²⁶ V Melbourne se záhy sešel první federální parlament (dolní komora – Sněmovna reprezentantů – zastupovala lid, horní komora – Senát – zastupovala jednotlivé státy). V zemi začala úřadovat první federální vláda s ministerským předsedou, zatímco britské zájmy v Austrálii hájil generální guvernér. Federalizace byla dokončena v roce 1911, když se od Jižní Austrálie oddělilo Severní teritorium a bylo nově spravováno přímo federální vládou,²⁷ a zároveň bylo z Nového Jižního Walesu vyděleno Teritorium hlavního města Austrálie.²⁸

Počátečnímu období australských dějin a celému 19. století až do roku 1913 věnuje Macintyre celkem šest kapitol na více než 100 stranách. Přibližně stejný rozsah pak dostalo i „krátké“ 20. století. Macintyre ho rozdělil na tři etapy (kapitoly): Čas oběti (1914–1945), Zlatý věk (1946–1947) a Znovuobjevená Austrálie (od 1975). Poslední kapitola je pak dovedena téměř až do současnosti, respektive do roku 2008, kdy byla vydána třetí edice Macintyrových syntéz. Mezníky v dějinách Austrálie ve 20. století jsou podobné jako u celé řady evropských států. Po boku Británie se Australané účastnili obou světových válek. Světová hospodářská krize ve třicátých letech zasáhla Austrálii obzvlášť silně. V nejhrošším krizovém roce 1932 přesahovala australská nezaměstnanost 30 procent.²⁹ Již v průběhu druhé světové války se Austrálie postupně odklonila od mateřské Británie a jejím hlavním spojencem se staly Spojené státy. Británie ostatně usilovala o decentralizaci již od roku 1931, kdy byl vyhlášen tzv. Westminsterský statut, kterým formálně vzniklo Britské společenství národů (British Commonwealth of Nations). Austrálie ho však přijala s nevolí až v roce 1942. V roce 1951 Austrálie podepsala spojeneckou smlouvu se Spojenými státy a Novým Zélandem, tzv. ANZUS pakt. Po boku Spojených států přečkali Australané i studenou válku. Australští vojáci bojovali v rámci vojsk OSN v Koreji (1950–1953), podpořili americké tažení do Vietnamu (1962–1975), účastnili se obou válek v Iráku a od roku 2001 působí australské jednotky také v Afghánistánu.

Pokud bychom měli na závěr srovnat Blaineyho i Macintyrovu syntézu, na prvním místě je třeba podotknout, že Blaineyho práce má narativnější

²⁶ Tamtéž, s. 105.

²⁷ Je tomu tak dodnes; v roce 1998 Severní teritorium odmítlo návrh, aby se stalo sedmým australským státem.

²⁸ Základní kámen nového hlavního města Canberra byl položen až v roce 1913. Teritorium hlavního města spadá rovněž do pravomoci federální vlády. Oficiálním hlavním městem se stala Canberra až v roce 1927, kdy zde byla otevřena nová budova federálního parlamentu, který dosud zasedal v Melbourne.

²⁹ Tehdy měla Austrálie necelých sedm milionů obyvatel, přibližně stejný počet Čechů žil ve stejné době v meziválečném Československu.

charakter, zatímco Macintyrova je spíše analytická. Blaineyho dějiny jsou přehlednější a strukturovanější, rozdělené na tři části, které tvoří 17 kapitol, přičemž dvě kratší tematické kapitoly mají charakter exkurzů. Kupříkladu devátá kapitola nese název Rostoucí sláva sportovních hrdinů a zabývá se fenoménem sportu v australských dějinách.³⁰ Sportem, kulturou, uměním a dalšími oblastmi společenského života se ve své syntéze zabývá i Macintyre, nicméně striktně respektuje chronologické pojetí, některé kapitoly (zejména australské soudobé dějiny – autorova současnost) jsou poměrně hutné a prospělo by jim členění na dílčí podkapitoly či tematické okruhy.

Oba české překlady jsou podle zvyklostí ediční řady Dějiny států doplněny rozsáhlými rejstříky a dodatky, mezi nimiž čtenář najde chronologický přehled hlavních událostí, soupis literatury, seznamy federálních ministerských předsedů a generálních guvernérů. Macintyrova práce pak obsahuje také závěrečný přehled zdrojů citací, který velmi dobře doplňuje poznámkový aparát.

České vydání Blaineyho práce na závěr obsahuje ještě dvě samostatné kratší kapitoly, které se týkají problematiky česko-australských vztahů, respektive Čechů v Austrálii. První dvoustránková kratší pasáž je autorovým dodatkem k českému vydání a nese název Češi, kteří přijeli do Austrálie. Blainey zde odkazuje na historicko-sociologickou práci vědce českého původu Michaela Ciglera, pro kterou v roce 1983 napsal předmluvu.³¹ Blainey tak mezi prvními Čechy v Austrálii zmiňuje Marka Bluchera, pražského rodáka později žijícího v anglickém Nottinghamu, kde byl odsouzen za krádež krajky a odkud byl roku 1830 deportován do Sydney. Za nejznámějšího Čecha v Austrálii pak bývá považován „zuřivý reportér“ Egon Erwin Kisch (1885–1948), jehož příhodu z roku 1934³² zmiňuje ve svém textu stručně i Macintyre.³³ Na zá-

³⁰ BLAINEY, G.: *Dějiny Austrálie*, s. 98–107.

³¹ CIGLER, Michael: *The Czechs in Australia*. Melbourne 1983.

³² Kisch se měl tehdy v Austrálii účastnit protiválečné konference, byl mu však odepřen vstup do země, poněvadž v něm vláda viděla komunistického agitátora (formálním důvodem bylo, že nesložil jazykový test ze skotské gaelštiny). Kisch tehdy vyskočil z lodi na přistavní hráz a zlomil si nohu. Byl odnesen zpátky na loď a po složitých soudních jednáních mu byl nakonec vstup do země povolen. Kisch posléze napsal z australské cesty knihu reportáží, která vyšla nejprve německy a anglicky a po válce též česky. Viz KISCH, Egon Erwin: *Landung in Australien*. Amsterdam 1937; Týž: *Australian Landfall*. London 1937; Týž: *Přistání v Austrálii*. Praha 1948.

³³ MACINTYRE, S.: *Dějiny Austrálie*, s. 141. Ve svých starších „oxfordských“ dějinách se Macintyre zabýval touto kauzou podrobněji. Zmiňuje také podobný případ jednoho novozélandského delegáta a v knize je dokonce jako obrazová příloha uvedena Kischova dobová fotografie, jak ho se zlomenou nohou podpírají dva Australané. Viz MACINTYRE, Stuart: *The Oxford History*, s. 309–310.

věr českého vydání Blaineyho syntézy je pak zařazena samostatná kapitola Češi v Austrálii, která se zabývá fenoménem českých cestovatelů v Austrálii v 19. a 20. století. Tuto delší pasáž napsal dnes již zesnulý docent geografie na pražské přírodovědecké fakultě UK doc. Josef Brinke.³⁴ Je poněkud škoda, že se nakladatelství Lidové noviny nerozhodlo tuto samostatnou kapitolu zařadit také do Macintyrový syntézy, případně mohlo autora požádat, zda by nechtěl pro české vydání podrobněji zpracovat Kischův australský případ, kterým se již celkem podrobně zabýval ve svých „oxfordských“ australských dějinách. Pro českého čtenáře by byly oba tyto texty jistě velmi atraktivní.

Na úplný závěr je třeba říci, že zájemcům o australské dějiny lze doporučit jak novou práci S. Macintyry, který se aktivně pokouší reinterpretovat tradičně psanou australskou historii, tak starší knihu G. Blaineyho. Obě knihy se totiž zajímavým způsobem navzájem doplňují a není proto vůbec na škodu, že v kvalitních českých překladech mají zájemci k dispozici obě práce.

PhDr. Pavel Kreisinger
Ústav pro studium totalitních režimů
Siwiewcova 2
130 00 Praha 3
e-mail: pavel.kreisinger@gmail.com

³⁴ BRINKE, Josef: *Češi v Austrálii*. In: BLAINY, Geoffrey: *Dějiny Austrálie*. Praha 1999, s. 209–217.

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. is employed at the Department of History at the Philosophical Faculty of the Palacký University in Olomouc. In her research she is focused on various history matters of the 20th century, particularly the social status of women, the change of the life in the country and agriculture after the start of the communist government, questions of emigration and exile and regional history. She has published several books and tens of articles.

*Awareness of the Communist Government in Czechoslovakia
about Emigrants and Exiles in Australia in 1950s and 1960s*

Czechoslovak Communist government attempted to have an overview of the exile in Australia and strived for a successful influence on compatriots, exiles included. The Czechoslovak Club in Sydney, as the only loyal organisation in Australia, struggled for the propagation of the Communist regime in Czechoslovakia. Information about exiles and their cultural and social activities in Australia gradually and often sketchily came to leading forces in Czechoslovakia and were acquired through intermediated ways and sources.

Mgr. Michal Faist

Mgr. Michal Faist is currently a doctoral student at the Institute of History, the Faculty of Arts of the University Hradec Králové (a field of study: Czech and Czechoslovak History). He is a co-author and co-editor of the collective monograph: *Východočeská šlechta, její sídla a teritoria*. Except for topics related to Eastern Bohemia, he is also focused on biographies of Czech Hussite and Catholic warriors who became famous abroad after the Hussite Wars.

*John Jiskra of Brandýs – the Saviour of the Hungarian Throne
of Ladislaus Posthumous 1440–1445*

The study is focused on activities of the Czech warrior of Moravian origins John Jiskra of Brandýs. His personality is not fully appreciated by contemporary historiography, especially his role as a guardian of Ladislaus

the Posthumous' interests during the civil war in Hungary, when the real division of the country between Ladislaus the Posthumous' party and the king Ladislaus III Jagiellon's party took place in years 1440–1445.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. was born in 1983 in the region of Karlovy Vary and graduated at the Department of History at the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc. Since 2012 he has been working in the Silesian Museum in Opava. He concentrates on history of the armed forces in Czech lands in the first half of the 20th century and their reflection in the historical memory. In the long run, he especially deals with internal running of the Czechoslovak gendarmerie in the interwar period.

*"Soumrak četnictva" – a Literary Source for History of Security Forces
in Interwar*

The article deals with a satirical short story *Soumrak četnictva* written by Bohumil Mladý in 1921. The attention is paid to author's interpretation of main issues of the security service in that period and his idea of ideal running of security forces. The content of the examined publication and circumstances of its birth are put into a context of a conflict dealing with the reform of gendarmerie in the first years of the Czechoslovak independence as well as a context of general changes in police work in the first third of the 20th century.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D., works as a professor at the Department of History of the Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc as well as at the Department of History of the Philosophical Faculty, the Catholic University in Ružomberok. He predominantly deals with Czech political and cultural history at the turn of the 19th and 20th century, a phenomenon of the Czech Catholic Modernism, Political Catholicism and ecclesiastical history aimed at the Roman Catholic, Czechoslovak, Orthodox and Old Catholic Church. He is the author of twenty monographs, many studies, articles and reviews.

The Idea of Cyril and Methodius in History of the Czech Catholic Modernism

The article is aimed at the relationship of the Czech Catholic Modernism as a literal and later ecclesiastical reformatory movement towards ideas of Cyril and Methodius, the heritage of the life's work of Saints Cyril and Methodius, Cyril and Methodius and Velehrad traditions on the basis of the modernist print analysis (periodicals *Nový život*, *Rozvoj*, *Mane*, *Bílý prapor* a *Rozkvět*) in 1896–1907.

PhDr. Michal Marták, Ph.D.

Michal Marták works at the Department of History of the Catholic University in Ružomberok. In his research, he concerns himself on Slovak history in the 20th century with a focus on history of political parties, especially political Catholicism, relations of a church and a state and regional history. He is a co-author of one monograph and an author of several studies.

Ján Donoval – A Catholic Priest in the “Non-Catholic” Agrarian Party

The study focuses on presenting political activities of Ján Donoval, who is known in Slovakia primarily such as a poet Tichomír Milkin. As a Catholic priest he participated in the Agrarian Party labelled such as liberal or non-Catholic, which especially the Slovak People's Party considered to be an anomaly. In times of political party formation in Slovakia, which might be also characteristic by a political lack of culture or intolerance, Donoval himself became one of victims of a physical attack. Furthermore, Donoval is presented such as an editor of the Agrarian periodical, the most prominent government candidate for vacant Bishop posts as well as a member of Agrarian party representatives and a candidate into the Senate in the first Parliament election in 1920.

Mgr. Hana Nováková

The author graduated in the Bachelor's study programme Archival Sciences at the Palacký University in Olomouc. She continued her studies at the J. E. Purkyně University in Ústí and Labem where she was concerned with History field of study. Currently, she is a student of a doctoral study

programme called Czech History and focuses on history of the Francis University in Olomouc.

*Students of the Philosophical Faculty of the Francis University in Olomouc
in Years 1827–1837*

The article deals with the analysis of information concerning students of the Philosophical Faculty of the Francis University in years 1827–1837. The attention is focused not only on a change of their number in every year or semester but also a national structure. Furthermore, some other matters will be discussed – which courses students attended; a change of a quantity and names of these courses; if some of them were attended more than another ones etc. It is also possible to find out whether students paid or were relieved of this duty. What is more, they might be divided in convictists (scholarship holders) or privatists.

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. lectures at the Department of Historical Sciences of the Faculty of Philosophy and Arts, the University of West Bohemia in Pilsen, where he was awarded a degree of an Associate Professor in the field of world history with a monograph *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question* (Pilsen 2013) in 2013. He deals with diplomatic, economic, military, religious and social history of Europe and Near East in the first half of the 19th century. Moreover, he is the author of following monographs *Zrod německého nacionalismu* (Pilsen 2013) and *Krvavá odyssea: řecký boj za nezávislost 1821–1832* (Praha 2011) and a co-author of the book *Egypt v době Muhammada Alího* (Praha 2010). He is a member of international scientific organisations such as German Studies Association and Egypt and Austria, the Council for Sciences of Český časopis historický, the editorial group of Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity and editorial Councils of Historický obzor and Nový Orient.

Wars of Independence in 1813–1815: Myth and Reality

The paper deals with the influence of German nationalism on the course of so-called wars of independence in years 1813–1815 as well as their meaning for the subsequent development of the German national movement. The

author attempts to disprove a traditional thesis about spreading of a large national wave over all German regions and social classes whose supporters ought to fight not only for freedom but also for the German national state.

PhDr. Marek Šmíd, Ph.D.

The author deals with Czech and European ecclesiastic history of the 20th century. He has published several studies and three monographs; the last one in a cooperation with Professor Pavel Marek: *Arcibiskup František Kordač. Nástin života a díla apologety, pedagoga a politika.*

*The Changes in the Holy See of Saint Peter
on the Eve of the Second World War*

The paper concentrates on last months of the pontificate of Pius XI (1922–1939) and first months of the pontificate of Pius XII (1939–1958) in connection with the dynamic development in pre-war Europe. The author outlines personalities of both pontiffs, their spiritual and political activities with the emphasis on a period between January and March in 1939 with the respect to the dynamics of international relations on the eve of the Second World War.

PhDr. Jaroslav Valkoun

Jaroslav Valkoun graduated in History at the Faculty of Arts of the Charles University in Prague. Currently, he is an assistant professor at the Seminar of Early Modern History, which is a part of the Institute of World History, at the Faculty of Arts of the Charles University in Prague. He focuses on History of the British empire in the 19th and 20th century. He primarily deals with history of British imperialism and colonialism in Africa (Egypt, Sudan) and institutional and constitutional relations between dominions and the Great Britain.

The Era of Lord Cromer: The British in Egypt in Years 1892–1907

The paper deals with the issue of British-Egyptian relations in years 1892–1907. The British presence in a country forced the British to more

intensive interference into a local administration, which caused trouble among Egyptian representatives. Relations were sharpened after the succession of the Anglophobic Khedive Abbas II Hilmi during several crises and incidents in years 1893–1894. A growing nationalistic movement and British mistakes (the so-called Dinshaway incident) finally contributed to a relief of Lord Cromer of a post of the British Consul–General in Cairo at the end of one era.

Mgr. Hynek Votoček

The author is a doctoral student of the Department of History at the Philosophical Faculty of the Palacký University. He focuses on ecclesiastical history of the High Middle Ages.

*The Gregorian Reform and Canonical Jurisprudence
as a Problem of Historiography*

The paper deals with the development of a scholarly discussion about a relation between the Gregorian reform and a formation of the canonical jurisprudence on the basis of Paul Fourniers' article *Un tournant de l'histoire du droit (1060–1140)*, its influence and a subsequent revision.

Translated by Mgr. Hana Ferencová

HISTORICA OLOMUCENSIA

46–2014

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH

XXXV

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Zdeňka Žáčková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia, 46–2014
Sborník prací historických XXXV.

Plk. JUDr. Michal Dlouhý, Mgr. Radek Galaš, Mgr. Matej Hanula, Ph.D.,
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D., Mgr. David Hubený, doc. PhDr. Ivan Chalupecký,
Mgr. Michal Chvojka, Ph.D., Mgr. Dalibor Janiš, Ph.D., PhDr. Jiří Jurok, CSc.,
PhDr. Stanislava Kovářová, prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc., doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.,
doc. PhDr. Jiří Pernes, Dr., PhDr. Th.Lic. Drahomír Suchánek, Ph.D., Th.D.,
PhDr. Marek Šmíd, Ph.D., Mgr. Jiří Štěpán, Ph.D., Mgr. Andrej Tóth, Ph.D.,
PhDr. Pavel Urbášek, Ph.D., Mgr. Martin Vašš, Ph.D., Mgr. Peter Zmátlo, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technický redaktor: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
vup@upol.cz

Olomouc 2014

1. vydání

ISSN 1803-9561